UDK 930.85 (497.5-37 ĐAKOVO) (082) ISSN 1334-773X

MUZEJ ĐAKOVŠTINE ĐAKOVO

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE 9

Đakovo, 2009.

IZDAVAČ:
Muzej Đakovštine Đakovo

ZA IZDAVAČA:
Borislav Bijelić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Borislav Bijelić

UREDNIŠTVO:
Ivica Mandić, Željko Lekšić, Branko Ostajmer,
Vladimir Geiger, Branka Uzelac, Borislav Bijelić

UREDNIČKI SAVJET:
Mato Artuković, Branka Migotti, Đuro Vanđura,
Ivan Šestan, Luka Marijanović, Stanko Andrić

LEKTURA I KOREKTURA:
Hrvoje Miletić

PRIJEVOD SAŽETAKA:
Snježana Marić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE NASLOVNICE:
Hrvoje Duvnjak

RAČUNALNA OBRADA:
"Hardy" Đakovo

TISAK:
"Tiskara" Budrovci

NAKLADA:
300 primjeraka

ISSN 1334-772

Tiskano uz potporu Grada Đakova

Fotografija na naslovnici: Obnova katedrale poslije požara 1933. godine

Sadržaj

ČLANCI

Željko Lekšić: *Koralističke kuće u Pavićevoj ulici u Đakovu i njihovi stanari* - 7
Luka Marijanović: *Zaslužni i ugledni biskup Antun Mandić na području školstva u Hrvatskoj* - 19
Slađana Josipović: *Provedba Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji na posjedima Kongregacije sestara sv. Križa u Đakovu* - - - - - - - - - - - - 51
Branka Migotti: *Tkanje u rimskoj antici – ženska vrlina ili gospodarska stvarnost?* - 69
Vladimir Geiger: *O nekim popisima poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu* - - - 85
Branko Ostajmer: *Prilog životopisu đakovačkoga saborskog zastupnika Lavoslava Jaića* - 103
Zdravko Dizdar: *Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području đakovačkog kotara u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji 1918. – 1941. godine* - 113
Hrvoje Miletić: *Pregled đakovačkog školstva* - - - - - - - - - - - - - - - - - 159
Ljiljana Dobrovšak: *Demografski prikaz Židova u Đakovu od početaka naseljavanja do Prvog svjetskog rata* - 173

GRAĐA

Ivan Pavić: *Radna bibliografija radova o Gorjanima pisanih na hrvatskom jeziku* - 203

KRITIKE, OCJENE, PRIKAZI, REAGIRANJA

Antun Jarm i Andrija Šuljak, *Đakovo biskupski grad* (Hrvoje Miletić)- - - - 217
Adam Filipović, *Život biskupa Mandića, pretisak i prijepis* (Mirko Ćurić) - - 219
Vladimir Geiger, *Logor Krndija 1945.-1946.* (Borislav Bijelić)- - - - - - - 223
Miro Šola i Hrvoje Miletić, *55 godina đakovačke gimnazije* (Borislav Bijelić) 225

Franjo Džakula (glavni i odgovorni urednik), *Ljetopis 50. godina Osnovne škole "Ivan Goran Kovačić" Đakovo 1958.-2008.* (Hrvoje Miletić) - - - - 227
Borislav Bijelić, *Nogomet u Đakovu 1908.-1962.* (Zlata Živaković Kerže) - 229
Slavko Šisler, (glavni urednik), *Gradovi i općine Republike Hrvatske* (Branko Ostajmer) - 231
U ime naroda!, Sudski proces profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa 1959./1960. (Borislav Bijelić) - - - - - - - - - - - - - - - - - - 234
Zvonko Benašić, *Povjesnica Đakovačkih vezova* (Borislav Bijelić) - - - - - 237
Marin Srakić, *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1527.-2006. (drugo, dopunjeno izdanje)* (Mirko Ćurić) - 239
Đuro Bošnjak, *Stari zanati* (Branka Uzelac)- - - - - - - - - - - - - - - - - 242
Sanja Rogoz Šola (uredila), *Prilozi za povijest Domovinskog rata u Đakovu i Đakovštini* (Željka Križe Gračanin) - 244

AKTIVNOSTI MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2007. godinu (Borislav Bijelić) - - - 249
Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2008. godinu (Borislav Bijelić) - - - 260

IN MEMORIAM

Stjepan Brlošić (Branko Ostajmer) - 273

Autori priloga - 276

ČLANCI

Koralističke kuće u Pavićevoj ulici u Đakovu i njihovi stanari

UDK: 711.4(497.5 Đakovo)(091)
Izvorni znanstveni rad

željko Lekšić, Đakovo

U Pavićevoj ulici u Đakovu ističu se svojim izgledom tri secesijske kuće, svaka sa drvenom kapijom i dva stana. Đakovčani ih nazivaju "koralističkim kućama". U ovom radu se nastoji rasvijetliti zašto se te kuće tako nazivaju, te tko je sve u njima stanovao. Također se u ovom radu piše i o dvije koralističke kuće koje su srušene najvjerojatnije za vrijeme Prvog svjetskog rata.

Ključne riječi: Đakovo, koralističke kuće, Dragutin Trišler

Pavićeva ulica u Đakovu otvorena je 1809./1810. godine, kada su tamo podignute koralističke kuće i parcelirane druge potkućnice, a do tada su tamo bili sa obje strane puta šljivici i gumna sa jednom ili dvije zadružne kuće Pavića.[1] Prije toga postojao je samo običan put koji je vodio ka tadašnjem đakovačkom groblju. U vrijeme otvaranja ulice groblje je već bilo zapušteno, obzirom da je 1780. godine bilo otvoreno novo groblje.

Ova je ulica dobila naziv po Pavićima, kojih je bilo više obitelji, a još ih ima u ovoj ulici. Ulica je zasigurno i nastala parceliranjem posjeda Pavića.

1 Milko Cepelić, Djakovačka groblja, Tiskom biskupijske tiskare u Djakovu, Đakovo, 1916., str. 18.

U ulici su zasađene lipe 1934. godine. Na južnom dijelu ulice, prije sadnje lipa bile su zasađene jabuke.[2] Tijekom godina korijeni lipa su počeli podizati asfaltni nogostup, te je postalo očito da su lipe prerasle, te da ih treba posječi. U svibnju 2009. godine započeta je rekonstrukcija ulice, te su lipe posječene.

U ulici su s lijeve strane 1879. godine bile kuće br. 77, 78, 81, 82 i 83 u vlasništvu Katedralne crkve u Đakovu.[3] Zasigurno je takovo vlasničko stanje bilo i znatno ranije, ali nam raniji registri nisu dostupni, ukoliko su uopće sačuvani. Pregledali smo i popis iz 1828. godine, ali nismo uspjeli razaznati koje su od vlastelinskih kuća ove koralističke.[4] Oznake kuća su po staroj numeraciji iz sredine 19. stoljeća.[5] Između kuća br. 77 i 78, te 81-83, bile su 1879. godine kuće br. 79 i 80 u vlasništvu Boj Antuna[6] i Katarine rođ. Ett (br. 79) i Šumer Katarine udove (br. 80). Koralističke kuće broj 77 i 78 su davno prodane, te srušene i na njihovom mjestu sagrađene nove. Umjesto kuća br. 81, 82 i 83 sagrađene su nove kuće za biskupijske službenike početkom 20. stoljeća. Te je kuće biskupija prodala 1961. godine.

U tim kućama su stanovali koralisti, dakle glazbenici. Nisu svi koralisti stanovali u tim koralističkim kućama. Tako je koralista Antun Jobst stanovao u biskupijskoj kući br. 37, a ona je bila na korzu. Za neke koraliste ne možemo sa sigurnošću reći gdje su stanovali, ali mogućno je da su stanovali u jednoj od koralističkih kuća koje navodimo. Tako znamo da je koralista Josip Bergman umro kao udovac 1873. god., u dobi od 70 godina, ali u matičnoj knjizi ne stoji kućni broj prebivališta. Također ne stoji ni kod upisa smrti njegove supruge Gertrude, koja je umrla 1866. god. Ne znamo ni gdje je stanovao, u zadnje vrijeme jedan od najpoznatijih koralista, Jakob Haibel.[7]

---

2 Kazivanje Franje Kladarića iz Pavićeve ulice u Đakovu.

3 Svih pet kuća, sa označenim navedenim brojevima, su 1879. god. u vrijeme ispisivanja zemljišnih knjiga (odnosno prepisivanja podataka iz starih tzv. gruntovnih napisnika u knjige), bile upisane u zemljišno knjižnom ulošku (dalje: zk. ul.) br. 455, kao vlasništvo Kathedralne crkve u Djakovu. Usp. Općinski sud u Đakovu, Zemljišno knjižni odjel (dalje:ZKO).

4 Constriptio Regnicolaris Oppidi Diákovár. N 26 Com. Veröczensis. The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, Utah, FHL INTL Film (623758). Kopija u posjedu autora.

5 Usp. željko Lekšić, Numeracija kuća u Đakovu iz sredine 19. stoljeća, "Đakovački vezovi", Jubilarna revija 1967-1991., Đakovo, 1991., str. 82.

6 Umro je 1887. god. u dobi od 72 god. u Đakovu u kbr. 79. Usp. Matična knjiga umrlih rkt. župe Đakovo.

7 O Haiblu opširnije u: željko Lekšić, Nekoliko crtica o životu Jakoba i Sofije Haibl u Đakovu, 39. Đakovački vezovi, Revija 2005., Đakovo, 2005., str. 48.-50. Kučinić smatra da je Haibel (odnosno Heibel, kako ga on navodi) stanovao u kuću koja je bila na mjestu jedne od tri koralističke kuće, koje su sagrađene, kako navodi 1909. godine. Pri tome je mislio na kuće br. 27-37. Međutim, smatramo da je veća vjerojatnost da je stanovao u jednoj od starijih kuća, koje su bile bliže početku ulice. Usp. Viktor Kučinić, Kako se Wolfgang Amadeus Mozart bojao Hrvata, "Novosti", br. 281, Zagreb, 11. 10. 1940., str. 17.

Tako je historijat ovih zgrada usko vezan uz historijat crkvenog glazbenog života u Đakovu, te je bilo neminovno navesti i nešto biografskih podataka o njihovim stanarima. Najprije dajemo prikaz zgrada koje postoje, a potom i onih koje su nekada stajale na njihovom mjestu.

Dio Pavićeve ulice u Đakovu na planovima iz 1863. i 1902. godine sa umetnutim starim kućnim brojevima. Kuće br. 77, 78, 81, 82 i 83 su bile u vlasništvu katedralne crkve, a namijenjene za stanovanje koralista. Sve navedene kuće su srušene, a umjesto kuća br. 81-83 sagrađene su nove.

Pavićeva br. 27-37

Na lijevoj, odnosno sjevernoj strani Pavićeve ulice nalaze se tri solidno građene, visokoprizemne kuće dvodomke, svaka sa dva trosobna stana. Svaka ima kolni ulaz sa masivnom kapijom, sa četiri prozora sa svake strane kuće. Prva i treća su građene po identičnom projektu, a i ukrasi su im isti. Iznad kapije je reljef lire. Srednja je nešto viša od ostale dvije sa zabatom iznad kapije, i reljefom u obliku lišća.

Nekoć su bile u vlasništvu biskupije. Prije sadašnjih, koje je dao sagraditi biskup Strossmayer početkom 20. stoljeća, ovdje su stajale stare biskupske koralističke kuće, koje su vidljive i na katastarskom planu iz 1863. godine. Po staroj numeraciji kuća imale su brojeve od 81 do 83.[8] Na katastarskom planu iz 1902. godine još su vidljivi tlocrti predhodnih kuća. Naime, prethodne kuće se nisu nalazile jedna uz drugu kao sadašnje. Ove tri kuće Đakovčani su običavli nazivati "koralističkim kućama", obzirom da su ovdje nekoć stanovali koralisti.

Zasigurno su kuće br. 81 - 83 sagrađene nešto poslije kuća br. 77 i 78, jer se u nizu kuća nalaze poslije njih.

Prije kuće broj 27-29 po sadašnjoj numeraciji, stajala je nekoć kuća broj 81. Poznato nam je da je u kući broj 81 pedesetih godina 19. stoljeća živio Paul Trausmüller, biskupijski sobar, sa suprugom Idom rođ. Bergman. Naime, 1857. god. ovdje im se rodio sin Sigismund[9], a 1859. god. sin Otmar.[10] Paul Trausmüller bio je sobar biskupa Strossmayera do 1859. god.[11] Ipak on nije ovdje živio do kraja života. Naime umro je 1872. godine, kako piše u matičnoj knjizi umrlih, u biskupijskom dvoru, u dobi od 66 godina. Julio Trausmüller, zasigurno njihov sin, bio je zborovođa pjevačkog društva "Sklad".[12] Poznato nam je da je u ovoj kući živjela i umrla 1895. god. Marija Trišler rodom iz Darde, udova pok. Ignjata Bauera, knjigovođe.[13] Također nam je poznato da je 1900. god. ovdje živio glazbenik Dragutin Trišler[14] sa suprugom Josipom rođ. Drakulić (1871.-1957.).

---

8 Općinski sud u Đakovu, Zemljišno knjižni odjel (dalje: ZKO), zk. ul. 455.

9 Sigismund se rodio 9. 8. 1857. u Đakovu u kbr. 81.

10 Otmar se rodio 31. 8. 1859. u Đakovu u kbr. 81.

11 (Milko Cepelić-Matija Pavić), Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850.-1900., Zagreb, 1900-1904., str. 919.

12 Bio je zborovođa 1879., i to od 27. 7. Usp. Mato Horvat, Spomenica hrvatskog pjevačkog društva "Sklad"-"Preradović" u Đakovu 1863-1939, Đakovo, 1939., str. 404.

13 Umrla je u ovoj kući 6. 6. 1895. u dobi od 65 godina. Postoji njezina fotografija načinjena šezdesetih godina 19. st., a u posjedu je obitelji Rogoz (ostavština njezine prijateljice Marije Dunđerović rođ. Laudenbach).

14 Dragutin Trišler (Đakovo, 7. 11. 1857. - Osijek, 1918.), ravnatelj katedralnog kora iza očeve smrti i zborovođa "Sklada" od 1880. do 1884. god., te "Preradovića" od 1896. do rujna 1901. Iz Đakova se

Naime, te godine im se u ovoj kući rodila i umrla kćerka Engelberta 1900. godine.[15] Ova obitelj Trišler se 1903. preselila u Osijek. Njihov sin Emanuel, također glazbenik, bio je u Osijeku u Gornjem gradu organist i zborovođa do iza Drugog svjetskog rata, a ostala su mu braća vodila pjevanje u drugim osječkim crkvama.[16] Sin Dragutin (1892.-1920.) također je bio glazbenik, te neko vrijeme i ravnatelj Novosadske opere, što je uklesano na nadgrobnom spomeniku na Aninom groblju u Osijeku.

Prije kuće broj 31-33 po sadašnjoj numeraciji, stajala je nekoć kuća broj 82. U njoj je živjela obitelj koraliste Ivana Nep. Trišlera[17]. Marković također navodi da je ovdje živjela obitelj koralista Ivana Trišlera.[18] Supruga mu je bila Terezija rođ. Röder (1832.-1892.) rodom iz Osijeka, koja je umrla u ovoj kući 29. 4. 1892. godine. Ivan Nep. Trišler je začetnik ove poznate glazbene obitelji u Đakovu. Držao je pjevanje na visini u staroj katedrali i ušao u novu katedralu kao voditelj pjevanja.[19] Bio je zborovođa pjevačkog društva "Sklad" od 1863. do 1870., kao i kasnije 1872. godine.[20] U ovoj kući se rodio sin Dragutin Trišler (1857.-1918.), a vjerojatno i Ivan Nepomuk (1862.-1922.)[21], oba poznati kao glazbenici. Sin Đuro (1841.-1883.) također je bio glazbenik koralista. Imali su i kćerke Mariju[22] i Irmu[23], koje su umrle u ranoj mladosti. S njima je vjerojatno živjela i Franciska Trišler, neudata kćer Gašpara Trišlera koraliste, koja je umrla 1886. god. u dobi od 71 godine. Zasigurno je to sestra Ivana Nepomuka.

---

preselio u Osijek 1903., gdje je također uvelike imao udjela u glazbeno-pjevačkom životu. Završio orguljašku školu u Pragu. Umro je u Osijeku, te sahranjen na Aninom groblju. Uglazbio je mnogo crkvenih i svjetovnih skladbi. Njegova "Đakovačka koračnica" tiskana je 1893. god. u knjizi "Zagrebački album plesova".

15 Engelberta je umrla u ovoj kući 9. 12. 1900. u dobi od četiri mjeseca.

16 Đuka Marić, O crkveno-glazbenom životu Đakova (prilikom 750-godišnjice povijesnog spomena), Diacovensia, god. III, br. 1, Đakovo, 1995., str. 100.

17 Ivan Nep. Trišler (Darda, 1823. - Đakovo, 12. 9. 1897.), ravnatelj katedralnog kora i zborovođa "Sklada" od 1863. do 1870. god., te od 1872. do 1874. god. Sa suprugom Marijom rođ. Röder imao je tri sina: Đuru, Dragutina i Ivana, koji su također bili zborovođe "Sklada" odnosno "Preradovića" i koji su od osamdesetih godina 19. st. pa nadalje upravljali cijelim glazbeno-pjevačkim životom u Đakovu.

18 Mirko Marković, Đakovo i Đakovština, Zbornik Đakovštine br. 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, knj. III, Zagreb, 1976., str. 249, kuća br. 345. Valja napomenuti da Marković u svome radu ne koristi službenu numeraciju kuća.

19 Đ. Marić, O crkveno-glazbenom životu Đakova, n. dj., str. 100.

20 M. Horvat, Spomenica hrvatskog pjevačkog društva "Sklad"-"Preradović", n. dj., str. 404.

21 Ivan Trišler je rođen 13. 3. 1862., ali se kod upisa rođenja ne navodi kućni broj. Bio je odličan pijanist, okretan organist, uspješni organizator pjevanja i popratne glazbe. Naslijedio je svoga brata Dragutina u đakovačkoj katedrali. Usp. Đ. Marić, O crkveno-glazbenom životu Đakova, n. dj., str. 100.

22 Marija je umrla 26. 5. 1858. u dobi od 2,5 godine.

23 Irma je umrla 12. 9. 1859. u dobi od četiri mjeseca.

Dragutin se oženio 1887. god. Josefinom odnosno Josipom rođ. Drakulić.[24] Đuro se oženio Terezijom rođ. Paulić, s kojom je neko vrijeme živio u kući br. 12, a koja se nalazila u ulici Bana Jelačića. Tamo je rođena kćerka Berta. Kasnije je stanovao u koralističkoj kući, o kojoj pišemo dalje.

Prije kuće broj 35-37 po sadašnjoj numeraciji, stajala je kuća broj 83. U ovoj kući živio je, počevši od 1872. godine, koralista Antun Jobst[25]. Naime, 1872. god. ovdje se rodio sin Antun.[26] Prethodne, 1871. godine, kada se vjenčao sa drugom suprugom Marijom rođ. Brnčić, stanovao je na korzu u kući br. 37. Prva supruga bila mu je Terezija rođ. Matković (1820.-1870.), kćerka učitelja Adama Matkovića. Djeca iz toga braka su: Karlo (1847.-1876.), koji je kao i otac bio koralista, i Stanislava odnosno Konstantina (1852.)[27]. Moguće je da je i Karlo ovdje stanovao jer se nije ženio. Cepelić spominje Antuna Jobsta u svome napisu o đakovačkim grobljima, kao o osobi od koje je 1860. i 1880. kupljeno zemljište radi proširenja groblja.[28] Marković o ovoj kući navodi samo to da je kuća pripadala stolnomu kaptolu[29], a što nije točno, jer je bila uknjižena, kao i ostale, kao vlasništvo Katedralne crkve.

Početkom dvadestog stoljeća tri stare koralističke kuće su srušene, a na njihovom mjestu sagrađene su tri visoke prizemnice, sa po dva stana.

Svaka od tri sadašnje kuće ima masivnu kapiju. O tim kućama, odnosno o tim triju kapijama postoji i pjesma nepoznatog autora pod nazivom "Pavićanske tri kapije". Prema legendi, u jednoj od njih dogodio se tužni događaj. Naime, prema kazivanju starijih iz te ulice, jedne večeri, u jednom haustoru je jedan mladić, vjerojatno zaljubljen, posegnuo za nožem i okončao život djevojke. Pjesmu je za objavljivanje u prigodnoj reviji Đakovački vezovi pripremio Eugen Njirjak, prema kazivanju Ane Verhas rođ. Pavić[30]:

---

24 Dragutin Trischler koralista iz Đakova kbr. 82, star 30 god., i Josefina kćerka Emanuela Drakulića, iz Selaca, rodom iz Senjske ceste, stara 16 god., vjenčali su se u Đakovu 25. 5. 1887. god.

25 Antun Jobst (Darda, 1815. - Đakovo, 1897.), učitelj u đakovačkoj školi od 1845. nakon smrti učitelja Matkovića. Službovao u školi sve do konca školske godine 1853./4., kad se odrekao učiteljske službe, prihvativši se službe koraliste stolne crkve. Usp. Stjepan E. pl. Tomić, Školstvo u Đakovu, Hrvatski učiteljski dom (Zagreb), god. IX., br. 12, 1916., str. 98

26 Antonius Jobst rođen je 22. 5. 1872. u Đakovu kbr. 83. Umro je nakon mjesec dana.

27 Konstantina se udala 1872. u dobi od 20 god. za Josipa Siebera, pravnika iz Slatine, sina Josipa Siebera i Ane rođ. Maurović. Kao njezina adresa navodi se kbr. 29.

28 M. Cepelić, Djakovačka groblja, n. dj., str. 33 i 34.

29 M. Marković, Đakovo i Đakovština, n. dj., str. 249, kuća br. 344.

30 Eugen Njirjak, Pavićeve tri kapije , Đakovački vezovi, Prigodna revija 1989., Đakovo, 1989., str. 28.

Pavićanske tri kapije
za tobom mi srce bije.
Pavićansko ravno polje
tu se šeće zlato noje.

Znaš kako si govorio
kad si meni dolazio,
da ćeš mene ti uzeti
i navjeke vjeran biti.

Al' sad vidim da me varaš,
da se s drugom razgovaraš.
Rekli su mi da me nećeš,
da se s drugom gradom šećeš.

Uzmi pušku pa me ubi,
onda idi drugu ljubi,
onda dođi pa uzdiši,
desnom rukom list napiši.

Ovdje leži moja mila
koja mi je vjerna bila,
koja mi je vjerna bila
i do groba me ljubila.

Vjerojatno su ovdje kasnije živjeli koralisti Slovenci: Franjo Stare, Janko Poznič, Ivan Ocvirk i Franjo Koželj.

Prva i treća zgrada imaju ornamente iznad vrata u obliku lire, te se po tome može zaključiti da su namijenjene glazbenicima. Srednja ima ornamente u obliku hrastova lišća pa bi se moglo zaključiti da je namijenjena vlastelinskim šumarima. međutim, nemamo podataka da bi ovdje živjeli šumari. Osim toga, za šumare su postojale u Đakovu neke druge kuće.

Prema zemljišnim knjigama, sve tri kuće Biskupija je prodala Općini Đakovo 1961. godine.[31] Devedesetih godina 20. stoljeća otkupili su ih stanari.

31 Općinski sud u Đakovu, ZKO, Zbirka isprava (dalje: ZI) br. Z-141/1963. Ugovor od 28. studenoga 1961. god.

Sada te kuće imaju kućne brojeve od 27 do 37. Sadašnji vlasnici su: br. 27-29 Štimac i Kelava, br. 31-33 Bažaj i Perić i br. 35-37 Crnov i Korajac.

Pročelja tih zgrada bila su godinama dosta zapuštena. Od novih vlasnika prvi je prišao obnovi Crnov, koji je svoj dio zgrade nastojao urediti u izvornom stilu. Načinio je poslovni prostor 1999. god., u kojem je otvorena PAN-ova trgovina "Pavićanka". Ta je trgovina zatvorena krajem 2008. godine. Kasnije je i Perić na svome dijelu načinio poslovni prostor, te na mjestima dvaju prozora načinio ulaze. Korajac je obnovio pročelje svoga dijela zgrade 2009. godine.

Grgur Marko Ivanković, koji je izučavao secesijske zgrade u Đakovu, opisao je ove zgrade sljedećim riječima: "Tri visokoprizemne koralističke kuće u Pavićevoj ulici primjer su postavljanja secesijske dekoracije na izrazito historicistički oblikovano pročelje. Nad ulazima kuća br. 27-29 i 35-37 smještena je široka secesijska štuko-kompozicija s lirom u središtu i bočno postavljenim grančicama, lišćem i plodovima lipe. Osim nad ulaznim vratima, secesija se diskretno javlja u profilacijama oko prozorskih otvora i plitkom kordonskom vijencu u visini nadsvjetla. Kuća br. 31-33 nad ulazom ima znatno skromniju secesijsku kompoziciju u obliku loze s brojnim grozdovima, a u središtu, poput zaglavnog kamena, stoji lisnata dekoracija nalik na stiliziranu sovu. Plitko rizalitno polje ulaznih vrata pri vrhu je omeđeno s dva stilizirana cvijeta. Secesijska se dekoracija u obliku hrastovih grančica s lišćem i žirovima javlja i u parapetima prozora."[32]

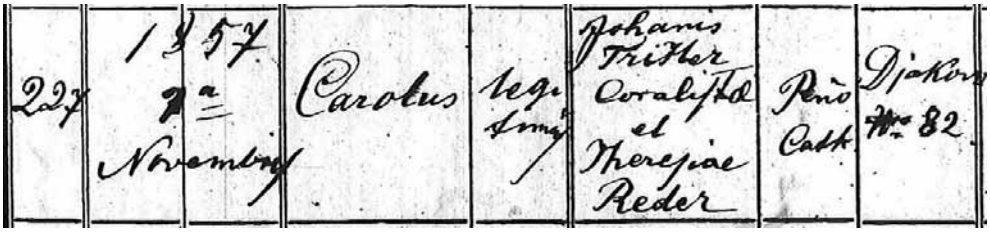

Dio upisa rođenja Carolusa odnosno Dragutina Trišlera. Uz mjesto rođenja upisan je i kućni broj 82.

32 Grgur Marko Ivanković, Arhitektura secesije u Đakovu, Zbornik Muzeja Đakovštine 5, Đakovo, 2001., str.161-162.

Tri koralističke kuće u Pavićevoj ulici.

Koralističke kuće kojih više nema

Najstarije koralističke kuće u Pavićevoj ulici najvjerojatnije su sagrađene ubrzo nakon otvorenja Pavićeve ulice 1809./10. godine, za biskupa Antuna Mandića. On je u Đakovo doveo i glazbenike. Za crkvenu glazbu i pjevanje doveo je iz Beča organista (orguljaša) i skladatelja Jakoba Haibela s trojicom koralista Ulrich, Bortik i Geller uz plaću i stan svakomu.[33] Pretpostavljamo da su oni, ili neki od njih, živjeli u ovim zgradama. Jakob Haibel bio je oženjen Sofijom rođ. Weber, a njezina sestra Konstanca je bila udana za glasovitog glazbenika Wolfganga Amadeusa Mozarta, te je tako Jakob Haibel bio jedan od njegovih šurjaka.

33 Marin Srakić, Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj, Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1985., str. 92.-93.

Katedralna crkva u Đakovu bila je vlasnica zemljišta u Pavićevoj ulici, s lijeve (sjeverne) strane, na kojemu su podignute kuće koje su sredinom 19. stoljeća u vrijeme numeriranja kuća dobile brojeve 77. i 78.[34]

U koralističkoj kući starog broja 77 živio je koralista Đuro Trišler (1841.-1883.) sa suprugom Terezijom rođ. Paulić (1852.-1921.). Imali su djecu: Irmu (1871.), Bertu (1873.) i Adolfa (1875.).[35] Đuro Trišler je bio zborovođa pjevačkog društva "Sklad" 1877.-1878. godine.[36] Od kada su stanovali ovdje, nije nam poznato. Kćerka Berta rođena je u kući br. 12, a koja je bila u ulici bana Jelačića. Nije nam poznato gdje je rođena Irma. Đuro Trišler je umro u ovoj kući 21. 1. 1883. godine.[37] Kćer Irma (1871.-1964.) udala se 1887. god. za Đuru Sugovića, priglednika financijalne straže.[38] Kćer Berta udala se 1892. god. za Ladislava Vujkovića, poreznog službenika.[39] Sin Adolf bio je 1899. god. ljekarnički pomoćnik u Đakovu, a njegov daljnji rad nije nam poznat. Nije nam poznato u kakovom srodstvu sa ostalim Trišlerima je bio koralista Gašpar Trišler (1796.-1863.), ali postoji vjerojatnost da je i on ovdje stanovao. Umro je u Đakovu 1863. godine[40], a supruga mu je bila Rosalija rođ. Racher.

U koralističkoj kući starog broja 78 živio je koralista Paul Kajetan[41] rodom iz Požege. Ovdje je živio sa djecom, Antonijom (1849.), Pavom (1864.) i Veronikom. Nije nam poznato kada je umrla supruga Apolonija. Sin Pavo, rođen u Požegi, umro je neoženjen 1899. godine. Kćerka Antonija, rođena u Požegi, udala se 1867. za Ivana Turkovića. Kćerka Veronika udala se za Adalberta Butze.[42]

---

34 Zemljište je bilo označeno sa kč.br. 834 (kuća br. 78 sa dvorištem), kč.br. 833 (vrt), kč.br. 837 (kuća br. 77 sa dvorištem), kč.br. 835 (vrt) i kč.br. 836 (Vrt), a upisano u zk. ul. 455 kao vlasništvo: Kathedralna crkva u Djakovu.

35 M. Marković, Đakovo i Đakovština, n. dj., str. 250, kuća br. 350.

36 M. Horvat, Spomenica hrvatskog pjevačkog društva "Sklad"-"Preradović", n. dj., str. 404.

37 U matičnoj knjizi umrlih navedena je ova adresa. Usp. Matična knjiga umrlih rkt. župa Đakovo.

38 Gjuro Sugović priglednik financ. straže, star 33 god., rodom iz Hrastilnice kod Križa, i Irma (Maria) kćerka pok. Gjure Trišlera, stara 16 god., rodom iz Gor. Osijeka, vjenčali su se 28. 11. 1887. god. u Đakovu.

39 Ladislav (Dušan) Vujković, star 25 god., i Berta, stara 19 god., kćer pok. Gjure Trišlera koraliste, vjenčali su se 4. 8. 1892. god. u Đakovu. Kumovi su bili Božo Kranjc šumar i Karla Trišler koralista.

40 Gašpar Trišler, regens chori, umro je 11. 10. 1863. u dobi od 67 god., ali nam nije poznato u kojoj kući je živio.

41 Umro je u Đakovu 30. 12. 1893. god., u dobi od 84 godine. Proizlazi da je rođen 1809., a ne 1812. kako to navodi Marković. Usp. M. Marković, Đakovo i Đakovština, n. dj., str. 250, kuća br. 349.

42 M. Marković, Đakovo i Đakovština, n. dj., str. 250, kuća br. 349. Adalbert je bio zlatar. U Pečuhu, gdje su vjerojatno i živjeli, rođena im je kćer Amalija, koja je umrla u Đakovu 18. 5. 1887. god. u dobi od 17 god. Njihov sin Adalbert Butze, također rođen u Pečuhu, oženio se 1896. Barbarom Reiman iz Đakova i s njom otišao u SAD 1905. god.

Kuće s vrtovima prodane su 1917. godine, zasigurno zbog dotrajalosti. Obje kuće, ili pak prazno gradilište nakon njihovog rušenja, kupio je Matija Pavić kanonik.[43] Koje su namjene kuće imale za vrijeme njegovog vlasništva, nije nam poznato. Poslije njegove smrti posjed je parceliran i podijeljen među nasljednicima.[44] Nasljednici su bili: Đuro Pavić, Pavo Pavić i Eva Kvaternik.

Na mjestu kuće br. 77 sada se nalazi kuća u vlasništvu obitelji Njirjak, koja ima adresu Pavićeva 9, a na mjestu kuće br. 78 nalazi se kuća obitelji Verhas, na adresi Pavićeva 13.

Između kuća br. 77 i 78 bili su vrtovi[45], na kojima se sada nalaze kuće.

43 ZKO, zk. ul. 455 i 1790; ZI br. Z-2062/1917. Kupoprodajni ugovor od 16. 3. 1917. odobrenog po zem. vladi 27. 6. 1917. broj 13.745, te dozvole nadbiskupskog duhovnog stola od 28. 3. 1917. broj 17. Kupovnina: 6.000 kruna.

44 ZKO, ZI br. Z-3398/1930. Uručbena isprava od 4. 2. 1930. br. 1557. i nacrt od 25. 1. 1930.

45 Na kč.br. 835.

SUMMARY

željko Lekšić
"Cathedral Choir houses" in the Pavićeva street in Djakovo and their tenants

There are three Art Nouveau houses in the Pavićeva street in Đakovo standing out by their appearance; each of them with a wooden gate and two apartments. Residents of Đa kovo called them “Choirist houses“, because there lived the cathedral choir musicians. Besides these three there were two more “Choirist houses“ that were brought down, and in their place there were detached houses built. All were owned by the cathedral church. Among the tenants there were more members of the famous musical family Trišler. Certainly the most famous among them is Trišler Dragutin (1857-1919) who wrote and composed Đakovo- march.

Although built in the Secession style of the early twentieth century the three existing “Choirist“ buildings are not, at least for now, on the list of protected cultural monuments. We believe that they deserve to be proteccted in the same way the art nouveau buildings in the main street were, and therefore we hope that the “Choirist“ buildings will soon be on the list.

 ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 19-50

Zasluži i ugledni biskup Antun Mandić na području školstva u Hrvatskoj

UDK: 262.12 Mandić, A.
Stručni rad

Luka Marijanović, Đakovo

U članku autor pruža osnovne obavijesti kako o samom biskupu Antunu Mandiću, tako i o bogoslovnom sjemeništu i s njim povezanom visokom školom, koje je nekoć, a danas i mnogo više nego prije, uz poseban i prikladan vjerski odgoj i obrazovanje pružalo humanističku i znanstvenu izobrazbu svojim pitomcima i slušačima. Naime, uz sjemenište kao odgojnu ustanovu bila je usko povezana Visoka bogoslovna škola, prvotno Lyceum episcopale, koja je nedavno prerasla u Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Antun Mandić, koji je stekao bogato iskustvo na području školstva općenito u Hrvatskoj, naročito korisno iskustvo školskog ravnatelja, utemeljio je ovu školu i na nju postavio veoma učene profesore, koji su se kasnije odlikovali i na peštanskom sveučilištu. Dok su druge visoke filozofske i teološke škole pojedinih redova bile, a na osječkom prostoru su to bili uglavnom franjevci, drugdje isusovci, ne javnog već zatvorenog tipa, svojevrsni privatni studij, dotle ove dvije ustanove u Đakovu blagotvorno i kontinuirano djeluju već više od dva stoljeća, i to na području što ga pokriva današnje Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Ključne riječi: biskup Antun Mandić, Đakovo, školstvo, pravopis

Biskup Antun Mandić osnivanjem sjemeništa i škole osigurava svojoj biskupiji vlastiti odgoj pastoralnog svećenstva.[1] Poznato je kako su iz tog sjemeništa izašli mnogi znameniti ljudi čije je djelo utkano u znanstveni i kulturni identitet Hrvatske i hrvatskog naroda.[2] Budući da su obje ustanove, i sjemenište i škola, danas najstarije odgojno-obrazovne ustanove na području sjeveroistočne Hrvatske, koje inače pokriva Osječko sveučilište, a koje kontinuirano djeluju već više od dva stoljeća, vrijedi barem ukratko promotriti Život i djelo đakovačkog i srijemskog biskupa Antuna Mandića, koji ih je kao takve bio utemeljio.[3] Podizao je on i pučke škole na području svoje biskupije.[4] Bio je to, ističu suvremenici, "vir de utraque republica meritissimus", što znači u Hrvatskoj i u MadŽarskoj. On je kroz neko vrijeme bio vrhovni direktor i inspektor škola u Hrvatskoj i Slavoniji, tj. školski ravnatelj. Svojim je radom nesumnjivo utjecao na tijek zbivanja u crkvenom i kulturno-prosvjetnom, čak i političkom Životu, druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća. To je bilo vrijeme koje je bez sumnje obilježio "fenomen Napoleon". No, kako je vrijeme koje je nakon Mandića uslijedilo bilo veoma dinamično, s velikim promjenama na svim područjima Života i pojavom snažnih osoba, koje su zasjenile ne samo Mandića, već i njegove brojne suvremenike, došlo je danas vrijeme da se on i njegovo djelo bolje istraže, jer doista zaslužuju dužnu pozornost. Nakon Domovinskog rata 1991.-1995. godine Mandić konačno

---

1 Članak donosi tekst predavanja "Antun Mandić kao školski ravnatelj škola u Hrvatskoj" u nešto razrađenom obliku, koji je održan u Svečanoj dvorani Filozofskog fakulteta u Osijeku na Znanstvenom skupu 300. godišnjice početka visokog školstva u Osijeku 26. rujna 2008.

2 Usp. Luka MARIJANOVIĆ, *Kulturno-prosvjetna i preporodna djelatnost profesora i studenata đakovačke bogoslovije,* u: Diacovensia, teološki prilozi, 4(1996), str. 109-145.

3 Sjemenište se prije nazivalo "Biskupijsko sjemenište u Đakovu", a danas se samo zove "Bogoslovno sjemenište" u Đakovu, u narodu odvajkada poznato pod lijepim imenom "sjemenište" ili "bogoslovija". No, škola je tijekom povijesti mijenjala nazive: Lyceum episcopale, Bogoslovski fakultet Biskupijskog sjemeništa u Đakovu (latinski naziv: Facultas theologica Seminarii dioecesani maioris in Djakovo), Visoka bogoslovska škola u Đakovu (latinski: Institutum philosophico-theologicum in urbe Djakovo), Visoka filozofsko-teološka škola u Đakovu, Visoka bogoslovna škola u Đakovu, Teologija u Đakovu, i napokon Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. To se vidi po sačuvanim žigovima, pečatima, tiskanicama, studentskim knjižicama (indeksima predavanja), itd. Četvrtak, 6. studenog 1806. bio je početak visokoškolske nastave u Đakovu. Bilo je isprva sveukupno 53 studenta bogoslovije i filozofije, na dva odsjeka, teološkom i filozofskom. Danas je određen 6. mjeseca studenoga za dan kad se obilježava Dan Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Đakovu (Dies academicus). Usp. Andrija ŠULJAK, *Filozofsko-teološko učilište u Đakovu,* u: Tri stoljeća visokog školstva u Osijeku, Osijek, 2003., str. 49-56, ovdje 51.

4 O našim prvim pučkim, srednjim i visokim školama v. Stjepan SRŠAN, *Školstvo u sjeveroistočnoj Hrvatskoj,* u: Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja, Povijesni arhiv, Osijek, 1994., str. 207-221; o počecima i najstarijem razdoblju hrvatskog školstva v. Salih LJUBUNČIĆ, *Razvitak hrvatske pučke škole,* u: Naša domovina, sv. 2. Hrvatska kultura – politička poviest Hrvata, Zagreb, 1943., str. 830-834. Zanimljivog štiva o razvoju školstva na našem području ostavio je Ivan MARTINOVIĆ, *Povjesne crtice o školstvu brodske pukovnije i brodskog okruža,* Zagreb, 1912.

ulazi u hrvatske leksikone i enciklopedije.[5] Ali ga, na žalost, ne susrećemo tamo gdje bismo to s pravom očekivali.[6] Kad se radi o grafiji, koja traži rješenja prihvatljiva za sve, značajan prinos usustavljivanju hrvatskoga književnoga jezika dao je i Antun Mandić.

1. Mandićev lik i djelo

Zato Antun Mandić u galeriji starih hrvatskih katoličkih svećenika i biskupa zauzima istaknuto mjesto. Nastojat ćemo ovdje, da Mandića kao povijesnu pojavu na narodnom, političkom i crkvenom planu, pa i na jezičnom planu, i njegovu osobu sa svojim opusom, dovedemo u svezu s odgovarajućim povijesnim kontekstom i sa svime što je tomu prethodilo. Ni Mandić sigurno nije bio Bogom dana osoba, kao da bi takav izrastao iz ničega i svojem narodu i svojoj kulturi podario nešto što bi isključivo iz njega samoga izviralo. Mandić je prije svega bio svećenik i kanonik zagrebačke biskupije, kasnije đakovački i srijemski biskup (godine biskupskoga služenja: 1806.-1815.), i općenito rečeno: preteča hrvatskog narodnog preporoda uz biskupa Vrhovca i druge. Njegova je obitelj iz Bačke doselila u Požegu. Imala je madžarsko plemstvo potvrđeno 1801.[7] godine. Rodio se u Požegi 16. kolovoza 1740. godine od oca Petra, sabljara, i majke Mande, od skromne obitelji, u gradu iz kojega potječe također Vjekoslav Babukić, koji udara temelje kasnijim hrvatskim gramatikama. U Požegi je Mandić završio osnovnu školu i šest razreda gimnazije[8], a zatim je studirao retoriku u sjemeništu u Zagrebu, a filozofiju je studirao u Beču, pa teologiju u

---

5 *Mandić Antun,* u: Hrvatski leksikon, sv. 2 (L-Ž), Zagreb, 1997., str. 5: *Mandić Antun,* Hrvatska enciklopedija, sv. 7 (Mal-Nj), Leksikografski zavod, Zagreb, 2005., str. 30.

6 Npr. u knjizi poznatog "crkvenog povjesničara" Josipa Buturca, kad govori o znamenitim Požežanima, Mandić nije spomenut niti jednom jedinom riječju prigodom proslave 750. obljetnice Života grada Požege: Josip BUTURAC, *Crkveno-kulturna povijest, Požege i okolice 1227.-1977.,* Zagreb, 1977.

7 Josip BUTURAC, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950,* Poseban otisak iz knjige "Zbornik za narodni Život i običaje – knjiga 43, Zagreb, 1967., str. 262; Josip BUTURAC – Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima,* Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973., str. 249.

8 Tomo MATIĆ, *Isusovačke škole u Požegi (1698-1773),* u: *Vrela i Prinosi* 5(1935), str. 1-61, ovdje str. 21: "A poznati đakovački biskup Antun Mandić, također đak požeških isusovaca, bio je 1749. parvista minor, 1750. parvista maior, a istom 1751. nalazimo ga "in principiis". Požega je imala prvu gimnaziju g. 1699. Druge su osnovane 1766. u Osijeku i Petrovaradinu. Vidi više: Antun PETKOVIĆ (ured.), *Almanah gimnazije u Slav. Požegi povodom 270-godišnjeg jubileja 1699-1969.,* Slav. Požega, 1970. Požega je veoma značajan grad i u crkvenom pogledu. Više o tome v. Đuro KUNTARIĆ, *Požeška kolegija, spomenica o stogodišnjici 1835-1935.,* Slav. Požega, 1935.

Bologni, gdje je teološki studij morao napustiti zbog bolesti. Kad je prizdravio, ponovno upisuje teologiju u Beču.[9] God. 1763. zaređen je za svećenika.

Prije nego li smo imali svoje samostalne škole u domovini za obrazovanje i odgoj svećeničkih kadrova, spomenimo usput, naši su ljudi studirali po svijetu. Hrvatski kolegij u Beču, "Collegium Croaticum Viennense", važan je za Mandića. Prvobitno je taj kolegij bio otvoren u Grazu, a g. 1624. premješten je u Beč. Bečki kolegij nalazio se blizu svoga suvremenika, Pazmanova kolegija, čak neko vrijeme (1763.-1766.) u samoj njegovoj zgradi, a zadnjih 18 godina svoga opstanka u kući "K bijeloj ruži" (I. Untere Bäckerstrasse), koju je nabavio sa svojim kaptolom zagrebački biskup Franjo Thauzy troškom od 32.000 forinti. Kolegij je isprva bio pod upravom Družbe Isusove, poslije redovno pod ravnanjem mlađega zagrebačkoga kanonika. Spomenuti zagrebački biskup Franjo Thauzy je prije bio đakovački biskup.

U tom časnom domu, pomno dalje bilježi Antun Cuvaj, svršio je đakovački biskup Čolnić svoj studij filozofije prije g. 1720. U njemu je dokončao svoje nauke zadnji srijemski biskup Ivan Paxi, a tako i prvi biskup sjedinjenih biskupija đakovačke i srijemske, Matej Krtica (prije g. 1750). U njemu je dovršio svoj odgoj i bogoslovne nauke Antun Mandić (ljeti 1763.), a pet godina kasnije boravio je u tom kolegiju i Mandićev nasljednik biskup Raffay (sa svojim bratom Franjom) kao slušatelj filozofije (g. 1768.). U taj se kolegij napokon povratio Mandić g. 1774., da mu bude vicerektorom i dušom uz kanonika Bedekovića, a kroz četiri godine svoga boravka obavio je na fakultetu, već u odmakloj dobi od 37 godina, stroge ispite.[10]

a) Mandić, svećenik i kanonik

Kao svjetovni svećenik bio je od 1763. do 1765. godine prvi ravnatelj (upravitelj, rektor ili "regens") Požeškog sjemeništa[11]. Na vlastitu molbu

9 Mandić je boravio u "Collegium Croaticum Viennense", kojega je utemeljio oko god. 1624. Baltazar Dvorničić – Napuljski (Napuly), kanonik i prepošt zagrebački. U tom se kolegiju izdržavalo 20 klerika pod nadzorom kojega zagrebačkog kanonika, da slušaju filozofiju i spekulativnu teologiju. Usp. Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas,* Sv. 1., Zagreb, 1910., str. 241.

10 Osim ovih spomenutih prelata odgojeni su tu između g. 1745.-1780. mnogi đakovački svećenici, naročito oni prvi, koji su poslije g. 1750. preuzeli župe iz ruku redovnika sv. Franje. Poznata su nam njihova imena. Među ostalima bio je tu i Ivan Wittmann, Požežanin, poslije župnik u Srijemskoj Mitrovici i napokon, generalni vikar Mandićev u Đakovu za vrijeme osnutka sjemeništa (+1829.). On je kod Mandićeva ukopa vodio sprovodne svečanosti. ~ Na žalost, i taj kolegij je dokinuo Josip II. (u proljeće 1783.).

11 Vidi Gabrijel VALEČIĆ, *Nadbiskupski orfanotrofij u Požegi, Historijska monografija,* str. 55-106. Na str. 71. ne spominje se kao rektor Mandić Antun nego Szalay. Szalay je bio rektorom Akademije za studij

razriješen je te službe rektora. Imenovan je upraviteljem, pa potom na prijedlog Ratnog vijeća u Beču i pravim Župnikom Župe u Kobašu kroz četiri godine. Šest godina je Župnik u Lipovljanima (g. 1769.). Obje se Župe nalaze u gradiškoj regimenti. God. 1775. zagrebački ga je biskup Josip Galjuf imenovao začasnim kanonikom čazmanskoga kaptola i ujedno svojim kanonikom "a latere", te vicerektorom Hrvatskog kolegija u Beču. Iskoristio je svoj boravak u Beču i ondje za dvije godine u zreloj dobi od 37 godina položio doktorat iz teologije (g. 1777.). Obnašati službu vicerektora Hrvatskog kolegija u Beču je bila veoma ugledna služba.[12] Tu su mu nakane dvorske naukovne komisije bile iz neposredne blizine dobro poznate, a imao je prilike da se osobno upozna s važnim osobama u Beču. Mogao je zato dobro uhvatiti sve niti koje su se plele oko reforme školstva. Josip II. mu je kasnije povjerio organizaciju škola u Mađarskoj. Mandić je bio školski savjetnik, pa je provodio školsku reformu kroz trideset godina. Zbog Napoleonova pohoda po Evropi dobio je od cara zadatak, kao kraljevski povjerenik, komesar, učvrstiti tvrđave u Hrvatskoj (napose u Osijeku, Slavonskom Brodu i Gradiški). Za taj posao bio je odlikovan komendatorskim redom sv. Stjepana. Bio je miljenik carice Marije Terezije i cara Josipa. Ukratko, što je Mandić bio zamislio, to je i ostvario.

Nakon višekratnih boravaka u Beču Mandić se vraća u domovinu, konačno u Zagreb, i to poznat i slavan. Biskup Galjuf je Mandića trebao kao svoju desnu ruku, pa ga je još kao mlada čovjeka učinio i imenovao 15. travnja 1778. godine pravim kanonikom Stolnoga kaptola u Zagrebu. Mjeseca siječnja 1786. godine imenovan je velikim prepoštom. Iste godine 1786. zagrebački biskup Josip Galjuf će ga imenovati i svojim generalnim vikarom. Dvije godine kasnije postat će naslovnim biskupom prištinskim (1782.). I u zagrebačkom je Stolnom kaptolu vršio različite službe i primao odlikovanja. Bio je kao arhiđakon Bekšinskog arhiđakonata instaliran kustosom zagrebačke stolne crkve (1792.), opatom Desnice sv. Stjepana (1800.), opatom BDM u Petrovaradinu, biskup

---

filozofije i moralne teologije osnovane u Požegi 1761. Vidi i: Gabriel VALEČIĆ, *Povijest požeške gimnazije,* str. 5-53., u: Spomen-izvještaj državne gimnazije u Slav. Požegi za škol. godinu 1926.-7., Slav. Požega, 1927. Doista je god. 1754. utemeljeno u Požegi sjemenište (danas zgrada Župnog ureda kraj današnje stolne crkve sv. Terezije). Odatle su gojenci najprije polazili gimnaziju, a kasnije akademiju. Sjemeništem su upravljali biskupijski svećenici. Kad je sjemenište nakon deset godina opstanka ukinuto, njegova je zgrada kupljena za Župnički dom. Svrha je sjemeništa bila da se iškoluje što veći broj svećenika koji bi imali u Slavoniji preuzeti nekada franjevačke Župe. Osjećala se nestašica svećenstva u istočnom dijelu prostrane zagrebačke biskupije, gdje se inače govorilo štokavicom. Vidi također Josip BUTURAC, *Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice 1227-1977.,* str. 124.

12 Usp. Emerik GAŠIĆ, *Brevis conspectus historicus dioecesium bosniensis-diacovensis et sirmiensis e fontibus historicis concinnatus curriculisque vitarum auctus,* Mursae (Osijek), 1944., str. 82-83. Postoji i prijevod iste knjige od Stjepana Sršana, Državni arhiv, Osijek, 2000.

Maksimilijan Vrhovac ga je imenovao prepoštom i priorom Vranskim.[13] I napokon, kralj Franjo ga je 17. lipnja 1806. godine imenovao đakovačkim ili bosanskim i srijemskim biskupom. To je imenovanje potvrdio Papa već 26. kolovoza 1806. godine, da bi Mandić još iste godine 28. rujna primio biskupsko posvećenje.

Bio je u svoje vrijeme kandidat za požeškog biskupa, ali je Mandić to kao Požežanin odbio i nije uopće htio da tu nastane nova biskupija. Opravdavao se da više voli Zagreb nego da bude imenovan biskupom u Požegi. Tek je papa Ivan Pavao II. prije desetak godina osnovao novu biskupiju u Požegi (5. srpnja 1997.). Naime, kod uređenja granica između zagrebačke i đakovačke biskupije Mandić nije želio od Zagreba oduzeti više Župa i pripojiti ih Đakovu, koje je dotada imalo samo deset Župa. Očito nije mislio da će upravo on jednom postati đakovačkim i srijemskim biskupom! To samo pokazuje kako je on u Beču u povjerenstvu za razgraničenje biskupija (1781.) imao znatan utjecaj. To povjerenstvo je u to doba udaralo granice biskupijama po Hrvatskoj i Slavoniji. Zagrebački biskup Josip Galjuf zbog velike starosti i bolesti nije mogao poći u Beč, pa je onamo kao svoga osobnog opunomoćenog delegata poslao kanonika Mandića. U ovoj misiji bio je Mandić tako savjestan i vjeran, da nije htio pristati na osnutak nove biskupije, koju su u Beču htjeli osnovati samo radi toga, da Mandića postave biskupom. U povjerenstvu se Mandić snažno borio da se Zagrebačkoj biskupiji ne oduzme novogradiški kraj i pripoji Đakovačkoj biskupiji. Pod utjecajem valpovačkog vlastelina suprotstavio se prijedlogu i zahtjevu tadašnjeg prkosnog đakovačkog biskupa Mateja Franje Krtice da se Župe donjomiholjačkog i valpovačkog dekanata odvoje od pečujske biskupije i pripoje novo ustrojenoj bosanskoj ili đakovačkoj i srijemskoj biskupiji.[14] Zbog toga se Mandić, kad je kasnije postao đakovačkim biskupom, ljuto pokajao. Pristao je tek da se desetak Župa između Slavonskog Šamca i Slavonskog Broda pripoji Đakovu, a u ime zagrebačkog biskupa izvršio je i primopredaju tih Župa. Bio je to samo početak rađanja i rasta biskupije dostojne bogate tradicije i duge povijesti, koja je konačno 18. lipnja 2008. postala Đakovačko-osječkom nadbiskupijom i samostalnom Đakovačko-osječkom crkvenom pokrajinom. A od nekad ogromne Zagrebačke nadbiskupije tek su nedavno osnovane još Požeška i Varaždinska biskupija, a u fazi osnivanja su još biskupije Sisačka i Bjelovarska.

---

13 O Maniću vidi *Schematismus cleri dioecesium bosnensis seu diacovensis et syrmiensis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1892,*. Diacovae, 1892., str. 50-51. gdje se spominju njegova odlikovanja, itd.

14 Do 30. listopada 1971. bila je to Apostolska administratura sjeverne Slavonije i Baranje, kad su ti krajevi konačno pripojeni Bosansko-đakovačkoj biskupiji.

b) Mandićeve svjetovne služBe i zaduženja

Uz ove nabrojene kao i druge crkvene služBe i odlikovanja, kanonik Mandić je obnašao i svjetovne služBe. Primao je zaduženja i odlikovanja. Tako je 3. rujna 1776. godine imenovan savjetnikom za školstvo i nadzornikom narodnih škola za Hrvatsku i Slavoniju. Kad je konačno g. 1777. stupio na snagu glasoviti "Ratio educationis" i oživotvorena tvz. literarna okružja, rješenjem od 16. kolovoza 1777. godine za zagrebačko literarno okružje budu imenovani Nikola Skrlec i Antun Mandić, prvi za provincijalnoga naukovnog ravnatelja, dok Mandić za nadzornika narodnih škola. Zatim, zbog njegovih zasluga za domovinu, bude imenovan savjetnikom Kraljevskoga ugarskog namjesništva (1782.). Odlikovan je naslovom tajnoga savjetnika carskoga dvora. I konačno, već pred kraj života (1810.) primio je visoko odlikovanje: komendatorski križ sv. Stjepana kralja. Upravo kao dugogodišnji savjetnik kraljevskog namjesništva u Požunu (današnjoj Bratislavi), sudjelovao je u prosvjetnoj komisiji za uređenje ugarskih i hrvatskih škola i "ilirskoga" pravopisa[15]. Štoviše, on je inicijator i inspirator dalekosežnih školskih reformi u Hrvatskoj[16]. Kao inspektor narodnih škola, prvi je obnašao tu čast do novoga sustava, mada je god. 1782. postao i velikim županom županije zagrebačke, pa drugi put sve do god. 1806. kad je postao bosanskim i srijemskim biskupom u Đakovu. [17]

c) Mandić, biskup u Đakovu

Kao bosanski ili đakovački i srijemski biskup nakon zrelog promišljanja odmah je 6. studenog 1806. godine, ni mjesec dana nakon svog dolaska u Đakovu, sav radostan osnovao Bogoslovno sjemenište u Đakovu s "Lyceum

---

15 Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnoga jezika,* Zagreb, 1978., str. 57: "U nizu njemačko-hrvatskih školskih knjiga po Felbingerovoj metodi izdao je zagrebački kanonik i kasniji đakovački biskup Antun Mandić godine 1779. *Uputjenje Slavonskom pravopisanju za potrebu narodnih ucsionah u Kraljevstvu Slavonije oder Anleitung zur slavonischen Rechtschreibung.* Mandić će nešto kasnije imati važno mjesto u skoro zatim sazvanoj pravopisnoj komisiji za Josipa II, što je imala riješiti pitanje grafije kojom se imao tiskati Stullijev rječnik".

16 O Mandićevom radu na reformi pravopisa te njegovom plodnom udjelu pri zaoštrenim odnosima u veoma žučnim raspravama oko grafijskih pitanja u svezi s izdavanjem velikoga rječnika Joakima Stullija, usp. Zlatko VINCE, *Antun Mandić kao kulturni i prosvjetni radnik*, u: Diacovensia, teološki prilozi 4(1996), str. 155-166.

17 Vidi više: Marin SRAKIĆ, *Prijenos sjedišta đakovačke i srijemske biskupije iz Đakova u Osijek,* u: Diacovensia, teološki prilozi, 1(1993), str. 159-164.

episcopale". I to u (gradu!) Đakovu, koje je 1807. godine imalo samo 1234 stanovnika! Tako on konačno rješava problem odgoja svećeničkih kadrova za ujedinjenu biskupiju[18]. Bečki je dvor bio i ranije slao Antuna Mandića u Đakovo, da se vidi što je ondje bilo moguće učiniti za biskupiju, koja je namjeravala i već bila počela graditi svoje sjemenište (g. 1804.). Za svoga prvog trotjednog boravka u Đakovu, kao poslanik Namjesništva, razgledao je pripremne radove za gradnju sjemeništa, razmotrio situaciju s obzirom na osnivanje biskupijskoga sjemeništa, i to nakon dokidanja generalnih sjemeništa g. 1790. Uvidio je da Stolni kaptol ima pravo s obzirom na lokaciju i veličinu zgrade za novu filozofsko-teološku školu i bogoslovno sjemenište, što ga je htio podići biskup Matej Franjo Krtica. Zato Mandić malo kasnije, ali sad kao đakovački biskup, poduzima bolje rješenje, koje je uporno zagovarao đakovački Stolni kaptol. Od franjevačkog samostana u Đakovu načinio je sjemenište. I uopće Mandić je bio poznati revnitelj u visokom konsiliumu za povrat samostana u Brodu franjevcima 1806. godine[19] Zato sa svojim prijateljem franjevcem Marijanom Lanosovićem vrši zamjenu franjevačkog samostana u Đakovu za onaj puno veći u Slavonskom Brodu.[20] On usavršuje i staru Ćolnićevu pučku školu u Đakovu i pretvara je u "glavnu školu" s tri razreda i tri učitelja, jer to sada zahtjeva položaj Đakova kao biskupskog

18 O Mandiću i sjemeništu u Đakovu v. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Djakovu 1806-1906.,* Đakovo, 1911., str. 53-60. O Mandiću kao osnivaču filozofsko-teološke škole i bogoslovnog sjemeništa v. Slavko PLATZ, *Osnutak Visoke filozofsko-teološke škole 1806. u Đakovu i razvoj filozofskog studija,* u: Diacovensia, teološki prilozi, 4(1996), str. 9-22.; Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj,* u: Dragutin TADIJANOVIĆ (urednik, i dr), Nav. dj., str. 87-97, ovdje 91.

19 O tome više: *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II (1806-1833)*, Slavonski Brod, 1997., str. 3, 7, 9, 19 itd. O franjevačkom samostanu u Slav. Brodu v. Rudolf HORVAT, *Slavonija, povijesne rasprave, crtice i bilješke,* knjiga I., Zagreb, 1936., str. 139-144, ovdje 142-143. Franjevci su se vratili u svoj matični samostan u Slavonski Brod iz kojeg su otišli prije 19 godina. U tom je samostanu bila vojska i neke škole. Zato ga je trebalo prije isprazniti i obnoviti, pa tek onda nakon preseljenja pristupiti radovima u Đakovu. Sve je to iziskivalo velika sredstva. O svemu je Mandić poslao izvještaj 23. srpnja 1805. i već se tada vidjelo da nova bogoslovija u Đakovu te godine neće početi. O provedenoj zamjeni samostana u Đakovu sa samostanom u Brodu v. *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi (1834-1878),* Slav. Brod, 1998., str. 157.

20 Budući da je Mandić bio rodom iz Požege, prijateljevao je s brojnim franjevcima, a i surađivao s njima još iz vremena kad je bio rektor Požeškog sjemeništa (1763.-1765.). Posebno je surađivao kao školski nadzornik, što potvrđuju njegovi brojni izvještaji. Mnoga neriješena pitanja i nepopunjena učiteljska mjesta riješili su bili i popunili franjevci. Ne čudi nas zato, da je Mandić bio čest gost franjevačkih zajednica i kao inspektor i kao kućni prijatelj. Vidi npr. *"Ljetopis časnog samostana Našašća Sv. križa u nutarnjem Osijeku od 1686. do 1890. godine",* gdje za nadnevak 6. kolovoza 1780. stoji: "Antun Mandić, zagrebački kanonik i inspektor pučkih škola za Slavoniju, posjetio je i nas i škole". Usp. Stjepan SRŠAN, *Osječki ljetopisi 1686.-1945.,* Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993., str. 91. Više o odnosima Mandića i franjevaca v. Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj,* str. 87-97, ovdje 95-96.

grada[21]. Na svoju je ruku, kao privatni studij, da bi osigurao čestitu pripravu četverogodišnjem teološkom studiju, otvorio licej, za zadnja dva razreda gimnazije, tzv. "dvogodišnji filozofski pripravni tečaj", pa je filozofija (logika i fizika), koja se tu učila, bila priznata i na drugim višim školama u carevini. Kroz četrdesetak godina postojanja, na njemu je završilo oko tri stotine učenika, koji su kasnije završili sveučilišne studije i zauzimali u Hrvatskoj značajna mjesta u društvenom životu. Đakovčane je pak pozvao da prime na stan đake, laike. To je početak novoga doba za Đakovo.[22]

Mandić se ozbiljno bavio mišlju da sazida novu katedralu u Đakovu, pa je za nju ispekao 1.000.000 komada opeka. Zbog svoje poodmakle dobi odustao je od gradnje, ali je za nju oporučno ostavio 6.000 forinti i polovicu čistog prihoda od svoje ostavštine! Želio je osnovati i javnu bolnicu. U isto je vrijeme otvorio škole u svojih pet župa: u Trnavi, Piškorevcima, Semeljcima, Gorjanima i Vrbici, i to još u vrijeme dok je bio tek u izvidima za uspostavu sjemeništa u Đakovu. Kroz osam godina svoje biskupske službe uspio je da sva župska središta dobiju svoje pučke škole. Dakako, kao biskup osobito se brinuo za stanje škola na svojem vlastelinstvu. Ovdje ističemo da osnutkom sjemeništa Đakovo postaje središte visokoškolskog odgoja i obrazovanja, što će dalje za nas biti od zaista velike važnosti. Za samu sjemenišnu knjižnicu ostavio je 18.000 forinti. A kasnije kao biskup u Đakovu naseljava nove stanovnike (Nijemce iz rajnskih oblasti Njemačke, a djelomično iz Srijema i Bačke),[23] otvara prvu apoteku - ljekarnicu (iz Pečuha je doveo ljekarnika), sazidao je svilanu (u kojoj se zapošljava đakovačka mladež, a kasnije ju je pretvorio u pivovaru), kanalizira, odnosno regulira Jošavu i Kaznicu (na njima obnavlja vodenice), i spaja ih s Biđom. Uređuje ribnjak u Štrbincima. Sadi nove vinograde, danas na daleko poznate, koji po njemu dobivaju ime "Mandićevac". Otvara zvjerinjak (nabavlja bijele jelene, što se uopće onda nije moglo susresti u Evropi). Kad već katedrala nije bila lijepa, da bi se u njoj ljudi osjećali ljepše, on poziva u Đakovo austrijskog skladatelja i pjevača Petrusa Jakoba Heibla (Graz, 1762. - Đakovo, 1826.), Mozartova šurjaka,

21 Usp. Andrija ŠULJAK, *Đakovo biskupski grad,* Đakovo, 1979. str. 16. O Bogoslovnom sjemeništu, školi i biblioteci vidi str. 81-87; također Andrija ŠULJAK, *Đakovo biskupsko središte,* u: Antun JARM, Đakovačka i srijemska biskupija - Adresar, Đakovo, 1978., str. 153-161.

22 Usp. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Đakovu,* str. 107.

23 O članovima "nimeckog ciha" v. Josip ŽERAV, *Spomen-spis od 1813.-1913. u proslavu stogodišnjice opstanka "ceha" djakovačkih obrtnika,* Đakovo, 1913.

kao regensa chori.[24] Zanimljiva je i zagonetna činjenica da uspješni glazbenik odlazi iz Beča u maleno Đakovo.[25]

Mandić je nadalje posjedovao veću numizmatičku zbirku, i pozvao stanovnike oko Đakova, Srijemske Mitrovice, Vinkovaca i Osijeka, da skupljaju sve arheološke nalaze. Mađari se u Budimpešti i danas ponose njegovim zbirkama koje su ondje pohranjene. Nije ih Mandić poklonio ugarskom narodnom muzeju, već je to netko, na žalost, učinio poslije njegove smrti, najvjerojatnije đakovački Stolni kaptol. Lanosović je spjevao eklogu Mandiću, koja se čuva u originalu u Biskupijskom arhivu. Kaže se da je Mandić bio čovjek sreće. Sve mu je naime bilo pošlo za rukom, pa je u crkvenoj karijeri uvijek bio na samom vrhu. Imao je najviše i vodeće uloge! Bio je to čovjek trajnog studija, upornog i savjesnog rada. Koristila su mu brojna poznanstva, kako u Zagrebu, tako i u Beču i Budimu. Branio je osnutak banaka i banke kao takve, koje su uvodile sve više papirnati novac, pa su ga velikaši zvali "papiraš"! Prigovarali su mu što se u svojim poslovima oslanjao na savjetnike, a kao vlastelin na svojem imanju nije na silu tjerao djecu i mladež u školu. Zaslužan je za urbanističko uređenje i izgradnju Đakova, koje je jadno izgledalo (nakon Turaka je ostalo prava podrtina), a radio je i na duhovnom i materijalnom uređenju biskupije. U Đakovu je sazidao mnogo novih kuća i pootvarao mnoge nove ulice, tako da se staro Đakovo više nije moglo prepoznati u novom. Ustanovio je neke nove župe, a neke stare je razgraničio radi bolje uprave.

Po naravi je bio veoma žestok. Životopisci su nam ne samo ocrtali Mandićevo djelo, već su nam ostavili opširno i vjerno svjedočanstvo o njegovu značaju, naravi, ćudi, njegovim dobrim i lošim osobinama. Bio je iskren, dosljedan, vjeran zadanoj riječi i prijateljstvu, gostoljubiv. Blizak malim ljudima, koje je rado posjećivao i u Đakovu i okolnim selima. Poznato je ipak kako je svoje profesore rastjerao iz sjemeništa i s mjesta ih poslao na župe! Bilo je to u jesen 1814. godine. Netko mu je naime bio dojavio kako profesori nisu poslušni, pa je propisao pravila za profesorski zbor, koja je objavio prodirektor zboru profesora na sjednici održanoj 6. studenog 1914. godine. "A to znači da nema povjerenja u nas", odvratili su oni jasno i decidirano znajući bolje nego mi danas o čemu se tu

24 U Zagrebu ima sačuvano 16 Heiblovih orkestralnih misa, iz ostavštine Franje Kuhača. Za tu zbirku piše Kuhač, "da je postojala, izginula je, ili je negdje sakrita", a zapravo ju je on otuđio! To se ipak poslije pokazalo dobrim, jer su orgulje đakovačke katedrale i notni arhiv u njima izgorjeli g. 1933. u strahovitom požaru. Vidi: Franjo KUHAČ, *Glazba u Djakovačkoj biskupiji,* u: Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Matica hrvatska, Zagreb, 1900., str. 298-309, ovdje 302. U kontekstu sveobuhvatne obnove biskupije koju je Mandić provodio, pouzdano se može govoriti o organizaciji bogoslužja i liturgijske glazbe unutar njega. Još i više: Mandić je od Đakova stvorio novo središte i rasadište crkvenog i narodnog pjevanja u našim krajevima. O "nestalim misama" v. http.//glazbenistudiocerovac.blog.hr

25 Usp. Branko OSTAJMER, *Viktor Kučinić o Mozartu, Đakovu i Heibelu,* u: 43. Đakovački vezovi, prigodna revija, br. 39(2009), str. 66-67.

zapravo radi, i dali ostavku na profesorskoj službi, i to 10. studenog 1814. godine. Biskup je to shvatio kao protest i prihvatio ostavku. Za 24 sata su morali isprazniti sjemenište.[26] Dva mjeseca poslije toga je Mandić umro. Upitno je tu govoriti o "pronicljivosti biskupa Mandića u vodstvu Bogoslovnog sjemeništa". Danas ocijeniti i opravdati takav postupak može se najblažim riječima: vjerojatno je on pošto-poto htio da mu sjemenište bude na ponos Đakovu! I pored tog nesretnog događaja, koji ne umanjuje njegove zasluge, sve to i štošta drugo ipak svjedoči da je Mandić bio kulturni pregalac, prosvjetitelj i vješti upravitelj, koji u nepunih devet godina svoje biskupske službe obje svoje sjedinjene biskupije usmjerava na put veoma značajne, kako duhovno-kulturne, tako i materijalne, gospodarsko-socijalne obnove.[27]

Kao narodni mecena i Strossmayerov prethodnik mnogo je novca darovao u dobrotvorne svrhe i razne fundacije (250.000 forinti). Jedino ga je Strossmayer nadmašio u svemu. Umro je 11. siječnja 1815. godine u Đakovu, nakon što se u ljeto g. 1814. razbolio idući u Beč čestitati caru na pobjedi nad Napoleonom.[28] Pokopan je u staroj đakovačkoj katedrali, a kasnije su mu zemni ostaci preneseni za vrijeme Strossmayera u novu katedralu. Strossmayer ga je vrlo štovao: "Med svimi biskupi meni se Mandić najviše mili"[29]. Josip Voltigi (Voltić) naziva ga "primum illyricae linguae oraculum". "Cijeli niz knjiga ne bi nikada bio tiskan na hrvatskom jeziku, da se Mandić za to nije zauzeo"[30].Uz sjemenište u Đakovu osnovao je i novu knjižnicu.[31] Stara, franjevačka, prenesena je iz Đakova u

26 Usp. Matija PAVIĆ, *Biskupijsko sjemenište u Djakovu 1806.-1906.,* str. 111-112.

27 Usp. Marin SRAKIĆ, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije rodom s područja današnje Požeške biskupije,* u: Josip KRPELJEVIĆ – Ivica ŽULJEVIĆ (ured.), U služenju Božjemu narodu, Zbornik u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića, prvoga požeškog biskupa ..., Požega, 2007., str. 623-653, ovdje str. 627-629.

28 Naime, u vrijeme rata s Francuzima biskup Mandić je g. 1809. pritekao u pomoć caru svojim savjetom, novcem, oružjem i najmljenicima. Koliko je Mandić bio poštovan i ljubljen, vidi se po bilješki koju navodi Matija Pavić, da je pravoslavni mitropolit Stratimirović u Srijemskim Karlovcima, čuvši za Mandićevu smrt, zaplakao, te ne puštajući nikoga onaj dan k sebi, zapovjedio, da se u svim crkvama njegove arhiepiskopije za Mandića zvoni tri dana.

29 Dio Strossmayerova govora prigodom prenošenja posmrtnih ostataka iz stare katedrale u novu katedralu v. Borislav BIJELIĆ, *Đakovačke ulice,* str. 146.; Milko CEPELIĆ, *Dušni dan u Đakovu (dana 2. studenog 1882.,* u: Glasnik biskupija bosanske i sriemske 10(1882), str. 206. Prigodom prenošenja u grobnicu nove katedrale Strosssmayer izjavljuje: "Ja nepravim razlike med ovimi biskupi, svi su bo oni vrlo ugledni, vriedni i zaslužni bili; ali ipak med svimi njimi meni se Mandić najviše mili, a ja da pokažem svoje štovanje prema njemu na mojoj ruci nosim prsten njegov. Kršćani! Mandić je zamišljatelj svega boljega i uzvišenijega u biskupiji". Na istom mjestu kaže Strossmayer za Mandića, dok je bio župnikom u Kobašu: "Jednom, kad se je ondje na nasipu u kraj Save vozio, poplaše se konji i skokom u Savu krenuše. Poginuo je i kočijaš i konji, a jedini se on spasio. Bez dvojbe, kršćani, sam ga je Bog radi plemenita srdca i radi predvidjenih zasluga spasio".

30 Citirano po Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika,* str. 82-83.

31 Bogoslovno sjemenište, koje je osnovao, bilo mu je kao zjenica oka, pa je i u oporuci napisao: "Sjemenište mi na srcu leži". Dijecezanski arhiv u Đakovu, fascikl "Antun Mandić".

Slavonski Brod. Pa zašto je Mandić bio zaboravljen? Razlog je vrlo vjerojatno u tome, što je živio u jako dinamičnom vremenu. Pa kad se nađe netko velik pred kraj jednog takvog razdoblja koje prolazi, više ne ulazi u novo!

Antun Mandić je bio veoma učen i načitan čovjek, izvanredno nadaren i obrazovan, govorio je čak sedam jezika, pravi poliglot. Pomagao je hrvatskim književnicima i izdavao njihova važnija djela.[32] Tako je poslije smrti požeškog književnika Antuna Kanižlića Mandićevom potporom izišlo u Beču (g. 1780.) prvo izdanje Kanižlićeva pjesničkog djela "*Sveta Rožalia panormitanska divica...",* a iste godine Mandićevom zaslugom u Osijeku kod Divalda Kanižlićeva rasprava "*Kamen pravi smutnje velike* ...". Poslije smrti zagrebačkog povjesničara Josipa Mikóczy-a tiskao je 1806. god. njegovo latinsko djelo "*Otiorum Croatiae liber unus* ..." Potpomagao je i druge, npr. Sebastijanoviće latinske pjesme (*Poëmata* …), koje je sam poslije njegove smrti priredio za tisak. Mandićevom zaslugom načinjena je ploča na grobu književnika Vida Došena[33]. Sam mu je sastavio nadgrobni epitafij na dubovičkom groblju.

2. Mandić i razvoj školstva

a) Stanje i razvoj školstva

Budući da je Antun Mandić bio nadzornik pučkih škola, podnosio je vladi izvješća o radu tih škola. O tome dosta opširno piše Antun Cuvaj u svojoj "Građi za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas". Spomenuli smo kako Cuvaj referira o jadnom stanju slavonskih škola. Dok je Slavonija bila pod turskim gospodstvom, nije se uopće moglo ni pomišljati na osnutak škola. Narod je stalno morao biti na oprezu i danonoćno se boriti za goli opstanak.[34] Na žalost, nisu se škole gradile i podizale ni u manje opasnim krajevima, koji su bili daleko od nas. Poslije progona Turaka, potkraj 17. stoljeća,

---

32 Dok Velimi DEŽELIĆ, st., *Mandić pl. Antun dr.,* u: Znameniti i zasluži Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925., Zagreb, 1925., str. 171. piše o biskupu Mandiću vrlo jezgrovito, kako je sa svim svojim službama "silno koristio svome narodu, kao mecena književnika i osnivač sjemeništa u Đakovu". I dalje nastavlja: "U dobrotvorne svrhe darovao je 250.000 forinti".

33 O nadgrobnoj ploči postavljenoj odredbom biskupa Mandića na Došenovom grobu vidi: Anto PAVLOVIĆ, *Vid Došen (1720.-1778.), župnik u Duboviku i vjersko prosvjetni pisac,* u: ISTI, Stotinu reverendi, Slavonski Brod, 2008., str. 100-109., ovdje 100-102. Vidi također *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću,* JAZU, Osijek, 1981.

34 Usp. Ivan MARTINOVIĆ, *Nav. dj.,* str. 80-83; Joza ŽIVKOVIĆ, *Povijest škole (u Podvinju),* Odbor za školsku proslavu, s. l., s. a., str. 5-8.

zemlja je još dugo ostala u žalosnom stanju, dok se nije proveo red. Naši su ljudi uz vojnu granicu morali čuvati među, i zbog toga su često bili u očima stranaca, osobito Nijemaca, ozloglašeni i ocrnjeni kao ljudi divlje čudi. Ovako se mislilo i na najvišim upravnim mjestima, pa se tomu zlu moglo doskočiti zgodnim načinom, samo dobrom školom.

A početnih, osnovnih ili elementarnih škola kod nas nije bilo sve do vladanja carice i kraljice Marije Terezije. Ona je nastojala u svojoj državi podići što više škola. To se najbolje vidi iz Reljkovićevog "Satira". Počelo se prvo s osnivanjem njemačkih škola po našim selima. Školstvo se razvijalo u Vojnoj krajini usko povezano s uređenjem pukovnija. Naime, zapovjednici pukovnije utjecali su na unapređenje pučkih škola, barem kad su u pitanju prve slavonske škole, njemačke ili trivijalne. God. 1764. bio je izdan nalog, da se u svakom mjestu, ili barem u svakoj satniji, osnuje škola i namjesti učitelj (Schulmeister) njemačke narodnosti, da se popravi taj još "surovi" puk i da se odgajaju podčasnici za vojsku. Trebalo je, vidi se to po svemu, namjestiti Nijemce, da naš narod "uljude" i da ga priprave za vojnu službu. Tako su prve škole osnovane radi nas samih i radi državne obrane. Zato Reljković sada može pjevati: "sada šaljem ja u školu dicu …" Neki će reći, da je "glavna svrha svih škola koje su nikle u jozefinsko doba bila: "da se odgoji pomladak za vojnički i svećenički stalež, i da se konsekventno provede oštra germanizacija".[35]

No, kad je 6. prosinca 1774. godine središnja vlast u Beču izdala "opći školski red", "Allgemeine Schulordnung", bile su tri vrste škola: normalne, glavne i trivijalne. U normalnim se školama pripravljao učiteljski pomladak i postojale su u mjestu, gdje je bilo školsko povjereništvo, koje je upravljalo školama dotične provincije.[36] Glavne su škole bile u sjedištu pukovnijskog zapovjedništva. Treća vrsta bile su općinske njemačke ili trivijalne škole. Država je izdržavala glavne i trivijalne škole, u kojima se poučavalo njemačkim jezikom. Preporučivalo se da se osvrće i na domaći, narodni jezik. A škole, osnovane općinskim troškom, nazivane su općinskim ili privatnim školama. Za izdržavanje ovih škola, kojima je bila svrha, da mladež pouči u kršćanskom nauku, te čitanju i pisanju njemačkim i "ilirskim" jezikom, kao i za uzdržavanje učitelja, plaćali su oženjeni krajišnici 12 krajcara, sve dok ih nije preuzela država.

---

35 Juraj A. KRATKI, *Kulturno-prosvetne crtice iz istorije vinkovačke gimnazije,* u: Spomenica o stopedesetgodišnjici državne gimnazije u Vinkovcima, 1780-1930., Osijek, str. 139-161, ovdje 140.

36 Normalna škola ili normalka bila je vrsta škole koja je osnovana za vlade Marije Terezije 1771. god. u Beču. Kasnije su organizirane i u drugim većim gradovima austrijskih zemalja, pa i kod nas. Bile su to u ono doba najbolje elementarne škole, a imale su četiri razreda. To su bile zapravo tzv. glavne škole, a uz normalke su bili organizirani i pedagoški tečajevi za osposobljavanje učitelja.

Trivijalna je škola imala 3 razreda i u svakom se razredu poučavao drugi predmet. Učitelju je bilo dopušteno, da najsposobnijeg učenika u školi uzme za pomoćnika, koji bi upućivao djecu 1. razreda, dok bi on radio u višim odjelima. Knjigu su imala po dva ili tri učenika zajedno. Razumljivo je, da ti prvi pučki učitelji nisu bili baš veliki pedagozi i metodičari, pa je g. 1779. školska komisija u Vinkovcima imenovala za čitavu vojnu Krajinu vizitatora, koji je nadgledao škole, te podržavao propisani red i jednoobraznost u nastavnim predmetima, jer za uklanjanje pogrešaka, koje su se pri pouci djece pojavljivale kod učitelja, nije bilo dostatno pregledavanje škola od ispita do ispita.[37]

Iz godine u godinu, sve se više učio hrvatski jezik u školama, pa se isticalo, kako se učitelj koji ne poznaje "ilirski" jezik, ne može proglasiti sposobnim za tu službu. Zato je svaki učitelj nastojao naučiti hrvatski jezik, da ne bi bio otpušten iz službe. Važan je tu zaključak kako se morao poznavati prije svega domaći jezik, čime se dokazuje da njemačkim školama nije bila svrha odnaroditi mladež, već da se u narodu širi prosvjeta i da se odgoji valjani pomladak za vojsku. Namještanjem domaćih sinova za učitelje trivijalnih škola htjelo se đake poučavati u materinskom jeziku i da se umnoži broj škola, jer su mnogi tada bili u uvjerenju da domaći čovjek lakše živi s malom plaćom nego stranac.[38]

Zato je kraljica Marija Terezija još god. 1770. lijepo opominjala vlastelu i biskupe, da osnivaju škole, da će i njima biti bolje, ako bude puk više prosvijetljen. Međutim, nastale su nove prilike, a uslijed ukinuća reda isusovaca g. 1773. našli su se i novi izvori prihoda za škole od njihove imovine. O kraljici Mariji Tereziji se znade, da je osnovala kod nas prve škole. Slobodno se može reći da uopće nijedna okrunjena glava nije učinila toliko za škole, koliko je učinila ona. Pogotovo ako se uzme u obzir, da je u ono doba bilo mnogo ljudi svake vrste, koji nisu mogli ni pomisliti, da bi trebalo i običnome narodu otvoriti oči i riješiti ga duševne tame. Zato je Marija Terezija, moramo priznati, učinila veliko djelo time, što je počela u svojoj državi osnivati škole i za običan puk. Time je pokazala, da i obični narod zaslužuje da bude prema svome zvanju duhovno

37 Da se školstvo u tadašnjoj monarhiji mogne valjano razvijati, kako je već spomenuto, izdala je carica Marija Terezija 6. prosinca 1774. opći školski red (Die allgemeine Schul-Ordnung), koji se može smatrati prvim školskim zakonom, a u prvom članku toga reda bilo je određeno da se u svakoj provinciji, pokrajini, osnuje školska komisija, jer nisu svi učitelji bili u pedagoško-didaktičkom pogledu najbolje osposobljeni pa ih je bilo potrebno povremeno nadzirati. Prikaz njihova djelovanja obradio je Ivan MARTINOVIĆ, *Hrvatsko-slavonske krajiške zemaljske školske komisije i školski ravnatelji,* Zagreb, 1915. Stručni nadzor nad školama bio je povjeravan učiteljima svjetovnjacima, ali i svećenicima i redovnicima. Dok su vojna lica mogla paziti, dolazi li učitelj redovito u školu ili ne, da li svećenici marljivo katehiziraju u školi, ali nisu mogli valjano ocijeniti rad tih ljudi u školi, jer takva ocjena pripada samo stručnjaku, čovjeku koji je dobro pripravljen za učiteljsko zvanje i stalno se u njemu usavršava.

38 Ivan MARTINOVIĆ, *Nav. dj.,* str. 118-119.

obrazovan. Njezina se želja nije mogla najednom ispuniti, već je trebalo dosta dugo čekati, da traci pučke prosvjete prodru i u zabitne krajeve naše domovine. Trebalo je pričekati dok sazre uvjerenje, kako svaki narod ima pravo na vlastitu naobrazbu.

b) Pokušaj reforme

Bilo je ljudi u našem kraju, koji su prema svojim silama nastojali raditi na podizanju pučke prosvjete. U Ugarskoj i pridruženim joj kraljevinama bilo je u to doba također muževa, koji su se zauzimali plemenitim zanosom za stvar napretka i radilo se na poboljšanju školstva. Narod je veoma rado prihvaćao uredbe brižne vladarice, koje su narodima jamčile blagostanje. Vlasti su učinile sve da udovolje kraljičinim odredbama. No, dva su bila momenta, koja su spriječila dalji napredak, tako da su ti narodi više desetljeća zaostali za zapadnim zemljama. Razlog je bio u državnom ustavu, koji je stvarao mnoštvo manjih vrhovnih vladavina. Drugi je bio u nesretnom crkvenom raskolu, koji je osobito među protestantima pobudilo veliko nepovjerenje prema svemu što bi odredila ili potaknula katolička vlada ili katolička većina zemlje. Štetna se osjetljivost opažala osobito u školstvu i crkvenim stvarima, gdje se onda stvorio neodređen pojam o autonomiji, koji je sam stvorio granice vrhovnoga nadzora, a državni se nadzor nije dopuštao, premda se u državnim saborima od g. 1715. i 1722.-1723. već iskristaliziralo shvaćanje, kako je nadzor nad nastavom kraljevo pravo. Kao posljedica toga načela rodile su se g. 1774. kod ugarskoga i hrvatskog namjesničkog vijeća naučne (obrazovne) komisije, slične onoj naučnoj dvorskoj komisiji u Austriji.

Već u siječnju g. 1774. održavale su se u Požunu sjednice naukovne (obrazovne) komisije s nakanom da se poboljša školstvo. Naravno, počelo se od samog Požuna, pa dalje. Ozbiljno se raspravljalo, kako da se uredi školstvo, pogotovo je bilo važno da se roditelji pridržavaju odredbe da svoju djecu šalju u školu i kako da se uredi sam nadzor nad školama. Raspravljalo se dalje o tome kako da se uvede kršćanski nauk i produžna obuka za šegrte. Naukovnoj komisiji bile su podređene sve srednje i pučke škole, a prema rješenju od 3. rujna 1776. godine uz druga lica članovi tih komisija bili su i vrhovni ravnatelji nauka i kraljevski nadzornici narodnih škola. Te su se komisije sastajale kako sa svećeničkim komisijama tako i s dijecezanskim biskupima. One su bečkom dvoru podastirale različita izvješća i prijedloge o školstvu preko namjesničkog vijeća.

Da prvi početak u svemu školskom radu bude što bolji, poslan je u Požun, koji se je tada smatrao glavnim gradom Ugarske, glasoviti saganski opat Ignjat Ivan Felbiger. Taj je radi uređenja normalne škole već prije bio pozvan u sam Beč,

a kasnije je poslan da takvu školu uredi i u Požunu, što mu je i uspjelo. Kao crkveni čovjek, opat, s velikim iskustvom postao je organizatorom austrougarskoga školstva. Bio je vrhovni školski ravnatelj.

Kad već spominjemo Ignjata Felbigera, treba ovdje nešto kratko reći o školskom sistemu, koji dolazi pod njegovim imenom, za narod u Austriji za vrijeme carice Marije Terezije i koji je uveden 6. prosinca 1774. godine "Općim školskim redom, Algemeine Schulordnung". Taj sistem je izradio Felbiger. Već 19. travnja 1775. godine bile su mu pridružene osnove: "Propisi za školsku komisiju", te "Uputstvo za vrhovnoga školskog nadzornika normalnih škola". I jedno i drugo se smatralo nastavkom "Općeg školskog reda". Carica i kraljica Marija Terezija je Felbigera pozvala iz Prusije (1. svibnja 1774. godine), gdje se već bio uspješno dokazao u pruskoj školskoj reformi. Zato ga je imenovala vrhovnim ravnateljem škola u Austriji. Felbigerova školska reforma izvršena je neposredno nakon ukidanja isusovačkog reda g. 1773. kao izraz prosvjetiteljskih težnji i jačanja uloge apsolutističke države na području školstva, prema načelu: "Škola jest i uvijek će ostati stvar politike".

Ignjat Ivan Felbiger je cijelu državu podijelio na školske provincije.[39] Na čelu svake provincije bila je školska komisija. U Beču se nalazilo vrhovno ravnateljstvo škola. U sjedištu svake provincije osnovana je po jedna "normalna škola" sa 4 razreda, koja je služila ostalim školama kao uzor, ogledna škola. Uz te škole postojali su tromjesečni i šestomjesečni učiteljski tečajevi. U manjim su mjestima i selima osnivane "trivijalne škole" s jednim razredom. "Općim školskim redom" uvedena je opća školska obaveza od 6. do 12. godine života, ali se potpuno ostvarivala samo u normalnim školama.

Ignjat Felbiger je uveo razrednu nastavu i izradio satnicu za sve škole. U trivijalnim školama bio je sadržaj nastave ograničen na tzv. "trivij": čitanje, pisanje i računanje, uz vjeronauk, a u glavnim i normalnim školama učio se pored toga i latinski jezik kao priprava za gimnaziju. Zatim se poučavalo nešto zemljopisa, povijesti i kućanstva. Nastavni je jezik bio u svim školama njemački. Za rad i pedagoško usavršavanje učitelja Felbiger je napisao "Methodenbuch", neke vrste metodiku u kojoj je temeljito i pomno izložio rad s učenicima, tabelarnu i literalnu metodu kao i druge upute u svezi s moralnim i religijskim odgojem u školi. Prikazan je i način uprave i nadzora nad školama.

---

39 Hrvatsko-slavonske krajiške zemaljske školske komisije postojale su od godine 1775. do godine 1868. Ispočetka su bile četiri: banska, karlovačka, slavonska i varaždinska školska komisija (1775. do 1825.), a onda su bile tri (1825. do 1852.): bansko-varaždinska, karlovačka i slavonska, zatim su bile zapravo dvije (1852. do 1858-1859.): bansko-slavonska i karlovačka, a onda opet tri (1858.-1859. do 1862.): bansko-slavonska, karlovačka i varaždinska, napokon su ostale samo dvije školske komisije (1862. do 1868.): karlovačko-banska i varaždinsko-slavonska.

Nadzor nad trivijalnim školama vršili su mjesni školski nadzornici i okružni školski nadzornik, a nad glavnim i normalnim školama bio je to ravnatelj škola. U organima uprave i nadzora sudjelovali su i predstavnici svećenstva, što je ovom sistemu davalo dualistički karakter. Felbigerov školski sistem primjenjivao se i u našim krajevima pod austrijskom vlašću, napose u Vojnoj krajini.[40]

Naukovnoj komisiji bile su podređene sve srednje i pučke škole, a prema rješenju od 3. rujna 1776. godine bili su uz druge osobe još članovi tih komisija vrhovni ravnatelji nauka i kraljevski nadzornici narodnih škola. Ove naukovne komisije bile su u svezi, kako sa svećeničkim komisijama, tako i s dijecezanskim biskupima. One su slale dvoru različite izvještaje i prijedloge o školstvu preko namjesničkog vijeća.

U Beču je u to vrijeme kod dvorske naukovne komisije bio članom barun Josip Urmény. Kod požunske naukovne komisije bio je predsjednikom grof Đuro Fekete od Galanthe. Kod zagrebačke komisije pl. Nikola Škrlec-Lomnički, kao vrhovni ravnatelj nauka, dok je kanonik Antun Mandić bio članom te komisije kao nadzornik narodnih škola. Posljednja su dvojica na tu čast postavljeni rješenjem od 3. rujna 1776. godine.

Kad je car Josip II. bio povjerio barunu Josipu Úrményi-u uređenje školstva u Ugarskoj, te njoj pridruženim kraljevinama, pozvao je Úrményi Antuna Mandića u Budim. U Budimu je naime Mandić niz godina zaslužno djelovao kao konsilijar. S obzirom na svoje zasluge, koje je stekao u tome svojstvu, bude imenovan 3. rujna 1776. godine nadzornikom narodnih učionica za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. U tom je svojstvu učinio toliko dobra za svoju domovinu, da ga je car Josip II. g. 1782., kad je Antun Mandić upravo u školskim poslovima boravio u Beču, bio imenovao savjetnikom kraljevskog ugarskog namjesništva. Međutim, kad je g. 1785. broj savjetnika iz duhovnoga staleža ograničen samo na jednoga, Mandić se vratio u svoj kaptol u Zagreb. God. 1790. bio je Mandić opet pozvan u kraljevsko namjesništvo na službu savjetnika, pa je tu službu doista revno obnašao do g. 1806., kad je car Franjo svojim dekretom od 6. kolovoza 1806. godine imenovao Mandića bosanskim (ili đakovačkim) i srijemskim biskupom.

c) Ratio educationis

Po svemu se, dakle, lijepo vidi, kako se Marija Terezija bila zauzela da uredi školstvo u svim svojim zemljama, pa su njezini organi zaista i shvatili važnost

40 Usp. Dragutin FRANKOVIĆ i dr. (ured.), *Enciklopedijski rječnik pedagogije,* Matica Hrvatska, Zagreb, 1963. pod riječju Felbiger, trivijalna škola, ratio educationis, itd.

pučke škole u državnome organizmu. "Allgemeine Schulordnung, Opći školski red" bio je po svom uređenju dosta dobar. Ali da je i bio puno bolji, što je zaista i bio, nije mogao sebi prokrčiti puta u Ugarskoj. I to s jedne strane prije svega, što iz Beča naprosto nisu ništa htjeli prihvatiti, a s druge pak strane, što je – po shvaćanju Madžara – nakana toga školskog reda bila, da zatre madžarski narod, jer se htjelo odgajati u njemačkom duhu. Prvi su veliki otpor protiv toga školskog reda podigli katolički biskupi. Njihov su primjer slijedili protestanti. Zato je kraljica Marija Terezija 5. kolovoza 1776. godine izdala privremene odredbe s obzirom na uvođenje općeg naukovnog reda[41] i odredila da joj se ima dostaviti prijedlog glede novog školskog reda za kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju. Naravno, tim povodom odmah se počelo raspravljati o potpunom naukovnom planu. Kraljica je g. 1777. pozvala dvorskog savjetnika baruna Josipa Úrményi-a i dvorskog savjetnika Danu Tersztyánszki-ja, da izrade za kraljevinu Ugarsku i njoj pridružene kraljevine Hrvatsku i Slavoniju novi školski sustav. Predloženi sustav bio je odobren 22. kolovoza 1777. godine pod naslovom: "Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas".[42] Taj školski sustav bio je veoma važan među ostalim i zbog toga, što su zakladni novci od raspuštenog isusovačkog reda prešli u naukovnu zakladu (Studienfond). Úrményi je mudro i okretno izvodio ne samo novi školski sustav, koji će u školskoj povijesti sigurno ostati jedna od najvažnijih i najslavnijih epoha, već je veoma uspješno obavljao i druge poslove, pa je smatran za najsposobniju radnu snagu onog vremena. Za velike svoje zasluge bit će Úrményi odlikovan redom sv. Stjepana, kao kasnije i sam biskup Mandić.

Ukratko još jednom: "Ratio educationis" ili "Školski sustav" latinski je pisana naredba za organizaciju školstva u Ugarskoj i njezinim pokrajinama. Izdana je specijalno za Ugarsku i Hrvatsku, jer su se njihovi sabori ogradili od "Općeg školskog reda" (g. 1774.) zbog njegovih germanizatorskih težnji. Ono što je bitno u naredbi, koja se sastoji od uvoda i tri dijela, jest da se prvo navode vrste škola (osnovna škola na materinskom jeziku, latinska škola i akademija), zatim se govori o nastavnim planovima i programima te uputama za odgoj i za školsku administraciju. Zatim se govori još o upravi škola i njezinim gospodarskim odnosima, dok treći dio govori o disciplinarnim stvarima. Potvrđuje se državni karakter škola, tj. naglašava se pravo države nadzirati sve školstvo. Potvrđuje se obvezatno školovanje.[43] God. 1806. izradila je specijalna komisija Ugarskog

41 Izvornik odredbe se čuva u državnom arhivu u Budimpešti.

42 Tiskan je u Beču: Typis Joan. Thom. Nob. De Trattneru, Sac. Caes. Reg. Maj. Typogr. Et bibl. 1777. i poslano je stotinu primjeraka u naše krajeve na raspačavanje.

43 Bitni sadržaj "Ratio educationis" donosi Antun CUVAJ, *Nav. dj.,* sv. I., str. 453-456.

sabora novu naredbu s istim nazivom i nekim novim odredbama. Vazila je i u Hrvatskoj do početka 19. stoljeća. U "Ratio educationis" uzeto je nešto više obzira za opravdane narodne interese, no i njime je materinjem jeziku, dakle madžarskomu, odnosno hrvatskomu jeziku, opet bilo određeno sporedno mjesto. Nakana kraljice u svoje vrijeme nije bila da novim školskim redom okrnji prava Madžara i Hrvata, već je naprotiv njihovim željama izašla ususret. Druga je opet stvar, što su njezini savjetnici sve to zlo provodili.

Naukovno povjerenstvo je održavalo sjednice jednom tjedno, po potrebi i češće. Raspravljalo je o školskim i novčanim predmetima te o tome obavještavalo kraljevsko vijeće u Beču, odnosno namjesničko vijeće za Ugarsku u Budimu, a u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji po vijeću ovih kraljevina. Vijeća su kralja izvještavala o svemu, što bi moglo biti od koristi za nastavu, predlagala su najbolje ljude za ispražnjene učiteljske stolice, nadzirala su naukovni fond. Nije se dopuštalo bez kraljevskog dopuštenja praviti izvanredne izdatke kod povisivanja učiteljskih plaća, predlaganja nagrada, kod podizanja zgrada, itd. Svakom literarnom okružju bio je na čelu kraljevski pokrajinski vrhovni ravnatelj, pa tako za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju jedan ravnatelj.

Služba ravnatelja bila je napose u tome, da se brinu i paze na sve škole svoga okružja, da se za upravitelje ovim školama postave sposobni ljudi, da bude sloge među učiteljima i mjesnim nadzornicima, da se određeni propisi ispravno vrše i da nadziru liceje svoga područja.

Budući da su pučke, tj. narodne škole bile raspršene po selima, trgovištima i gradovima, iziskivale su osobitu brigu, pa ih je nadzirao kraljevski školski nadzornik. Osobitu brigu zbog toga što je u tim školama bilo najviše pitomaca i jer je tu trebalo, ako igdje, očuvati jednoliku nastavu. S druge pak strane, u takvim se školama postavljaju prvi temelji odgoja. Pogreške i propusti u tom pogledu dovode kasnije do teških posljedica. "Ratio educationis" je osobitu pozornost obraćao pučkim školama, jer je i najmanji nemar prema njima mogao oslabiti temelje cijele nastavne i odgojne zgrade. Pazilo se da se dobro izloži sve ono što se odnosi na upravu ovih škola, na same predmete i potrebitu stegu u školi, uz nastojanje da učenje djeci bude lako i ugodno. Učitelji, koji će upravljati takvim školama, imaju pružiti dokaze da znaju kako se poučava, kao i dokaze za druge vještine. Zbog načina rada i poučavanja u pojedinim pučkim školama, ove su se po tome dijelile na primarne, tj. glavne pučke škole, zatim ostale gradske škole, te onda još trgovišne škole i seoske škole. Ili ukratko možemo reći, da su se škole dijelile: na normale škole (scholae normales ili vernacula primaria) i na narodne škole (scholae nationales vernaculae). Kako je to sve skupa funkcioniralo, vidi se prema zahtjevima u pojedinim člancima "Ratio educationis". Normalna škola je bila sa četiri razreda, u kojoj se školovali budući učitelji pučkih škola, kako će

uspješno poučavati mladeŽ i s njome postupati. Napose se pazilo da se djeca i učitelji valjano vladaju. Narodne su se škole pak dijelile na gradske sa tri učitelja, na trgovišne sa dva učitelja i na seoske s jednim učiteljem. Dakako, sve je to sada prošlost, ali je nama zanimljivo čitati, o čemu su stari vodili računa. I sve to pokazuje o čemu je kraljevski nadzornik morao sa svoje strane voditi brigu i nadzirati.

Takav kraljevski nadzornik bio je upravo Antun Mandić. Njegova je duŽnost bila nastojati da među učiteljima bude sloge, da oni prihvaćene metode poučavanja marljivo slijede. Nadalje, da među mladeŽi vlada red i potrebita stega, da učitelji ne trpe zbog nestašice Životnih namirnica i da im se one u pravo vrijeme pruŽe. Nadzornik je morao barem svake treće godine posjetiti sve pučke škole svoga područja barem jedanput. DuŽnost mu je bila izvidjeti sve tuŽbe, rasprave riješiti. A ako se što veće dogodi, što ne bi sami mogli riješiti, da to priopće kraljevskome pokrajinskom ravnatelju, kod kojega će primati kraljevske odluke i oblasne naloge.

d) Mandić, reforma i organizacija školstva

Čim je "Ratio educationis" 22. kolovoza 1777. godine dobio konačno odobrenje, drŽavne vlasti su se ozbiljno prihvatile posla. U Hrvatskoj i Slavoniji prva čast savjetnika namjesničkoga vijeća i vrhovnoga direktora studija zapala je Nikolu pl. Škerlca, a za nadzornika narodnih škola kanonika Antuna Mandića (uz nagradu od 400. forinti, te plaćeni troškovi sluŽbenih putovanja, poštanski troškovi, itd.). Mandić je revno putovao kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom, da potiče vlasti na osnivanje i uređivanje škola, pa je tako i sam sudjelovao pri sastavljanju nuŽnih ugovora. Kako su se narodne škole imale urediti po uzoru na bečke i poŽunske škole, samo je nešto o tome spomenuto u "Ratio educationis", pa su se ta specifična i vaŽna pitanja imala podrobnije razloŽiti na posebnim sastancima u Budimu (od 1. do 13. svibnja 1778. godine), i da se onda objavi podrobna instrukcija.[44] Valjalo je riješiti pitanje tko će se brinuti za škole i podmirivati troškove, tko će izdrŽavati i podizati škole, itd., ali odredbe nisu bile detaljizirane niti su bile imperativne. Postavilo se bilo pitanje konfesionalnih škola, koje su imale svoje posebne nadzornike i mjesne ravnatelje, itd. UvaŽeni stručnjaci će potvrditi da "Ratio educationis" proŽimaju prekrasna načela osobito

44 Zapisnik, koji se je tom prilikom vodio, poznat je pod imenom "Projectum supplementi benigni instituti literarii, quod ad scholas nationales attinet" ili kraće: "Projectum Budense".

za pučko školstvo, koja su prilagođena narodnim potrebama. Školstvo u Ugarskoj i njoj pridruženim kraljevinama moglo se prekrasno razvijati da se "Ratio educationis" spremno provađao. Slikovito rečeno, skele zamišljenog sustava su bile brzo podignute, ali nije bilo puno marljivih radnika, koji bi tu gradnju u svim njezinim dijelovima izveli do kraja.

Spomenuli smo netom, da je Antun Mandić, čim je "Ratio educationis" 22. kolovoza 1777. godine dobio odobrenje s najvišeg vrha, kao nadzornik škola putovao po kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Neumorno je poticao vlasti na osnivanje i uređivanje škola. I sam je čak često sudjelovao pri sastavljanju nužnih ugovora. Zanimljivo je Mandićevo izvješće kraljevskome namjesničkome vijeću o službenim putovanjima, koja je on najavio u Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Požegu, obavljenima od 21. do 27. listopada 1777. godine[45] Koprivničko poglavarstvo nije poslalo nadzorniku nikakav odgovor. Varaždinsko poglavarstvo nije bilo u stanju plaćati nijednoga učitelja niti doprinositi za školu zbog kobnoga požara od 2. listopada 1777. godine. Križevačko poglavarstvo javlja 20. rujna 1777. da je poslije požara g. 1775. došlo u takvu bijedu da ne može ni poreze plaćati, a kamoli podizati novu školu, jer to nadilazi snagu gradske blagajne. Požeška općina u svojem dopisu nadzorniku (od 29. srpnja 1777. godine) navodi da su njezini dugovi toliki, da su i općinski činovnici jedva plaćeni kao i sluge, tako da nije moguće u sadašnjim prilikama plaćati tako masne plaće učiteljima, pa neka čekaju na neka bolja vremena.

Što je na susretima s poglavarstvima ovih gradova bilo utanačeno, vidi se iz Mandićeva izvješća podnesenog kraljevskom namjesničkome vijeću od 3. studenoga 1777. godine iz Zagreba.[46] Posebno se za Varaždin ističe, da su na sjednici 21. listopada 1777. uzeta u službu dva svjetovna učitelja s potrebnim svjedodžbama, a ostala će tri učitelja zamjenjivati franjevci. U Križevcima među ostalim gradsko poglavarstvo 24. listopada 1777. godine nije htjelo plaćati dva učitelja, pa ih Mandić moli da se oni uzmu između franjevaca, uz još jednog svjetovnog aprobiranog učitelja. Na sjednici 24. listopada 1777. godine u Koprivnici, poglavarstvo je s obzirom na otvorenje škole zaključilo da se ne može nikakav učitelj primiti na trošak općine. Nadzornik Mandić je zamolio priora redovnika pavlina da s jednim redovnikom priteknu u pomoć, kao i gvardijana franjevaca da preuzme na sebe teret od četiri učitelja. Općina je onda sa svoje

45 Antun Cuvaj na spomenutom mjestu, str. 459-462., donosi izvještaje nadzornika narodnih škola Antuna Mandića o njegovim službenim putovanjima u Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Požegu, obavljenima od 21. do 27. listopada 1777., što najbolje ilustrira Mandićev rad i nastojanje kao nadzornika, kao i sve ono što je nakon tih izvještaja bilo poduzeto. Vidi također *ondje,* str. 462-465.

46 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.,* sv. I., str. 459-462.

strane preuzela brigu da iznajmi dvije sobe u privatnoj kući za školu i opskrbi ih potrebitim namještajem. I s otvorenjem škole u Požegi na općinskoj sjednici (27. listopada 1777. godine) bilo je veoma mučno, prema izvještaju nadzornika Mandića. I ovdje su službu trojice učitelja preuzeli franjevci. Ploče, kredu i ostalo, što je bilo potrebno za školu, platio je nadzornik iz svoga fonda. Kanio je Mandić pohoditi i osječke općine, ali one nisu mogle ništa učiniti za škole bez Županijske skupštine. Ipak je, kad se vratio u Zagreb 27. listopada 1777. godine, našao je odgovor virovitičkog podžupana Dolovca.[47] Sve u svemu, iz svih se tih izvještaja vidi, kakve su bile školske (ne)prilike, a isto tako kako je i opet svećenstvo preuzimalo školu i priskakalo u pomoć, npr. u Križevcima franjevci i redovnici pijaristi.[48]

3. Zaboravljeni "slavonski pravopis"

a) Mandić, autor "slavonskog pravopisa"

Mandić ipak nije posve zaboravljen. Prva se prava prilika čuti nešto više o Mandiću pružila prigodom predstavljanja pretiska Antun MANDIĆ, *Uputjenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionicah u kraljestvu Slavonie 1779.,* Matica hrvatska, Osijek, 1998. koje je održano 7. svibnja 1999. godine, povodom Dana Đakova 8. svibnja, u svečanoj dvorani Općine Đakovo.[49] *Upućenje* je, čulo se onda od dr. Ljiljane Kolenić, prava jezikoslovna poslastica. Nigdje nije bilo napisano ime autora na pravopisu, jer su stari autori bili samoprijegorni. Prof. dr. Ana Pintarić, s Pedagoškoga fakulteta u Osijeku, koja je i sama bila prva nadzornica škola u novoj hrvatskoj državi, potrudila se otkriti

47 U odgovoru virovitičkog podžupana taksativno su nabrojeni prijedlozi na temelju njegova opažanja. Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.,* sv. I., str. 461-462.

48 O Mandiću kao nadzorniku škola v. Fran PLEVNJAK, *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva, Rad svećenstva na školskom-prosvjetnom polju,* Zagreb, 1910., str. 37-38.

49 Prvo dvojezično hrvatsko-njemačko izdanje nosi naslov: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionicah u kraljestvu Slavonie, Anleitung zur slaawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien,* Ofen, 1779. i drugo izdanje: *Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potribu narodnih ucsionicah u kraljestvu Slavonie, Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien,* Ofen, 1810. Ovo drugo izdanje posjeduje i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu iz ostavštine Ivana Kukuljevića-Sakcinskog. Jedan lijepo uvezani primjerak posjeduje i knjižnica HAZU-a u Zagrebu. Inače, ocjenu i prikaz knjige Antun MANDIĆ, *Uputjenje k'slavonskom pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionicah u kraljestvu Slavonie 1779.,* Matica hrvatska, Osijek, 1998., daje prof. Miro ŠOLA

njegova autora i doći do izvornih tekstova. Pročitala je zato Nikolu Andrića,[50] Julija Kempfa,[51] Antuna Cuvaja,[52] Msgr. Srakića[53] i druge koji su pisali o Mandiću.[54] Mandića spominje u svojem jezično-povijesnom kapitalnom djelu *Putovima hrvatskoga književnog jezika* Đakovčanin Zlatko Vince (1922.-1994.).[55] Osim današnjega nadbiskupa dr. Srakića o Mandiću su u novije vrijeme pisali Borislav Bijelić u svojoj knjizi *Đakovačke ulice*[56] i drugi.

Poznato nam je, kako se u Dalmaciji pisalo latinicom, ali talijanskim načinom pisanja. Isusovci su pak u našim sjevernim krajevima propagirali mađarsku grafiju. Međutim, Mandić traži grafiju prihvatljivu za sve na jugu i sjeveru Hrvatske sve do Budima i duboko u Bosnu. Bio je to najprihvaćeniji pravopis do pojave Ljudevita Gaja. Da je pravopisna reforma Ljudevita Gaja uopće prihvaćena za nepunu godinu dana, odabrano štokavsko narječje za sve hrvatske krajeve, i to u kajkavskom Zagrebu, zasluga je onih koji su prije toga izvršili sve potrebite predradnje. Riječ je, prije svega, o Mandiću, čiji pravopis ima nazivlje koje nije identično s našim. Inače se on povodi za Lipovčićevom i

---

u Zborniku Muzeja Đakovštine 5, Đakovo, 2001., str. 287-289. Prof. Šola (str. 288) piše: "Prvi poznati navod o Mandiću kao autoru Uputjenja potječe iz 1902. godine, dakle 123 godine nakon prvog izdanja pravopisa 1779. O tome svjedoči u svojoj knjizi Mađar E. Financzy, koji kaže: "*…da je tiskari predana naredba da tiska, osim hrvatskog pravopisa i hrvatskog alfabeta po preuzvišenom gospodinu Mandiću, inspektoru zagrebačkom i mađarski alfabet po gospodinu Lubyju…"* Nakon duge šutnje, ponovno spominjanje biskupa Mandića kao autora Uputjenja, možemo zahvaliti još jednom Đakovčaninu – Zlatku Vinceu koji je na VII. Međunarodnom kongresu slavista u Warszawi 1973. godine, u referatu *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika,* potvrdio biskupa Mandića kao autora Uputjenja". Zlatko Vince (*ondje,* Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1973., str. 149-150), navodi u bilješkama uz svoj tekst dva djela: Mita KOSTIĆ, *Pokušaji bečke vlade oko uvođenja narodnog jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVII.,,* Beograd, 1937., str. 256-257; László HADROVICS, *Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII. Jahrhundert,* "Ostmitteleuropäische Bibliothek", N° 50, Budapest, 1944. ISTI, *Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785 godine, Anali Filološkog fakulteta,* Beograd, 1966., sv. 5. Inače, građa s toga kongresa tiskana je u monografiji: Milivoj PAVLOVIĆ, *VII međunarodni kongres slavista (21-27. avgust u Varšavi),* Novi Sad, 1974. Vidi još i monografiju: Boško NOVAKOVIĆ, *Referati za VII. Međunarodni kongres slavista u Varšavai,* Novi Sad, 1973.

50 Usp. Nikola ANDRIĆ, *Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima,* u: Tade SMIČIKLAS, Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb, 1900., str. 169-189.

51 Usp. Julije KEMPF, *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. Grada Požege i Požeške Županije*, Požega, 1910., str. 602-603.

52 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.,* str. 448-450.

53 Usp. Marin SRAKIĆ, *Antun Mandić, biskup, realizator školskih reforma u Hrvatskoj,* u: Dragutin TADIJANOVIĆ (urednik, i dr) Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću, JAZU, Osijek, 1985., str. 87-97.

54 O osobi biskupa Mandića, kao Strossmayerova predšasnika, i njegovom najznamenitijem djelu kao biskupa, biskupijskom sjemeništu, v. Milko CEPELIĆ – Matija PAVIĆ, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i sriemski, god. 1850.-1900.,* Zagreb, 1900.-1904., str. 10-16.

55 Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 57, 70, 80, 82-83, 129, 187.

56 Borislav BIJELIĆ, *Đakovačke ulice, Kratke biografije osoba po kojima su dobile ime,* Đakovo, 1998.

Reljkovićevom grafijom. Kako je Mandić bio nadzornikom škola u Hrvatskoj, podnosio je vladi izvješća o radu škola. I više no itko drugi toga vremena poznavao je svu našu školsku problematiku.

Brigu o pretisku Mandićeva slavonskog pravopisa vodila je dr. Ana Pintarić. Pretisak je inače najbolje, zapravo jedino rješenje. Stari su primjerci trošni, na starom papiru: pretisak je zapravo obnovljen izvornik! Jedva da se i može doći do izvornika. Tako je kao prvo dr. Pintarić počela pregledavati bibliografiju đakovačkih svećenika. Potom je posredovanjem g. Antuna Kneževića, Župnika u Otoku kod Vinkovaca, došla do Mandićeva teksta u Budimpešti.[57] Zahvalila mu se u ime jezikoslovaca. Pravopis je doista bio "uspavana ljepotica" 220 godina! Mandić je bio tragičan i romantičan čovjek, a posebno sada nakon objave pretiska njegovog slavonskog pravopisa, vjerojatno će on i kao autor pravopisa nešto više značiti. Tako se drugo trebalo čekati! Već je Adam Filipović pisao o njemu: "Mandića su zaboravili i oni koji su imali bistru pamet".[58]

Znamo, da se Slavonija tek bila oslobodila od Turaka. Trebalo je otvoriti vrata školama. U tom kontekstu o Mandiću piše više Antun Cuvaj u svojem spomenutom djelu o školstvu. Cuvaj u tom poznatom djelu referira o jadnim slavonskim školama, kako smo već vidjeli. Mandić se zalaže za dvojezične škole i tako postupno otvara vrata hrvatskom jeziku. Kako nema zajedničkog pravopisa, pisci pišu kako tko znade, svaki na svoj način. Zato Mandić usustavljuje pravopis, sve želi normirati. Sve je u njemu pojednostavljeno, slova i grafija, a kasnije će to biti i na državnoj razini. Istraživači bi danas imali proučiti, koliko je taj pravopis bio prihvaćen. Mandić je u svakom slučaju prepoznao trenutak, i da treba

---

57 Župnik u Otoku kod Vinkovaca Antun Knežević je vrstan poznavatelj madžarskog jezika. Nakon progonstva iz Batine u Baranji, proboravio je sve godine Domovinskog rata (1991.-1995.) u Madžarskoj, neko vrijeme i u Budimpešti, gdje se brinuo za katoličke vjernike Madžare iz svoje bivše Župe Batina u Baranji, i općenito za raspršene i prognane Hrvate u Madžarskoj, što mu je omogućilo da upozna madžarsku kulturnu scenu.

58 Da će više značiti i da je tomu doista tako, pokazuje i nedavno objavljeni pretisak i prijepis djela Adam FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, *Život biskupa Mandića,* Društvo hrvatskih književnika – Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Osijek/Đakovo, 2007. Prvi put je to djelo *"Život velikoga biskupa Antuna Mandića"* objavljeno u Pečuhu 1823. O Mandiću v. Karlo PAVIĆ, *Pokopno govorenje,* održano 11. oožujka 1816., Osijek, 1816. U tom se govoru donosi Mandićeva biografija i ocjena njegova rada. Treće i najmanje djelo koje je nadahnuto pohvalom na uspomenu biskupa Mandića napisao je Mijo MIHALJEVIĆ, *Mandićevac iliti novi vinograd u brdu pridvoračkomu po uredbi biskupa Mandića zasadit* (u versih izpisan), s.l., 1822. U tom se djelcu na nekoliko stranica pjeva o slavi biskupovoj, koji se je toliko brinuo i o ekonomskom procvatu svoje biskupije. Vidi također: Stjepan BÄUERLEIN, *"Biskup Antun Mandić"*, u: Vjesnik đakovačke biskupije 86(1956), str. 153-157; Tomo MATIĆ, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda,* Zagreb, 1945., str. 100-104; Vladoje DUKAT, *Književno-prosvjetni rad A. Filipovića Heldentalskog,* Rad JAZU, knj. 203., str. 1-127. O piscu Mandićeva Života Adamu Filipoviću v. Vladoje DUKAT, *Sitnice o Adamu Filipoviću Heldentalskom,* u: *Nastavni vjesnik,* Knj. 39, rujan-prosinac 1930, sv. 1-4, Zagreb, 1930, str. 73-76.

djelovati odmah, te je sva svoja iskustva iz svijeta prenio u našu Slavoniju. Možda tkogod u dogledno vrijeme načini opsežnije djelo o hrvatskim svećenicima leksikografima, kao i njihovom doprinosu hrvatskom jezikoslovlju.[59]

b) Mandić, presjednik povjerenstva za jedinstveni pravopis

I kad govorimo o Antunu Mandiću, kao autoru slavonskoga pravopisa, nikako ne smijemo zaboraviti njegov kasniji, ukupni doprinos za uređenje hrvatskog pravopisa. Naime, kad je poznati dubrovački leksikograf hrvatskoga jezika franjevac Joakim Stulli završio svoj veliki, enciklopedijski rječnik, poslije više neuspjelih pokušaja tiskanja, zatražio je konačno od cara Josipa II. dopuštenje i potporu za tisak. Da bi rječnik mogao dobiti odobrenje austrijskih vlasti za tisak, car je naredio da se sazove povjerenstvo, koje će konačno riješiti pitanje hrvatskoga pravopisa.[60] Početkom g. 1783. sazvano je hrvatsko povjerenstvo za uredbu jedinstvenoga pravopisa, a predsjednik joj je bio upravo kasniji biskup đakovački Antun Mandić. To nije bilo nasumce, jer je Mandić, kao što smo već vidjeli, i sam napisao pravopis za narodne škole, objavljen četiri godine prije sazivanja ove komisije. Članovi su bili Joso Krmpotić, koji je bio svjetovni svećenik, zatim fra Marijan Lanosović, poznati gramatičar, i Joakim Stulli. Mandić je kao crkveni odličnik i vojni zapovjednik bio osoba poštovana i uvažavana na dvoru. Krmpotić je tu bio u isto vrijeme dvorski kapelan, Lanosović je pak pred par godina (g. 1778) posvetio carici svoju "Slavonsku gramatiku".[61] Stulli se pak odlikovao svojim leksikografskim radom. Na tom je susretu bila zabačena dubrovačko-dalmatinska grafija, koja se oslanjala na talijanski pravopis, i prihvaćena je slavonska grafija, uvedena nekoliko godina prije u onodobne narodne škole u Hrvatskoj, Slavoniji i Madžarskoj, te je tako Stulli cijelo svoje djelo morao prema tome pravopisu preraditi da bi bilo upotrebljivo na širem jezičnom području. Tako se dogodilo da je pobijedila "slavonska" verzija, za koju su se bili zauzeli Krmpotić, Lanosović i Mandić.[62] Na tom poslu se tako našao krug uglednih ljudi, a sam Stulli je "važio dugo kao najbogatiji izvor i tumač jezičnog blaga i imao je snažan utjecaj na našu preporodnu književnost".[63]

---

59 Na tom je tragu Vladimir HORVAT, *Crkva u Hrvatskom narodnom preporodu,* Glas Koncila, Zagreb, 1986.

60 Car Josip II. je imao u svojim planovima izdavanje jedinstvenog rječnika za sve slavenske narode svoje monarhije s jedinstvenom grafijom.

61 Mandić je poznavao Lanosovića kao profesora na franjevačkim školama. Kao cenzor Mandić je predložio da se Lanosovićeva gramatika može tiskati.

62 Usp. Antun CUVAJ, *Nav. dj.,* sv. II., str. 42-43.

63 *Enciklopedija JLZ*, sv. 7 (Raš-Szy), Zagreb, 1981., str. 708.

Antun Mandić je svojim pomirljivim načinom ophođenja i svojom taktičnošću nagovorio Stullija da prihvati slavonsku varijantu, slavonski pravopis za svoj rječnik, a Stulli je pak sa svoje strane predloži o da mu rječnik doradi fra Marijan Lanosović, nikako Krmpotić. "Slavonski pravopis" je bio u uporabi do preporoda i Gajeva pravopisa.

Pored jezičnih rješenja u ukupnom udjelu Slavonije i jezikoslovaca iz Slavonije u hrvatskome jezikoslovlju udio Antuna Mandića nije bio malen. Pored jezičnih značajna su i slavonska grafijska i pravopisna rješenja. S grafijskim rješenjima započeo je fra Stjepan Vilov (g. 1736.), a nastavio je fra Emerik Pavić (1716.-1780.). Fra Emerik Pavić se uz to bavio još i pravopisnim, gramatičkim i leksičkim pitanjima. Na slavonsku je grafiju znatno utjecao i fra Jerolim Lipovčić, koji (g. 1750.) daje svoja grafijska rješenja, koja će postati uzor kasnijim slavonskim piscima. Bilo je to sve, što valja izričito istaknuti, prije Ljudevita Gaja i ilirskoga pokreta, tj. prije preporoda i Gajeve reforme pravopisa.

4. Uspomena na Mandića

I ne na samom kraju, spomenimo još jednom, da je u Osijeku – Đakovu g. 2007. izašao pretisak i prijepis "Života biskupa Mandića", odnosno točnije, "Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca, i najvećega prijatelja našega", didaktički ep od Adama Filipovića Heldentalskog. Tu mladi svećenik Adam Filipović opisuje "Život Mandićev". Djelo iznosi 183 tiskane strane, a razdijeljeno je u 52 članka.[64] U pjesničkom je obliku opisan Život, značaj i rad Mandićev od njegova rođenja do smrti. Budući da je to djelo veoma zanimljivo s više razloga, dodajemo ovdje samo nekoliko rečenica i o njemu. Pisac tog djela bio je književnik po zvanju, premda na naslovnoj strani stoji zapisano, da je djelo spjevao neki "Radoslav od Panonije savske" i da ga je Adam Filipović samo prikazao narodu. I više je nego sigurno zajamčeno, da ga je spjevao Adam Filipović. On je naime u to doba bio jedini u Slavoniji, koji je pisao i izdavao pjesme ovakvog značaja i opsega što očigledno pokazuje njegov "Razgovor priprosti", što ga je u Pečuhu izdao godinu dana prije. I stih i jezik i duh i format djela, i sve drugo upućuje na Filipovića. Čak su i navodi u djelu zabilježeni točno i temeljito, baš onako kako je u to doba jedini Filipović običavao činiti u člancima svoga "Slavonskog kalendara".

64 O tom pjesmotvoru u čast biskupa Mandića s literaturom, vidi više: Anto PAVLOVIĆ, *Biskup Antun Mandić,* u: ISTI, Stotinu reverendi, str. 150-161.

Sve ono, što smo saznali o Mandićevu Životu iz spomenutog pogrebnog Pavićeva govora, nalazimo sedam godina kasnije prepričano opširnije u Filipovićevu djelu. Da je Filipović morao upotrebljavati Pavićev govor za pojedine okolnosti Mandićeve biografije, vidi se i po tome, što sam Filipović govori u prvom članku svoje pjesme, da je Antuna Mandića "s očima umrlim gledao samo kratki čas" i da može opjevati samo ono, što je čuo od drugih i nešto, što je sam mogao razabrati. Tek godinu dana nakon Mandićeve smrti biskup Raffay (Rafaj) je Filipovića primio u đakovačko sjemenište. Nadalje, vidi se po raspoređaju cijeloga gradiva, da se Filipović držao Pavićeva objavljenog teksta pogrebnog govora Mandiću.

Što to i kako opisuje Filipović može lijepo osvijetliti jedan isječak, kao pars pro toto, dio umjesto cjeline: Odlazak dječaka Antuna Mandića u Zagreb na škole, pruža nam malu kulturnu sliku Slavonije.[65] U osamnaestom se stoljeću, tamo nakon Turaka, bilo ustalilo mišljenje, da mladići, čim počnu ići u školu, nisu više prikladni za kućne poslove. Budući da ih roditelji redovno ne mogu, najčešće zbog siromaštva, slati na daljnje nauke, to oni i ono malo što su naučili brzo zaborave. A za kućne poslove prestaju valjati. I tako je po slavonskom shvaćanju bilo najbolje, da sin, ili kako kaže pučka poslovica, kotac plete kao i otac. Nisu skloni promjenama, ne mijenja se među njima ništa, štoviše opiru se napretku. Zato je za njih najbolje da se što prije ožene, da im se uzdrži koljeno. Pritom su uvijek imali na umu: "Najbolja je didovina, ma kokošji bio grad". Drukčije je pak, veli Filipović, sa slavonskim Nijemcima. Oni šalju svoju djecu u svijet na nauke, da "uzmognu domovinom upravljati, kao što su i dosad upravljali". Tako jedan stih glasi: "Slavima je zemlja (tlo) draga, Slavin voli služiti", te ove riječi, koje bi se trebale prihvatiti bez dokazivanja, Filipović popraća komentarom – iz Herdera. Evo, što veli Filipovićev komentar: Slaveni su zaljubljeni u svoje kućanstvo. Kad imaju dosta zemlje za oranje i trave zarad marve, onda su najblaženiji. Rado plaćaju harač i gotovo puzajući služe svojim gospodarima, i protiv kojih uvijek govore, ali ako im ovi gospodari dadu samo jednu lijepu riječ, onda ih opet odviše hvale … A Nijemci su, veli Filipović, sasvim drukčijega soja. U Nijemce se ugledala, a ne u Slavonce, i majka Mandićeva, kad je svoga sina puštala u svijet.[66]

---

65 Vidi opširnije: Adam FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, *Život biskupa Mandića,* Osijek / Đakovo, 2007., članak V., str. 53-59.

66 Kako je Mandićeva majka bila odrasla u varoškim tradicijama svoje Požege, najbolje će razjasniti ova priča, koja se do danas spominje u užim slavonskim krugovima. Kad je starica majka pohodila svoga sina biskupa u njegovu dvoru, i kad joj je on pun veselja pokazivao sjajne dvorane, odvrati mu ona: "Sve je to lipo, sine! Ali, da si ti mene slušao i otišao u fratre, ti bi već odavna bio – gvardijan u Požegi …" To je ipak samo lijepa dosjetka, jer je ona već prije bila preminula, a pokopana je na groblju u Slav. Kobašu. Vidi Anto PAVLOVIĆ, *Nav. dj.,* str. 154.

Adam Filipović je svojom knjigom o biskupu Mandiću pružio slavonskoj literaturi u prvoj četvrtini devetnaestoga vijeka znatnije djelo. Dosad se to prikrivalo ili u nekim književnim slikama ili literarno-kulturnim pregledima zaobilazilo. Sad i to nije više tako.[67] "Život Mandićev" nije obični prigodni spjev, jer se pjesnik u njemu dopadljivo i na široko dotiče mnogih slavonskih književnih i kulturnih prilika. Zato danas uzimamo ovakve spise u ruke kao dragocjenu građu za osvjetljavanje naše zavičajne prošlosti. Adam Filipović je posljednji izdanak stare književne Slavonije. Osim nekoliko prigodnica napisao je za lijepu književnost jedini "Razgovor priprosti ili vrtlar s povrtaljem se razgovara", u kojemu je stvorio opsežno "botaničko-pjesničko djelo".[68] Pretpostaviti treba da su "Mandićev Život" mnogi čitali iz viših i nižih slavonskih krugova. Mogli su ga čitati s velikim zanimanjem. Priprosti ljudi su u izvornosti ove knjige pronalazili pouku i zabavu, kao što su to mogli naći i u Reljkovićevim i Došenovim knjigama. Filipović ih doista tu nekoliko put i spominje. Viši pak slojevi su mogli u knjizi pronaći pobude i građe za dalju naobrazbu. Pisac je znao, kako će ispod crte popratiti svoje općenite misli navodima velikih mislilaca, kao što su bili Montesquieu, Herder, Panonnius, Tacit, Ciceron, itd.

"Život Mandićev" je dakle djelo, koje u našoj književnoj povijesti tek sada dolazi do pravog uvažavanja. Već su stari isticali, da sva krivnja leži u tome, što se kod nas prigodna poezija – kako u kajkavskoj tako i u štokavskoj knjizi – dosta nepravedno omalovažavala. Kad se u pojedinim književnim razdobljima jednog bistrog i otvorenog naroda, kao što je i naš, sva duševna snaga zbijala i održavala gotovo u jedinim prigodnim spisima, onda treba u tim istim spisima tražiti i nalaziti upravo ono, što je u njima jako i snažno u bilo kojem pogledu.[69]

I na posljednjoj strani "Života Mandićeva" govori Filipović već i o Mandićevu nasljedniku. Car Franjo – veli Filipović – sjede da bira dostojnog nasljednika Mandiću i odluči se ovako: Onaj, koji je bio Mandićev nasljednik na stolici priora vranskoga i prepošta zagrebačkog, neka mu bude nasljednik i na stolici đakovačke biskupije! I tako bude u siječnju g. 1816. carskim dekretom, datiranim u Veroni, imenovan biskupom bosanskim i srijemskim Emerik Karlo Raffay.

---

67 Usp. Helena SABLIĆ-TOMIĆ / Goran REM, *Slavonski tekst hrvatske književnosti,* Matica Hrvatska, Zagreb, 2003., str. 221-225.

68 Na str. 85. "Života Mandićeva" nabraja Filipović profesore, što ih je Mandić dozvao u Đakovo za prve sjemenišne učitelje. Svakome od njih – u stilu svoga vrtlarskog "Razgovora" – dodjeljuje ime iz botanike. Karácsonyi mu je ružmarin, Mihalić zumbul, Hartmann đurđic, Fischer ružica, Crndić muškat, Smilošević kovilje, itd.

69 Usp. Nikola ANDRIĆ, *Nav. dj.,* str. 169-189.

Umjesto zaključka

Mukotrpan je bio put kojim su prošli naši jezikoslovci sve do ovih dana, i kako se rađao hrvatski književni jezik, dok nedavno nije dobio i svoj međunarodni kôd. Zato je osobito zadovoljstvo predstaviti Mandića i sveukupno njegovo djelo, koje je čvrstim nitima utkano u povijest visokoga školstva u Osijeku i istočnoj Hrvatskoj. Kroz punih 26 godina je bio vrhovnim nadzornikom škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Smatramo da je i pretisak njegovih "Upućenja" prije desetak godina bio pravi način, kako se pravo odužiti velikome biskupu. To nama može biti samo na korist.[70] I iz toga se djela spoznaje kakva su konkretno grafijska i pravopisna rješenja bila predlagana, i kakav nam je jezik bio u prošlosti. Bez njegova doprinosa, kao i drugih prije i poslije njega, hrvatski nam jezik ne bi danas bio ono što on stvarno jest. I ovaj znanstveni skup u Osijeku bio je prava prigoda podsjetiti se na toga čovjeka i oteti posvemašnjem zaboravu. Imao je pravo već stari pisac kad je napisao: "Ejus memoria in benedictione perennat".

Na našem životnom putu nema skokova. Mi gradimo novo obnavljajući i proširujući staro. Prošlost je u nama, iako smo je često nesvjesni. Trebalo se dugo čekati da otkrijemo Mandića. Već je, ponovimo još jednom, Adam Filipović Heldentalski pisao o njemu: "Mandića su zaboravili i oni koji su imali bistru pamet!" Nakon što se Slavonija konačno oslobodila od Turaka, trebalo je otvoriti vrata školama. Isprva su one bile u jadnom stanju. Mandić se kao "nadzornik narodnih učionica za kraljevine Slavoniju i Hrvatsku" zalagao za dvojezične škole i tako otvarao vrata hrvatskom jeziku. U sveobuhvatnoj germanizaciji onoga vremena, koliko je mogao, nastojao je zaštiti hrvatski jezik, a školski sustav prilagoditi narodnim potrebama. Upravo su te njegove svjetovne službe vezane za školstvo bile najznačajnije. Dugi niz godina pratio je razvoj osnovnog školstva. Izvršio je reorganizaciju i financijsko uređenje školstva napose u Slavoniji. Sam je sudjelovao u reformama i donošenju školskih zakona. Uz svoja veoma različita zaduženja, nastavio se brinuti za škole, napose na području svoga vlastelinstva, i onda kad je bio biskupom. Nije bilo još opće prihvaćenog pravopisa, pa pisci pišu kako tko znade, svaki na svoj način. Zato Mandić, i prije nego li je postao sudionikom jezično-pravopisne komisije za izdavanje rječnika dubrovačkog franjevca Joakima Stulija (1730.-1817.) sve usustavljuje, sve želi normirati. Potom Bečki dvor odobrava pravopis. Sve je u njemu

70 Da ga je više poznavao, sigurno se ne bi dogodilo da ga ne spomene u svojem djelu Franjo TANOCKI, *Slavonska jezikoslovna baština (izbor),* Matica hrvatska, Osijek, 1996.

pojednostavljeno, slova i grafija, i to na državnoj razini. Istraživači bi dalje trebali proučiti, koliko je taj pravopis bio prihvaćen. Svakako, Mandićeva je zasluga, što je prepoznao trenutak i da treba djelovati odmah, te je sva svoja velika iskustva nastojao prenijeti u našu Slavoniju.

I tako je povijest opet potvrdila poznatu činjenicu: kad se nađe pravi čovjek na pravom mjestu doista se događaju dalekosežni pomaci. Takav se sklop sretnih okolnosti stekao upravo u osobi biskupa Antuna Mandića, prije toga priora vranskog i zagrebačkog kanonika, koji je kao čovjek bistra i praktična uma prije Strossmayera Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji najviše privrijedio. Bio je doista velik i kao biskup i kao domoljub, i kao utemeljitelj najstarije visokoškolske ustanove u istočnoj Hrvatskoj s kontinuiranim djelovanjem.

SUMMARY

Luka Marijanović

Bishop Antun Mandic responsible and respected in the field of education in Croatia

In the article the author provides basic information about how the bishop Antun Mandic, once PoŽega seminary rector and parish priest, and further order: Canon of the Archdiocese of Zagreb, Croatian vice rektor course in Vienna, Vicar General of the Zagreb diocese who implemented school reforms in Hungary and Croatia, the royal commissioner for reconstruction and strengthening of the fortress in Croatia during the Napoleonic campaigns in Europe, member of the commission for spelling reforms of Croatian language and precursor of the Illyrian movement, benefactor, and in last place as the bishop who founded the diocesan seminary associated with its Theological high school. Both institutions still to carry out its primary role: providing religious education and a broad humanistic and scientific training for its students from the seminary and the listeners, but also to many lay people/Religion teachers today. Specifically, the seminary as educational institution was closely connected to theological High School, originally episcopale Lyceum, which was recently transformed into the Catholic Theological Faculty of Djakovo, at J.J.Strossmayer University of Osijek. Antun Mandic, who had gained extensive experience in the field of general education in Croatia and Hungary used his experience as a school principal at many schools in Croatia to help him at the seminary and at the establishment of high philosophical and theological schools. At the school he set very learned professors, who later earned their reputation at the University of Pest, While other high philosophical and theological schools being mostly Franciscans or Jesuits elsewhere,were not the public but closed type, a kind of home study, so far are these two institutions in Djakovo beneficially and continuously operating for more than two centuries, covering the region of today´s University of Osijek, in fact the oldest living high school facilities in eastern Croatia. Among other things, Mandic was the president of the commission for the unique spelling and the the author of bilingual Slavonian-German school spelling dictionaries. Among other things, it is thanks to him that the Gaj - reform successed in a very short time. In turbulent times, after Napoleon, Mandic was forgotten, but is now making his way back into local and national history.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 51-68

Provedba Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji na posjedima Kongregacije sestara sv. KriŽa u Đakovu

UDK: 282:332.2(497.5 Đakovo)"1945/1948"
Izvorni znanstveni rad

Slađana Josipović
Filozofski fakultet, Osijek

Nakon što je pribliŽila dolazak i prva desetljeća rada časnih sestara sv. KriŽa u Đakovu autorica je analizirala Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji na osnovu kojeg su časne sestre neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata ostale bez najvećeg dijela svoje imovine.

Ključne riječi: Agrarna reforma i kolonizacija, kongregacija sestara sv. KriŽa, Đakovo.

Uvod

Dolazak sestara sv. KriŽa u Đakovo i početak njihova, prije svega pedagoškog rada, jedna je od mnogobrojnih zasluga đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strosmayera. UlaŽući velike napore u razvoj školstva u Đakovštini, biskup Strossmayer u Đakovo poziva redovnice, koje su svojim pedagoškim radom trebale osigurati da škole postanu "katoličko odgojilište i izobrazovalište djece i

mladeži".[1] Godine 1856. u Đakovu se otvara ženska pučka škola, a rad u njoj biskup povjerava sestrama milosrdnicama sv. Vinka Paulskog iz Zagreba, koje su u Đakovo došle iste godine. No, nakon višegodišnjeg uspješnog djelovanja sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog 1866. godine napuštaju Đakovo i vraćaju se u svoju matičnu kuću u Zagreb. Iduće tri godine u školama u kojima su do tada radile redovnice, poučavanje preuzimaju svjetovni učitelji i učiteljice. U tom razdoblju biskup Strossmayer stupa u kontakt s Kongregacijom sestara sv. Križa, koju su 1856. godine u švicarskom gradu Ingenbohlu utemeljili kapucin o. Teodozije Florentini i Marija Terezija Scherer.[2] Naime, krajem 1867. godine, kapitularni vikar iz Đakova Franjo Troll, u ime biskupa Strossmayera, piše Generalnoj nadstojnici u Ingenbohl "da se u Đakovu nalazi krasan samostan, no nažalost je ostao bez sestara, na veliku štetu mjesta, jer pruža bogati djelokrug za širenje slave Božje i bogobojaznog kršćanskog odgoja ženske mladeži". Posredničku ulogu između biskupa Strossmayera i sestre Marije Scherer imala je i sestra Eugenia Weiss, koja je, zahvaljujući biskupovom dopuštenju, u Đakovu i ostalim župama biskupije, skupljala milodare za uzdržavanje njihovih socijalnih ustanova.[3] Zahvaljujući izvještaju sestre Eugenije Weiss i njezinim pozitivnim dojmovima o biskupu Strossmayeru i Đakovu, sestra Marija Scherer odlučuje prihvatiti biskupov poziv, no traži da se u Kuću maticu pošalje jedan svećenik koji će upoznati duh i običaje Kongregacije. Tu ulogu biskup Strossmayer namjenjuje biskupskom ceremonijalu Antunu Pinterovići, koji je proveo neko vrijeme u Ingenbohlu i sestrama dao prve instrukcije iz hrvatskog jezika.[4] Dana 27. svibnja 1868. godine sklopljen je konačni ugovor između Generalne uprave Kongregacije sestara sv. Križa i Biskupskog ordinarijata u Đakovu. U ugovoru se, između ostalog, govori o dolasku sestara i preuzimanju samostana u Đakovu, istaknuti su i određeni uvjeti koje je postavila Kongregacija, a odnose se redovnički duhovni život sestara, samostalnost u odlučivanju i sl., te po zahtjevu biskupa Strossmayera, obaveza da se u Kongregaciju primaju i domaće djevojke te da Đakovo bude sjedište Hrvatske provincije sestara sv. Križa. Tijekom kolovoza i rujna 1868. godine u Đakovo je

1 Antun JARM, *Jubilej – prošlost koja to nije*. U: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 7-8/2006., str. 695.

2 *Isto*, str. 695,697.; s. Kasilda VIDOVIĆ, *Kartitativni rad sestara sv. Križa u našoj prošlosti*. U: *Kačić*. Zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Split, 1977., str. 242.-243.; s. Estera RADIČEVIĆ, *Milosrdne sestre sv. Križa u Hrvatskoj, napose na Sušaku*. U: *Stoljetnica života i rada Milosrdnih sestara svetoga Križa na Sušaku*, Đakovo – Rijeka, 2003., str. 9.

3 s. K. VIDOVIĆ, *Josip Juraj Strossmayer i djelovanje sestara sv. Križa*. U: *Kačić*. Zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Split 1982., str. 230.; s. E. RADIČEVIĆ, *Milosrdne sestre sv. Križa u Hrvatskoj, napose na Sušaku*, str. 10.

4 s. E. RADIČEVIĆ, *Milosrdne sestre sv. Križa u Hrvatskoj, napose na Sušaku*, str. 11.

stiglo deset sestara sv. Križa, koje su preuzele žensku pučku školu, žensku preparandiju te bolnicu u kojoj su liječeni službenici i radnici biskupskog vlastelinstva. Kao datum utemeljenja Hrvatske provincije, odnosno njen rođendan, navodi se 11. lipnja 1869. godine, kada je Marija Scherer proglasila s. Adelheidu Dillenz prvom provincijalnom proglavaricom, što bi značilo da 2009. godine Hrvatska provincija sestara sv. Križa slavi 140. godišnjicu djelovanja.

Iako se u vrijeme pregovora o dolasku sestara sv. Križa u Đakovu, nekolicina njih spremala da pođu u Sjevernu Ameriku, Marija Scherer se ipak, bez puno razmišljanja, odlučila za Đakovo. Razloge tomu treba tražiti, prije svega, u činjenici da je biskup Strossmayer u to vrijeme uživao veliki ugled u Europi, te okolnosti da je sestrama ponuđen već utvrđen i uhodan plan rada, koje su započele sestre sv. Vinka Paulskog.

Tijekom prve godine svog boravka u Đakovu, sestre sv. Križa rade u bolnici, razvijajući svoju drugu granu djelovanja, te uče jezik kako bi se pripremile za prosvjetni rad, u koji su se uključile u školskoj godini 1869./1870.

Do godine 1883. godine sestre djeluju samo u Đakovu, a prva područnica izvan Đakova bila je uboožnica u Velom Lošinju, a već iduće godine preuzimaju rad u uboožnici na otoku Visu. Karitativan rad u bolnicama sestre su iz Đakova proširile 1889. godine, kada su preuzele rad u bolnici u Vukovaru, a tijekom idućih godina počinju s radom i u bolnicama u Pakracu, Slavonskom Brodu, Virovitici, Vinkovcima, Sisku, Gospiću, Zagrebu itd.[5]

Odgojno-prosvjetni i karitativni rad sestre sv. Križa obavljale su nesmetano sve do kraja Drugog svjetskog rata, kada su za Kongregaciju, kao i cijelu Katoličku crkvu nastupila teška vremena. Sustavna represija komunističkih vlasti očitovala se u otpuštanju sestara iz škola, bolnica, sirotišta i staračkih domova te oduzimanju samostanskih prostorija. Veliki udarac za Kongregaciju sestara sv. Križa, bilo je i oduzimanje zemljišta po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945. godine, nakon čega su sestre ostavljene gotovo bez ikakvih sredstava za život i rad.

---

5 A. JARM, *Jubilej – prošlost koja to nije*, str. 697.-698.; s. K. VIDOVIĆ, *Kartitativni rad sestara sv. Križa u našoj prošlosti,* str. 243.-247.; K. VIDOVIĆ, *Josip Juraj Strossmayer i djelovanje sestara sv. Križa,* str. 231.-232.; s. E. RADIČEVIĆ, *Milosrdne sestre sv. Križa u Hrvatskoj, napose na Sušaku*, str. 11.-14.; s. K. VIDOVIĆ, *Odgojno-prosvjetno i karitativno djelovanje Družbe sestara svetoga Križa u Đakovu*. U: *Diacovensia*, Đakovo, 1/1995., str. 395.-406.

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji i njegova provedba na crkvenim posjedima

Nakon uspostave komunističkog režima 1945. godine, jedno od glavnih pitanja s kojim se suočila nova vlast, bila je potreba rješavanja preostalih feudalnih i polufeudalnih odnosa u zemlji. S ciljem rješavanja vlasničkih odnosa i podjele zemlje seljacima, vlast je krenula u izradu zakona o agrarnoj reformi, "ne čekajući ni izbore za Ustavotvornu skupštinu".[6] Prilike u kojima je trebalo rješavati agrarni problem i provesti agrarnu reformu i kolonizaciju u Hrvatskoj, bile su vrlo složene. Političko raspoloženja masa, osobito seljačkog stanovništva bilo je iznimno važno za provedbu reforme, te su vlasti stoga nastojale da "problematika bude što bolje i prikladno obrađena u sredstvima javnog informiranja, da svojom intonacijom ima mobilizatorsku ulogu u okupljanju seljačkih masa i njihovom iskazivanju radikalnog obračuna s veleposjedničkim i crkvenim vlasništvom nad zemljom".[7] Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, na saveznoj razini, jednoglasno je usvojila Privremena narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije 23. kolovoza 1945. godine. Već sljedeći dan, 24. kolovoza 1945. godine, u *Glasu Slavonije* objavljen je tekst sljedećeg sadržaja: "Stoga projekt Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji je ovih dana jednoglasno usvojio Zakonodavni odbor Privremene narodne skupštine ne pretstavlja za radni narod sela nagradu, koju mu je netko izvan njegove sredine prije ulaska u borbu obećao – kako se to u prijašnjim ratovima radilo – nego njegovu veliku pobjedu, koja ne samo da upotpunjuje, nego daje i sam smisao borbi protiv stranih zavojevača, u kojoj je dao toliko žrtava, da bi u slobodi poživio čovjeka dostojnim životom. Za našu pak narodnu vlast, koja je nikla iz borbe i naroda, ovaj zakon ne može biti ništa drugo nego obaveza i vraćanje duga..."[8]

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je jedan od rijetkih zakona, koji je usvojen bez izdvajanja opozicije, od 385 zastupnika svi su glasali u korist Zakona. Međutim, tijekom rasprava koje su prethodile donošenju Zakona, izdvojio se Milan Grol, potpredsjednik Ministarskog saveta Privremene vlade DFJ, koji je smatrao "da je agrarna reforma važna i osjetljiva materija koju ne bi trebalo rješavati na prepad". No, na kraju su Grol i ostali članovi opozicije glasali za Zakon, bojeći se, prema nekim tvrdnjama, reakcije seljaštva.[9] Osim činjenice da je donesen

6 Miroslav AKMADŽA, *Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema agrarnoj reformi iz 1945. godine*. U: *Historijski zbornik*, Zagreb, 53/2000., str. 171.

7 Marijan MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945. – 1948*., Zagreb, 1990., str. 44.

8 *Glas Slavonije* (GS), Osijek, 24. kolovoza 1945., str. 4.

9 M. AKMADŽA, *Odnos Katoličke crkve*..., str. 175.

jednoglasno, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je i prvi zakon koji je zadirao u vlasničke odnose, odnosno zahtijevao je njihovu promjenu temeljem dvaju osnovnih načela:

1. "Zemlja pripada onima koji je obrađuju."
2. "Dodeljeno zemljište prelazi u privatnu svojinu lica kome je dodeljeno i odmah će se upisati u zemljišne knjige."

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji propisivao je oduzimanje veleposjeda, odnosno posjeda većih od 45 ha, dok je za seljačke posjede određen maksimum od 20 do 35 ha. Pravo prvenstva pri dobivanju zemlje imali su "zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i POJ i Jugoslavenske armije (Narodno- oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, *op. S. J.*), invalidi narodnooslobodilačkog rata i invalidi prošlih ratova, tj. od 1912. do 1918. godine i iz travnja 1941, zatim obitelji i siročad poginulih boraca narodnooslobodilačkog rata te Žrtve i obitelji Žrtava fašističkog terora".[10]

Savezni Zakon od 23. kolovoza 1945. godine bio je temelj po kojem su sve republičke jedinice trebale donijeti vlastite zakone o provedbi agrarne reforme i kolonizacije, budući da je pri izradi saveznog zakona prevladalo mišljenje "da ovlasti za provođenje agrarne reforme budu prepuštene federalnim jedinicama".[11]

Pripreme za provedbu agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj započele su već u rujnu 1945. godine, kada je u sklopu Ministarstva poljoprivrede i šumarstva osnovan Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Odjel je imao pet odsjeka: 1. Agrarno – pravni odsjek, 2. Odsjek za utvrđivanje zemljišnog fonda, 3. Odsjek za kolonizaciju, 4. Odsjek za upravu fondova agrarne reforme i kolonizacije i 5. Financijski odsjek. Nakon utvrđivanja nacrta zakona, 24. studenog 1945. donesen je konačni Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske, koji se sadržavao sve odredbe saveznog zakona.

Kako bi što prije započelo provođenje Zakona, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva izdalo je uputstva o organizaciji i radu gradskih, kotarskih i okružnih komisija, koje su bile zadužene za utvrđivanje agrarnih objekata i subjekata, izdvajanje zemljišta za opće i zajedničke svrhe, kolonizaciju i sl. [12]

---

10 M. MATICKA, *Agrarna reforma...,* str. 47. – 49.

11 M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno – državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije.* Zagreb, 2003., str. 83.

12 Nikola GAĆEŠA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji: 1945. – 1948*., Novi Sad, 1984, str. 214-215.

Utvrđivanje agrarnih objekata obavljalo se na javnim raspravama na koje su bile pozivane sve zainteresirane stranke, te je vrlo često znalo biti i nekoliko stotina ljudi. Većina rasprava u slavonskim okruzima održana je već tijekom veljače i ožujka 1946. godine, dok je u ostalim područjima većina rasprava održana do svibnja iste godine.[13] No, unatoč činjenici da se provedbi agrarne reforme pristupilo vrlo brzo i odlučno, bilo je i određenih problema, koji su dodatno otežavali i usporavali njenu provedbu. Naime, predsjednici i članovi komisija uglavnom do tada nisu obavljali slične poslove, te se nisu najbolje snalazili, a velike je teškoće stvarao i nedostatak potrebne dokumentacije za utvrđivanje agrarnih objekata.[14] Međutim, kako bi se među stanovništvom stvorio povoljan dojam o agrarnoj reformi i naglasio uspjeh vlasti u ostvarivanju zadanih programa, iznimno je bila važna promidžbena djelatnost. Stoga su se u novinama, gotovo svakodnevno, pojavljivali tekstovi u kojima se reforma opisivala na gotovo idiličan način.

Kako bi se bolje shvatio stav Katoličke crkve prema agrarnoj reformi, potrebno je, prije svega, istaknuti nekoliko vrlo bitnih odrednica u odnosu između Katoličke crkve i komunističkog režima.

Dolazak Komunističke partije Jugoslavije na vlast 1945. godine u crkvenim je redovima dočekan sa strahom za budućnost i opstanak Katoličke crkve. Naime, Crkva je teško mogla prihvatiti režim koji se temeljio na komunističkoj, dakle ateističkoj ideologiji. S druge strane, novi je režim, osim ideoloških razloga, imao izrazito negativan stav prema Katoličkoj crkvi i zbog njene navodne suradnje s ustaškim režimom u razdoblju između 1941. i 1945. godine. "Novoj vlasti također je smetalo to što je Katolička crkva bila jedina ustanova izvan njenog nadzora, a s vremenom je postala i jedino uporište oporbe u vrijeme kad višestranačje nije ni postojalo, što komunisti nisu nikako mogli prihvatiti."[15]

U takvom ozračju međusobnog nepovjerenja dočekan je i Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Budući da je Katolička crkva bila veliki zemljoposjednik i gospodarski je ovisila o tim posjedima, agrarna je reforma izazvala veliko ogorčenje i shvaćena je kao napad nove vlasti na Katoličku crkvu. Osim toga, Katolička je crkva smatrala da joj država ne smije oduzimati zemlju bez pristanka Svete Stolice.[16]

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio je iznimno oštar prema crkvenim posjedima, te je dopuštao zadržavanje zemljišnog maksimuma od 10 ha, što je bilo

13 M. MATICKA, *Agrarna reforma*..., str. 88. – 89., N. GAĆEŠA, *nav. dj*., str. 218.
14 *Isto*, str. 88. – 89.
15 M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine*..., str. 17.
16 M. MATICKA, *Agrarna reforma...,* str. 91.

znatno manje od maksimuma koji se ostavljao običnim, seljačkim posjedima (20 do 35 ha). Međutim, postojala je zakonska mogućnost da se crkvenim institucijama ostavi i veći maksimum, od 30 ha, ukoliko se priznaju kao institucije većeg značaja i veće povijesne vrijednosti. No, od 42 zahtjeva, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva priznalo je poseban status samo trima crkvenim institucijama.[17] Iz navedene je činjenice vidljivo da su komunističke vlasti agrarnom reformom nastojale osiromašiti Katoličku crkvu i na taj način oslabiti i njen utjecaj u društvu. S tim u vezi, vlasti su nastojale pridobiti seljačke mase na svoju stranu, ističući kako je Katolička crkva protiv toga da se zemlja dodijeli seljacima i da je to jedini razlog sukoba između Crkve i komunističkog režima.[18]

Jedna od tri crkvene institucije koja je dobila povećani zemljišni maksimum bila je Đakovačka (Bosanska) i Srijemska biskupija.[19] Đakovački biskup Antun Akšamović bio je jedan od rijetkih biskupa u Hrvatskoj koji je bio u dobrim odnosima i spreman na suradnju s komunističkim režimom, a s druge strane i same su vlasti simpatizirale Akšamovića zbog njegove spremnosti za rad na sređivanju crkveno – državnih odnosa.[20] Osim toga, vlasti su prema Đakovačkoj biskupiji bile i nešto popustljivije zbog toga što je ona predstavljala Strossmayerovo naslijeđe, na čije su se jugoslavenstvo komunističke vlasti često pozivale. Upravo je zbog toga i sam Akšamović često u svojim predstavkama, upućenim nositeljima vlasti, spominjao biskupa Strossmayera, nastojeći na taj način osigurati pozitivan odgovor. Vrlo važan čimbenik u odnosima između Akšamovića i vladajućih krugova, bilo je i njegovo prijateljstvo s predsjednikom republičke Komisije za vjerska pitanja Svetozarom Rittigom, koji je rodom bio iz Slavonskog Broda, odnosno s područja Đakovačke biskupije. Naime, Akšamović je za većinu svojih zahtjeva prema državnim vlastima tražio Rittigovo posredovanje i potporu. Prijateljstvo i suradnju s Rittigom, te povoljan položaj kod vlasti Akšamović je nastojao iskoristiti i kod provedbe Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u svojoj biskupiji, što mu je u konačnici i uspjelo.

Stav komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi u pogledu agrarne reforme, vidljiv je i u dijelu knjige Nikole Gaćeše, koji među rezultatima reforme

---

17 *Isto.,* str. 92; N. GAĆEŠA, *nav. dj.,* str. 219.

18 M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine*..., str. 82.

19 Osim Đakovačke ili Bosanske i Srijemske biskupije povećani zemljišni maksimum dobile su još i Pakračka eparhija i franjevački glagoljaški samostan na Glavotoku. M.MATICKA, *Agrarna reforma*..., str. 92.

20 **Antun Akšamović** imenovan je biskupom Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije 1920. godine, a 1923. godine i apostolskim administratorom sjeverne Slavonije i Baranje, te je navedene dužnosti obnašao sve do umirovljenja 1951. godine. Umro je u 84. godini života 1959. godine.

navodi i sljedeće: "Veleposjednicima, crkvi i stranim državljanima oduzeta je zemlja, a time je likvidirana materijalna osnova njihove moći i onemogućena eksploatacija seoske sirotinje."[21]

Katolička je crkva na razne načine nastojala sačuvati što više zemlje, pa je bilo pokušaja da se čak i pojedine kapele prikažu kao pravni subjekti s pravom na maksimum od 10 ha. Unatoč tome, stav državnih vlasti prema bilo kakvim zahtjevima od strane Katoličke crkve, bio je nepopustljiv. Zbog stalnih nesuglasica oko provedbe agrarne reforme, važnu je posredničku ulogu između Katoličke crkve i države imala Komisija za vjerske poslove, na čijem je čelu u Hrvatskoj bio msgr. Svetozar Rittig.[22] Komisiji su svakodnevno iz raznih biskupija, župa, sjemeništa i drugih crkvenih ustanova stizale predstavke u kojima su se žalili zbog nepravedne provedbe Zakona na crkvenim posjedima, budući da je Komisija imala pravo stavljati primjedbe i napomene svim zakonskim nacrtima koji su se ticali vjerskih zajednica, pa tako i u pitanjima agrarne reforme.[23]

Kako je već navedeno, utvrđivanje agrarnih objekata provodilo se na javnim raspravama pred komisijom, na kojima je sudjelovao veliki broj ljudi. Isto se postupalo i s crkvenom zemljom, te su prilikom takvih rasprava, nositelji vlasti okupljali seljaštvo s parolama da se Crkvi ostavi što manje zemlje, što je bio "...tipičan primjer usmjerivanja javnih akcija i oblikovanja dirigiranog javnog mišljenja".[24] Takve su rasprave bile popraćene i novinskim tekstovima, koji su imali čisti promidžbeni sadržaj s ciljem izazivanja razdora između seljaka i svećenstva. Između velikog broja takvih članaka objavljenih u *Glasu Slavonije* tijekom veljače i ožujka 1946. godine, kada je i održana glavnina rasprava, osobito zanimljiv primjer predstavlja članak objavljen 16. veljače 1946. godine. U njemu, među ostalim, stoji: "Protivno od velikog dijela katoličkog klera, koji na sve moguće načine želi izigrati agrarnu reformu i zadržati za sebe velike crkvene posjede, narodni svećenik Živko Kalajdžić iz Cerne sam je naglasio narodu kako je zakon o agrarnoj reformi pravedan i kako je razumljivo, da zemlja pripada onome, koji je obrađuje t.j. seljaku. Riješeno je, da se njegovoj župi ostavi toliko, koliko je potrebno za izdržavanje same župe, a on je u zapisnik prilikom oduzimanja viška crkvenog posjeda u Cerni iskazao svoju radost radi ovakvog rješenja, jer zna da će se narodne vlasti i sam narod brinuti za svoje prave narodne svećenike."[25]

---

21 N. GAĆEŠA, *nav. dj.,* str. 231.

22 **Svetozar Rittig** (1873. – 1961.) O Rittigu vidi detaljnije: Miroslav AKMADŽA, *Prilog poznavanju političkog djelovanja mons Svetozara Rittiga*. U: *Historijski zbornik*, Zagreb, 54/2001.

23 M. AKMADŽA, *Odnos Katoličke crkve*..., str. 177.

24 M. MATICKA, *Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji (1945. – 1948.) na stranicama hrvatskih novina*. U: *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), Zagreb, broj 3, 1992., str. 171.

25 *GS*, Osijek, 16. veljače 1946., str. 4.

Kongregacija časnih sestara sv. Križa u Đakovu pod udarom agrarne reforme

Dva dana prije donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji na saveznoj razini, 21. kolovoza 1945. godine, sestra Amadeja Pavlović, nadstojnica reda sestara Sv. Križa, uputila je Predsjedništvu Sabora Federalne Hrvatske predstavku povodom predstojeće reforme. Budući da Kongregacija sestara sv. Križa broji 900 članica, koje same obrađuju svoje zemljište, sestra Amadeja moli da im se ostavi sva zemlja, odnosno oko 130 jutara, kupljenih u razdoblju od 1914. do 1937. godine. Posebice ističe kako im ta zemlja nije darovana, već je kupljena od "dugogodišnje zarade i ušteđevine članica reda". Nadalje pojašnjava kako sestre obrađuju zemlju na najuzorniji i najmoderniji način: "Vodimo same upravu, radimo na traktoru, vršalici, sijalici, kosilici i u svim poslovima zemljoradnje i marvogojstva. Istina, gdje je potreban stručnjak za specijalni posao (na pr. rezidba vinograda), to obavlja specijalni stručnjak, dok sve ostalo rade same članice." Na kraju predstavke sestra Amadeja dodaje kako se Kongregacija ne može usporediti s pojedinačnim obiteljima niti kućnim zadrugama, nego je ona jedna velika kolektivna zajednica, koja stoga treba imati pravo na veći zemljišni maksimum.[26]

Rasprava o utvrđenju posjeda i viškova zemljišta Kongregacije sestara sv. Križa održana je 22. siječnja 1946. godine u Đakovu pred Okružnom komisijom za agrarnu reformu i kolonizaciju, koju je predstavljao predsjednik Josip Salopek, dok je Kongregaciju predstavljala zamjenica nadstojnice Arkanđela Nađ. Raspravi je prisustvovao i đakovački biskup Antun Akšamović. U svom je izlaganju sestra Arkanđela navela da Kongregacija posjeduje zemljište u Đakovu, vinograd u Trnavi, te poljoprivredno zemljište u Josipovcu, ukupne površine oko 130 jutara. Ističe da Kongregacija, obzirom na njenu svrhu, predstavlja ustanovu većeg značaja, budući da se u njoj odgajaju sestre bolničarke koje rade u bolnicama na prostoru cijele Jugoslavije.[27]

Na temelju izlaganja sestre Arkađele Nađ, Okružna komisija predlaže da se Kongregaciji, u slučaju priznavanja za instituciju većeg značaja, ostavi cijeli vinograd u Trnavi te poljoprivredno zemljište s gospodarskim zgradama u

26 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (KOVZ), kut. 326, Fascikl: *Predstavke (molbe, žalbe, izvještaji) 1945.-1950. u vezi agrarne reforme.*

27 Na spomenutom zemljištu u Đakovu nalaze se sljedeće stambene zgrade: središnja zgrada Kongregacije za čitavu Jugoslaviju, samostan, stambene prostorije za poslugu samostana, uredi, bolnica za svrhe Kongregacije, novicijat, školske prostorije i crkva. Državni arhiv Osijek (dalje DAO), Narodni odbor kotara (dalje NOK) Đakovo, kut. 241, Agrarna reforma i kolonizacija (ARIK), Fascikl: *Crkveni posjedi*.

Josipovcu. No, ukoliko Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva odbije prijedlog Kongregacije za dobivanjem povišenog maksimuma, Okružna komisija predlaže da joj se ostavi vinograd u Trnavi te odgovarajući dio zemljišta s odgovarajućim dijelom gospodarskih zgrada u Josipovcu. Rasprava je zaključena napomenom da je zemljišni posjed Kongregacije ujedno i jamčevina za isplatu kaucija koju uplaćuje svaka sestra po ulasku u samostan, a isplaćuje se u slučaju kada sestra ostavlja samostan i odlazi u civilnu službu.[28]

Dana 31. siječnja 1946. godine nadstojnica Kongregacije sestra Amadeja Pavlović uputila je predstavku Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu. U predstavci sestra Amadeja ponovno ističe da 130 jutara zemljišta koje sestre same obrađuju "najuzornije i najmodernije", Kongregacija nije dobila putem darivanja, već je ono kupljeno kako bi osigurala hranu za svoje članice. Nadalje ističe da je zemljište Kongregacije vrlo važno i za nastavak humanitarnog i socijalnog rada sestara na području cijele Jugoslavije, budući da prihodi sa zemlje služe za obrazovanje sestara za rad u bolnicama. U nastavku predstavke sestra Amadeja se poziva na čl. 8 saveznog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i čl. 19 republičkog Zakona, odnosno priznavanje Kongregacije za ustanovu većeg značaja ili veće historijske vrijednosti te čl. 3 toč. b i čl. 5 republičkog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji predviđaju veći zemljišni maksimum socijalnim ustanovama i ustanovama koje obavljaju kulturni i društveno korisni rad. Na temelju tih zakonskih propisa sestra Amadeja konačno predlaže:

"I. da se sveukupno naše zemljište izdvoji iz propisa o primjeni agrarne reforme, jer se radi o općoj socijalnoj ustanovi, nadalje bolnici i konačno, jer zemlju u zajednici same obrađujemo po načelu: zemlje onome, koji ju obrađuje podredno

II. da se utvrdi, da na nekretninama upisanim u gr.ul.br. 686 i 771 p.o. Budrovac, gr.ul.br. 49 p.o. Đakovo i gr.ul.br 379 p.o. Trnava postoje tri agrarna objekta i to:

1/. Kongregacija sestara sv. Križa u Đakovu

2/. Odgojni zavod za kandidatkinje reda

3/. Bolnica družbine provincije

i konačno

III. da se za sva tri agrarna objekta prizna u smislu čl. 19 Zakona o provedbi agrarne reforme i kolonizacije, da su vjerske ustanove većega značenja sa pravom na odgovarajući povišeni maksimum."[29]

---

28 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, Zapisnik od 22. siječnja 1946.

29 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 20, 31. siječnja 1946.

Predstavku gotovo istog sadržaja sestra Amadeja ponovno je uputila Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva, 22. veljače 1946. godine uz koju je priložila i zapisnik zajedničke sjednice budrovačkog Mjesnog Narodnog odbora, Mjesnog odbora Antifašističkog fronta Žena, Mjesnog odbora Jugoslovenske Narodne fronte i Mjesnog odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske, održane dva dana ranije, 20.veljače 1946. godine.[30] Jedina točka dnevnog reda rasprave bila je "preporuka sviju četiri odbora radi ostavljanja i nepodvrgavanja posjeda pustare Josipovac, vlasništvo Kongregacije sestara sv. Križa u Đakovu, pod agrarnu reformu". Zaključak sjednice glasio je: "Sva četiri odbora jednoglasno preporučuju molbu Nadstojništva sestara sv. Križa u Đakovu od 18.II. br. 20/46.,[31] i mole mjerodavne, da se posjed ne podvrgne agrarnoj reformi i kolonizaciji, jer posjed cjelokupni obrađuje spomenuto nadstojništvo sa vlastitom radnom snagom, izuzev sezonskih radova, za čega se uzme manji broj radnika. Napomenuti je, da spomenuti posjed raspolaže sa naj modernijim poljoprivrednim oruđem i mašinama."[32]

U zaštitu Kongregacije stao je i sam biskup Akšamović, koji je u više navrata posredovao kod predsjednika Narodne vlade Vladimira Bakarića u korist časnih sestara sv. Križa. U predstavci od 22. siječnja 1946. godine zalaže se da samostan sestara sv. Križa bude ocijenjen kao ustanova većeg značaja i dobije povišeni zemljišni maksimum, "barem po § 19. ako ne po § 3. toč. b. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji". Ovakav zahtjev opravdava činjenicom da svaka kandidatica prilikom ulaska u samostan donosi miraz, koji joj se, prilikom istupanja iz samostana i prelaska u civilni život mora vratiti.[33]

Dana 18. veljače 1946. godine, Akšamović je uputio Bakariću novu predstavku, koja zapravo predstavlja nadopunu predstavci od 22. siječnja. Nakon ponavljanja činjenica iznesenih u prethodnoj predstavci, Akšamović se poziva na § 8. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u kojem stoji: "Seljačkim odnosno zemljoradničkim posjedom smatra se svaki posjed bez obzira na površinu, kojemu je poljoprivreda jedino i glavno zanimanje..." Nadalje ističe da se, prema tome, sestre mogu smatrati zemljoradnicima, budući da im je rad na zemlji jedino i glavno zanimanje, te da su ujedno i vlasnice posjeda zahvaljujući predanom mirazu prilikom ulaska u samostan. Historijsku vrijednost samostana sestara sv. Križa, Akšamović potkrjepljuje činjenicom da je "...Družbu sestara sv. Križa u

30 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 39-1946, 22. veljače 1946.

31 Predstavka Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva označena brojem 20/46 upućena je 31. siječnja 1946., a ne 18. veljače kako se navodi. (op. S.J.)

32 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, Zapisnik od 20. veljače 1946.

33 HDA, KOVZ, kut. 326, Fascikl: *Predstavke...*, 200/1946.

današnji samostan postavio veliki biskup J. J. Štrosmajer 1868. godine, te joj je odredio smjernice kulturnoga rada u našoj biskupiji koji je Družba proširila i preko granica biskupije đakovačke". Sve navedene činjenice, dodaje Akšamović, dokazuju da Samostan Družbe sestara sv. Križa u Đakovu mora biti ocijenjen kao crkvena ustanova "većega historijskog značaja i veće historijske vrijednosti", kojoj bi se priznao povišeni zemljišni maksimum.[34] Kopiju navedene predstavke Akšamović je poslao i Svetozaru Rittigu, a u priloženom pismu ističe: "Eto ja sam se lično zauzeo za ove vrlo važne crkvene ustanove, a Ti nastoj da postignemo željeni uspjeh."[35]

Međutim, unatoč brojnim predstavkama i molbama od strane Kongregacije, pa i samog biskupa Akšamovića da se Kongregaciji sestara sv. Križa ostavi veći zemljišni maksimum kao ustanovi većeg značaja, to se nije dogodilo. Naime, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u suglasnosti s Predsjedništvom vlade NRH donijelo je odluku da se Stolna crkva u Đakovu i Đakovačka biskupija priznaju kao crkvene ustanove većeg značaja i veće historijske vrijednosti, dok se "ostalim ustanovama, i to Stolnom Kaptolu, Bogoslovnom sjemeništu, Dječačkom sjemeništu, Nemoćištu i samostanu sestara sv. Križa, ne priznaje svojstvo crkvene ustanove većeg značaja ili veće historijske vrijednosti".[36]

Na temelju navedene odluke Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, pristupilo se provedbi agrarne reforme na zemljišnim posjedima Kongregacije. Dana 20. svibnja 1946. godine Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je odluku o utvrđenju agrarnih objekata za posjed Kongregacije sestara sv. Križa, kojom im se u vlasništvo ostavlja 17 jutara i 1314 četvornih hvati (čhv)[37] te 1 jut. i 906 čhv. neplodnog i neobradivog zemljišta (koje se po zakonu ne može oduzeti za svrhe agrarne reforme i kolonizacije, budući da nisu agrarni objekti), dok se u svrhe agrarne reforme i kolonizacije, bez mogućnosti odštete, oduzima površina od 103 jut. i 1301 čhv.[38] U obrazloženju odluke stoji: "Povodom predstavke Kongregacije č.sestara sv. Križa u Djakovu da se njima

34 HDA, KOVZ, kut. 326, fascikl, 433/1946. Predstavku sličnog sadržaja Akšamović je 22. veljače 1946. godine uputio i Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu. M. AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanja i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*, Svezak I. 1945.-1952., Predstavka biskupa Antuna Akšamovića Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, u svezi s agrarnim maksimumom Družbe sestara sv. Križa u Đakovu, Zagreb, 2008., str. 562.-563.

35 Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 432-1946, 18. veljače 1946.

36 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 12334-VII-10002/1946, 7. ožujka 1946.

37 Ostavljeno zemljište odnosi se na dio zemljišno-knjižnog uloška broj 49 u katastarskoj općini Đakovo te cijeli posjed u Trnavi.

38 Oduzeto zemljište odnosi se na ostatak zemljišno knjižnog ul. broj 49 u katastarskoj općini Đakovo te cijelokupno poljoprivredno zemljište s gospodarskim zgradama u Josipovcu, katastarska općina Budrovci.

ostavi 3 povišena zakonska maksimuma i to kao trima agrarnim objektima, kao Vrhovnoj upravi Družbe sestara Sv. Križa u Djakovu, odgojnom zavodu za kandidatkinje družbe i bolnici za članove družbe Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju svojim rješenjem od 7/III.1946 broj 12334-VII-10002/1946 je riješilo, da se ne priznaje Samostanu časnih sestara svojstvo crkvene ustanove većeg značaja ili veće historijske vrijednosti. Prema tomu se ovoj crkvenoj ustanovi nije mogao dodijeliti povišeni zakonski maksimum. Neosnovan je također i njihov zahtjev, da se ostavi tri zakonska maksimuma gore navedenim ustanovama s razloga, jer je u gruntovnici posjed upisan na jednog gruntovnog vlasnika i to Kongregaciju sestara Sv. Križa u Djakovu u kojoj crkvenoj ustanovi su uključena i ostala gore navedena tri agrarna objekta."[39]

Protiv navedene odluke, nadstojnica Kongregacije sestra Amadeja Pavlović uputila je 1. lipnja 1946. godine opširnu Žalbu Okružnoj komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, koja ju je s prijedlogom rješenja trebala dostaviti Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu na konačnu odluku. U prvom redu, Žalba je bila usmjerena protiv odluke po kojoj Kongregaciji nije ostavljen cijeli posjed od 130 jutara, koji je u cijelosti nabavljen od miraza članica reda i njihove skromne uštede. Nadalje se ukazuje na nepravednost odluke o uskraćivanju proširenog maksimuma od 30 hektara, odnosno o nepriznavanju Kongregacije za ustanovu većeg značaja, iako okuplja veliki broj članica, njih oko 900, koje djeluju na području čitave države. Sestra Amadeja u nastavku Žalbe ističe: "Veći značaj ovoga samostana, kuće matice, proizlazi i iz toga, što je ujedno i vrhovna uprava družbe, vrhovna vjerska i crkvena vlast za tu zajednicu, nadalje, što se ondje nalazi odgojni zavod za kandidatkinje družbe i konačno bolnica za sve članove družbe." Kao historijsku vrijednost Kongregacije, sestra Amadeja ističe njihov samostan u Đakovu, koji se ubraja među najstarije Ženske ustanove u Hrvatskoj, a osnovao ga je veliki biskup J.J. Strossmayer još 1868. godine.

U nastavku Žalbe ističu se neke nepravilnosti prilikom utvrđivanja agrarnih objekata i dodjeljivanja zemljišnog maksimuma. Navode se sljedeće katastarske čestice: 718/2 i 719/2 upisane u zemljišno-knjižni uložak broj 49 u katastarskoj općini Đakovo, koje su označene kao vrtovi, a u stvarnosti je riječ o česticama na kojima je sagrađena glavna kuća Kongregacije, bolnica sestara, pomoćne zgrade i crkva, zatim čestice 187/1 i 187/2 u istoj katastarskoj općini, koje u stvarnosti predstavljaju male ukrasne vrtove i stazice, a ne agrarne vrtove, te čestice u katastarskoj općini Trnava, koje predstavljaju neagrarno zemljište (dvorište,

39 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 2150-46, 20. svibnja 1946.

putovi i sl.), a također su uračunate u zemljišni maksimum. "Cjelokupna ova površina", napominje sestra Amadeja, "ne može nikako potpasti kao agrarno zemljište u naš maksimum (...) nego kao neagrarno zemljište", budući da se Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji ne odnosi na objekte koji nisu agrarni, odnosno na neplodno zemljište. Također se u Žalbi navodi da Kongregacija posjeduje i nešto više od 7 jutara zemljišta u Zagrebu na kojem se nalazi crkva, samostan, zgrada za bolesne sestre, privatni ukrasni vrt, voćnjak, oranica, te nešto šume i pašnjaka, što nije navedeno u odluci od 20. svibnja, a važno je zbog toga što Kongregacija želi da joj se baš te nekretnine priznaju u zemljišni maksimum. Kao posljednji sporni dio napadnute odluke, sestra Amadeja navodi česticu 657/2 u katastarskoj općini Trnava, u površini od 800 čhv., koja je Kongregaciji uračunata u zemljišni maksimum, a zapravo im ne pripada niti ju koriste, jer je već dugi niz godina u vlasništvu Anice Romić-Marušić iz Đakova.

Nakon iznošenja svih nepravilnosti i spornih dijelova odluke o utvrđivanju agrarnih objekata Kongregacije, koji nisu odgovarali činjeničnom stanju, sestra Amadeja Žalbu zaključuje molbom:

"U koliko Ministarstvo ne bi uvažilo našu opravdanu molbu, te nam ostavilo cijeli posjed nego prošireni maksimum to molimo, da nam se u naš maksimum uračunaju:

1./ Spomenuti vrtovi upisani u gr.ul.br 49 p.o. Đakovo.

2./ Nekretnine upisane u gr.ul.br. 379 p.o. Trnava izlučivši jedno jutro neplodnog zemljišta kao neagrarno zemljište u našu korist i kat.čest.br. 657/2 od 800 čhv. u korist Romić-Marušić.

3./ Zatim nekretnine upisane u gr.ul.br. 564 p.o. Zagreb izlučivši neplodno zemljište kao neagrarno u našu korist.

4./ Ostatak do potpunog maksimuma iz nekretnine p.o. Budrovci.

U slučaju, da Ministarstvo ne uvaži naše Žalbe, već nam dodijeli samo 17 jutara kao maksimum, to molimo kao i kod proširenog maksimuma da nam se dodijeli:

1./ Spomenute vrtove iz gr.ul.br 49 p.o. Đakovo.

2./ Cjelokupne nekretnine gr.ul.br. 379 p.o. Trnava izlučivši 1 jutro neplodnog zemljišta kao neagrarno zemljište u našu korist i česticu 657/2 od 800 čhv. u korist Romić-Marušić.

3./ Nekretnine upisane u gr.ul.br. 564 p.o. Zagreb izlučivši neplodno zemljište kao neagrarno u našu korist.

U tom slučaju odričemo se kat.čestice 2215 gr.ul.br.49 p.o. Đakovo u površini od 3 j. i 32 čhv. u svrhe Agrara, i dio kat.čestica br. 690/1 upisanih u gr.ul.br. 564

p.o. Zagreb u kulturi šume i pašnjaka, u površini koja je potrebna za izjednačenje maksimuma."[40]

Dok se iščekivala nova odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu u vezi provedbe agrarne reforme na posjedima Kongregacije, predstavništvo Gradskog NO-a Đakovo stupilo je u kontakt s biskupom Akšamovićem u vezi osnutka narodne bolnice u zgradi samostana časnih sestara sv. Križa u Đakovu. U slučaju pristanka predstavnici Gradskog NO-a, prenijeli su jamstvo Ministarstva poljoprivrede i šumarstva: "Posjed 'Josipovac' ostaje netaknut. Sestre samostana će na toj ekonomiji i dalje nesmetano raditi. Dohodak, odnosno čisti prihod nakon isplate svih radnih snaga i druge režije na toj ekonomiji privađat će se za korist bolnice."[41] Prijedlog Gradskog NO-a biskup Akšamović proslijedio je nadstojnici Kongregacije sestri Amadeji, koja je u odgovoru odbila mogućnost pregovora za otvaranje bolnice u zgradi samostana, uputivši Gradski NO-a izravno na Svetu Stolicu: "Družba je naša crkvena ustanova, koja je osnovana i odobrena Dekretom Svete Stolice, pa prema tomu niti mogu, niti sam vlasna, da samostalno, bez odobrenja Svete Stolice, stupim u bilo koje vrsti pregovaranja, koje se tiču kuće matice. Isto tako nije vlasna ni Generalna nastojnica u tom predmetu samostalno raspravljati. Molim prečasni Naslov, da izvoli obavijestiti Gradski N.O. u Djakovu, da se u predmetu smještenja bolnice u našu kuću maticu izvoli obratiti izravno na Svetu Stolicu."[42]

Nakon neuspješnog pokušaja pregovora oko predaje dijela samostana u zamjenu za očuvanje većeg dijela zemljišta Kongregacije, vlasti su, ne čekajući konačnu odluku Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, 14. kolovoza 1946. godine preuzele poljoprivredno dobro Josipovac i predale ga Zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije. Takav razvoj događaja dao je naslutiti da ni drugostupanjska odluka Ministarstva neće donijeti bitnije promjene u korist Kongregacije. Po naputku predsjednika Gradskog NO-a u Đakovu da posjed i dalje obrađuju, na posjedu Josipovac do tada je obavljena jesenska sjetva 1945. godine i proljetna sjetva 1946. godine. Nakon preuzimanja posjeda, sestra Amadeja uputila je predstavku Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u kojoj traži da se za izvršene radove Kongregaciji isplati svota od 124.165 dinara. Na kraju predstavke, sestra Amadeja napominje: "Kako nam je odbijena molba, da nam se u mjesto isplate izvršenih radova ostavi urod pšenice, koji je dne 30.IX.t.g. oduzet, to molimo, da nam se gornji obračun prizna i isplati, da si možemo

40 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 121-1946., 1. lipnja 1946.
41 Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1041-1946, 6. lipnja 1946.
42 Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1041-1946, 11. lipnja 1946.

nabaviti potrebnu hranu za izdržavanje naših članova."[43] Zbog nedostatka pisanih dokumenata, rezultati ovoga zahtjeva nepoznati su, no ostaje činjenica da je i u slučaju isplate navedenih troškova, oduzimanjem dobra Josipovac (oranice i pripadajuće gospodarske zgrade u površini od gotovo 100 jutara) s kojeg su se opskrbljivale sve članice i ustanove Kongregacije, učinjena nenadoknadiva šteta, a njeno djelovanje kako u Đakovu, tako i u ostatku države, znatno je otežano i svedeno na najmanju razinu.

Konačna odluka o provedbi agrarne reforme na posjedima Kongregacije donesena je 16. prosinca 1946. godine. Drugostupanjska odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva djelomično je uvažila žalbu Kongregacije od 1. lipnja 1946. godine, i to u onom dijelu koji se odnosio na izlučivanje neplodnog zemljišta iz zemljišnog maksimuma. Zahtjev žalbe da se Kongregaciji odobri povišeni zemljišni maksimum kao vjerskoj ustanovi većeg značaja i veće historijske vrijednosti, ponovno je odbijen. Takvom odlukom Kongregaciji je ostavljeno u vlasništvo zemljište u površini od 18 jut. i 603 čhv., te 3 jut. i 1437 čhv. neplodnog zemljišta, a oduzeto je zemljište u površini od 107 jut. i 1484,3 čhv.[44], te je tako ispunjena krajnja intencija državnih vlasti da se Kongregacija, kao i Katolička crkva u cijelosti, oduzimanjem materijalnih sredstava osiromaši, a time i oslabi njen utjecaj u društvu.

43 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 200, 16. listopada 1946.
44 DAO, NOK Đakovo, kut. 241, ARIK, Fascikl: *Crkveni posjedi*, 46519-VII-41830/1946, 16. prosinca 1946.

SUMMARY

Slađana Josipović

Implementation of the agrarian reform and colonization on the properties of the Sisters of the Congregation of the Holy Cross

This article has shown the implementation of the agrarian reform and colonization in 1945 in the areas of the Congregation of the Holy Cross in Djakovo. Circumstances of the arrival of the sisters of the Holy Cross in Djakovo and the beginnig of their the activities author described the introductory part. In the next part of the article she shows the course of making the aw at the federal tazin, then the Federal Croatian territory, as well as the law´s main provisions. Reaction of the Catholic Church to the above law was extremely negative, since the law was eager reduce to church properties and tended to impoverish the Catholic church and weaken its influence in society. Despite goodrelations between Bishop Anthony Akšamovića and state authorities, and his friendship with the President of the Republic Commission for Religious Affairs Svetozar Rittingom, Akšamović failed to protect the Congregation of the implementation of the agrarian reform. Besides Akšamović commitment, many petitions and complaints addressed to state authorities by the Congregation itself also did not bring results. Finally, the congregation was taken more than 107 acres of fertile land, which has its effect both in Djakovo, as well as in the rest of the country making the influence of the church much more difficult and reduced to the lowest level due to the lack of funds.

 ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 69-84

Tkanje u rimskoj antici – ženska vrlina ili gospodarska stvarnost?

UDK: 904(497.5 Štrbinci)
Izvorni znanstveni rad

Branka Migotti
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

U iskopavanju kasnoantičkoga groblja na Štrbincima kod Đakova 1993. godine u grobu mlađega muškarca nađena je koštana tkalačka pločica. U prvim objavama nalaz je protumačen u smislu religijske simbolike, jer se pošlo od netočne općenite pretpostavke da su tijekom cjelokupnog rimskog razdoblja i predenje i tkanje bili gotovo isključivo ženski poslovi. Međutim, u ovom prilogu nastoji se pokazati da se tkanje već u ranome Carstvu razvilo u tržišnu obrtničku djelatnost. Budući da se u tome svojstvu kao tkalci pretežno pojavljuju muškarci, štrbinačku tkalačku pločicu treba protumačiti prije svega kao ilustraciju pokojnikova zanata.

Ključne riječi: kasnoantičko groblje, Štrbinci, tkalačka pločica, tkalački zanat (late Roman cemetery, Štrbinci, rigid heddle, weaving).

Svrhu prilaganja predmeta kao grobne popudbine nije moguće pouzdano dokučiti ni u jednom razdoblju ili načinu pokapanja, pa tako ni kod kasnoantičkih inhumacijâ. Mogućnosti tumačenja različite su, ovisno s jedne strane o vrsti priloga a s druge o spolno-rodnim, statusnim, etničkim, vjerskim i kulturnim odrednicama pokojnika. Suština kasnoantičke filozofsko-religijske misli i

grobnog obreda nalaže pažljivo smišljen odabir manjeg broja predmeta određenih skupina, izrazito simboličke naravi.[1] I simbolika, međutim, izmiče jasnom određenju: jedan te isti predmet može u različitim okolnostima imati drukčiji smisao. Ipak, među grobnim prilozima moguće je razlikovati one s religijsko-metafizičkom simbolikom kao jedinom odrednicom od nalaza koji u sebi nose izravan zapis pokojnikova bavljenja za života, a potom i moguću religijsku simboliku određenoga predmeta. U ovu drugu skupinu spada oruđe, inače razmjerno rijetko zastupljeno na kasnoantičkim grobljima.[2] Među rjeđe iznimke u tome pravilu spada pribor za predenje: češće pršljeni i utezi za vreteno a rjeđe sâme preslice i vretena. U arheološkoj literaturi podijeljena su mišljenja o tome pripadaju li predmeti povezani s predenjem na rimsko-provincijalnim grobljima u rimsku ili takozvanu barbarsku materijalno-duhovnu kulturu.[3] Istina je da su takvi nalazi obilniji u nerimskom etničkom krugu, ali to nije od presudne važnosti za predmet o kojemu se ovdje raspravlja. Treba ipak napomenuti da se duboka ukorijenjenost simbolike predenja i tkanja u grčkoj i rimskoj antici, o čemu će biti riječi dalje u tekstu, protivi razumijevanju odnosnog oruđa kao dijela nerimske materijalne kulture i simbolične predaje. Premda su i predenje i tkanje sastavan i nerazdvojiv dio ukupnog posla na izradi tkanina, predmeti koji se koriste pri tkanju kudikamo su rjeđi kao grobni prilozi od onih povezanih s predenjem, a to isto odnosi se na prikaze tkanja na grobnim spomenicima.[4] Nedostatak takvih prizora barem se djelomice može obrazložiti praktičnim razlozima, ali je teže na isti način objasniti izostanak odgovarajućih predmeta kao

---

1 Branka Migotti, Ljubica Perinić, Nekropola na Štrbincima kod Đakova u svjetlu kasnoantičkog horizonta Panonije, *Arheološki radovi i rasprave* 13, 2001., 124-125; Paula Zsidi, Burials, u: Zsolt Visy (ur.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, Budapest 2003., 255.

2 Branka Migotti, Vrednovanje arheološke građe u svjetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta Panonije, u: Branka Migotti, Mario Šlaus, Zdenka Dukat, Ljubica Perinić, *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, Zagreb 1998., 110.

3 Christa Farka, Ein spätrömisches Gräberfeld aus Brunn am Gebirge, *Fundberichte aus Österreich* 15, 1976., 53; Horst Wolfgang Böhme, Söldner und Siedler im spätantiken Nordgallien, u: *Die Franken – Wegbereiter Europas, 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.* (Katalog izložbe), Mannheim, Berlin, Meinz 1997., 92-93; Ursula Koch, Stätten der Totehruhe – Grabformen und Bestattungssitten der Franken, u: *Die Franken – Wegbereiter Europas, 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.* (Katalog izložbe), Mannheim, Berlin, Mainz 1997., 724; Sanja Ivčević, Koštane preslice s prikazom Afrodite iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Opuscula archaeologica* 23-24, 1999.-2000.; Ulla Steinklauber, *Das spätantike Gräberfeld auf dem Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark, Fundberichte aus Österriech Materialhefte*, Reihe A, Heft 10, Wien 2002., 186; Iva Mikl Curk, Religious and Magical Beliefs, Funeral Gifts and Writing, *Histria Antiqua* 13, 2005., 312-314.

4 Gerhard Zimmer, *Römische Berufsdarstellungen*, Berlin 1982., 26; John Peter Wild, The Roman Horizontal Loom, *American Journal of Archaeology* 91/3, 1987., 460-461; Srđana Schönauer, Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 93 (2000.) 2001., 388; Alexandra T. Croom, *Roman Clothing and Fashion*, Charleston 2002., 19.

grobnih priloga. Drugim riječima, prizor tkalaca ili tkalje za tkalačkim stanom zahtjevniji je i prostorno i izvedbeno od prikaza osobe s vretenom, ali pokretni tkalački pribor (čunak, utezi, češalj), premda donekle nezgrapniji od pribora za predenje, nije manje prikladan kao grobni prilog. Čini mi se stoga da bi za razumijevanje opisanog nesrazmjera presudna mogla biti narav kasnoantičkog grobnog rituala koji, temeljen na sklonosti metafizici, alegoriji i metafori na svim razinama života, prednost daje predmetima duhovne simbolike, a ne materijalne stvarnosti poput bavljenja zanatom.[5] U ovom prilogu nastojat ću naime pokazati da je predenje, čak i izvan vlastita doma, dakle kao plaćeni rad za tržišne potrebe, u rimskoj antici oduvijek bilo i ostalo u ženskoj domeni i stoga u ozračju prvobitne simbolike o kojoj će još biti riječi, dok se tkanje već pokraj razdoblja Republike i u ranome Carstvu razvilo u tržišnu obrtničku djelatnost.

S obzirom na rijetkost predmeta povezanih s tkanjem na arheološkim nalazištima, ne čudi podatak da je tkalačka pločica u jednom kasnoantičkome grobu na Štrbincima 1993. godine ne samo iznenadila istraživača već ga stavila i pred zagonetku s obzirom na svoju praktičnu narav.[6] Pločica je načinjena od kosti, pravokutnog je oblika (vel. 4,6-4,8 x 7,2-7,4 cm) i uzdužno podijeljena trima prorezima na četiri režnja, od kojih svaki na sredini ima rupu za provlačenje nîti pri tkanju (sl. 1, 2). Veoma sličan predmet nađen je na groblju kasnoantičkog

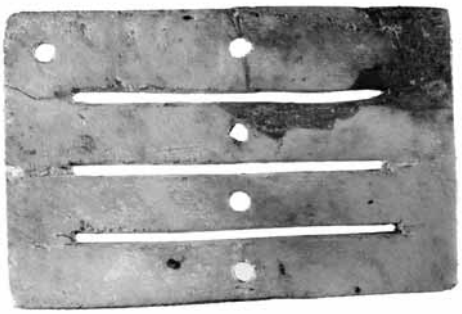

Sl. 1. Tkalačka pločica iz kasnoantičkog groba na Štrbincima (foto: Nenad Kobasić)

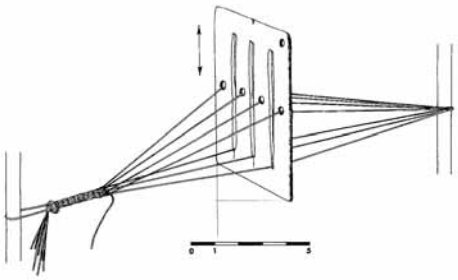

Sl. 2. Tkalačka pločica sa Štrbinaca – način uporabe (prema Gregl 1994.)

5 Usp. bilj. 1. O simbolici, alegoriji i metafori u kasnoantičkom svjetonazoru i umjetničkom izrazu vidi Sister Charles Murray, *Rebirth and Afterlife. A study of the transmutation of some pagan imagery in early Christian funerary art, British Archaeological Reports, International Series* 100, Oxford 1981.; Henry Maguire, The Good Life, u: G. W. Bowersock, Peter Brown i Oleg Grabar (ur.), *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World*, Cambridge (MA) - London 1999., 243-254.

6 Usmeni podatak Zorana Gregla. Usp. i Zoran Gregl, Kasnoantička nekropola Štrbinci kod Đakova (Istraživanja 1993. g.), *Opuscula archaeologica* 18, 1994., 182-183.

utvrđenja Pilismarót (*Castra ad Herculem*) na Dunavu u sjevernoj Mađarskoj. Podjednake je veličine kao i štrbinačka koštana pločica (8,8 x 6 cm), ali je načinjen od bronce (sl. 3). Istraživač nije bio prepoznao njegovu namjenu, nagađajući da je posrijedi naprava za brojanje, odnosno računanje.[7] Ni u kasnijoj objavi taj (?) nalaz nije spomenut kao tkalačka pločica već općenito u rubrici *oruđe i alati*.[8] Idući sličan predmet potječe iz South Shieldsa u Engleskoj.[9] Opisana tri nalaza jedine su rešetkasto prošupljene tkalačke pločice meni poznate s područja Rimskog carstva. Moguće je da je posrijedi osobit kasnoantički oblik, jer su sva tri predmeta nađena u kasnoantičkim grobovima. U nešto većem broju, premda još uvijek rijetko, nalaze se manje četvrtaste (sl. 4, 5) ili trokutaste koštane pločice (sl. 6) kojima se tka tako da se istodobno upotrebljava veći broj njih.[10] Tkalačka pločica iz Budimpešte, u obliku izduljenog pravokutnika s po 7 rupica na svakome kraju, jedinstvena je i bez usporedbi u dostupnoj literaturi (sl. 7).[11]

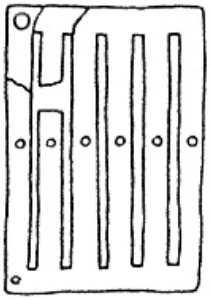

Sl. 3. Tkalačka pločica iz Pilismaróta u Mađarskoj (prema Barkóczi 1960)

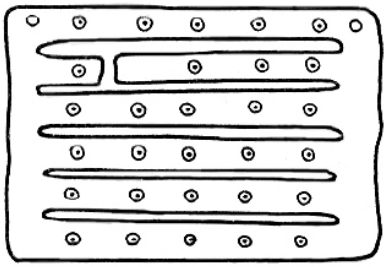

Sl. 4. Tkalačka pločica iz Pilismaróta (?) (prema Lányi 1972)

7 László Barkóczi, Későrómai temető Pilismaróton, *Folia archaeologica* XII, 1960., 113, grob 4, sl. 30: 10.

8 Vera Lányi, Die spätantiken Gräberfeldern von Pannonien, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 1972, 103, 163, Abb. 57: 54. Budući da je predmet donesen bez ikakvih podataka o nalazištu, čini se da je posrijedi neprecizno nacrtana tkalačka pločica iz Pilismaróta.

9 John Peter Wild, *Textiles in Archaeology*, Princes Risborough 2003., 38-39, Fig. 27.

10 Robert James Forbes, *Studies in Ancient Technology,* Vol. IV, Leiden 1956., 186; Giles Clarke, *The Roman Cemetery at Lankhills*, Oxford 1979., 251, Fig. 67, grob 14: 208; *Die Franken – Wegbereiter Europas, 5. bis 8. Jahrhundert n. Chr.* (Katalog izložbe), vol. II, Mannheim, Berlin, Mainz 1997., 1036, br. X.1.17; John Peter Wild, n. dj. (bilj. 9), 39; Sofija Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorija Gornje Mezije*, Beograd 1995., 45. Razmjernu rijetkosti takvih nalaza potvrđuje i podatak da ih istraživači ponekad ne prepoznaju kao takve. Usp. bilj. 6-8, te Ljubica Zotović, Časlav Jordović, *Viminacium – nekropola "Više grobalja"*, *Viminacium 1*, Beograd 1990., 81, G_1 32, T. LXXII: 8; Egon Schalmayer, Die Verarbeitung von Knochen in römischer Zeit, u: *"Knochenarbeit". Artefakte aus tierischen Rohstoffen im Wandel der Zeit*, *Saalburg-Schriften* 4, 1996., 79.

11 Mária T. Bíró, *The Bone Objects of the Roman Collection*, *Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica* II., Budapest 1994., 51, 103, 202, Pl. LXIV: 551.

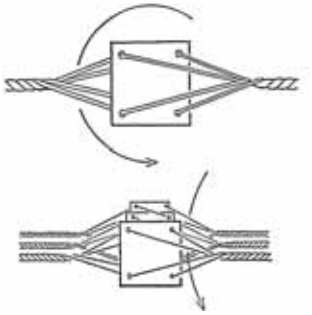

Sl. 5. Pravokutne tkalačke pločice - način uporabe (prema Wild 2003.)

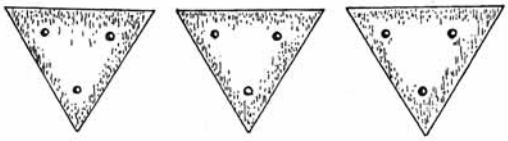

Sl. 6. Trokutaste tkalačke pločice iz Viminacija (prema Petković 1995.)

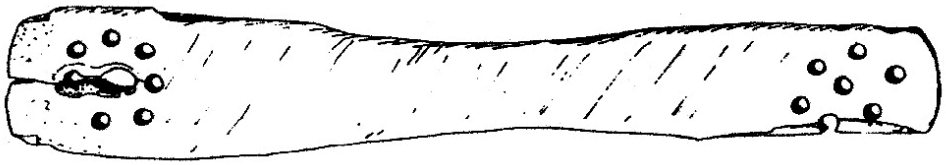

Sl. 7. Tkalačka pločica iz Budimpešte (prema Bíró 1994)

Stjecajem okolnosti, publikacija u kojoj sam imala prilike osvrnuti se na pločicu sa Štrbinaca u kontekstu kršćanske simbolike pojavila se iste godine, ali nešto prije negoli objava iskopavanja na Štrbincima.[12] Pritom je autor objave Zoran Gregl prihvatio viđenje tog predmeta kao isključivo simboličkog, ustvrdivši da njegova namjena *upućuje na ženski grob*. Taj navod mudro preinačuje moju tvrdnju u kojoj stoji da bi tkalačka pločica u smislu potvrde bavljenja određenim poslom *bila svojstvena isključivo ženskoj osobi.* Pitanje je, međutim, znatno složenije, a ujedno je izvrstan primjer odraza antropološko-rodne problematike na arheološkoj građi i mogućnosti njena razumijevanja u arheološkom kontekstu. Nekoliko godina nakon prve objave i osvrta na simboličko značenje tkalačke pločice sa Štrbinaca moj uvid u taj problem donekle se produbio, pa sam ustvrdila da predmete tkalačkog zanata valja ponajprije povezati sa ženom, usprkos tome što su u prošlosti, kao i u suvremenosti, *ponekad tkali i muškarci*.[13] Ta tvrdnja nije toliko netočna koliko je

12 Zoran Gregl 1994., n. dj. (bilj. 6), 182-183; Branka Migotti, Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja, u: *Od Nepobjedivog sunca do Sunca pravde. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj* (Katalog izložbe), Zagreb 1994., 59.

13 Branka Migotti, n. dj. (bilj. 2), 110.

nedovoljno određena i razrađena, najviše stoga jer se i dalje temeljila na umjetničkoj i arheološkoj građi te pisanim podacima okrenutima simbolici tkanja. Drugim riječima, u svoje tadašnje razumijevanje rodnog aspekta tkanja u rimskoj civilizaciji nisam uključila razvoj te djelatnosti kroz vrijeme i promjene koje je ona doživjela na stvarnoj, gospodarskoj razini.

Rodna simbolika tkanja nije tako jednoznačna kao što to izgleda na prvi pogled i bez udubljivanja u pojedinosti, odnosno bez razlučivanja dviju komplementarnih ali ipak različitih poslova: predenja i tkanja. U različitim pretpovijesnim i povijesnim civilizacijama, uključujući i onu grčko-rimsku, predenje se gotovo beziznimno povezuje sa ženom, pri čemu je preslica istodobno metafora ženske spolnosti i njena kućnog posla. To saznanje, temeljeno prije svega na pisanim izvorima, odražava se u stručnoj literaturi tako da se predenje i tkanje u pravilu navode zajedno, i to kao ženski poslovi.[14] Predenje je prožeto jakom religijskom sastavnicom, podjednako u predrimskim religijama i u rimskim kultovima, ali i u kršćanstvu. Ono se naime neposredno ili posredno povezuje s pojedinim božicama (Dea Syria, Fortuna, Izida, Kloto, Minerva, Venera) ali i s Djevicom Marijom[15] No, kao i svaki simbolički sustav, i onaj koji predenje povezuje sa ženom i ženskim božanstvom ima svoju suprotnost, paradoksalno odraženu u ikonografiji najmuževnijega od bogova – Herakla. U jednoj posve neherojskoj epizodi svoga burnog života taj se bog našao u feminiziranom okružju koje je njegovoj ikonografiji podarilo, uz dobro poznate

14 U literaturi koja slijedi u pravilu se "ženskim" zanimanjima navode i predenje i tkanje, pa ih stoga ovdje ne razlučujem. Robert James Forbes, n. dj. (bilj. 10), 149; Gerhard Zimmer, n. dj. (bilj. 4), 26; Mária Bíró, n. dj. (bilj. 11), 48; Laetitia La Follette, The Costume of the Roman Bride, u: Judith Lynn Sebesta, Larissa Bonfante (ur.), *The World of Roman Costume*, Madison - London 1994., 54; Sanja Ivčević, n. dj. (bilj. 3), 473; Ingrid Jütting, Die ländliche Besiedlung und ihre wirtschaftlichen Grundlagen, u: *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer*, Katalog-Handbuch, Rosenheim 2000., 114; Augusto Fraschetti, Introduction, u: Augusto Fraschetti (ur.), *Roman Women*, Chicago 2001., 4; Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 388; Sarah L. Keegan, *Inhumation Rites in Late Roman Britain. The Treatment of the Engendered Body*, *British Archaeological Reports, British Series* 333, Oxford 2002., 23; Darja Šterbenc Erker, *Quid lacrimis ...*Ljubljana 2002., 133; Magen Broshi, Response to review by Y. Hirschfeld of J. Magness, The archaeology of Qumran, *Journal of Roman Archaeology* 17, 2004., 763; Franz Glaser, Christentum zur Ostgotenzeit in Noricum (493-536). Die Kirchen auf dem Hemmaberg und das Gräberfeld im Tal, *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie* 10, 2004., 92; Iva Mikl Curk, n. dj. (bilj. 3), 212, 214; Elizabeth Fentress, Spinning a model: female slaves in Roman villas, *Journal of Roman Archaeology* 21/2, 2008., 419.

15 Dorothea Forstner, *Die Welt der christlichen Symbole*, Innsbruck 1982., 407-409; Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann, *The Roman Household. A Sourcebook*., London – New York 1991., 72; Robert Turcan, *The Cults of the Roman Empire*, Oxford 1996., 141; Sanja Ivčević, n. dj. (bilj. 3); Stefan Hiller, Frühe beschriftete Webgeräte im ägäischen und ausserägäischen Raum, u: *In honorem Alexandri Fol*, *Thracia* XV, Sofia 2003., 85-86; Franz Glaser, n. dj. (bilj. 14), 92.

atribute toljage i lavlje kože, i preslicu.[16] Odraz toga mita prepoznaje se u arheološkoj građi rimskog razdoblja, koja pokazuje (ipak rijetke) muškarce zabavljene predenjem ili namatanjem vune.[17] Slični primjeri poznati su i u suvremenoj antropologiji.[18] Usprkos tome, predenje se ipak može smatrati pretežno ženskim poslom i znamenjem, i to tijekom cjelokupne antike.

Drukčija je priča s tkanjem, premda se pojmovi predenja i tkanja u pravilu razmatraju zajedno i često nerazlikovno povezuju, te na različite načine stavljaju u isti društveni i simbolički kontekst.[19] Ipak, povijest i simbolika tih djelatnosti nisu jednake. Za razliku od preslice, koja se s izuzetkom bizarne priče iz Heraklova života simbolično i mitski povezuje isključivo sa ženom, metaforika tkanja obuhvaća i muški i ženski spol, odnosno rod, ponekad razdvojeno a ponekad u uzajamnoj isprepletenosti. Najsnažniju umjetničku i političku potku tkanja kao "muške" domene sadrže i same riječi *texere* i *textus*, koje označavaju i izradu tkanine i stvaranje književnih djela, ali i vladanje.[20] U grčkoj i rimskoj književnosti tkalački stan opisuje se kao filozofski izum, te je stoga metafora najvišeg dosega ljudskog uma i njegovih civilizacijskih dosega.[21] S druge strane, neoplatonistička predodžba o poretku nebeskih stvari i ustrojstvu svijeta izražava se mitom o Prozerpini, kći božice Cerere, čije se tkanje izjednačava sa stvaranjem svijeta.[22] I dalje u predjelu religijskoga, u grčko-rimskom proricanju tkalački stan simbol je proročanstva povezan s mitskom Sibilom.[23] Uistinu, upravo su božice ljudskom rodu predale vještinu tkanja, kao i predenja.[24] Ne čudi stoga da je ta djelatnost postala zaštitni znak rimske žene, odnosno njene najbolje vrline kao čuvarice doma i obitelji. Upravo zato rimska je nevjesta sama tkala svoje vjenčano ruho, a matrona, pa i ona carska, odjeću svome mužu i obitelji; o tome

16 James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti* (prijevod: Marko Grčić), Zagreb 1991., 113 (*s. v.* Herkul i Omfala); Mária Bíró, n. dj. (bilj. 11), 49. Fig. 20.

17 Margot Schmidt, Zur Sarkophagfront des Titus Aelius Evangelus im J. Paul Getty Museum in Malibů, u: Guntram Koch (ur.), *Grabeskunst der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1993., 187, Taf. 88; Hannes Flück, Das Gräberfeld Windisch-Dammstrasse – ein Ausschnitt eines spätrömischen Gräberfeldes in Unterwindisch, *Gesellschaft proVindonissa Jahresbericht* (2004.) 2005., 69. Srđana Schönauer (n. dj. - bilj. 4, 388) navodi da su vunu prele žene, a lan muškarci. Tome se međutim unekoliko protivi podatak da je rimska nevjesta sama sebi tkala vjenčanu odjeću od vune ili lana (Laetitia La Follette, n. dj. – bilj. 14, 55).

18 Spominju se, primjerice, arapski pastiri u Palestini, koji su donedavno preli (Magen Broshi, n. dj. – bilj. 14, 763).

19 Usp. bilj. 14.

20 Nenad Ivić, *Textus. Istraživanja o Amijanu Marcelinu*, Zagreb 2001., 112-113.

21 Gerhard Zimmer, n. dj. (bilj. 4), 26.

22 Klaudije Klaudijan, *Otmica Prozerpine* (priredila i prevela Marina Milićević), Zagreb 1997., 79-80.

23 Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, vol. II, Cambridge 1998., 180-181.

24 Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann, n. dj. (bilj. 15), 72; Federico Rausa, s. v. Fortuna, u: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, vol. 8, Zürich - München 1997., 139; Ivčević, n. dj. (bilj. 3).

govore mnogi pisani izvori i epigrafski spomenici.[25] Simbolika tkanja u kršćanstvu oslanja se na prethodno zacrtanu filozofsko-književnu potku, uključujući pritom i muško i žensko načelo. Kršćanska misao vidi tkanje kao metaforu Božjeg stvaranja a Kristovu muku kao tkalački stan na kojemu je satkana odjeća besmrtnosti. Štoviše, i Marija se spominje kao *tajanstveni tkalački stan spasenja*.[26] Toliko o simbolici. Na praktičnoj razini znakovit je stav Svetog Jeronima, koji je vjernice poticao na predenje i tkanje, i dalje kao njegovanje najpoželjnijih ženskih vrlina – marljivosti te privrženosti domu i obitelji. Nije to međutim bio odnos nadmoći koji bi se možda mogao očekivati od jednog asketski orijentiranog svećenika i crkvenog mislioca. Naprotiv, Jeronim je visoko cijenio ženske intelektualne sposobnosti i spremno je otvarao tajne biblijske egzegeze krugu odličnih rimskih dama, smatrajući da su i tkanje i znanje podjednako vrijedni.[27]

Stigli smo tako do okosnice teme ovoga priloga: koji se dio stanovništava u antici bavio tkanjem, kada i u kakvim okolnostima? To je pitanje u ovome kontekstu potaknuto činjenicom da je tkalačka pločica sa Štrbinaca zatečena u grobu mlađeg muškarca.[28] S obzirom na dosad iznesene podatke, nema dvojbe o tome da je žena u svome domu tkala od Rimskog kraljevstva do kasne antike. Potrebno je, međutim, dokučiti je li ona tkala i u sklopu "tržišta rada", odnosno obrtničke proizvodnje tkanina u užem smislu riječi. Razrješavanje te nedoumice usko je povezano s razumijevanjem uloge rimskog muškarca u tkalačkoj djelatnosti. Pisani izvori o rodnom aspektu tkanja u rimskom razdoblju pomalo su neodređeni, pa je takva i sekundarna literatura o toj temi. Važno je stoga usporediti različita mišljenja i procijeniti njihovu utemeljenost, a još važnije uključiti u to razmatranje zapostavljenu arheološku građu, prije svega onu epigrafsku. Tkanje na imanjima s robovskom radnom snagom svojevrstan je prijelazan oblik između izrade tkanina za potrebe vlastite obitelji i rada za tržište,

25 Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann, n. dj. (bilj. 15), 52-53, 72; Laetitia La Follette, n. dj. (14), 55; Diana E. E. Kleiner, Susan B. Matheson, *I, Claudia: Women in Ancient Rome* (Katalog izložbe), New Haven 1996., 157; Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 389; Sarah L. Keegan, n. dj. (bilj. 14), 23; Darja Šterbenc Erker, n. dj. (bilj. 14), 133-134.

26 Dorothea Forstner, n. dj. (bilj. 15), 408; Cornelio Fabro, s. v. Fato, u: *Enciclopedia Cattolica,* sv. 5, Roma 1950.; Henri Leclercq, s. v. Tissu, u: Henri Leclercq, Ferdinand Cabrol, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*,, Tome XV/2 1953.

27 O. Ivan Marković, *Izabrane poslanice Sv. Jeronima*, sv. 2, Zagreb 1908., 170-18 (Poslanica Leti); Dorothea Forstner, n. dj. (bilj. 15), 408; Michael Fiedrowicz, Der Heitzige – Hieronymus aus Stridon, u: *Roma Patristica. Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Gregorius und ihre Statuen auf dem vatikanischen Campo Santo Teutonico. Festgabe für Erwin Gatz*, Regensburg 2003., 159-162.

28 Mario Šlaus, Osteološka analiza antropološkog materijala, u: Branka Migotti, Mario Šlaus, Zdenka Dukat, Ljubica Perinić, *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, Zagreb 1998., 123-124, grob 7.

jer se pretpostavlja da se u nekim rimskim vilama na taj način već proizvodilo za potrebe stanovništva u okolici. Ropkinje koje su na takvim imanjima radile pod nadzorom žene upravitelja vilike (*vilica*) spominju se kao tkalje ili izričito, ili se pak to podrazumijeva iz jezično-semantičkog i/ili društveno-povijesnog konteksta.[29] Drugim riječima, muškarci u tom svojstvu u pravilu nisu tkali, premda uvijek treba računati s iznimkama.[30] S druge strane, pisana i epigrafska građa svjedoči o tome da se već potkraj razdoblja Republike izrada tkanina počela odvijati u okviru obrtničkog poduzetništva, da bi u ranocarskom razdoblju poprimila priličnoga maha i nastavila se razvijati prema osobito važnoj privrednoj djelatnosti kasne antike. Po svemu sudeći, na toj se razini u rano- i srednjecarskom razdoblju kao tkalci pojavljuju gotovo isključivo muškarci, posvjedočeni u natpisima obrtničkih udruženja, kolegiji i korporacije, u koja žene u pravilu nisu imale pristupa. Ponekad se u pisanim i epigrafski izvorima spomenutog razdoblja spominju i tkalje (*textrices*), ali ne u broju koji bi narušio utemeljenost podatka o tkanju kao "muškom" obrtničkom zanimanju.[31] Zanimljivo je da se istodobno, premda opet rijetko, žene zatječu kao pokrovitljice (*patronae*) strukovnih udruženja.[32] Prilike su se promijenile tek u kasnoantičkom razdoblju kada su u skladu sa zamjetnim podržavljenjem cjelokupne privrede preustrojena i obrtnička udruženja, koja su tada postala otvorena i ženama.[33] Iz svega proizlazi da je u rimskoj antici, sve do kasnocarskog razdoblja, žena pretežno tkala kod kuće, premda s vremenom sve manje, a muškarac u okviru tržišnog obrta. U kasnoj antici prilike su se uvelike promijenile, premda se već i na temelju naravi patrijarhalnoga društva poput onog rimskog može pretpostaviti da je veći broj muškaraca negoli žena prehranjivao obitelj radeći izvan vlastita doma, koji je i dalje ostao prije svega prostor ženske skrbi za obitelj.

---

29 Robert James Forbes, n. dj. (bilj. 10), 23; Jean-Pierre Waltzing, *Étude historique sur les corporations profesionelles ches les Romains,* vol. I, Hildesheim – New York 1970., 67; Gerhard Zimmer, n. dj. (bilj. 4), 26; Jane F. Gardner, *Women in Roman Law &Society*, Bloomington – Indianapolis, 1986., 205; Jane F. Gardner, Thomas Wiedemann, n. dj. (bilj. 15), 81-82; Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 286-289; Elizabeth Fentress, n. dj. (bilj. 14), 419-420.

30 Tkalce (*linteones*) primjerice spominje već Plaut (*Aul,* 3, 5, 38).

31 Robert James Forbes, n. dj. (bilj. 10), 23-38, 229-233; Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 28), vol. I, 275, vol. II, 153, 360-361; Jane F. Gardner, n. dj. (29), 237-239; Norma Goldman, Reconstructing Roman Clothing, u: Judith Lynn Sebesta, Larissa Bonfante (ur.), *The World of Roman Costume*, Madison - London 1994., 221; Lucille A. Roussin, Costume in Roman Palestine: Archaeological Remains and the Evidence from the Mishnah, u: Judith Lynn Sebesta, Larissa Bonfante (ur.), *The World of Roman Costume*, Madison - London 1994., 183-184; Diana E. E. Kleiner, Susan B. Matheson, n. dj. (bilj. 24), 157.

32 Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 28), vol. II, 430; Jane F. Gardner, n. dj. (bilj. 29), 239.

33 Jane F. Gardner, n. dj. (bilj. 28), 238; Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 29), vol. II, 309.

U kasnoantičkom razdoblju proizvodnja tkanina doživjela je osobit procvat te se velikim dijelom iz privatnog obrtništva preobrazila u djelatnost koju nadzire država, prije svega u vezi s potrebama vojske i uprave. Prema procjenama povjesničara kasnoantička državna proizvodnja tkanina u svome se ustrojstvu i proizvodnim dometima gotovo približila industrijskom načinu proizvodnje.[34] Svojevrstan zaštitni znak te državne "industrije" jesu radionice (*fabricae*) nazvane ginecejima (*gynaeceum*, *gynaecium*) ili tekstrinama (*textrinae*). S obzirom na to da je usprkos opisanom položaju tkalačkog obrta u kasnoj antici malo pouzdanih podataka o pojedinostima njegova ustrojstva i načina proizvodnje, autori se različito osvrću na djelatnost koja se odvijala u ginecejima, odnosno na radnu snagu ondje zaposlenu. Upravo je pitanje radne snage osobito zanimljivo za temu ovog priloga. Proučavajući razvitak obrtničkih udruženja tijekom rimske antike od razdoblja kraljeva do kasnog Carstva, J.-P. Waltzing uočio je prevlast muške radne snage u tkalačkoj djelatnosti, a naziv *ginecej* obrazložio je početnim većim udjelom žena u takvim postrojenjima.[35] M. Sumner uspoređuje gineceje, u kojima se izrađivala vunena odjeća, s linifijima (*linyfia*), radionicama lanene odjeće, ali ne spominje vrstu radne snage.[36] M. Katić opisuje ginecej kao državnu tkaonicu koja je zapošljavala žene[37], dok D. Cardon naglašava predenje kao djelatnost u takvoj radionici. Nažalost, iz teksta nije razvidno smatra li predenje jedinom ili jednom od djelatnosti gineceja.[38] S. Schönauer svjesna je postojanja tkalja (*textrices*) i tkalaca (*textores*), ali ne i njihove prave uloge u privrednoj strukturi rimskoga društva, pa je stoga ustvrdila da ranocarski naziv *gynaecia* potvrđuje nadmoćnu ulogu rimske žene u tkanju općenito.[39] Postojanje i narav ranocarskog gineceja važno je pitanje ove rasprave. Naime, u literaturi se često susreće podatak o ginecejima kao ustanovama Dioklecijanova razdoblja.[40] Kad bi taj podatak podrazumijevao i pojavu tkaonice pod nazivom *ginecej* tek u kasnoj antici, kako to na prvi pogled izgleda, teško bi ga bilo uskladiti sa saznanjem o pretežno muškoj radnoj snazi zaposlenoj u takvim radionicama. Međutim, u pitanju je zasigurno termin iz ranog Carstva, koji je imao različita značenja, ali se kod pjesnika Vergilija (1. st. prije Kr.) navodi

34 Josip Belamarić, Gynaeceum Iovense Dalmatiae – Aspalatho, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 40, 2003.-2004., 14.

35 Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 29), vol. II, 233.

36 Graham Sumner, *Roman Military Clothing (2)- AD 200-400*, Oxford 2003., 9.

37 Miroslav Katić, The late antique town on the eastern Adriatic coast, *Histria Antiqua* 11, 2003., 451.

38 Dominique Cardon, On the road to Berenike: a piece of tunic in damask weave from Didymoi, u: Penelope Walton Rogers, Lise Bender Jørgensen, Antoinette Rast-Eicher (ur.), *The Roman Textile Industry and its Influence. A Birthday Tribute to John Peter Wild*, Oxford 2001., 19.

39 Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 389.

40 Graham Sumner, n. dj. (bilj. 36), 9; Josip Belamarić, n. dj. (bilj. 34), 14.

kao radionica, osobito tkaonica. S obzirom na vrijeme u kojemu je živio Vergilije, spomenuti navod može podrazumijevati jedino pogon s robovskom radnom snagom na poljoprivrednom imanju, a ne tržišni obrt u pravom smislu riječi.[41] Međutim, gineceji kao radionice tekstila spominju se i u vojničkom kontekstu osvajanja Afrike.[42] Prema tome, govoreći o ginecejima kao o Dioklecijanovu "izumu" autori zapravo žele reći da su otprije postojeći pogoni tog imena u Dioklecijanovo vrijeme zadobili i novo ustrojstvo i drukčiju ulogu negoli prije. Znakovit je način na koji J. Belamarić, jedan od rijetkih autora u hrvatskoj arheologiji upućen u ovu problematiku, spominje rodnu pripadnost radne snage u ginecejima. Na jednome mjestu on spominje ginecej kao istoznačnicu tekstrinu (*textrinum*), prevodeći potonji izraz kao *radionica tkalaca,* dakle muškaraca ili barem i žena i muškaraca zajedno, dok će na drugome mjestu reći će da su u gineceju radile najviše žene, ali i muškarci (*gynaeciarii*).[43] Obje tvrdnje izravno su ili pak posredno utemeljene u izvorima, a njihova dvojbenost u smislu omjera muške i ženske radne snage proizlazi iz nedovoljno jasnih izvornih podataka i izraza koji se odnose na rodno određenje. Pritom je starija leksikonska literatura, tradicionalna već sama po sebi a usto i okrenuta prije svega filološkim tumačenjima bez oslonca na arheološkoj građi, uglavnom ustrajala na naglašavanju korijena riječi *gynaeceum*. U takvim se tekstovima redovito susreću i podaci o tkalcima, ali i općenita tvrdnja o ženama kao pretežnoj radnoj snazi u ginecejima.[44] Međutim, ni jedna od dviju mogućnosti nije u proturječju s općenitom pretpostavkom o tkalcima kao pretežnoj radnoj snazi u kasnoantičkoj proizvodnji tkanina. Treba naime imati na umu i prelje, koje su vjerojatno činile veći dio ženske radne snagu u ginecejima. Pojedini izvori uistinu govore o tome da se u okviru obrtničke izrade tkanina žena pojavljuje pretežno u svojstvu prelje[45]; u tom smislu mogao bi se protumačiti prije spomenuti navod D. Cardon (bilj. 38). U svjetlu predočenih podataka *ginecej* u značenju postrojenja u kojemu rade i žene i muškarci ne djeluje toliko anakrono i dade se protumačiti kao kombinacija nasljeđa iz prošlosti i nove gospodarske stvarnosti. Što je, uostalom, prosječnom stanovniku zapadnog, dakle jezično latinskog dijela Carstva, pa čak i onom pismenijemu, u semantičkom smislu mogla značiti riječ grčkoga korijena *gynaeceum*? Njen grčki korijen očito nije bio presudan, sudeći barem prema

41 Jozo Marević, Latinsko-hrvatski rječnik, sv. 1, *s. v.* Gynaeceum (gynaecium), Zagreb 2000., 1277. Autor nažalost ne navodi odnosno mjesto kod Vergilija.

42 Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 29), vol. II, 232.

43 Josip Belamarić, n. dj. (bilj. 34), 17, 24-25.

44 Henri Leclercq, *s. v.* Gynécée, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, Tome VI/2, 1925., 1923.-1927.; *Lexicon totius Latinitats*, *s. v.* Gynaeceum, vol. II, Pataviae 1940., 625.

45 Diana E. E. Kleiner, Susan B. Matheson, n. dj. (bilj. 25), 157.

svojevrsnome oksimoronu *gynaeciarius*, približnoga značenja *ženski tkalac*.[46] Prema tome, čini se da nije opravdano samo na temelju naziva državnih postrojenja za izradu odjeće vidjeti njihovu radnu snagu kao pretežno ili isključivo žensku.

Na kraju, preostaje tkalačku pločice sa Štrbinaca staviti u kontekst dosad izloženih saznanja o tkalačkoj djelatnosti u rimskoj antici. Jasno je, prije svega, da treba odustati od prvobitne zamisli o tome predmetu kao isključivo simboličkom grobnom prilogu. Da ga je u grob bila ponijela pokojnica, moglo bi se pomišljati na simboliku posla koji je ona za života obavljala kod kuće, za potrebe obitelji, ili pak kao najamna radnica. Budući da je posrijedi muškarac, iz prethodnog razlaganja proizlazi da spomenuti grobni nalaz svjedoči o osobi koja se za života bavila tkanjem kao tržišnim obrtom. Predmetom koji mu je stavljen u grob izrađivali su se rubovi tkanine i slična uska tkanja poput nanogvica, širokih pojaseva i ukrasnih vrpci, i to na malom tkalačkom stanu koji je služio samo za tu svrhu. Kada je posrijedi bio rub većeg platna, odnosno početak tkanja, on se prebacivao na uspravni tkalački stan na kojemu su okomite nîti bile zategnute utezima.[47] Moguće je tek nagađati je li se mladi čovjek sa Štrbinaca u sklopu zanatskog rada bavio isključivo tkanjem uskih izrađevina na malom tkalačkom stanu, ili je radio i na onom velikome. Antropološka analiza pokazala je opterećenost ključnih kostiju kao naznaku težeg fizičkog napora.[48] Rad na uspravnom tkalačkom stanu uistinu je težak, i prema mišljenju etnologâ može ostaviti patološke posljedice usporedive s onima na štrbinačkom kosturu.[49] Neovisno o tome, čovjek je mogao u ranijoj mladosti niz godina raditi neki drugi težak posao, a tek naknadno zaposliti se na izradi tkanina. Kakogod bilo, ako su tkalačkom pločicom sa Štrbinaca izrađivani rubovi većih tkanja, njen vlasnik ili netko drugi premještao ih je na uspravni tkalački stan s utezima, te nastavljao tkati platno. Budući da su mnoge pojedinosti tkalačkog zanata i proizvodnje tkanina u

---

46 U Zakoniku cara Konstantina I navodno se izraz *gynaeciarius* navodi u značenju *nadglednik u geineceju.* Međutim, u Teodozijevu zakoniku ta se riječ odnosi na tkalce, a to značenje prenosi sva meni poznata sekundarna literatura. Usp. *Lexicon* (bilj. 42), 625; Jean-Pierre Waltzing, n. dj. (bilj. 28),vol. II, 309.

47 J. Peter Wild, n. dj. (bilj. 4), 460; Jerzy Maik, Recent textile finds of the Roman period in Poland, u: Penelope Walton Rogers, Lise Bender Jørgensen, Antoinette Rast-Eicher (ur.), *The Roman Textile Industry and its Influence. A Birthday Tribute to John Peter Wild*, Oxford 2001., 109; Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 389; Alexandra Croom, n. dj. (bilj. 4), 155; J. Peter Wild, n. dj. (bilj. 9), 35-39.

48 Mario Šlaus, n. dj. (bilj. 28), 124.

49 Daniël De Jonghe, From the Roman horizontal loom to the 3/1 twill damask loom of the early medieval period, u: Penelope Walton Rogers, Lise Bender Jørgensen, Antoinette Rast-Eicher (ur.), *The Roman Textile Industry and its Influence. A Birthday Tribute to John Peter Wild*, Oxford 2001., 144-145. Na podacima o patologiji povezanoj sa tkanjem zahvaljujem gospođama Mirjani Drobini iz Etnografskog muzeja u Zagrebu i Zrinki Šimić-Kanaet s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

rimskoj antici još uvijek nepoznate, mišljenja o tome koji je oblik tkalačkog stana prevladavao u pojedinim dijelovima Carstva nisu usuglašena. U svakom slučaju morao je to biti uspravan tkalački stan, premda nije jasno da li inačica s jednom gredom i utezima, ili pak ona s dvije grede.[50] S obzirom na razmjeno rijetke nalaze tkalačkih pločica, možda se smije pomišljati na veću rasprostranjenost stana s dvije grede, koji ne zahtijeva prethodno tkanje rubova na posebnoj spravi. Ako je točna pretpostavka da se u ginecejima radilo na jednom obliku vodoravnog stana, usavršenog upravo u kasnoantičkom razdoblju, i da se takav nije rabio izvan državnih pogona[51], već i narav tkalačke pločice iz štrbinačkog groba govorila bi protiv zaposlenosti njena vlasnika u državnoj tkaonici. Inače, proizvodnja tkanina u ginecejima podrazumijevala je dvije mogućnosti: robovski rad pod nadzorom i slobodan rad u vlastitoj kući, s obvezom izrade i isporuke ugovorene količine proizvoda.[52] Štrbincima najbliži ginecej bio je onaj u Basijani (*Bassianae*, Donji Petrovci u Srbiji).[53] O tržišnoj proizvodnji tkanina u južnoj Panoniji, izvan gineceja, ne znamo ništa. Ne bi međutim trebalo biti dvojbe o tome da se tkalački obrt u toj graničnoj provinciji, koja je uzdržavala znatnu vojnu silu i činovnički stroj, odvijao i u gradovima osim Basijane i Sirmija. Drugim riječima, moralo je u toj proizvodnoj grani postojati i privatno poduzetništvo usmjereno zadovoljavanju potreba građanskog stanovništva izvan vojske i državnog činovništva. U prilog tome govori i općenito prihvaćena pretpostavka da posvjedočeni državni nadzor kasnoantičke privrede ipak nije posve zagušio privatno poduzetništvo ni u gradu ni na selu, uključujući i tkalački obrt.[54] Svako dalje razmišljanje o tome je li mladić sa Štrbinaca radio u tkalačkoj radionici, ili pak za nju, u naselju gdje je živio (Certissia?) ili možda u obližnjim gradovima Mursi ili Cibalama, bilo bi puko nagađanje. Ipak, opisani grobni nalaz gotovo sigurno potvrđuje postojanje tkalačkog obrta na tom prostoru. U tom kontekstu

---

50 J. Peter Wild, n. dj. (bilj. 4), 460; Penelope Walton Rogers, The re-appearance of an old Roman loom in medieval England, u: Penelope Walton Rogers, Lise Bender Jørgensen, Antoinette Rast-Eicher (ur.), *The Roman Textile Industry and its Influence. A Birthday Tribute to John Peter Wild*, Oxford 2001., 160; Srđana Schönauer, n. dj. (bilj. 4), 388; Alexandra Croom, n. dj. (bilj. 4), 20.

51 J. Peter Wild, n. dj. (bilj. 4); Josip Belamarić, n. dj. (bilj. 32), 27.

52 Jane F. Gardner, n. dj. (bilj. 28), 237; Martin Luik, Römische Wirtschaftsmetropole Trier, *Trierer Zeitschrift* 64, 2001., 266; Josip Belamarić, n. dj. (bilj. 34), 23.

53 Josip Belamarić, n. dj. (bilj. 34), 15.

54 Mireille Corbier, Coinage, society and economy, u: Alan K. Bowman, Peter Garnsey, Averil Cameron (ur.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XII (*The Crisis of Empire, A.D. 193-337*), Cambridge 2005., 422; C. R. Whittaker, Peter Garnsey, Rural life in the later Empire, u: Averil Cameron, Peter Garnsey (ed.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XIII (*The Late Empire, A.D. 337-425*), Cambridge 2007., 277; Peter Garnsey, C. R. Whittaker, Trade, industry and the urban economy, u: Averil Cameron, Peter Garnsey (ed.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XIII (*The Late Empire, A.D. 337-425*), Cambridge 2007., 316-317, 333.

valja ima ti na umu i podatak da jedan tamošnji nalaz, keramički krustul s prizorom Fortune i Merkura, možda upućuje na postojanje trgovačkog ili zanatskog udruženja.[55]

U prvoj je objavi Z. Gregl usporednu građu za koštanu pločicu sa Štrbinaca našao u etnografskoj građi, odnosno u članku Milovana Gavazzija u kojemu je suvremena tkalačka pločica kod slavenskih naroda razmotrena u kontekstu pretpostavke o njenu praslavenskome podrijetlu.[56] Podrijetlo toga predmeta i njegova eventualna povezanost s velikim tkalačkim stanom, kao i mnoge druge pojedinosti tkanja i tkalačkog pribora kod Slavena ostale su u toj raspravi pod znakom pitanja.[57] Autor je u svoja razmatranja o uključio etnografsku građu, arheološke predmete iz halštatskog razdoblja te indoevropsku i slavensku jezičnu baštinu, ali nije znao za slične predmete iz rimskoga razdoblja. Da ih je poznavao, možda bi bio u obzir uzeo mogućnost da su Slaveni tkalačku pločicu baštinili od rimskog življa u Panoniji.

U domeni nagađanja ostaje i moguća metafizička razina simbolike tkalačke pločice kao grobnog priloga, osim naznake djelatnosti za života. S obzirom na to da je prilaganje oruđa i alata u kasnoantičkim grobovima rijetko, velika je vjerojatnost da su iznimke u tom pogledu sadržavale izrazit potencijal duhovne simbolike. Predmeti povezani s predenjem i tkanjem uistinu sadrže slojevitu, iznijansiranu i religijski obojenu simboliku tkanja nîti života. Stoga je posve vjerojatno da je tkalačka pločica iz groba mladića na Štrbincima s jedne strane bila podsjetnik na vlasnikovu djelatnost, a s druge religijska metafora trajanja i prolaznosti njegova života.

---

55 Branka Migotti, Keramički "krustul" sa Štrbinaca kod Đakova, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 38 (25), 2000., 56-58.

56 Milovan Gavazzi, Praslavenski tkalački stan i tkalačka daščica, *Zbornik za narodni život i običaje Slavena*, knj. 26/1, Zagreb 1926., 1-31.

57 Zahvaljujem gospođi Nerini Eckhel iz Etnografskog muzeja u Zagrebu, koja mi je potvrdila da ta tema u suvremenijoj etnografskoj literaturi nije naknadno obrađivana.

SUMMARY

Branka Migotti
Weaving in Roman antiquity – a female virtue or economic reality?

This paper was instigated by a Roman weaving tablet (rigid heddle) of bone (4,6-4,8 x 7,2-7,4 cm), recovered from the grave of a young male adult in the Roman cemetery at the site of Štrbinci near Đakovo in 1993. Rigid heddles were current in antiquity for narrow fabrics like girdles, leggings, decorative braids and starting borders. However, their appearance on archaeological sites is quite rare. Given the prevailing opinion that weaving was predominantly a female remit during the whole of antiquity, when first published the find from Štrbinci was interpreted in pure symbolical terms. Nevertheless, this paper aims to prove that there is a difference between spinning and weaving as gendered activities and their respective symbolical values. While namely spinning has always been a female domain endowed with engendered symbolism, and has remained such during the whole of antiquity, weaving developed as a commercial craft already at the turn of the Republic and early Empire. As such, it mostly employed male workers, and much less those female. Therefore, the heddle from Štrbinci should be interpreted as first and foremost symbolic of its owner's activity during life and, consequently, of the existence of a weaving manufacture at the spot or in the vicinity. In sum, this find is a very useful example of anthropological and gender issues as reflected in archaeological material. It therefore offers a possibility of a better insight and understanding of such issues in funerary contexts.

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 85-102

O nekim popisima poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu

UDK: 355.293(497.5 Đakovo)"1914/1918"
Izvorni znanstveni rad

Vladimir Geiger
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

U radu se ukazuje na zanemarenost istraŽivanja i nedostatno poznavanje povijesti Đakova i Đakovštine u vrijeme Prvog svjetskog rata, 1914.-1918., između ostalog i ljudskih gubitaka odnosno stradanja vojnika, te donosi pregled najznačajnijih izvora i literature o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu. Na temelju postojećih poimeničnih popisa u izvorima i literaturi priloŽen je i nepotpuni Žrtvoslov poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika za Đakovo i Đakovštinu. Ukazano je i na mogućnost i potrebu upotpunjavanja i proširivanja podataka o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu na temelju navoda na mjesnim grobljima i napose matičnih knjiga umrlih za pojedina mjesta/Župe Đakovštine, kao i drugog arhivskog gradiva i onovremenog tiska.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Đakovo i Đakovština, Žrtvoslov vojnika

Jedno od malo poznatih i nedostatno istraŽenih, a i *zaboravljenih* razdoblja povijesti Đakova i Đakovštine vrijeme je Prvoga svjetskog rata, 1914.-1918.

Razlog tome više je u nepovoljnim okolnostima za istraživanje toga vremena i događaja (od raspada Austro-ugarske monarhije 1918. do raspada SFR Jugoslavije 1991.), nego li u nedostatku izvora, iako i ta činjenica nije zanemariva.

*

Najznačajniji je izvor o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu *Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. župe Djakovo*, koja bilježi 60 odnosno 59 osoba [jedna je osoba upisana dva puta], točnije 58 osoba iz rkt. Župe Đakovo odnosno Đakova i Đakovštine (Đakovo, Satnica Đakovačka, Selci Đakovački, Viškovci, Drenje) [popis navodi jednu osobu koja je rođena u Đakovu, ali je u vrijeme pogibije u Prvom svjetskom ratu imala prebivalište drugdje]. *Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. župe Djakovo* nalazi se u Rkt. Župnom uredu u Đakovu.[1]

Nezaobilazan je i popis – pano s imenima i fotografijama Đakovčana vojnika u Prvome svjetskom ratu, naslovljen: *Uspomena živim i palim junacima Djakovo* (s posvetom poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim: *Junaci počivajte u miru. Svetski rat 1914-1918*), ukupno 133 osobe. No, iako je pano nastao potkraj ili neposredno poslije Prvoga svjetskog rata, primjetno je da nisu navedeni svi Đakovčani vojnici, a nije navedeno ni kada su pojedinici poginuli. Uspoređujući, pak, s drugim izvorima, moguće je utvrditi da je među navedenima najmanje sedmorica poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih. *Uspomena živim i palim junacima Djakovo* nalazi se u Muzeju Đakovštine u Đakovu.

Vrijedan izvor o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu predstavlja i *Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g.* [*Đakovo*], koji navodi i podatke o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i nekih mjesta Đakovštine. Ukupno je zabilježeno 12 osoba, koje su u vrijeme Prvoga svjetskog rata imale prebivalište u Đakovu odnosno Đakovštini (Đakovo, Đurđanci, Gorjani, Piškorevci, Viškovci) [popis ustvari navodi 15 osoba, ali ostale navedene osobe nisu u vrijeme pogibije imale prebivalište u Đakovu i Đakovštini ili, pak, nisu poginule u Prvom svjetskom ratu]. Popis je u lipnju 1945. načinio Socijalni odjel Gradskog narodno-oslobodilačkog odbora

1 Rkt. Župni ured Đakovo, Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo.

Đakovo. *Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g.* [*Đakovo*] nalazi se u DrŽavnom arhivu u Slavonskom Brodu.[2]

U nekim njemačkim zavičajnim knjigama za Đakovštinu objavljeni su popisi u Prvom svjetskom ratu poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika. *Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani* navodi 14 stradalih vojnika iz Tomašanaca, 15 stradalih vojnika iz Gorjana i 1 stradalog vojnika iz Ivanovaca Gorjanskih[3], a *Krndija Heimatbuch* navodi 18 stradalih vojnika iz Krndije[4].

*

U prilogu donosimo na temelju navedenih izvora i literature (nepotpuni) popis poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika u Prvom svjetskom ratu: iz Đakova (40 osoba), Đurđanaca (1 osoba), Drenja (1 osoba), Gorjana (16 osoba), Ivanovaca Gorjanskih (1 osoba), Krndije (18 osoba), Piškorevaca (1 osoba), Satnice Đakovačke (7 osoba), Selaca Đakovačkih (8 osoba), Tomašanaca (13 osoba) i Viškovaca (11 osoba). Podatci su, pak, navedeni onako kako ih pojedini izvor donosi, i koliko je to bilo moguće iščitati.

*

Navedene popise poginulih, nestalih i od posljedica rata preminulih vojnika iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu moguće je, i štoviše potrebno, upotpuniti.

Spoznaje o poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu moguće je nadopuniti i proširiti podacima sa nadgrobnih spomenika na pojedinim mjesnim grobljima, gdje su na nekim obiteljskim grobnicama, iako u njima nisu sahranjeni, navedeni i podaci (ponekad i s fotografijom) o članu/članovima obitelji stradalom/stradalim u Prvom svjetskom ratu na nekom od bojišta. Na nekim mjesnim grobljima, kao primjerice u Krndiji postoje skupni nadgrobni spomenici – kenotafi poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim vojnicima u Prvom svjetskom ratu, s imenima i fotografijama.

---

2 DrŽavni arhiv u Slavonskom Brodu, fond: OkruŽni narodni odbor Slavonski Brod, 10/15, kut.: Spisi Upravnog odjela i tajništva, Odjela trgovine i opskrbe, Socijalnog odjela, Šumarskog odjela, Zdravstvenog odjela i Odjela za narodnu imovinu, 1945.-1947., inv. br. 55, fasc.: Socijalni odjel, 1945., 1946., 1947., 1948. (Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g. [Đakovo]).

3 Josef WERNI, Konrad REIBER, Josef EDER, Heimatbuch Tomaschanzi - Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974., str. 141., 142.

4 Matthias STOLZ, Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht, Graz, 1987., str. 11.

Uspomena živim i pal

Im funacima
Djakovo
Umiru
1914-18

Posebno su važni i nezaobilazni upisi u matičnim knjigama umrlih 1914.-1918. pojedinih mjesta/Župa Đakova i Đakovštine, koji donose i podatke o vojnicima poginulim, nestalim i od posljedica rata preminulim u Prvom svjetskom ratu.

Naravno, u daljnjem istraživanju važno je i nezaobilazno i drugo arhivsko gradivo i onovremeni tisak (novine), gdje možemo naći mnogobrojne podatke i o Đakovčanima u Prvom svjetskom ratu.

*

U radu na ovom prilogu, pribavljanjem izvora, korisnim uputama i u razjašnjavanju nekih nejasnoća, znatno su mi pripomogli: mr. sc. Borislav Bijelić (Muzej Đakovštine, Đakovo), Željko Lekšić, dipl. iur. (Đakovo) i Branko Ostajmer, prof. (Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod). Koristim i ovu priliku i iskazujem im svoju zahvalnost.

Poginuli, nestali i od posljedica rata preminuli vojnici iz Đakova i Đakovštine u Prvom svjetskom ratu

ĐAKOVO

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Amrein Franjo	1874./1875. 13. listopada	1914. 6. studenoga	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Belynsky Josip	1892.	1916. 22. listopada	poginuo/umro u Mađarskoj
Benašić Šandor	1894.	1914. 19. studenoga	poginuo
Bergman Leopold	1894. 14. studenoga	1919. 12. kolovoza	umro od malarije kao ratni zarobljenik u Italiji
Bošnjaković Stjepan	1891.	1915. 29. listopada	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 12. ulanske pukovnije

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Brajer/Brayer Antun	1898.	1914. 27. kolovoza	poginuo na Crnom Vrhu, Srbija, kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Breitigan Vinko	1890.	1915. 9. siječnja	umro u bolnici u Rumi
Češnik Blaž	1882.	1915. 15. lipnja	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Stjepan Čordašić	1884. 8. rujna	1916. u srpnju	umro u pričuvnoj bolnici u Debrecenu, Mađarska, kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Geiger Đuro	1884. 2. travnja	1917.	umro od posljedica ranjavanja na ruskom bojištu
Geli Nikola	1875.	1915.	umro u Osijeku kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Gerstner Gjuro	1883.	1915./1916. 5./6. rujna	poginuo u Galiciji
Hamburger Antun	1873.	1917. 24. kolovoza	umro u Đakovu
Herman Mato	1882./ 1892.	1915. 16. srpnja	poginuo u Bukovini, kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Kovačević Đuro	1888.	1914.	poginuo na Crnom Vrhu, Srbija, kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Kovačević Josip	1898.	1917. 18. srpnja	poginuo u Galiciji kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Krpić F.[ranjo]			

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Kurtz Josip	1891.	1914. između 1. i 13. studenoga	poginuo kod Brajkovca, Srbija, kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Kurtz Mijo	1883.	1918. 15. lipnja	poginuo na talijanskom bojištu
Kuzmić Ivan	1886.	1915. 11. svibnja	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Lakić Karlo	1897.	1917. 2. svibnja	umro u ratnoj bolnici, Nagykanizsa, Mađarska
Laudenbach Franjo		1918. 29. listopada	umro u Mostaru od upale pluća
Lay Gjuro	1881. 13. travnja	1914. između 26. i 30. studenoga	umro u Srbiji
Matais Andrija	1894.	1914. 2. kolovoza	umro na Soči, Italija, uslijed upale slijepog crijeva
Mikić Antonije	1885.		pripadnik 78. pješačke pukovnije
Mrazović Josip	1892.	1918. 26. rujna	umro
Novaković Josip	1887.	1914. 20. listopada	poginuo na Crnom Vrhu, Srbija, kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Papratović Matija	1886.	1917. 27. srpnja	umro od posljedica ranjavanja u Mađarskoj kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Pilliši Dragutin	1887.	1914. između 12. i 15. rujna	poginuo prigodom prelaza preko Drine prema Loznici, Srbija

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Rajman Josip	1876.	1915. 21. rujna	umro u Đakovu
Raumberger Jakob	1883.	1914. 11. studenoga	umro u pričuvnoj bolnici u Budimpešti kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Reitmajer Gjuro	1893.	1914. 29. studenoga	poginuo u Srbiji kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Sitarić Jozo	1873. 7. svibnja	1915.	umro od posljedica ranjavanja na ruskom bojištu kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Snepf Franjo		1916. 31. srpnja	umro u vojnoj bolnici u Albaniji
Stilinović Stjepan	1878.	1916.	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Šilac Mato	1894.	1915. između 20. i 28. veljače	poginuo u Galiciji kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Ujvari Jurije	1893.	1916. 4. lipnja	umro u Rusiji
Varga Dragutin	1893.	1914. 20. listopada	poginuo na Crnom Vrhu, Srbija
Vencl Viktor	1880.	1917. 12. srpnja	poginuo kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Zentner Ivan	1891.	1917. 24. rujna	poginuo u Bukovini

* Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo – Uspomena Živim i palim junacima Djakovo – Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g. [Đakovo]

DRENJE

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Bikadi Martin	1888.	1915. 22. veljače	umro u pričuvnoj bolnici u Osijeku

* Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo

ĐURĐANCI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanj**a**	Okolnost i mjesto stradanja
Španjević Nikola	1880.	1916. 21. svibnja	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije

* Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g. [Đakovo]

GORJANI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Alexander Friedrich			
Bischof Josef			
Braunstein Adam	1886. 12. prosinca	1916./1918. 4. srpnja	poginuo
Braunstein Johann			
Hahner Matthias			
Klein Andreas			poginuo
König Josef			

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Locher Georg			
Lončarević Pero	1896. studenoga	1915. 25. studenoga	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 12. ulanske pukovnije
Nuber Paul			
Rieß Matthias	1888.	1914.	poginuo
Schreiber Paul			
Schröder Johann			
Weber Vinzenz			
Zepf Adam			
Zimbrich Michael			

* Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914.-1918. g. [Đakovo] – J. Werni, K. Reiber, J. Eder, Heimatbuch Tomaschanzi - Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974.

IVANOVCI GORJANSKI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Reichhardt Georg			poginuo

* J. Werni, K. Reiber, J. Eder, Heimatbuch Tomaschanzi - Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974.

KRNDIJA

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Horell Josef			poginuo
Kapp Adam			poginuo
Kapp Franz			poginuo
Kapp Michael			poginuo
Keller Georg			poginuo
Kleschitz Stefan			poginuo
Kramer Johann			poginuo
Lengjal Julius			nestao
Maurer Josef			nestao
Miowitz Karl			poginuo
Piocker Stefan			poginuo
Rottenbücher Adam			poginuo
Rottenbücher Johann			poginuo
Schmuck Andreas			poginuo
Schwendemann Sebastian			poginuo

Sieber Lorenz			poginuo
Stollar Ignatz			poginuo
Zimmermann Melchior			poginuo

* M. Stolz, Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht, Graz, 1987.

PIŠKOREVCI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Rajković Nikola	1886.	1915. 5. oŽujka	poginuo na ruskom bojištu

* Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g. [Đakovo]

SATNICA ĐAKOVAČKA

Prezime i ime	**Nadnevak rođenja**	**Nadnevak stradanja**	**Okolnost i mjesto stradanja**
Antes Antun	1899.	1917. 9. studenoga	poginuo u Bukovini kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Balinović Antun	1884.	1916. 10. rujna	umro u posadnoj bolnici u Moravskoj kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Božur Ivan	1891.	1915. 15. srpnja	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Gjanić Josip	1893.	1915. 7. studenoga	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 12. ulanske pukovnije
Ivčević (Mikešić) Josip	1887.	1916. 21. svibnja	poginuo u Bukovini kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije

Kovač Stjepan	1887.	1914. između 25. i 28. studenoga	poginuo u Srbiji
Petričević Nikola	1885.	1917. 16. svibnja	umro u bolnici u Brodu na Savi

* Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo

SELCI ĐAKOVAČKI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	**O**kolnost i mjesto stradanja
Bohnert Antun	1890.	1915. 20. svibnja	umro u pričuvnoj bolnici u Osijeku
Kaiser Franjo	1886.	1917. 23. srpnja	poginuo u Galiciji kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Kovačević Ivan	1893.	1914 29. studenoga	umro u pričuvnoj bolnici u Pečuhu, Mađarska
Repić Mijo	1892.	1915. 3. oŽujka	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Sokola Nikola	1867.	1918. 3. oŽujka	poginuo kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Strumberger Antun	1893.	1916. 27. travnja	poginuo u Bukovini kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Strumberger Ivan	1892.	1915. 29. rujna	stradao nesretnim slučajem kao pripadnik 5. ulanske pukovnije (pregazio ga vlak na stanici Strizivojna – Vrpolje)
Török Ivan	1884.	1916. 29. rujna	poginuo kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije

* Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo

TOMAŠANCI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Bauschek Johann	1895.		poginuo
Haas Johann	1894. 19. travnja		nestao
Heinz Franz	1881. 29. siječnja		poginuo
Kupferschmidt			
Lung Josef	1880./1885.		poginuo u Srbiji
Milla Florian	1885.		poginuo u Rusiji
Milla Jakob	1888. 22. siječnja		poginuo
Pertschi Josef			
Pertschi Sebastian	1883. 14. listopada		poginuo
Pramberger Peter			poginuo
Remlinger Franz	1872. 29. travnja	1916.	nestao
Ress Daniel			
Wittner Anton	1893.	1918.	poginuo u Rusiji

* J. Werni, K. Reiber, J. Eder, Heimatbuch Tomaschanzi - Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Ruit bei Stuttgart, 1974.

VIŠKOVCI

Prezime i ime	Nadnevak rođenja	Nadnevak stradanja	Okolnost i mjesto stradanja
Doboš Antun	1886.	1917. 29. rujna	poginuo u Albaniji
Drenjančević Ivan	1873.	1916. 11. lipnja	umro uslijed bolesti u pričuvnoj bolnici u Osijeku kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Gjurgjević Mato	1897.	1918. 27. lipnja	poginuo
Grosman Ivan	1884.	1914. 14. rujna	poginuo u Bosni kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Maršić Stjepan	1888.	1916. 21. veljače	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Miličić Antun	1891.	1916. 30. srpnja	stradao nesretnim slučajem kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije (utopio se u Dravi kod Valpova)
Schmidt Lovro	1888.	1916. 18. prosinca	umro u pričuvnoj bolnici u Debrecenu, Mađarska, kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Schweitzer Ferdinand	1893.	1914. 6. prosinca	poginuo u Srbiji kao pripadnik 28. domobranske pješačke pukovnije
Ščević Andrija	1889.	1915. 6. lipnja	poginuo na ruskom bojištu kao pripadnik 78. pješačke pukovnije
Veg Josip	1877.	1916. 21. travnja	poginuo u Galiciji kao pripadnik 78. pješačke pukovnije

Vince Gjuro	1891.	1915. 20. studenoga	umro od posljedica ranjavanja u posadnoj bolnici u Budimpešti kao pripadnik 5. ulanske pukovnije

* Matica u ratu palih i u povodu rata preminulih 1914.-1918. rkt. Župe Djakovo – Popis obitelji poginulih boraca u svjetskom ratu 1914-1918 g. [Đakovo]

SUMMARY

Vladimir Gajger

On some lists of killed, missing and of the consequences of the war deceased soldiers from Djakovo and surrounding area in the First World War

The paper points to the neglect of research and insufficient knowledge of the history of Djakovo and surrounding area during the First World War, 1914-1918, including the human losses, casualties or soldiers, and presents an overview of the most important sources and literature of the killed and missing, as well from the consequences of the war deceased soldiers from Djakovo and surrounding area in the First World War. Based on existing lists, various sources and literature the paper gives an incomplete memory book of killed, missing and of the consequences of the war deceased soldiers for Đakovo and surrounding area.

The author emphasizes the possibility and necessity of completing and expanding the data on the killed, missing and of the consequences of the war deceased soldiers in World War II on the basis of allegations in the local cemetery, especially the registers of deaths for some of the places / parishes in this area, as well as other archives and the then existing press.

 ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 103-112

Prilog Životopisu đakovačkoga saborskog zastupnika Lavoslava Jaića

UDK: 94(497.5)-05 Jaić, L.
Izvorni znanstveni rad

Branko Ostajmer
PodruŽnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod

Jedan od pojedinaca kojemu pripada istaknuto mjesto u političkom, kulturnom i gospodarskom Životu Đakova u drugoj polovini XIX. stoljeća jest i Lavoslav Jaić. Unatoč tome, o njemu je vrlo malo pisano u zavičajnoj literaturi, a u ovom se radu po prvi put nastoji na temelju objavljenih izvora, malobrojnoga arhivskog gradiva, literature i tiska donijeti njegov Životopis. Posebna pozornost posvećena je njegovu izboru za zastupnika u hrvatskom Saboru.

Ključne riječi: Lavoslav Jaić, Đakovo, Narodna stranka

Uvod

Društveni, kulturni i politički Život Đakova u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća svojom su djelatnošću obilježili brojni zasluŽni pojedinci čije biografije još uvijek nisu ispisane. Rečeno vrijedi također i za političke djelatnike, a osobito za one koji su bili u redovima Narodne stranke, odnosno među pogrdno zvanim "mađaronima". Jedan od njih – premda ne toliko istaknut poput Mirka Hrvata, Stjepana Barlovića ili Antuna Švarcmajera – jest posjednik i gospodarski činovnik đakovačkoga vlastelinstva Lavoslav Jaić, potomak stare, u međuvremenu izumrle đakovačke obitelji.

Obitelj

Lavoslav Jaić bio je sin Miroslava (Friedricha) Jaića (1811.-1854.) koji je više godina, do svoje smrti, bio blagajnik đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva.[1] Miroslav Jaić bio je dužnosnik đakovačke podružnice Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva te podupirući član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva tijekom četrdesetih godina XIX. stoljeća.[2] Bio je oženjen Josipom (Josijom) Böllein i s njom je, prema navodima Mate Horvata, imao dva sina: Ivana Nepomuka, rođenog 13. svibnja 1836., te Lavoslava (Leopolda), rođenog 25. rujna 1839. godine.[3]

I Lavoslav je, poput oca Miroslava, dugi niz službovao na đakovačkom vlastelinstvu; do 1863. bio je kasnar (žitničar), potom od 1863. do 1881. blagajnik, i, na koncu, do 1883., eksakator (revizor).[4] Bio je također i član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.[5]

Lavoslav Jaić oženio je 1864. godine Lauru r. Pollak (Poljak; r. 1848.), a kumovi su bili Josip Neumayer, ravnatelj đakovačkoga vlastelinstva, i Mirko Hrvat, odvjetnik istoga vlastelinstva. Vjenčao ih je kapelan Gustav Jaić.[6]

---

1 [Matija PAVIĆ - Milko CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904., 917.

2 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Gospodarska podružnica u Đakovu 1843. do 1848. i 'Dobrorad' kao praktični priručnik za rad u poljoprivredi. Pravila đakovačke gospodarstvene podružnice", *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. IV., br. 68, 11. IX. 1997., 20.; "Pravila djakovačke gospodarstvene podružnice", *List měsečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva* (Zagreb), god. II., br. 4, 1. IV. 1843., 79.; "Imena gospode, koja su u četvèrtoj glavnoj skupštini na 22. Veljače (Feb.) o. g. za prave članove primljena", *List měsečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva* (Zagreb), god. II., br. 6, 1. VI. 1843., 126.; Agneza SZABO, "Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću", *Diacovensia*, III/1995, br. 1, 79.

3 [Mato HORVAT], *Nekoliko podataka o prošlosti nekih djakovačkih kulturno-prosvjetnih društava*, s. l., s. a., (rukopis), 24. Moguće je, međutim, da je Miroslav Jaić imao još djece, odnosno da su od njega potekli i svećenik Gustav Jaić (Đakovo, 6. VIII. 1837. – Tovarnik, 13. IV. 1906.) te učiteljica Terezija Jaić koja je preminula u Đakovu 1917. godine u 74. godini života. Gustav Jaić najveći je dio svoga svećeničkoga vijeka proveo kao župnik u Tovarniku, patronatskoj župi obitelji Eltz. Biskup Josip Juraj Strossmayer opisao ga je u jednom pismu iz 1882. kao "svećenika vrlo slabašne intelektualne i moralne kulture te ispodprosječna, koji uz to ima neke teške slabosti općepoznate cijelom dijecezanskom kleru". Biskup ga na tom mjestu navodi kao Leopolda Jaića, no očito je posrijedi *lapsus calami*, jer nedvojbeno je riječ o Gustavu Jaiću. *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli / Correspondendtia Josephi Georgii Strossmayer cum Seraphino Vannutelli. 1881-1887*, prir. Josip Balabanić i Josip Kolanović, Zagreb 1999., 167.

4 [M. PAVIĆ – M. CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer*, 917.

5 Naveden je kao član na godišnjoj skupštini Društva 1866. godine. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Đakovačko gospodarsko društvo od Nagodbe do likvidacije (1.)", *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. V., br. 83., 23. IV. 1998., 15. Usp. A. SZABO, "Đakovo i središnje institucije", 81.

6 Matična knjiga vjenčanih Đakovo 1856.-1900., Hrvatski državni arhiv (Zagreb), Zbirka mikrofilmova, M-1423.

Jaićevi su posjedovali kuću u današnjoj ulici Petra Preradovića. Lavoslav Jaić naslijedio je na tom mjestu kuću od svoje majke i potom na istom mjestu sagradio novu. Lavoslav i Laura Jaić nisu imali djece, i njihovu su kuću nakon njihove smrti nasljednici prodali 1889. godine Stolnom kaptolu đakovačkom.[7] Kuću Jaićevih – prilično oronulu – moglo se još donedavno vidjeti, a srušena je napokon 2004. godine nakon što je jednim dijelom i na tom posjedu, u pozadini, podignuta nova zgrada Središnje biskupijske knjiŽnice i arhiva.[8]

U kulturnom i gospodarskom Životu Đakova

Otac Jaićeve supruge Laure, Ivan Nepomuk Pollak, bio je suvlasnik (1/2) paromlina "Sloga", a 1878. je jednu trećinu svog suvlasničkog dijela darovao zetu i kćeri. Ubrzo nakon 1879. Pollakovi i Jaićevi su svoj dio prodali Jakševcu i Hageru, te je mlin "Sloga" tada potpao pod njihovu tvrtku "Komanditno društvo Jakševac i Hager".[9]

Kao i većina drugih činovnika s đakovačkoga vlastelinstva, i Lavoslav Jaić bio je vrlo aktivan u društvenom Životu Đakova, uključujući i dva najuglednija đakovačka društva: Pjevačko društvo "Sklad" i Dobrovoljno vatrogasno društvo.

Đakovačko Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano je 1872. godine i Jaić je bio među članovima njegovoga prvog Upravnog odbora. Kasnije je – 1875. godine – bio i zapovjednik Društva.[10]

Lavoslav Jaić bio je član Pjevačkog društva "Sklad" od sâmoga njegova osnutka, tj. nalazimo ga u prvom društvenom "Imenoslovu" iz 1864. godine.[11] Od te godine pa sve do raspuštanja 1886. godine Jaić je bio član. U tom je razdoblju biran i na razne društvene duŽnosti, pa je bio i blagajnik (1866.-1868.) i član društvenog odbora (1866.-1868., 1871.-1872., 1874.-1879., 1881., 1883.-1884.), a u dva je navrata – 1870. i 1880. – obnašao i duŽnost predsjednika.[12]

---

7 Mirko MARKOVIĆ, "Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Zagreb 1976., 237.; Željko LEKŠIĆ, "Srušena je biskupijska zgrada u Preradovićevoj, nekoć u vlasništvu Lavoslava Jaića", *Đakovačke novine* (Đakovo), god. II., br. 14, 18. IX. 2004., 15.

8 Ž LEKŠIĆ, "Srušena je biskupijska zgrada", 15.

9 Željko LEKŠIĆ, "Iz povijesti đakovačkih mlinova", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 5, Đakovo 2001., 27.-28.

10 Stjepan FINK, *Spomenspis 50-godišnjice opstanka i posvete novog spremišta dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872.-1922.*, Đakovo 1922., 6.-7.

11 Mato HORVAT, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, Đakovo 1939., 23.

12 *Isto*, 28., 33., 36., 38., 40.-42., 44.-48., 50., 52.-53., 55., 57.-61., 63.-67., 75.-76., 78., 89., 92.

Na Jaićevo ime nailazimo i u popisu darovatelja arheološkom odjelu Narodnoga zemaljskog muzeja: godine 1874. darovao je po Josipu Joiću srebrni prsten s crvenim okom što je bio iskopan u Đakovu.[13]

Lavoslav Jaić
(Iz zbirke D. Rogoza)

Izbor u Sabor

Nakon dugih latentnih sukobljavanja, napose oko pitanja odnosa prema Nagodbi, godine 1880. došlo je raskola u Narodnoj stranci. Iz stranke je istupila manjina stranačkih saborskih zastupnikâ predvođenih Matom Mrazovićem i uz podršku biskupa Strossmayera osnovala je Neodvisnu narodnu stranku.[14] Uz

13 Tihana LUETIĆ, "Darovi i darovatelji arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu od 1868. do 1875. godine", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXXIV/2001, 246.

14 Jedan od predmeta sporenja nakon stranačkog raskola postao je i organ Narodne stranke *Obzor*. Na koncu je kontrolu preuzela nova, Neodvisna narodna stranka, a to im je uspjelo zahvaljujući posjedu većine dionica *Dioničke tiskare* koja je izdavala *Obzor*. Jednu od ključnih uloga odigrao je pritom Franjo Rački koji je krajem 1879. molio biskupa Strossmayera da posreduje kako bi kanonik Franjo Šagovac, Mirko Hrvat, Lavoslav Jaić i drugi Đakovčani darovali svoje dionice koje im donose malo ili nimalo koristi, sve s ciljem ovladavanja *Obzorom*. Biskup je odgovorio da Jaić ne posjeduje dionice budući da ih nije do kraja otplatio. Jaroslav ŠIDAK-Mirjana GROSS-Igor KARAMAN-Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog*

maticu stranke ostao je i Mirko Hrvat koji je na taj način konačno raskrstio s đakovačkim biskupom, barem kada je riječ o politici.[15] Stranački raskol imao je odraza i u Đakovu, a ključna osoba "mađarona" u Đakovštini u nadolazećim godinama postao je upravo M. Hrvat.

I nakon toga stranačkog raskola Lavoslav Jaić još neko vrijeme služuje na đakovačkom vlastelinstvu, ali biskup već tada o njemu nije imao osobito povoljno mišljenje. U pismu Franji Račkom Strossmayer 15. rujna 1880. piše:

"Ovdašnja štedionica šalje u Zagreb moga kasira Jaića, ne imajući povjerenja u Hrvata, i to pravo ima. Samo nije mlogo bolji ni Jaić. Ele, kaki je, taki je, njemu predajem ovaj list, da Vam ga uruči i njemu nalog dajem, da progleda kuću i vidi, je l' izbiljam 40.000 for. vrijedna."[16]

Jaić je službovao na đakovačkom vlastelinstvu do 1883. kada je, zajedno s još nekim vlastelinskim činovnicima, bio umirovljen.[17] Do ovih umirovljenja i drugih zamašnih promjena na vlastelinstvu došlo je ubrzo po dolasku svećenika Aleksandera Mandta[18] na mjesto vlastelinskog ravnatelja.

Godine 1884. godine održavali su se redovni izbori za hrvatski Sabor, prvi po dolasku grofa Dragutina Khuena-Héderváryja na bansku čast. Na tijek i rezultat saborskih izbora na prostoru Đakovštine uvelike je utjecao tadašnji đakovački podžupan Slavko Cuvaj. Cuvaj je bio osoba od povjerenja bana Khuena i kao svoju osnovnu zadaću shvaćao je nadzor đakovačke i okolne oporbe, a o tomu svjedoče i brojna izvješća o oporbenim kretanjima koja je često slao predsjedništvu Zemaljske vlade ili osobno Khuenu u Zagreb.[19]

Područje Đakovštine bilo je razdijeljeno u tri izborna kotara. Đakovo je tada uživalo status trgovišta i imalo je pravo birati zasebnog zastupnika (izborni kotar 63.), a preostali dio upravne đakovačke općine i seoske općine đakovačkoga upravnog kotara bile su podijeljene na još 2 izborna kotara. Vanjski đakovački izborni kotar (62.) s biralištem u Đakovu obuhvaćao je vanjsku upravnu općinu Đakovo, Semeljce, Levanjsku Varoš i Drenje. Treći izborni kotar (61.) s

---

naroda 1860-1914, Zagreb 1968., 98.-99.; Franjo Rački – Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb 12. XII. 1879., *Korespondencija Rački – Strossmayer, knjiga druga*, prir. Ferdo Šišić, Zagreb 1929., 242.-243. (dalje: *KRS*, II); Josip Juraj Strossmayer – Franji Račkomu, Đakovo 19. XII. 1879., 244.

15 Ostao je i nadalje, do 1881. godine, odvjetnik biskupova vlastelinstva.

16 Josip Juraj Strossmayer – Franji Račkom, Đakovo 15. IX. 1880., *KRS*, II, 303.

17 [M. HORVAT], *Nekoliko podataka*, 25.

18 Aleksander Mandt (Vukovar, 1844. – Osijek, 1892.). Zaređen od biskupa Strossmayera u Đakovu 28. IX. 1866. godine. Profesor vjeronauka na osječkoj gimnaziji, a od 1882. do 1886. godine ravnatelj vlastelinstva. [M. PAVIĆ - M. CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer*, 63., 874.-875., 914.-916.

19 Dio tih izvješća objavio je Stjepan MATKOVIĆ u radu "Dokumentarni prilozi o pravno-političkim odnosima javne uprave i Katoličke crkve te o naličju saborskih izbora u Đakovu (1884.-1885.)", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 6, Đakovo 2003., 137.-157.

biralištem u Vuki obuhvaćao je veći broj sela đakovačkoga, valpovačkoga i osječkoga izbornog kotara.[20]

Među tri kandidata reŽimske Narodne stranke u đakovštinskim kotarima našla su se dva bivša činovnika đakovačkoga vlastelinstva umirovljena 1883. godine: Hugo Sudarović kandidirao je u izbornom kotaru Đakovo, a Lavoslava Jaića je Narodna stranka istaknula kao svog kandidata u vanjskom đakovačkom kotaru. Vrlo je vjerojatno da je Jaića, kao i Sudarevića, na kandidaturu privolio njegov vjenčani kum Mirko Hrvat koji se u to vrijeme prometnuo u jednoga od najpouzdanijih ljudi bana Dragutina Khuena-Héderváryja.[21]

Kandidatura na ovim izborima bio je prvi značajniji politički istup Lavoslava Jaića. U prvim vijestima o kandidaturi Jaić je naveden kao posjednik parnoga mlina.[22]

Kao kandidat Neodvisne narodne stranke i Jaićev protukandidat isprva se spominjao Franjo Rački. Tu je vijest donio reŽimski tisak uz komentar da oporba vrlo ozbiljno shvaća stvari budući da je "narodskom čovjeku" Jaiću suprotstavila biračkom tijelu "posvema nepoznatog" zagrebačkog kanonika. Ne dovodeći u sumnju velike zasluge koje je "učeni gospodin doktor" stekao na znanstvenom polju, navedeno je čak da Rački kao zastupnik nije ravan Jaiću jer su malobrojni dorasli poznavanju dobra i zla naroda u onoj mjeri koliko je to Jaić, koji je cijeli svoj Život u neprekidnom doticaju sa svim slojevima stanovništva, iskazujući pritom stalno toplo zanimanje za javne poslove.[23]

Oporba je naposljetku Jaiću suprotstavila ugledanoga pravnog stručnjaka i bivšega dugogodišnjeg predstojnika vladinog Odjela za pravosuđe dr. Marijana Derenčina.[24]

Dopisnik reŽimskih *Narodnih novina* je kao razlog isticanja Derenčina naveo "nesigurnost" uspjeha F. Račkog, izraŽavajući uvjerenje da će ipak i Derenčin "sjajno propasti". Dodao je da se u Đakovu dobro zna da je oporbeni kandidat "kao 'uskok' iznevjerio stiegu 'narodne stranke', ter bez povoda uskočio u tudji neprijateljski logor". Zanimljivo je da su narodnjaci isticali "zavičajnost" svojih kandidata, pa je i tako i u slučaju Jaića i Derenčina izraŽeno uvjerenje da će

---

20 Bogoslav ŠULEK, *Hrvatski ustav ili institucija godine 1882.*, Zagreb 1883., 296.

21 Opširnije o ovim izborima: Branko OSTAJMER, "Saborski izbori u Đakovu i Đakovštini 1884. godine", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 6, Đakovo 2003., 83.-114.

22 "Izborno kretanje", *Narodne novine* (Zagreb), god. L., br. 208, 9. IX. 1884., 3.

23 "Zur Wahlbewegung", *Die Drau* (Osijek), god. XVII., br. 72, 7. IX. 1884., 1.-2.

24 Marijan Derenčin (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.), književnik, pravnik i političar. Diplomirao i doktorirao pravo u Beču, godine 1865. izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. Od 1876. do 1883. godine predstojnik vladinog odjela za pravosuđe. Godine 1883. istupa iz Narodne stranke i pristupa Neodvisnoj narodnoj stranci. Boris SENKER, "Marijan Derenčin", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb 1993., 305.-307.

"sviestni birači voljeti domaćeg sina, nego stranoga jim kandidata".[25] To je izazvalo reakciju neodvišnjačkoga *Pozora* – ranijeg *Obzora* – koji je pisao "kako se u nas još sveudilj krivo shvaća zadaća člana sabora, koji je zastupnik cieloga naroda a ne samo svoga kotara".[26]

Izbor za vanjski đakovački kotar se je održao 18. rujna, pod predsjedanjem podžupana Slavka Cuvaja i u zgradi podžupanije u Đakovu. Biralište je otvoreno u 10 i zatvoreno u 13 sati.

Od strane Lavoslava Jaića bila je naknadno upućena tek pritužba da se je u više naselja, primjerice u Koritni, Mrzoviću i Semeljcima, s propovjedaonice korteširalo za kandidata Neodvisne narodne stranke Derenčina. Prema pisanju *Die Drau*, već je po dolasku izbornika na biralište bila upadljiva prevaga koju je imao vladin kandidat Jaić i ishod nije dolazio u pitanje.[27]

Derenčinovi su, pak, izbornici, po svemu sudeći, još i prije zatvaranja birališta *Pozoru* u Zagreb poslali brzojav kojim su obavijestili da je izbor počeo i da će Derenčin pasti, dodavši da ono što se događa "prekoračuje granice vjerojatnosti" (spac. *Pozor*).[28]

Derenčin je doista relativno velikom većinom pao na izboru. Na izboru se je pojavio 321 izbornik, od čega je za Jaića glasalo 214, a za Derenčina 107 izbornika. Ogorčena poražena strana novog je zastupnika Jaića, aludirajući na Derenčinovu stručnost, nazvala "čovjekom izvanrednih zakonotvornih sposobnosti".[29]

U Saboru

Dana 16. listopada 1884. narodnjačka većina u Saboru izabrala je zastupnike koji su imali zastupati Hrvatsku u budimpeštanskom Ugarskom parlamentu, a među njima je bio i Lavoslav Jaić.[30] Bio je također i član saborskog Odbora za rasudbu zemaljskih računa.[31] Jaić je u Saboru bio pripadnik "šutljive" "mađaronske" većine, odnosno nije se niti jednom javio za riječ, ali je dolazio na saborske sjednice i sudjelovao u glasanjima.

---

25 "Izborno kretanje", *Narodne novine* (Zagreb), god. L., br. 211, 12. IX. 1884., 2.
26 "Izborno gibanje", *Pozor* (Zagreb), br. 207, 9. IX. 1884., 2.
27 "Local und Privinzial Nachrichten", *Die Drau* (Osijek), god. XVII., br. 77, 25. IX. 1884., 2.
28 "Izbori", *Pozor* (Zagreb), br. 215, 18. IX. 1884., 3.
29 "Izbori", *Pozor* (Zagreb), br. 216, 19. IX. 1884., 1.; Rudolf HORVAT, *Slavonija. Povjesne rasprave, crtice i bilješke*, knj. I., Zagreb, 1936., 50.
30 *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. 1884.-1887.* (dalje: *SD 1884.-1887.*)., sv. I., Zagreb 1887., 130.
31 *Isto*, 35.

Epilog

Jaić je sudjelovao na saborskim sjednicama u veljači 1886. godine, i to su bile njegove posljednje saborske sjednice. Sabor je ponovno zasjedao tek u kasnu jesen te godine, kada Jaić više nije bio među Živima. Dana 27. svibnja 1886. bio je u Nuštru i prisustvovao pokopu Antuna Khuena-Belassija, banova oca,[32] a preminuo je od upale pluća tri mjeseca kasnije, 21. kolovoza 1886. godine, u 8 sati ujutro. Pokopan je sutradan, 22. kolovoza.[33]

U nepotpisanom nekrologu, objavljenom u *Narodnim novinama*, rečeno je da je Jaić bio "čovjek otvorena duha, dobre, blage ćudi, vjeran drug i prijatelj, zasluŽan ekonom i industrijalac u svojem priedjelu". O Jaićevoj političkoj djelatnosti rečeno je da se do izbora 1884. godine nije politički isticao, te da je te godine, istaknut kao kandidat Narodne stranke, zahvaljujući svom ugledu u đakovačkoj okolici "mogao pobijediti kandidata neodvisne stranke, podupirana dvostrukim uplivom, biskupa i vlastelina djakovačkoga".[34]

Dva i pol mjeseca kasnije, 6. studenoga 1886., odrŽan je naknadni izbor i za Jaićeva je nasljednika u Saboru izabran Dragutin Böllein, bivši vlastelinski ravnatelj. Izabran je također kao kandidat Narodne stranke, i to jednoglasno budući da oporba nije istaknula protukandidata. Böllein je ujedno bio i posljednji zastupnik toga izbornog kotara, budući da je taj kotar prigodom izmjena izbornoga zakona 1888. godine pripojen 63. kotaru trgovište Đakovo.

Na đakovačkome gradskom groblju još uvijek postoji obiteljska grobnica u kojoj počiva i Lavoslav Jaić.[35] Grobnica je velika, omeđena je kovanom Željeznom ogradom, i nad njom je kameni, dvodijelni nadgrobni spomenik. I spomenik i grobnica u cijelosti su u vrlo zapuštenom stanju, pa je i natpis na spomeniku nagriŽen zubom vremena. Ipak, zasad se još uvijek moŽe pročitati da su na ovom mjestu pokopani Josia Jaić i njezin sin Lavoslav te "obitelj Lebanović". Članovi obitelji Lebanović nisu navedeni poimence, a zanimljivo je napomenuti da je klesar, moŽda neki ne osobito vičan hrvatskom jeziku, uklesao i

---

32 "† Grof Antun Khuen-Belassi", *Narodne novine* (Zagreb), god. LII., br. 121, 27. V. 1886., 2.,

33 Hrvatski drŽavni arhiv Zagreb, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 246, 3876-1886.; DrŽavni arhiv Osijek, Matica umrlih Đakovo, knjiga 1873.-1892., 384.; *SD 1884.-1887.*, sv. II, Zagreb 1887., 1770.

34 "† Lavoslav Jaić", *Narodne novine* (Zagreb), god. LII., br. 192, 24. VIII. 1886., 3. Nimalo neobično, posve drukčije ovaj je izbor vidio autor nekrologa Marijanu Derenčinu, objavljenog u đakovačkim *Hrvatskim pučkim novinama*. On je, naime, ustvrdio da je Derenčin 1884. "uslijed poznatogu [!] Cuvajeva pritiska podlegao vladinovcu Lavoslavu Jaiću". "† Dr. Marijan Derenčin", *Hrvatske pučke novine* (Đakovo), god. II., br. 4, 20. II. 1908., 3.

35 O grobnici obitelji Jaić vidi više: Branko OSTAJMER, "Grobnica Jaić – Lebanović na đakovačkome gradskom groblju", *Đakovačke novine* (Đakovo), god. V. [VI.!], br. 68, 24. XII. 2008., 21.

jednu neobičnu pogrešku: umjesto "na uspomenu", na spomeniku piše "na uspomomenu".

Tekst na spomeniku, prema autoru ovih redaka, glasi:

OVDE ČEKA TELA USKERSNUĆE
JOSIA UDOVA JAIĆ
PREMINULA U GOSPODINU
DNE 12. LISTOPADA 1868.
U 56^{OJ} GOD STAROSTI SVOJE
LAHKA JOJ ZEMLJCA
————————-
NA USPOMOMENU NEZABORAV=
NOJ MAJCI NAŠOJ!!!
I SIN LAVOSLAV JAIĆ
UMRO 21. KOLOVOZA 1888.
I OBITELJ LEBANOVIĆ
U MIRU POČIVALI

Đakovački Jaićevi su već odavna izumrli, i sve što je iza njih ostalo jest grobnica u kojoj su počivaju Lavoslav i njegova majka Josipa (Josia), dok ostaje nepoznato gdje su pokopani Lavoslavov otac Miroslav, supruga Laura i ostali članovi obitelji.

Vjerojatno posljednji koji su čuvali uspomenu na Lavoslava Jaića bili su članovi čelništva Hrvatskoga pjevačkog društva "Preradović" koji su mu i 1934. godine kao predsjedniku "Sklada" - "Preradovićeva" prethodnika – položili vijenac na grob.[36]

36 M. HORVAT, *Spomenica "Sklad" – "Preradović"*, 344.

SUMMARY

Branko Ostajmer
CV attachment of the Đakovo parliament member Lavoslav Jaić

One of the individuals with a prominent place in the political, cultural and economic life of Djakovo in the second half of the 19th century is Lavoslav Jaić However, there is very little literature written about him, so is this paper the first to try to bring his resume based on published sources, modest archives, literature and press. Lavoslav Jaić served many years on Đakovo Diocesean estate, and in his social life this paper emphasizes his activities in the choir of, "Sklad"-club and the Voluntary Fire Brigade. For many years he was a member of both societies, briefly also the president of "Sklad" (1870, 1880), and the commander of Volunteer Fire Brigade (1875). 1884 - after his retirement and probably influenced by Mirko Hrvat, he ran and was elected to the Croatian Parliament as National Party candidate, and then was elected as representative to the parliament in Budapest, Hungary.

 ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 103-112

Prilog Životopisu đakovačkoga saborskog zastupnika Lavoslava Jaića

UDK: 94(497.5)-05 Jaić, L.
Izvorni znanstveni rad

Branko Ostajmer
PodruŽnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod

Jedan od pojedinaca kojemu pripada istaknuto mjesto u političkom, kulturnom i gospodarskom Životu Đakova u drugoj polovini XIX. stoljeća jest i Lavoslav Jaić. Unatoč tome, o njemu je vrlo malo pisano u zavičajnoj literaturi, a u ovom se radu po prvi put nastoji na temelju objavljenih izvora, malobrojnoga arhivskog gradiva, literature i tiska donijeti njegov Životopis. Posebna pozornost posvećena je njegovu izboru za zastupnika u hrvatskom Saboru.

Ključne riječi: Lavoslav Jaić, Đakovo, Narodna stranka

Uvod

Društveni, kulturni i politički Život Đakova u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća svojom su djelatnošću obilježili brojni zasluŽni pojedinci čije biografije još uvijek nisu ispisane. Rečeno vrijedi također i za političke djelatnike, a osobito za one koji su bili u redovima Narodne stranke, odnosno među pogrdno zvanim "mađaronima". Jedan od njih – premda ne toliko istaknut poput Mirka Hrvata, Stjepana Barlovića ili Antuna Švarcmajera – jest posjednik i gospodarski činovnik đakovačkoga vlastelinstva Lavoslav Jaić, potomak stare, u međuvremenu izumrle đakovačke obitelji.

Obitelj

Lavoslav Jaić bio je sin Miroslava (Friedricha) Jaića (1811.-1854.) koji je više godina, do svoje smrti, bio blagajnik đakovačkoga biskupijskog vlastelinstva.[1] Miroslav Jaić bio je dužnosnik đakovačke podružnice Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva te podupirući član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva tijekom četrdesetih godina XIX. stoljeća.[2] Bio je oženjen Josipom (Josijom) Böllein i s njom je, prema navodima Mate Horvata, imao dva sina: Ivana Nepomuka, rođenog 13. svibnja 1836., te Lavoslava (Leopolda), rođenog 25. rujna 1839. godine.[3]

I Lavoslav je, poput oca Miroslava, dugi niz službovao na đakovačkom vlastelinstvu; do 1863. bio je kasnar (žitničar), potom od 1863. do 1881. blagajnik, i, na koncu, do 1883., eksakator (revizor).[4] Bio je također i član Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva.[5]

Lavoslav Jaić oženio je 1864. godine Lauru r. Pollak (Poljak; r. 1848.), a kumovi su bili Josip Neumayer, ravnatelj đakovačkoga vlastelinstva, i Mirko Hrvat, odvjetnik istoga vlastelinstva. Vjenčao ih je kapelan Gustav Jaić.[6]

---

1 [Matija PAVIĆ - Milko CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904., 917.

2 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Gospodarska podružnica u Đakovu 1843. do 1848. i 'Dobrorad' kao praktični priručnik za rad u poljoprivredi. Pravila đakovačke gospodarstvene podružnice", *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. IV., br. 68, 11. IX. 1997., 20.; "Pravila djakovačke gospodarstvene podružnice", *List měsečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva* (Zagreb), god. II., br. 4, 1. IV. 1843., 79.; "Imena gospode, koja su u četvèrtoj glavnoj skupštini na 22. Veljače (Feb.) o. g. za prave članove primljena", *List měsečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva* (Zagreb), god. II., br. 6, 1. VI. 1843., 126.; Agneza SZABO, "Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću", *Diacovensia*, III/1995, br. 1, 79.

3 [Mato HORVAT], *Nekoliko podataka o prošlosti nekih djakovačkih kulturno-prosvjetnih društava*, s. l., s. a., (rukopis), 24. Moguće je, međutim, da je Miroslav Jaić imao još djece, odnosno da su od njega potekli i svećenik Gustav Jaić (Đakovo, 6. VIII. 1837. – Tovarnik, 13. IV. 1906.) te učiteljica Terezija Jaić koja je preminula u Đakovu 1917. godine u 74. godini života. Gustav Jaić najveći je dio svoga svećeničkoga vijeka proveo kao župnik u Tovarniku, patronatskoj župi obitelji Eltz. Biskup Josip Juraj Strossmayer opisao ga je u jednom pismu iz 1882. kao "svećenika vrlo slabašne intelektualne i moralne kulture te ispodprosječna, koji uz to ima neke teške slabosti općepoznate cijelom dijecezanskom kleru". Biskup ga na tom mjestu navodi kao Leopolda Jaića, no očito je posrijedi *lapsus calami*, jer nedvojbeno je riječ o Gustavu Jaiću. *Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Serafin Vannutelli / Correspondendtia Josephi Georgii Strossmayer cum Seraphino Vannutelli. 1881-1887*, prir. Josip Balabanić i Josip Kolanović, Zagreb 1999., 167.

4 [M. PAVIĆ – M. CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer*, 917.

5 Naveden je kao član na godišnjoj skupštini Društva 1866. godine. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Đakovačko gospodarsko društvo od Nagodbe do likvidacije (1.)", *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. V., br. 83., 23. IV. 1998., 15. Usp. A. SZABO, "Đakovo i središnje institucije", 81.

6 Matična knjiga vjenčanih Đakovo 1856.-1900., Hrvatski državni arhiv (Zagreb), Zbirka mikrofilmova, M-1423.

Jaićevi su posjedovali kuću u današnjoj ulici Petra Preradovića. Lavoslav Jaić naslijedio je na tom mjestu kuću od svoje majke i potom na istom mjestu sagradio novu. Lavoslav i Laura Jaić nisu imali djece, i njihovu su kuću nakon njihove smrti nasljednici prodali 1889. godine Stolnom kaptolu đakovačkom.[7] Kuću Jaićevih – prilično oronulu – moglo se još donedavno vidjeti, a srušena je napokon 2004. godine nakon što je jednim dijelom i na tom posjedu, u pozadini, podignuta nova zgrada Središnje biskupijske knjiŽnice i arhiva.[8]

U kulturnom i gospodarskom Životu Đakova

Otac Jaićeve supruge Laure, Ivan Nepomuk Pollak, bio je suvlasnik (1/2) paromlina "Sloga", a 1878. je jednu trećinu svog suvlasničkog dijela darovao zetu i kćeri. Ubrzo nakon 1879. Pollakovi i Jaićevi su svoj dio prodali Jakševcu i Hageru, te je mlin "Sloga" tada potpao pod njihovu tvrtku "Komanditno društvo Jakševac i Hager".[9]

Kao i većina drugih činovnika s đakovačkoga vlastelinstva, i Lavoslav Jaić bio je vrlo aktivan u društvenom Životu Đakova, uključujući i dva najuglednija đakovačka društva: Pjevačko društvo "Sklad" i Dobrovoljno vatrogasno društvo.

Đakovačko Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano je 1872. godine i Jaić je bio među članovima njegovoga prvog Upravnog odbora. Kasnije je – 1875. godine – bio i zapovjednik Društva.[10]

Lavoslav Jaić bio je član Pjevačkog društva "Sklad" od sâmoga njegova osnutka, tj. nalazimo ga u prvom društvenom "Imenoslovu" iz 1864. godine.[11] Od te godine pa sve do raspuštanja 1886. godine Jaić je bio član. U tom je razdoblju biran i na razne društvene duŽnosti, pa je bio i blagajnik (1866.-1868.) i član društvenog odbora (1866.-1868., 1871.-1872., 1874.-1879., 1881., 1883.-1884.), a u dva je navrata – 1870. i 1880. – obnašao i duŽnost predsjednika.[12]

---

7 Mirko MARKOVIĆ, "Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanju naselja i naseljavanja", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Zagreb 1976., 237.; Željko LEKŠIĆ, "Srušena je biskupijska zgrada u Preradovićevoj, nekoć u vlasništvu Lavoslava Jaića", *Đakovačke novine* (Đakovo), god. II., br. 14, 18. IX. 2004., 15.

8 Ž LEKŠIĆ, "Srušena je biskupijska zgrada", 15.

9 Željko LEKŠIĆ, "Iz povijesti đakovačkih mlinova", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 5, Đakovo 2001., 27.-28.

10 Stjepan FINK, *Spomenspis 50-godišnjice opstanka i posvete novog spremišta dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872.-1922.*, Đakovo 1922., 6.-7.

11 Mato HORVAT, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863 – 1939*, Đakovo 1939., 23.

12 *Isto*, 28., 33., 36., 38., 40.-42., 44.-48., 50., 52.-53., 55., 57.-61., 63.-67., 75.-76., 78., 89., 92.

Na Jaićevo ime nailazimo i u popisu darovatelja arheološkom odjelu Narodnoga zemaljskog muzeja: godine 1874. darovao je po Josipu Joiću srebrni prsten s crvenim okom što je bio iskopan u Đakovu.[13]

Lavoslav Jaić
(Iz zbirke D. Rogoza)

Izbor u Sabor

Nakon dugih latentnih sukobljavanja, napose oko pitanja odnosa prema Nagodbi, godine 1880. došlo je raskola u Narodnoj stranci. Iz stranke je istupila manjina stranačkih saborskih zastupnikâ predvođenih Matom Mrazovićem i uz podršku biskupa Strossmayera osnovala je Neodvisnu narodnu stranku.[14] Uz

13 Tihana LUETIĆ, "Darovi i darovatelji arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu od 1868. do 1875. godine", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXXIV/2001, 246.

14 Jedan od predmeta sporenja nakon stranačkog raskola postao je i organ Narodne stranke *Obzor*. Na koncu je kontrolu preuzela nova, Neodvisna narodna stranka, a to im je uspjelo zahvaljujući posjedu većine dionica *Dioničke tiskare* koja je izdavala *Obzor*. Jednu od ključnih uloga odigrao je pritom Franjo Rački koji je krajem 1879. molio biskupa Strossmayera da posreduje kako bi kanonik Franjo Šagovac, Mirko Hrvat, Lavoslav Jaić i drugi Đakovčani darovali svoje dionice koje im donose malo ili nimalo koristi, sve s ciljem ovladavanja *Obzorom*. Biskup je odgovorio da Jaić ne posjeduje dionice budući da ih nije do kraja otplatio. Jaroslav ŠIDAK-Mirjana GROSS-Igor KARAMAN-Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog*

maticu stranke ostao je i Mirko Hrvat koji je na taj način konačno raskrstio s đakovačkim biskupom, barem kada je riječ o politici.[15] Stranački raskol imao je odraza i u Đakovu, a ključna osoba "mađarona" u Đakovštini u nadolazećim godinama postao je upravo M. Hrvat.

I nakon toga stranačkog raskola Lavoslav Jaić još neko vrijeme služuje na đakovačkom vlastelinstvu, ali biskup već tada o njemu nije imao osobito povoljno mišljenje. U pismu Franji Račkom Strossmayer 15. rujna 1880. piše:

"Ovdašnja štedionica šalje u Zagreb moga kasira Jaića, ne imajući povjerenja u Hrvata, i to pravo ima. Samo nije mlogo bolji ni Jaić. Ele, kaki je, taki je, njemu predajem ovaj list, da Vam ga uruči i njemu nalog dajem, da progleda kuću i vidi, je l' izbiljam 40.000 for. vrijedna."[16]

Jaić je službovao na đakovačkom vlastelinstvu do 1883. kada je, zajedno s još nekim vlastelinskim činovnicima, bio umirovljen.[17] Do ovih umirovljenja i drugih zamašnih promjena na vlastelinstvu došlo je ubrzo po dolasku svećenika Aleksandera Mandta[18] na mjesto vlastelinskog ravnatelja.

Godine 1884. godine održavali su se redovni izbori za hrvatski Sabor, prvi po dolasku grofa Dragutina Khuena-Héderváryja na bansku čast. Na tijek i rezultat saborskih izbora na prostoru Đakovštine uvelike je utjecao tadašnji đakovački podžupan Slavko Cuvaj. Cuvaj je bio osoba od povjerenja bana Khuena i kao svoju osnovnu zadaću shvaćao je nadzor đakovačke i okolne oporbe, a o tomu svjedoče i brojna izvješća o oporbenim kretanjima koja je često slao predsjedništvu Zemaljske vlade ili osobno Khuenu u Zagreb.[19]

Područje Đakovštine bilo je razdijeljeno u tri izborna kotara. Đakovo je tada uživalo status trgovišta i imalo je pravo birati zasebnog zastupnika (izborni kotar 63.), a preostali dio upravne đakovačke općine i seoske općine đakovačkoga upravnog kotara bile su podijeljene na još 2 izborna kotara. Vanjski đakovački izborni kotar (62.) s biralištem u Đakovu obuhvaćao je vanjsku upravnu općinu Đakovo, Semeljce, Levanjsku Varoš i Drenje. Treći izborni kotar (61.) s

---

naroda 1860-1914, Zagreb 1968., 98.-99.; Franjo Rački – Josipu Jurju Strossmayeru, Zagreb 12. XII. 1879., *Korespondencija Rački – Strossmayer, knjiga druga*, prir. Ferdo Šišić, Zagreb 1929., 242.-243. (dalje: *KRS*, II); Josip Juraj Strossmayer – Franji Račkomu, Đakovo 19. XII. 1879., 244.

15 Ostao je i nadalje, do 1881. godine, odvjetnik biskupova vlastelinstva.

16 Josip Juraj Strossmayer – Franji Račkom, Đakovo 15. IX. 1880., *KRS*, II, 303.

17 [M. HORVAT], *Nekoliko podataka*, 25.

18 Aleksander Mandt (Vukovar, 1844. – Osijek, 1892.). Zaređen od biskupa Strossmayera u Đakovu 28. IX. 1866. godine. Profesor vjeronauka na osječkoj gimnaziji, a od 1882. do 1886. godine ravnatelj vlastelinstva. [M. PAVIĆ - M. CEPELIĆ], *Josip Juraj Strossmayer*, 63., 874.-875., 914.-916.

19 Dio tih izvješća objavio je Stjepan MATKOVIĆ u radu "Dokumentarni prilozi o pravno-političkim odnosima javne uprave i Katoličke crkve te o naličju saborskih izbora u Đakovu (1884.-1885.)", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 6, Đakovo 2003., 137.-157.

biralištem u Vuki obuhvaćao je veći broj sela đakovačkoga, valpovačkoga i osječkoga izbornog kotara.[20]

Među tri kandidata reŽimske Narodne stranke u đakovštinskim kotarima našla su se dva bivša činovnika đakovačkoga vlastelinstva umirovljena 1883. godine: Hugo Sudarović kandidirao je u izbornom kotaru Đakovo, a Lavoslava Jaića je Narodna stranka istaknula kao svog kandidata u vanjskom đakovačkom kotaru. Vrlo je vjerojatno da je Jaića, kao i Sudarevića, na kandidaturu privolio njegov vjenčani kum Mirko Hrvat koji se u to vrijeme prometnuo u jednoga od najpouzdanijih ljudi bana Dragutina Khuena-Héderváryja.[21]

Kandidatura na ovim izborima bio je prvi značajniji politički istup Lavoslava Jaića. U prvim vijestima o kandidaturi Jaić je naveden kao posjednik parnoga mlina.[22]

Kao kandidat Neodvisne narodne stranke i Jaićev protukandidat isprva se spominjao Franjo Rački. Tu je vijest donio reŽimski tisak uz komentar da oporba vrlo ozbiljno shvaća stvari budući da je "narodskom čovjeku" Jaiću suprotstavila biračkom tijelu "posvema nepoznatog" zagrebačkog kanonika. Ne dovodeći u sumnju velike zasluge koje je "učeni gospodin doktor" stekao na znanstvenom polju, navedeno je čak da Rački kao zastupnik nije ravan Jaiću jer su malobrojni dorasli poznavanju dobra i zla naroda u onoj mjeri koliko je to Jaić, koji je cijeli svoj Život u neprekidnom doticaju sa svim slojevima stanovništva, iskazujući pritom stalno toplo zanimanje za javne poslove.[23]

Oporba je naposljetku Jaiću suprotstavila ugledanoga pravnog stručnjaka i bivšega dugogodišnjeg predstojnika vladinog Odjela za pravosuđe dr. Marijana Derenčina.[24]

Dopisnik reŽimskih *Narodnih novina* je kao razlog isticanja Derenčina naveo "nesigurnost" uspjeha F. Račkog, izraŽavajući uvjerenje da će ipak i Derenčin "sjajno propasti". Dodao je da se u Đakovu dobro zna da je oporbeni kandidat "kao 'uskok' iznevjerio stiegu 'narodne stranke', ter bez povoda uskočio u tudji neprijateljski logor". Zanimljivo je da su narodnjaci isticali "zavičajnost" svojih kandidata, pa je i tako i u slučaju Jaića i Derenčina izraŽeno uvjerenje da će

---

20 Bogoslav ŠULEK, *Hrvatski ustav ili institucija godine 1882.*, Zagreb 1883., 296.

21 Opširnije o ovim izborima: Branko OSTAJMER, "Saborski izbori u Đakovu i Đakovštini 1884. godine", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 6, Đakovo 2003., 83.-114.

22 "Izborno kretanje", *Narodne novine* (Zagreb), god. L., br. 208, 9. IX. 1884., 3.

23 "Zur Wahlbewegung", *Die Drau* (Osijek), god. XVII., br. 72, 7. IX. 1884., 1.-2.

24 Marijan Derenčin (Rijeka, 1836. – Zagreb, 1908.), književnik, pravnik i političar. Diplomirao i doktorirao pravo u Beču, godine 1865. izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. Od 1876. do 1883. godine predstojnik vladinog odjela za pravosuđe. Godine 1883. istupa iz Narodne stranke i pristupa Neodvisnoj narodnoj stranci. Boris SENKER, "Marijan Derenčin", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb 1993., 305.-307.

"sviestni birači voljeti domaćeg sina, nego stranoga jim kandidata".[25] To je izazvalo reakciju neodvišnjačkoga *Pozora* – ranijeg *Obzora* – koji je pisao "kako se u nas još sveudilj krivo shvaća zadaća člana sabora, koji je zastupnik cieloga naroda a ne samo svoga kotara".[26]

Izbor za vanjski đakovački kotar se je održao 18. rujna, pod predsjedanjem podžupana Slavka Cuvaja i u zgradi podžupanije u Đakovu. Biralište je otvoreno u 10 i zatvoreno u 13 sati.

Od strane Lavoslava Jaića bila je naknadno upućena tek pritužba da se je u više naselja, primjerice u Koritni, Mrzoviću i Semeljcima, s propovjedaonice korteširalo za kandidata Neodvisne narodne stranke Derenčina. Prema pisanju *Die Drau*, već je po dolasku izbornika na biralište bila upadljiva prevaga koju je imao vladin kandidat Jaić i ishod nije dolazio u pitanje.[27]

Derenčinovi su, pak, izbornici, po svemu sudeći, još i prije zatvaranja birališta *Pozoru* u Zagreb poslali brzojav kojim su obavijestili da je izbor počeo i da će Derenčin pasti, dodavši da ono što se događa "prekoračuje granice vjerojatnosti" (spac. *Pozor*).[28]

Derenčin je doista relativno velikom većinom pao na izboru. Na izboru se je pojavio 321 izbornik, od čega je za Jaića glasalo 214, a za Derenčina 107 izbornika. Ogorčena poražena strana novog je zastupnika Jaića, aludirajući na Derenčinovu stručnost, nazvala "čovjekom izvanrednih zakonotvornih sposobnosti".[29]

U Saboru

Dana 16. listopada 1884. narodnjačka većina u Saboru izabrala je zastupnike koji su imali zastupati Hrvatsku u budimpeštanskom Ugarskom parlamentu, a među njima je bio i Lavoslav Jaić.[30] Bio je također i član saborskog Odbora za rasudbu zemaljskih računa.[31] Jaić je u Saboru bio pripadnik "šutljive" "mađaronske" većine, odnosno nije se niti jednom javio za riječ, ali je dolazio na saborske sjednice i sudjelovao u glasanjima.

---

25 "Izborno kretanje", *Narodne novine* (Zagreb), god. L., br. 211, 12. IX. 1884., 2.
26 "Izborno gibanje", *Pozor* (Zagreb), br. 207, 9. IX. 1884., 2.
27 "Local und Privinzial Nachrichten", *Die Drau* (Osijek), god. XVII., br. 77, 25. IX. 1884., 2.
28 "Izbori", *Pozor* (Zagreb), br. 215, 18. IX. 1884., 3.
29 "Izbori", *Pozor* (Zagreb), br. 216, 19. IX. 1884., 1.; Rudolf HORVAT, *Slavonija. Povjesne rasprave, crtice i bilješke*, knj. I., Zagreb, 1936., 50.
30 *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. 1884.-1887.* (dalje: *SD 1884.-1887.*)., sv. I., Zagreb 1887., 130.
31 *Isto*, 35.

Epilog

Jaić je sudjelovao na saborskim sjednicama u veljači 1886. godine, i to su bile njegove posljednje saborske sjednice. Sabor je ponovno zasjedao tek u kasnu jesen te godine, kada Jaić više nije bio među Živima. Dana 27. svibnja 1886. bio je u Nuštru i prisustvovao pokopu Antuna Khuena-Belassija, banova oca,[32] a preminuo je od upale pluća tri mjeseca kasnije, 21. kolovoza 1886. godine, u 8 sati ujutro. Pokopan je sutradan, 22. kolovoza.[33]

U nepotpisanom nekrologu, objavljenom u *Narodnim novinama*, rečeno je da je Jaić bio "čovjek otvorena duha, dobre, blage ćudi, vjeran drug i prijatelj, zasluŽan ekonom i industrijalac u svojem priedjelu". O Jaićevoj političkoj djelatnosti rečeno je da se do izbora 1884. godine nije politički isticao, te da je te godine, istaknut kao kandidat Narodne stranke, zahvaljujući svom ugledu u đakovačkoj okolici "mogao pobijediti kandidata neodvisne stranke, podupirana dvostrukim uplivom, biskupa i vlastelina djakovačkoga".[34]

Dva i pol mjeseca kasnije, 6. studenoga 1886., odrŽan je naknadni izbor i za Jaićeva je nasljednika u Saboru izabran Dragutin Böllein, bivši vlastelinski ravnatelj. Izabran je također kao kandidat Narodne stranke, i to jednoglasno budući da oporba nije istaknula protukandidata. Böllein je ujedno bio i posljednji zastupnik toga izbornog kotara, budući da je taj kotar prigodom izmjena izbornoga zakona 1888. godine pripojen 63. kotaru trgovište Đakovo.

Na đakovačkome gradskom groblju još uvijek postoji obiteljska grobnica u kojoj počiva i Lavoslav Jaić.[35] Grobnica je velika, omeđena je kovanom Željeznom ogradom, i nad njom je kameni, dvodijelni nadgrobni spomenik. I spomenik i grobnica u cijelosti su u vrlo zapuštenom stanju, pa je i natpis na spomeniku nagriŽen zubom vremena. Ipak, zasad se još uvijek moŽe pročitati da su na ovom mjestu pokopani Josia Jaić i njezin sin Lavoslav te "obitelj Lebanović". Članovi obitelji Lebanović nisu navedeni poimence, a zanimljivo je napomenuti da je klesar, moŽda neki ne osobito vičan hrvatskom jeziku, uklesao i

---

32 "† Grof Antun Khuen-Belassi", *Narodne novine* (Zagreb), god. LII., br. 121, 27. V. 1886., 2.,

33 Hrvatski drŽavni arhiv Zagreb, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 246, 3876-1886.; DrŽavni arhiv Osijek, Matica umrlih Đakovo, knjiga 1873.-1892., 384.; *SD 1884.-1887.*, sv. II, Zagreb 1887., 1770.

34 "† Lavoslav Jaić", *Narodne novine* (Zagreb), god. LII., br. 192, 24. VIII. 1886., 3. Nimalo neobično, posve drukčije ovaj je izbor vidio autor nekrologa Marijanu Derenčinu, objavljenog u đakovačkim *Hrvatskim pučkim novinama*. On je, naime, ustvrdio da je Derenčin 1884. "uslijed poznatogu [!] Cuvajeva pritiska podlegao vladinovcu Lavoslavu Jaiću". "† Dr. Marijan Derenčin", *Hrvatske pučke novine* (Đakovo), god. II., br. 4, 20. II. 1908., 3.

35 O grobnici obitelji Jaić vidi više: Branko OSTAJMER, "Grobnica Jaić – Lebanović na đakovačkome gradskom groblju", *Đakovačke novine* (Đakovo), god. V. [VI.!], br. 68, 24. XII. 2008., 21.

jednu neobičnu pogrešku: umjesto "na uspomenu", na spomeniku piše "na uspomomenu".

Tekst na spomeniku, prema autoru ovih redaka, glasi:

OVDE ČEKA TELA USKERSNUĆE
JOSIA UDOVA JAIĆ
PREMINULA U GOSPODINU
DNE 12. LISTOPADA 1868.
U 56^{OJ} GOD STAROSTI SVOJE
LAHKA JOJ ZEMLJCA
————————-
NA USPOMOMENU NEZABORAV=
NOJ MAJCI NAŠOJ!!!
I SIN LAVOSLAV JAIĆ
UMRO 21. KOLOVOZA 1888.
I OBITELJ LEBANOVIĆ
U MIRU POČIVALI

Đakovački Jaićevi su već odavna izumrli, i sve što je iza njih ostalo jest grobnica u kojoj su počivaju Lavoslav i njegova majka Josipa (Josia), dok ostaje nepoznato gdje su pokopani Lavoslavov otac Miroslav, supruga Laura i ostali članovi obitelji.

Vjerojatno posljednji koji su čuvali uspomenu na Lavoslava Jaića bili su članovi čelništva Hrvatskoga pjevačkog društva "Preradović" koji su mu i 1934. godine kao predsjedniku "Sklada" - "Preradovićeva" prethodnika – položili vijenac na grob.[36]

36 M. HORVAT, *Spomenica "Sklad" – "Preradović"*, 344.

SUMMARY

Branko Ostajmer
CV attachment of the Đakovo parliament member Lavoslav Jaić

One of the individuals with a prominent place in the political, cultural and economic life of Djakovo in the second half of the 19th century is Lavoslav Jaić However, there is very little literature written about him, so is this paper the first to try to bring his resume based on published sources, modest archives, literature and press. Lavoslav Jaić served many years on Đakovo Diocesean estate, and in his social life this paper emphasizes his activities in the choir of, "Sklad"-club and the Voluntary Fire Brigade. For many years he was a member of both societies, briefly also the president of "Sklad" (1870, 1880), and the commander of Volunteer Fire Brigade (1875). 1884 - after his retirement and probably influenced by Mirko Hrvat, he ran and was elected to the Croatian Parliament as National Party candidate, and then was elected as representative to the parliament in Budapest, Hungary.

Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području đakovačkog kotara u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji 1918. – 1941. godine[1]

UDK: 329.17(497.5 Đakovo=163.41)"1918/1941"
Izvorni znanstveni rad

Zdravko Dizdar
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

U radu se na temelju arhivskoga gradiva, tiska i literature prikazuju politička kretanja te, osobito, osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području đakovačkog kotara u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije od 1918. do 1941. godine.

Ključne riječi: Đakovo i Đakovština, Kraljevina SHS/Jugoslavija, četnička udruženja

U historiografiji o političkim kretanjima, a posebice o četničkim udruženjima i njihovoj djelatnosti, na području đakovačkog kotara u razdoblju

1 Prikazani rezultati u radu proizlišli su i iz znanstvenog projekta Položaj i razvoj Hrvatske 1918.-1941. koji se provodi uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Kraljevine SHS/Jugoslavije, nije se posebno pisalo, osim ponekog spomena, a objavljeno je tek nekoliko dokumenata.[2]

S osnivanjem i radom "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" 1924. godine i njegovog Oblasnog odbora za Osječku oblast i Baranju u Osijeku započinje i osnivanje četničkih organizacija u Slavoniji, pa i u Đakovu. I to je udruženje, poput ostalih, ukinuto nakon uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929. godine te prestaje njegovo djelovanje u Đakovu. No, kako je "Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine" podržalo diktaturu (najčešće pod geslom: "Za Kralja i Otadžbinu", te "jedan kralj, jedan narod i jedna država"), kao jugoslavenskom nacionalističkom udruženju omogućen mu je rad. Od 1929. godine na području đakovačkog kotara se osniva nekoliko mjesnih pododbora toga četničkog udruženja (Beketinci, Bračevci, Čenkovo, Gorjani, Koritna, Krndija, Kućanci, Semeljci, Slobodna Vlast, Svetoblažje, Veliko Nabrđe i Vučevci) i u Đakovu četnički (kotarski) pododbor. Neki od njih su zbog incidenata bili zabranjeni od upravnih vlasti Savske banovine, ali zatim djeluju pod okriljem policije i vojske do 1941. godine. Njihovi članovi se 1939. godine, kao i četnički pokret u cjelini, uključuju u pokret "Srbi na okup" kako bi onemogućili konstituiranje i rad Banovine Hrvatske, zahtijevajući da se neki njezini dijelovi izdvoje i priključe tzv. Srpskim zemljama, a u konačnici "Velikoj Srbiji".[3]

Politička kretanja na đakovačkom području od 1918. do 1929. godine te osnivanje i djelovanje četničke organizacije u Đakovu

Đakovo i đakovački kotar od potkraj 19. stoljeća, a i tijekom razdoblja Kraljevine SHS/Jugoslavije, bili su multietnički i multikulturni. Hrvati su činili većinu stanovništva od oko 60% stanovništva, zatim slijede Nijemci s

2 O četnicima na đakovačkom području u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije u historiografiji gotovo nema spomena. Četničku organizaciju u Đakovu spominje Fikreta JELIĆ - BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), *Radovi*, 21, Zagreb, 1988., str. 145.-232., koja je objavila i dva dokumenta iz 1936. (Izvješće Uprave policije u Đakovu od 29. IV. 1936. o četničkoj organizaciji u gradu i izvješće Banske uprave Savske banovine od 9. V. 1936. upućeno MUP-u Kraljevine Jugoslavije o četničkoj organizaciji na svom području).

3 O događajima u Slavoniji, i u Đakovu i okolici, uoči i u vrijeme osnivanja i rada četničkih organizacija u međuratnom razdoblju, usp. Mile KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 13., Slavonski Brod, 1976., str. 167.-208. i Mile KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, Slavonski Brod, 1981.

više od 20%, Srbi s oko 10%, te Mađari, a ostalo su Slovaci i Česi, Ukrajinci i drugi.[4]

Glavna politička borba u Đakovu i Đakovštini vodila se u međuratnom razdoblju, 1918. do 1941. godine, između hrvatskih političkih stranaka, Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS, od 1920. godine Hrvatska republikanska seljačka stranka /HRSS/, od 1925. godine Hrvatska seljačka stranka /HSS/) i Hrvatske zajednice (/HZ/ osnovane 17. VII. 1919. godine od Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke), koje su okupljale Hrvate i zastupale federalizam. Nasuprot njima, stajale su srpske političke stranke, posebice Jugoslavenska demokratska stranka, nazivana još i Demokratska stranka (DS, koja okuplja Srbe i jugoslavenski orijentirane Hrvate)[5] i Narodna radikalna stranka (NRS, koja okuplja uglavnom samo Srbe i pravoslavne).[6] One zastupaju centralistički uređenu državu, prvi kako bi osigurali jedinstvo jugoslavenske nacije, a drugi hegemoniju velikosrpstva. Između demokrata i radikala 1919. godine postojao je dogovor po kojem su Đakovština i Virovitička Županija trebali biti pod nadzorom demokrata (S. Pribićevića), a Srijemska Županija pod nadzorom radikala (N. Pašića). Tako je Županom Virovitičke Županije (do 19. II. 1920. godine) bio ing. Dragutin Šaj, predsjednik DS-a u Osijeku. No, kada su radikali 1920. godine ostali sami bez demokrata na vlasti, oni započinju snažniji ustroj svojih organizacija i vode političku borbu za preuzimaje vlasti na đakovačkom kotaru i Virovitičkoj Županiji, čije zapadne granice pobornici proglašavaju zapadnom granicom "velike Srbije", a Županom Virovitičke Županije postao je dr. Jovan Božić, vođa NRS-a u Osijeku. Demokratka stranka, kao nositelj unitarizma i centralizma, na đakovačkom kotaru uspjela je pobijediti na izborima 1920. i 1923. godine uz pomoć lokalnih Srba te upravnog aparata i onemogućavanjem sudjelovanja na izborima manjinama (čime su posebno bili pogođeni Nijemci i Mađari), a u čemu se posebno istakao njezin glavni predstavnik dr. Ivan Ribar, advokat iz Đakova. On je oba puta bio izabran za narodnog zastupnika, iako su u Đakovštini najznačajniji utjecaj imale Hrvatska zajednica, Hrvatska pučka stranka (HPS) i Hrvatska republikanska seljačka stranka. Nakon rascjepa u Demokratskoj stranci 1924. godine i na đakovačkom

4 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva od 1880. do 1991.*, Zagreb, 1998., str. 979.-1007.

5 Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek (bivši kotarevi Đakovo, Osijek, Valpovo i Beli Manastir 1920.-1941.) /elaborati o rekonstrukciji/. Poglavlje: Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./.

6 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./. Politička sučeljavanja mogu se pratiti u đakovačkom tisku iz toga vremena posebice u listovima: *Glas Slobode*, glasila Demokratske stranke, *Sloga*, glasilo Hrvatske zajednice i *Đakovačke pučke novine*, glasilo Hrvatske pučke stranke.

području među Srbima počinje djelovati i Pribićevićeva Samostalna demokratska stranaka (SDS) u kojoj je i manji broj jugoslavenski orijentiranih Hrvata. Mjesne organizacije SDS-a postojale su u Đakovu i Semeljcima i djelovale su do 1929. godine. Tek 1938. godine aktiviraju se pojedini članovi SDS-a u Đakovu, bez osnivanja organizacija, a koji su bili vezani sa SDS-om u Osijeku.[7] U Đakovu se 1919. godine pojavljuje i Socijalistička radnička partija Jugoslavije /komunista/ (SRPJ/k/) – od 1920. godine Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) – koja okuplja radništvo bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost.[8]

S osnivanjem i djelatnošću ovih stranka počele su diobe stanovništva Đakovštine prema vjerskoj, nacionalnoj i političkoj pripadnosti, na pravoslavne i katolike, na Srbe i Hrvate, Nijemce i Mađare, na monarhiste i republikance, na federaliste i centraliste te na komuniste. Vladajući režim je svojim postupcima podjele potencirao te nastojao sebi stvoriti što jači oslonac, posebice među srpskim stanovništvom i protagonistima velikosrpske politike. Vladajuće strukture u Virovitičkoj Županiji i Đakovu, uglavnom Pribićevićevi demokrati i Pašićevi radikali, zagovarajući nacionalni unitarizam i državni centralizan sa sjedištem u Beogradu i kraljem na čelu, iskoristit će agrarnu reformu, koja je službeno započela 25. II. 1919. "naredbom o agrarnoj reformi" ministarskog savjeta, kao snažno političko sredstvo kako bi smirili seljake, izbjegli socijalnu revoluciju, spasili poredak, kolonizirali nacionalno i politički odane ljude na koje se mogu osloniti i svime time ojačale svoje pozicije. Od Vukovara do Virovitice uz Dunav i Dravu te u njihovom zaleđu, uključujući i Đakovštinu, osnivaju više od 100 kolonija koje naseljavaju solunskim dobrovoljcima i kolonistima, uglavnom Srbima. U Đakovštini pod udar agrarne reforme dolazilo je pet velikih posjeda (jedan crkveni Đakovačke biskupije). U poslijeratnim danima na području Đakovštine vladali su mnogi primjeri bezvlašća koji su razultirali brojnim pljačkama vlastelinstava, imanja, mlinova, dućana i brojnih pojedinaca te ubojstvima ljudi, prvenstveno od strane pripadnika "zelenog kadra" okupljenih oko Bože Matijevića i Jove Stanisavljevića Čaruge. Kotarske vlasti su smatrale da stanje mogu riješiti jedino uz pomoć vojne sile, prvenstveno srpske vojske. Stanje se nije bitnije popravilo ni nakon što je u Đakovu osnovana Jugoslavenska

7 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./. Na čelu Mjesnog odbora SDS-a Đakovo bili su: Tomo Tasovac, knjigovođa, bio je predsjednik, dr. Žiga Špicer, advokat, tajnik, Đoko Stanišić, kazandžija, blagajnik, a kasnije ga zamjenio na toj dužnosti Martin (Milan) Etinger, bojadisar te članovi Luka Golac, činovnik, Đorđe Bila, nastavnik i Ivan Gašparac, profesor, bio jedno vrijeme i upravitelj Građanske škole, svi iz Đakova, dok se na čelu Mjesnog odbora SDS-a u Semeljcima nalazio Marijan Andraković, zemljoradnik iz Semeljaca. Tu su i podaci o njihovim sudbinama (str. 113.-114.).

8 O radničkom pokretu i djelovanju komunista na području Đakova i đakovačkog kotara u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, usp.: Dragiša JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, Slavonski Brod, 1985.

satnija (17. XI. 1918. godine) od 220 bivših vojnika i seoskih straža, iako su oni uhitili 132 "zelenokaderaša", dok je 15-ak osoba ubijeno. S dolaskom srpske vojske potkraj studenog 1918. godine počeo se uspostavljati red. Nazočnost srbijanskih vojnika u Slavoniji primirila je seljake te se proces agrarne reforme mogao mirnije odvijati, a istodobno je zbog toga na tome području izostao pokret protiv dinastije Karađorđevića. Kod donošenja brze odluke o provedbi agrarne reforme u veljači 1919. godine kao politički razlozi su iskazani: smirivanje seljaka, rušenje ostataka tuđinske prevlasti, slabljenje stranoga zemljoposjedničkog elementa, jačanje nacionalnog (zapravo srpskog) elementa. Nastojalo se oslabiti gospodarsku moć veleposjeda koji su tradicionalno bili skloni hrvatskim državotvornim tradicijama i hrvatskim nacionalnim udrugama i ustanovama, te ojačati srpstvo dijeljenjem zemlje državljanima Kraljevine SHS i planskim naseljavanjem raskomadanih veleposjeda nacionalno svjesnim i otpornim dobrovoljcima i kolonistima iz južnih krajeva zemlje (uglavnom pravoslavnih Srba) – uz isključivanje pripadnika drugih nacionalnosti (posebice Nijemaca i Mađara) – koji su trebali čuvati državnu granicu i pritom utjecati na slabljenje i razbijanje njemačke i mađarske nacionalne manjine, ali i Hrvata u Podunavlju i Podravlju te pripremati uključivanje tih krajeva u Srbiju, pri čemu su im trebala pomoći udruženja četnika koja su isticala kako je Slavonija "srpska zemlja".[9]

U proljeće 1919. godine počelo je grabljenje i dijeljenje u zakup najplodnije veleposjedničke zemlje, ali ne siromašnim domaćim interesentima niti siromašnim zemljoradnicima Hrvatima iz sjeverozapadne Hrvatske (kojima je izrijekom 5. V. 1919. zabranjeno naseljavanje) nego počinje dodjela zemlje uglavnom lokalnim politički podobnim Srbima te solunskim dobrovoljcima i kolonistima iz srpskih krajeva i njihovo naseljavanje. Početkom 1920. godine na đakovačkom kotaru pod udarom agrarne reforme našla su se tri veleposjeda ukupne veličine od 38.810 katastarskih jutara (bez šuma), od kojih je razdijeljeno na razne načine 13.151 jutro (bez šuma). Veći dio zemljišta veleposjeda zaposjeli su domaći Srbi, a manji domaći Hrvati, te su lokalni agrarni interesenti dobili i najviše zemlje, s tim da su za to morali biti privrženi politici vladajućeg režima. Tada su na oduzetim posjedima đakovačkog kotara bile osnovane dvije kolonije dobrovoljaca i kolonista: Bijele Klade (Vuka) i Hrkanovci (Trnava). Naseljeno je

9 Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb, 1997., str. 88.-89. 202., 204.-205., 207.-210. i 406.; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine, *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991. (objavljeno također u: *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 4, Đakovo, 1997., 57.-81.) U Slavoniju i Baranju kolonizirano je 42.905 osoba uglavnom Srba. Od 1921. do 1931. u Slavoniji se broj pravoslavnog stanovništva u ukupnom broju povećao za 4,04%, dok se broj katoličkog smanjio za 3,68 posto.

60 dobrovoljaca i 50 kolonista. Ukupno je na kotar doseljeno 1295 Srba, ali i Hrvata. Plan vlasti da Nijemci i Mađari napuste ovaj bogati poljoprivredni prostor u većem broju i da na njega nasele brojne dobrovoljce i koloniste nije se ostvario. To je, uz naseljavanje Srba vezano za razne državne i druge službe (posebice uprava, vojska, policija, školstvo), utjecalo manjim dijelom na izmjenu demografske slike đakovačkog područja, kao i uostalom cijele Slavonije u korist Srba.[10]

Nacionalnu i vjersku strukturu Đakovštine vladajuće strukture nastojale su izmijeniti. No, taj se proces nije odvijao uspješno, jer nisu postojali preduvjeti, kao primjerice kod agrarne reforme, gdje su oduzetu zemlju uglavnom dobili domaći Srbi, a Đakovo nije imalo veće upravne, gospodarske i druge resurse da bi apsorbiralo veći broj Srba iz drugih krajeva.

Izbori 1920. godine bili su prvi test za političke stranke i za vlast. Režim je poduzeo niz mjera kako bi onemogućio utjecaj promidžbe iz Sovjetske Republike Mađarske i aktivnost ilegalnih komunističkih organizacija, prvenstveno one osječke koja je podržavala i širila aktivnost i prema Đakovu, i spremala pobunu vojske i prevrat u Osijeku po uzoru na Mađarsku, te je uhićeno više od 40 osoba. To je imalo snažnog odjeka i u Đakovu. Na području Virovitičke Županije od 49.228 birača, glasovalo je 35.172 ili 71,42% te izabrano 9 poslanika. HPSS je dobila 9.629 glasova, a slijede SRPJ/k/ s 6.465, NRS s 5.188, HZ s 4.446, DS s 4.185, HPS s 3.301, ZS s 1337 i SDS s 627 glasova.[11] Na području đakovačkog kotara, iako su demokrati dobili tek 10% glasova, ipak je njihov kandidat dr. Ivan Ribar bio izabran za narodnog poslanika. No, Demokratska stranka, iako je imala na raspolaganju aparat vlasti (S. Pribićević bio je ministar unutarnjih poslova i iz njezinih je redova bio i veliki Župan Virovitičke Županije) i druge mogućnosti, ipak nije uspjela postići veći uspjeh. To će iskoristiti radikali, čiji je vođa u Đakovu bio Lazo Kanurić iz Velikog Nabrđa, po zanimanju brijač, uz oslonac na srpsko stanovništvo i uz pomoć vladajućih političkih struktura, za jačanje svojih pozicija na području Virovitičke Županije, posebice u tijelima vlasti, pa je početkom srpnja 1921. godine njihov član dr. Jovan Božić, postao veliki Župan virovitički.

Prvi na udaru vlasti bili su predstavnici SRPJ(k)/KPJ i njihove pristaše jer su postigli neočekivani uspjeh na Virovitičkoj Županiji osvojivši dva mandata. Nakon donošenja Obznane (20. XII. 1920.) uslijedio je obračun s komunistima, te

---

10 Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, str. 327., 348., 405. i 406.

11 Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., Zagreb, 1961., str. 312 a. Tablica izbornih rezultata na izborima za Konstituantu 28. XI. 1920. u zemlji po izbornim okruzima (Županijama) i strankama.

su progoni "nepoćudnih" bili ozakonjeni 2. VIII. 1921. donošenjem Zakona o zaštiti države. Od tada KPJ djeluje ilegalno. Od 1921. do 1937. godine nemamo javne aktivnosti đakovačkih komunista, a rijetki se uključuju u ilegalne aktivnosti komunista u Osijeku koji nastoje djelovati i u Đakovštini, posebice među radništvom (kroz sindikalnu djelatnost), što će vlasti zabranama i uhićenjima nastojati onemogućiti.

Režim se mogao posvetiti obračunu s HPSS/HRSS-om, drugim glavnim političkim protivnikom, i provođenju jače centralizacije države. HPSS je na izborima 1920. godine dobila čak 230.590 glasova, najviše među hrvatskim strankama, i 50 zastupničkih mjesta, a njezin je predsjednik S. Radić postao predvodnik borbe hrvatskog naroda protiv centralizma i velikosrpske hegemonije. Donošenjem Vidovdanskog ustava 28. VI. 1921. ozakonjen je centralistički velikosrpski sustav što je izazvalo oduševljenje u redovima srpskoga života, a ogorčenje kod najvećeg dijela hrvatskog naroda. To se posebno manifestiralo na đakovačkom području. Od tada se u Đakovštini vode žestoke političke borbe, prvenstveno između demokrata i radikala s jedne, te Hrvatske zajednice i Radićeve HRSS s druge strane. U kolovozu 1921. godine hrvatske oporbene stranke HRSS, HZ i HSP osnovale su "Hrvatski blok", izjasnivši se za federativno uređenu jugoslavensku državu, zbog čega su odmah od režimskih stranaka proglašeni "antidržavnim" strankama i "separatistima". Kako je HRSS od 1922. na izborima nastupala samostalno, hrvatski su glasači sve više bili orijentirani na ovu stranku, pa je "Hrvatski blok" ubrzo prestao postojati. Vlasti su od 1920., a posebno od 1922. godine na području Hrvatske i Slavonije počele s "ujedinjavanjem" i stvaranjem jugoslavenskih društava te raspuštanjem i zabranama hrvatskih društava.

S. Pribićević, ministar unutarnjih poslova u vladi Nikole Pašića, predsjednika radikala, i njegove pristaše osnivaju Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA) sa zadatkom da "svim sredstvima, koja joj stoje na raspolaganju, suzbija plemenski i vjerski separatizam" i traži "temeljito izkorijenjenje svih elemenata, društava i ustanova, koja hoće da ruše državno postojanje i jedinstvo nacije", a prema njihovoj prosudbi. U srpnju 1922. godine organizacija ORJUNA-e je osnovana u Osijeku, čiji su članovi bili opskrbljeni oružjem i pod zaštitom vlasti, započeli sukobima protiv političkih protivnika iz hrvatskih redova, među kojima su bili i pojedinci iz Đakova. To je zaoštrilo srpsko-hrvatske odnose te je u rujnu 1922. godine u Osijeku osnovana Hrvatska nacionalna omladina (HANAO).[12] Sukobi između ORJUNA-e i HANAO-a će se intenzivirati tijekom 1923. i 1924. godine, a to će imati odjeka u Đakovu.

12 HDA, PU HiS, br. 4723/1924.

Tijekom izbora za Narodnu skupštinu 18. III. 1923. radikali i demokrati poduzeli su niz akcija kako bi sačuvali i ojačali svoje pozicije na području Đakovštine i Virovitičke Županije. No, rezultati izbora su pokazali da su da su i jedni i drugi pretrpjeli neuspjeh. HRSS je na toj Županiji dobila 69,20% glasova i šest mandata, radikali 12,92% glasova i jedan mandat, a demokrati 12,36%, Hrvatska pučka stranka 2,6% i Zemljoradnička stranka 1,81%. U Đakovu, iako je HZ imala većinu, za narodnog zastupnika bio je opet izabran dr. Ivan Ribar, kandidat demokrata.[13] Značajna je bila hrvatska politička pobjeda zajedničara i Radićeve HRSS u Osijeku, upravo zbog složnog istupa. To je omogućilo da se 1924. godine u Đakovu osnuje Gradski i Kotarski odbor HRSS-a Đakovo.[14] Od posebnog značenja bila je velika velika skupština održana HRSS-a u Vrpolju 12. X. 1924. na kojoj je S. Radić održao jedan od svojih poznatih govora.[15] Neočekivani uspjeh Radićeve HRSS i na državnoj razini, koja je osvojivši ukupno 477.733 glasa i 70 zastupničkih mandata potvrdila primat među hrvatskim strankama, iznenadio je i zabrinuo te ogorčio monarho-centralističke strukture da su počele zagovarati radikalne mjere kako bi očuvali svoje monopolističke pozicije. I u Đakovu su se širile vijesti o tzv. "amputaciji" Hrvatske iz velikosrpskih krugova bliskih Radikalnoj stranci. Uz federaliste to su osudili i jugoslavenski orijentirani centralisti.[16] Bio je to signal velikosrpskim političarima da krenu u obračun s HRSS-om, u svezi sa skupštinskim izborima raspisanim za 8. II. 1925., pri čemu se vlasti posebice služe ORJUNA-om, ali i s novoosnovanom četničkom organizacijom, koja se otvoreno iskazivala kao režimska organizacija nastojeći otkloniti neke suprotnosti koje su postojale između njih.

Četnička organizacija se u Kraljevini SHS/Jugoslaviji od osnivanja 1919. godine pod nazivom "Udruženje četnika za čast i slobodu otadžbine", uglavnom pod patronatom Demokratske stranke, po programskim gledištima i po političkim akcijama iskazala kao jedan od oslonaca vladajućeg režima. Bila je to poluvojna organizacija, čiji su članovi polagali prisegu, nosili odore sa šubarama i na njima

---

13 Ivo PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj. Opredjeljenje na izborima 1920.-1995.*, Zagreb, 1999., str. 46.; *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18. III. 1923. godine*, Beograd, 1924.

14 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./ str. 93.-106. Tu se konstatira kako je HSS od 1925. "iako predvođena seljačkim političarima DEVČIĆ DRAGANOM iz Đakova, BIRTIĆ MIJOM iz Gorjana i GAŠPIĆ LUKOM iz Strizvojne, uspjela je potisnuti sve ostale partije i potpuno ovladati čitavim područjem bivšeg kotara Đakovo, osim sa nekoliko sela nastanjenih srpskim stanovništvom, gdje je prestižimala JRZ-a i SDS. Tu se radi o selima Bračevci, Svetoblažje, Veliko Nabrđe, Breznica, Podgorje i neka druga". Tako da je HSS raspolagala "sa blizu 90% glasova, a tek ostalo pripadalo je SDS-u i JRZ-i".

15 Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992. (pretisak iz 1941.), str. 206.-210.

16 F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, I., str. 413.

kokarde, na prsima četničku značku, te bili uglavnom naoružani. Nakon reorganizacije 1922. godine u svoje redove, uz stare do 1918. godine aktivne četnike, prima i nove četnike. Prema pravilima udruženja to su svi oni "ispravni građani naše narodnosti" s područja države, posebice mladi, koji su pomagali i pomažu "borbu i ideju našeg oslobođenja i jedinstva". U Beogradu je 1924. godine bilo osnovano Udruženje srpskih četnika "Petar Mrkonjić" za Kralja i Otadžbinu, pod patronatom Narodne radikalne stranke. Cilj je bio uključenje većine Hrvatske, a cijele Slavonije, u sastav velikosrpske države. Stvaranjem ovih četničkih udruženja omogućeno je osnivanje njihovih odbora i na području Hrvatske, posebice u krajevima nastanjenim srpskim žiteljima gdje nije bilo "starih četnika", ali i u mnogim hrvatskim gradovima i gradićima u kojima je bio mali broj Srba (npr. Zagrebu, Splitu, Osijeku, Bjelovaru, pa i Đakovu). Taj se proces intezivira od 1927. do 1929. godine protiv Radićevog HSS-a i Pribićevićevog SDS-a, objedinjenih tada u Seljačko-demokratskoj koaliciji (SDK), najačoj oporbenoj političkoj skupini u zemlji.

U Đakovu i Đakovštini četnički poket je od početaka imao izvjestan broj članova i pristaša koji su djelovali u režimskim političkim strankama te drugim sličnim organizacijama i udruženjima, posebice onima u Osijeku. Režimu je bilo stalo da u Đakovu, kao duhovnom središtu Slavonije, osnuje četničku organizaciju uz one u Osijeku i Brodu, a zbog njegovog položaja, nacionalnog sastava te političkih odnosa, gdje su nosioci unitarističko-centralističke politike s kraljem na čelu (u osnovi velikosrpske), obnašali vlast, i smatrali da je Đakovština dio "Velike Srbije" te je to srbizacijom trebala postati. Na inicijativu vođâ radikala preko Glavnoga odbora udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić" iz Beograda (kojemu je predsjednik bio Dragoljub V. Protić, a 1927.-1928. godine Puniša Račić) nakon dvomjesečnih priprema u kolovozu 1924. godine u Osijeku je osnovano Udruženja srpskih četnika za Osječku oblast i Baranju. Počelo se s okupljanjem istomišljenika i s osnivanjem četničkih udruženja. Uslijedilo je tijekom 1924./25. godine osnivanje četničkih pododbora na području Osječke oblasti od Osijeka i Đakova, Broda do Bjelovara, ali i fizičkih obračuna za obranu "Nj. v. Kralja i Otadžbine" protiv "Radićevaca" i "Hanaoaca", te komunista i drugih protivnika pri kojima se upotrebljava i oružje. U tim događajima sudjeluje i ORJUNA.

U Osijeku je 8. IX. 1924. održana Oblasna konferencija četničkog udruženja koja je donijela i rezoluciju koja završava pozivom četnicima "Na okup za Kralja i Otadžbinu". U rujnu 1924. godine iskorišten je boravak kralja i kraljice na državnom imanju u Belju, te ih je kralj primio na duži razgovor. U Osijeku je 1. X. 1924. godine bio pokrenut list "Glas srpskih četnika", pod geslom: "Za Kralja i Otadžbinu", koji je bio glavni organ tog četničkog udruženja u Kraljevini SHS i

prvi četnički list na području Slavonije i Hrvatske.[17] U njemu su jasno bili istaknuti zadaci i uloga srpskih četnika u Hrvatskoj i Slavoniji.[18] Pišući o ulozi četnika ističu da je složena zato što tu po njima "… kudikamo više ima unutrašnjih neprijatelja naročito u Slavoniji nego spoljnih", a kojima "najmilije bi bilo kada bi danas Hrvatskom i Slavonijom upravljao Beč i Pešta". Kako je, prema tvrdnji uredništva, Osijek jedno od glavnih legla tih "neprijatelja", naglašavajući tu Radićevce, zato je i izabran za mjesto tiskanja glavnog četničkog glasila.[19] Pripadnici ORJUNA-e u Osijeku, nakon skupštine u rujnu 1924. godine kojoj je nazočio vojvoda Ilija Trifunović – Birčanin, predsjednik Narodne obrane, a od 1929. do 1932. godine predsjedenik četničkog udruženja, ubili su 5. listopada Stjepana Veselića, vođu HANAO-a, čiji se sprovod, kojem je nazočilo više od 2.000 ljudi, među kojima i oni iz Đakova, pretvorio u političku manifestaciju protiv režima, tako da je vlast izvela vojsku na osječke ulice kojima je povorka prolazila.[20] Orjunaši i četnici nastavili su s napadima i incidentima, te rastjerivanjem zborova HRSS-a opravdavajući svoje postupke terorom Radićevaca i HANAO-a te da brane kralja i državu, dok su ih vlasti proglašavale "sporadičnim i slučajnim". No, 1925. godine vlasti su zabranile rad HANAO-a na ovome području.[21]

U to vrijeme osnovan je bio Mjesni odbor Udruženja srpskih četnika "Petar Mrkonjić" u Đakovu na čijem čelu je bio Jozo Marasović, Željezničarski skretničar u Đakovu, dobrovoljac iz Prvoga svjetskog rata.[22] Čini se da udruženje nije uspjelo okupiti neke istaknutije ljude te se i njihova aktivnost svela na paradiranje i intervencije kod vlasti, te veze sa Osijekom i sudjelovanje na značajnim četničkim manifestacijama "Srpske misli i srpskih ideala" u Osijeku, Vukovaru i okolnim mjestima kao što su krsne slave, godišnje skupštine i posvete zastava, posebice onim značajnijim i na kojima sudjeluju vođe i istaknuti članovi udruženja te predstavnici vojnih i civilnih vlasti. Tako je na Krsnoj slavi četničkoga Oblasnog odbora u Osijeku 15. II. 1925. godine bilo nazočno 120

17 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. X. 1924.

18 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. i 18. X. 1924.

19 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 18. X. 1924.

20 HDA, Grupa VII, inv. br. 854/1924. Tu su izvješća velikog župana Virovitičke županije, Redarstvenog povjereništva za grad Osijek i radikalske osječke *Straže* o ovome, ali i drugim sukobima Orjune i Hanao u Osijeku i okolici 1924. O sukobima četnika i Radićevaca te Hanaoaca izvješćivao je *Glas srpskih četnik*, ali i osječki *Hrvatski list*.

21 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 1. i 18. X. 1924.

22 HDA, Savska banovina UO, pov. II. br. 4078/1931.Saslušanje Joze Marasovića u Odjeljenju za državnu zaštitu MUP-a Kraljevine Jugoslavije u Beogradu od 18. II. 1931. On ne navodi godinu osnivanja đakovačkoga četničkog udruženja, ali se iz tiska vidi da je ono postojalo od 1925. godine Marasović kaže da je od njegovog postojanja on bio njegov "vođa", ali o radu četničkog udruženja ne govori ništa pošto to nije bilo predmet njegova saslušanja.

delegata iz 32 četnička udruženja, a na prvoj godišnjoj skupštini istog odbora 14. VI. 1925. godine nazočilo je već 500 delegata, ili u Vukovaru 2. VIII. iste godine na posveti 12 četničkih zastava, među delegatima najvjerojatnije su bili i delegati iz Đakova, iako se ne spominju jer njihovi delegati nisu govorili ili njihovi govori nisu zabilježeni.[23] Četnici su nastojali da najuže djeluju s organima policije i žandarmerije na otkrivanju neprijatelja državnog i društvenog sustava te su se otvoreno iskazivali kao režimska stranka. Zato se u okviru četničkih pododbora stvaraju i "obavještajne sekcije" sa zadatkom da prate sumljive i sve "ispade odgovornih i neodgovornih lica" dostavljaju s točnim podacima i dokazima MUP-u i četničkom Glavnom odboru, te da se odazovu pozivu mjesnih vlasti za pomoć uz njihov pismeni zahtjev. Osječka četnička obavještajna služba je u lipnju 1925. godine "senzacionalno otkrila" veliku grupu švercera u Osijeku koji su bili povezani s komunističkom centralom u Beču, a otkrila je i jednu skupinu "zavjerenika" koji su pripremali državni udar, a kasnije su isticali zaslugu za otkrivanje 1930. godine pripremanja atentata ustaške organizacije u Đakovu i diverzije na željezničkoj pruzi u Vrpolju. Uslijedile su policijske akcije i uhićenja. Zbog nepredvidljivih slučajeva "neprijateljskog držanja, špijunaže, zločina i pobune" Udruženje srpskih četnika za Osječku oblast i Baranju tražilo je od vlasti da im se izda potrebna količina oružja i kod MUP-a iznudi hitna zapovijed "da se prema četnicima za Kralja i Otadžbinu treba vladati kao ovlaštenom instancijom za obranu države".[24]

Četnička aktivnost na ovom području Slavonije, uključujući i Đakovštinu, trebala je poslužiti režimu kao dodatni pritisak na hrvatske glasače, posebice HRSS, glavne oporbene političke stranke u selima đakovačkog kotara nastanjenim Hrvatima i drugim nesrpskim stanovništvom za izbore 1925. godine. Uz to, Pašić-Pribićevićeva vlada odlučila je protiv HRSS-a primijeniti "Obznanu" i Zakon o zaštiti države od 1. I. 1925. godine zbog Radićeva posjeta Moskvi godinu dana ranije i pristupa HRSS-a u Seljačku internacionalu, proglasivši tako HRSS komunističkom strankom koja se izjasnila za "tuđinsku, protudržavnu, komunističku propagandu". Time se režim nastojao obračunati s najvećim političkim protivnikom na izborima i s federalističkom opozicijom. Raspuštene su sve organizacije HRSS, zabranjeni su svi zborovi, konferencije i rad ove stranke kao i izlaženje njenih novina i publikacija, ali nije zabranjeno njezino sudjelovanje na izborima. Brojni članovi stranke su bili uhićeni,

23 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 16. II, 14. i 15. VI. 1925. te *Radikalska omladina* (Vukovar), 8. VIII. 1925. O djelovanju četnika na vukovarskom području, usp.: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287.

24 *Glas srpskih četnika* (Osijek), 14. i 15. VI. 1925.

uključujući i S. Radića. Tada su 5. I. 1925. godine u Đakovu izvršene policijske premetačine i zaplijene materijala u stanovima vodećih ljudi HRSS-a, i to Dragana Devčića, Đure Turkalja, Stjepana Hefera, te Mirtejića, koji su uhićeni i odmah osuđeni na 8 do 14 dana zatvora.[25] Uhićena su izvršena i u Osijeku, gdje je zabranjen "Hrvatski list", te u ostalim kotarskim središtima Slavonije uz razne pritiske, kako od vlasti tako i od nacionalističkih organizacija četnika i ORJUNE, a slično je bilo i u drugdje u Hrvatskoj. Vlada je na izbore izašla jedinstveno tj. zajedno NRS i SDS kao "Nacionalni blok" sa sloganom "državotvornosti" protiv svih "antidržavnih". Kako se rukovodstvo HZ-a krajem 1924. godine izjasnilo za republiku i time približilo HRSS-u, to su i oni zajedno kao hrvatski federalistički blok nastupili na izborima.

No, i uz izborni teror u Đakovu je na parlamentarnim izborima 8. II. 1925. godine ispred vladine liste "Nacionalnog bloka" premoćno pobijedila lista HRSS-a s Mijom Birtićem, predsjednikom Kotarskog odbora HSS-a Đakovo, s nosiocem liste dr. Milovanom Žanićem na virovitičkom izbornom okrugu, koji je izabran za narodnog poslanika kao zastupnik đakovačkog kotara. Na okrugu je od 7 narodnih poslanika HRSS osvojio 5, a "Nacionalni blok" 2 poslanička mjesta u Narodnoj skupštini.[26] No, i uz pritisak i teror režimskog aparata, gdje su bila uključena i četnička udruženja, pa vjerojatno i ona na području Đakova, brojna uhićenja, pri čemu je bilo i uporabe oružja i policijske torture, te ubojstava Hrvata seljaka, na izborima 8. II. 1925. godine. HRSS je postigla najveći dotadašnji uspjeh s osvojena 532.872 glasa i 67 zastupničkih mjesta, zauzevši drugo mjesto, odmah iza radikala. To je razlog da su se pritisci na HRSS, koja je i dalje bila zabranjena, pojačavali, a zbog čega S. Radić mijenja taktiku i pregovora s radikalima. Pregovori su završili 14. VII. 1925. godine sporazumom kojim se priznaje Vidovdanski ustav. Nakon toga su utamničeni prvaci stranke HRSS-a pušteni iz zatvora, a stranka je nastavila rad pod nazivom Hrvatska seljačka stranka (HSS) te je dobila 5 ministarskih mjesta u vladi. Prije toga demokrati i potom radikali su iskoristili vlast za progone komunista i HSS-a na području Đakovštine, koji su npr. na općinskim izborima 1920. godine u Đakovu od 18 mandata osvojili 4 ili 22%, a na području đakovačkog kotara od 124 mandata osvojili 15 ili 12 posto, tako da od 1921. godine prestaje ovdje njihovo javno

25 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 234. Navedeni podaci, koje je prenio onodobni tisak, pokazuju da je osim Devčića riječ o članovima rukovodstva HSS-a iz Osijeka i okolice koji su vjerojatno uhićeni u Đakovu.

26 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 92. i *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 8. II. 1925. godine*, Beograd, 1926., str. 152.-157.

djelovanje.[27] Iste su metode primijenjene su bile i protiv pripadnika njemačke i mađarske manjine, ali i mnogih Hrvata iz HRSS-a i drugih oporbenih stranka. Takvo stanje značajnije nije moglo promijeniti ni nastojanje HSS-ovih ministara, pa i samoga Stjepana Radića, koji je nakon ulaska u vladu 17. XI. 1925. godine postao ministar prosvjete te napadao radikale. Radić je zajedno s ostalim članovima vodstva morao uvjeriti članove i pristaše HSS-a da prihvate politiku sporazuma i da mu pružaju punu podršku. Na toj crti prijetio je veći raskol među HSS-om i na području Đakovačkog kotara kao što je to bio slučaj u Osijeku gdje se Kotarska organizacija HSS-a Osijek izjasnila protiv nove političke orijentacije vodstva stranke i osudila S. Radića, dok se Mjesna organizacija HSS-a Osijek izjasnila za S. Radića i novu politiku stranke i pokrenula glasilo "Narodni glas". Kotarska organizacija HSS-a Đakovo na sastanku 2. VIII. 1925. godine izglasala je puno povjerenje novoj političkoj orijentaciji Radića i vodstva stranke te zatražila od dr. M. Žanića, zastupnika đakovačkog kotara, inače člana HZ-a, da vrati mandat Radiću. No, skupina narodnih zastupnika na čelu s dr. Stjepanom Bućom bila je protiv takve politike zbog čega je bila te isključena iz HSS-a. Ta je skupina nastavila samostalno djelovati pa su 27. rujna 1925. godine održali u Đakovu sastanak s oko stotinjak nazočnih među kojima je bilo i "nekoliko pristaša radikala i vidovdanaca" koje je predvodio Dragan Devčić, predsjednik đakovačke Kotarske organizacije HSS-a. Na sastanku Kotarske organizacije HSS-a Đakovo 8. XI. 1925. godine, kojem su prisustvovale obje strane, došlo je do pokušaja fizičkog napada Devčića na Antu Pavličića, starog pristašu HRSS-a, bacivši ga na skupštinare te su intervenirali i organi vlasti. Na kraju su u Đakovu pristaše HSS-a prihvatile politiku sporazuma i pružile podršku Radiću i njegovom radu, ali su posljedice ostale i nakon izlaska HSS-a iz vlade i njenim prelaskom u oporbu početkom 1927. godine kroz smanjeni broj glasova na izborima te kroz pojavu disidenata.[28]

Radikali su poradili na četničkoj homogenizaciji te je početkom kolovoza 1925. godine bilo izvršeno spajanje dvaju udruženja u jedinstveno "Udruženje Srpskih Četnika za Kralja i Otadžbinu 'Petar Mrkonjić'", što je provedeno i na području osječke oblasti.[29] No, kao jedna od posljedica suradnje NRS-a i HSS-a bilo je gašenje "Glasa srpskih četnika", glasila četnika Osječke oblasti te podatke o đakovačkim četnicima nalazimo u drugim četničkim glasilima. Tako iz lista

27 D. JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, str. 99.-104. i 155.

28 Dragiša JOVIĆ, "O reagiranju Radićevih pristaša u Slavoniji ma politiku sporazuma s Radikalnom strankom", *Slavonski povjesni zbornik*, 25/1-2., Slavonski Brod, 1988, str. 63., 69.-70., 73.-74. i 77.

29 HDA, Grupa XIII., dok. inv. br. 1046. Obavjest Glavnog odbora Udruženje Srpskih Četnika za Kralja i Otadžbinu "Petar Mrkonjić" velikim Županima od 9. VIII. 1925. o spajanju dotadašnjih dvaju četničkih udruženja u jedno.

"Četnik" vidimo da u Đakovu do jeseni 1929. godine postoji četnička organizacija, da njezini delegati sudjeluju na Oblasnoj skuštini Udruženja srpskih četnika za kralje i otadžbinu "Petar Mrkonjić", ali njihovu aktivnost ne spominju, osim da nisu poslali novac za 100 brojeva toga lista.[30]

Pojedinci iz Đakova, prvenstveno radnici organizirani u podružnici Nezavisnih sindikata, uključuju se u neke aktivnosti komunista Osijeka te će sudjelovati na izborima kao Radnička lista ili lista Nezavisnih radnika.[31] Pojedini hrvatski omladinci uključit će se u Osijeku 1926. godine u novoosnovanu Hrvatsku stranku prava (HSP), a nakon njezine zabrane 1927. godine u novoosnovanu Hrvatsku prosvjetnu organizaciju, koja će biti zabranjena 1929. godine. Preko te veze dolazi do aktiviranja ustaške skupine u Đakovu, ali i do njezinog otkrivanja i uz pomoć četnika.[32]

Na izborima za Narodnu skupštinu od 11. IX. 1927. godine lista HSS-a za kotar Đakovo, s nosiocem Fabom Petrovićem, seljakom, opet je uvjerljivo pobijedila, a također i na Osječkoj oblasti. Više glasova u Osječkoj oblasti, osobito u Osijeku,[33] a istodobno su hrvatske stranke dobile nešto manji broj glasova, pa se pisalo o "porazu Hrvata u Osijeku" te "uspjehu srpskih stranaka".

U listopadu 1927. godine stvara se Seljačko-demokratska koalicija (od HSS-a i SDS-a), najjača oporbena politička skupina u zemlji. U Đakovštini je posebno odjeknula velika skupština SDK-a održana u Osijeku 10. lipnja 1928. godine na kojoj je Stjepan Radić oštro govorio protiv nasilja i korupcije u Beogradu, dok je S. Pribićević istaknuo potrebu promjene ustava kojom "treba osigurati ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca u državi". Dva dana potom u Narodnoj skupštini Puniša Račić u ime Radikalne stranke konstatira "da država treba da se zove Velika Srbija, jer će ona kao takova biti nepobjediva". Istodobno su vladine pristalice zahtijevale od vlade da na SDK primjeni "Obznanu" i Zakon o zaštiti države. Vlada se na to nije odlučila, ali se u radikalskom tisku prijetilo ubojstvom S. Radiću i S. Pribićeviću.[34] Uslijedio je atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. VI. 1928. godine i ubojstvo dvojice

---

30 *Četnik*, organ viteško patriotske organizacije Srpskih četnika za Kralja i Otadžbinu "Petar Mrkonjić" (Beograd), 7. VII., 15. VII. i 18. VIII. 1929.

31 Djelovali su kroz novoosnovani Radničko-seljački republikanski savez (RSRS) i list "Riječ radnika i seljaka". Na virovitičkom okrugu lista KPJ od 49. 893 glasa dobila je 2.799 ili 5,6% glasova, od čega na đakovačkom kotaru 108 ili 1,4% glasova. D. JOVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1918. - 1929.*, str. 249.

32 *Hrvatski list* (Osijek), 13. VIII. 1941.

33 *Narodni val* (Zagreb), br. 49, 1927., str. 8. Na čelu liste HSS-a za Osječki okrug (Županiju) bio je Dragutin Kovačević, seljak. Kod konstituiranja Oblasne skupštine Osijek 1927. HSS je od 77 članova skupštine imala 59 mandata, SDS 11 mandata, HFSS 3, NRS 2, HPS 1 i disidenti SDS 1 mandat. HSS je na razini države dobio 26.570 i 61 mandat.

34 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 385.-386.

te ranjavanje trojice hrvatskih prvaka, među kojima i Stjepana Radića, koji je 8. VIII. podlegao ranama. SDK napušta Narodnu skupštinu 21. VI. 1928., objavljuje apstinenciju, traži reviziju ustava i vraćanje na 1918. godinu. Sve to izazvalo je ogromno ogorčenje hrvatskoga naroda, ali i njegovu veću homogenizaciju oko HSS. Tako je bilo i u Đakovu, odakle su mnogi išli u Zagreb na Radićev sprovod. Nakon toga tamošnji Hrvati masovno će se opredjeljivati za HSS-a, iako će vladine jugoslavenske (velikosrpske) stranke biti na vlasti sve do izbora u 1938. godini, kada će HSS i SDS pobijediti.

Kralj i velikosrpski političari pokrenuli su pitanje "amputacije" Hrvatske, a u javnosti su se pojavile i različite karte, na kojima su bili iskazani dotadašnji prijedlozi od pukovnika D. Simovića i M. Antonijevića (iz 1918. godine) i N. Pašića (prije 1926. godine) do tadašnjeg (1928. godine) kraljeva službenog prijedloga. SDK je te prijedloge proglasio veleizdajom. U svim tim prijedlozima Đakovo i njegov kotar ulazili bi u sastav "velike Srbije". Dr. Vladko Maček i Svetozar Pribićević su se početkom rujna 1928. godine javno izjasnili protiv amputacije i "velike Srbije" ističući da se Hrvatska slobodnom voljom ujedinila sa Srbijom u jednu državu i to sporazumno s obje strane što ima međunarodni značaj. Pošto, nadalje, Srbijanci nisu "ove naše krajeve osvojili na puški i na sablji", već su "s nama stvorili ovu zajednicu, onda može biti samo rastava, a ne amputacija".[35] Đakovčani su se ubrzo u velikoj većini izjasnili protiv svake amputacije, cijepanja i rušenja države, nazivajući radikale i druge pobornike takvih prijedloga "veleizdajnicima".

Osnivanje i rad četničkih udruženja u Đakovu i na đakovačkom kotaru do 1929. do 1941. godine

Na veliku krizu u zemlji kralj Aleksandar odgovorio je vodeći se krilaticom "jedan kralj, jedan narod i jedna država" 6. I. 1929. godine državnim udarom, ukidanjem Ustava, raspuštanjem Narodne skupštine i uvođenjem osobne diktature, čime je osigurao neograničenu izvršnu, zakonodavnu i vojnu vlast, a za što nikome nije odgovarao. To se iskazivalo kroz naziv države Kraljevina Jugoslavija, koja je bila podijeljena na 9 banovina od kojih je u šest umjetnim krojenjem granica osigurana srpska većina, čime je hrvatski etnički i povijesni teritorij bio raskomadan. Đakovački kotar bio je uključen u Savsku banovinu sa sjedištem u Zagrebu. Kroz integralno jugoslavenstvo tj. nametnutu umjetnu jugoslavensku nacionalnost, koji su, prema tvrdnji samih Srba, "… bili

35 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 416.-417.

kamuflirano velikosrpstvo klike i koterije u Beogradu koji su hteli da večno zadrže povlašćen položaj u zajedničkoj Jugoslaviji".[36] To oslikava i unitaristička uzrečica: "Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene", čije se oživotvorenje jugoslavenstva, uz pokušaj brisanja nacionalnih identiteta, nastojalo ostvariti najgrubljom represijom. Raspuštene su sve organizacije političkih stranaka te zabranjena svaka politička djelatnost koja je po ocjeni organa režima bila uperena protiv državnog poretka, pa tako i na đakovačkom području. Bilo je zabranjeno spominjanje narodnoga imena, isticanje zastava i drugog znakovlja, raspuštena su brojna hrvatska društva i udruženja, ograničena sloboda govora, uvedena cenzura, a pooštreni su i zakoni prema svim građanima Jugoslavije, koji navedene zabrane ne bi provodili ili se na bilo koji način protivili diktaturi. To je bilo određeno novim "Zakonom o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi", a sudio im je osnovani "Državni sud za zaštitu države" u Beogradu, nadležan za cijelu državu, čime se nastojalo onemogućiti svaki politički rad i djelovanje. Donijet je i novi zakon o općinama i oblasnim samoupravama, po kojima su sve općinske uprave bile razriješene, pa su banske vlasti, prema kraljevoj ovlasti, postavile nove, sebi odane općinske uprave. Nova uprava postavljena je do kraja siječnja 1929. godine u đakovačkom kotaru te gradu Đakovu. Zemlju je ubrzo zahvatila i svjetska ekonomska kriza, koja je strahovito pogodila najšire pučanstvo, ali i gospodarstvo.

Vlasti nisu odmah raspustile osječki Oblasni odbor "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" koji je, zajedno s svojim pododborima, uključujući i onaj u Đakovu, podržao diktaturu i nastavio s radom. U Osijeku je 7. VII. 1929. godine bila održana Oblasna skupština tog četničkog udruženja na kojoj su govorili delegati četničkih organizacija iz Đakova, Osijeka, Čepina, Darde i Rajića, a kao "najrevnosnije" četničke organizacije ističu se one u Čepinu, Dardi i Brodu na Savi, gdje je od njezinih članova osnovana i zasebna četnička četa, a Oblasna skupština održana je opet u Osijeku 2. IX. 1929. godine [37] No, već 10. XII. vlasti u Beogradu, radi isticanja samo "srpstva", trzavica u vodstvu i drugih razloga, raspuštaju i zabranjuju rad "Udruženja srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu" te prestaju s radom njegovi odbori, a iduće godine gasi se i list udruženja. Tako prestaje s radom Oblasni odbor tog udruženja u Osijeku i mjesni njegovi četnički odbori, uključujući i onaj u Đakovu 16. XII.,

36 Miloš M. MILOŠEVIĆ, *Otvoreno pismo gospodinu Slobodanu Jovanoviću*, Beograd, 1940., str. 14.-15.

37 *Četnik* (Beograd), 15. VII. i 18. VIII. 1929., str. 13. i 14. U izdanju od 15. VII. objavljen je "Zapisnik Oblasne skupštine u Osijeku 7. VII. 1929.".

dok im je imovina konfiscirana.[38] Većina članova toga četničkog udruženja u Đakovu, prešla je tada u Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine, koje je u potpunosti podržalo diktaturu kralja Aleksandra i nakon odobrenja 18. I. 1930. godine moglo slobodno nastaviti s radom. Režim se kroz centralističko-unitarističko uređenje te kraljevu diktaturu održavao još većom represijom i političkom prevlašću Srbije. Četnici kao čuvari takva državnog poretka i pomagači vlasti u saniranju unutarnjih problema nakon odobrenja rada 1930. godine intenziviraju aktivnosti oko stvaranja mreže četničkih organizacija diljem Hrvatske, uključujući i đakovačko područje gdje odmah te godine započinje rad na osnivanju četničkog udruženja u Đakovu i na području đakovačkog kotara, pri čemu se svojim dolascima u Đakovo angažira osobno i sâm vođa tog udruženja vojvoda Kosta Pećanac. Režim je odmah započeo s brojnim uhićenjima te je u prosincu 1929. godine bio uhićen i dr. Maček, predsjednik bivše HSS-a.[39] Zato su se HSS-ovi narodni poslanici inž. Košutić, potpredsjednik i dr. Krnjević, glavni tajnik HSS-a, koji su izbjegli u inozemstvo, obratili siječnja 1930. godine za pomoć memorandumom Ligi naroda, ali bez učinka.[40]

Kao jedan od odgovora na ubojstva niza Hrvata i velikosrpska nasilja nakon uvođenja diktature, 1929. godine dolazi do osnivanja ilegalne organizacije "Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret" s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. Pavelić i veći dio ustaškog vodstva djeluju u inozemstvu, gdje okupljaju dio državotvornih emigranata i osnivaju organizacije i uporišta među kojima i u Đakovu i na području đakovačkog kotara, te pripremaju i izvode pojedine akcije u zemlji, kao npr. podmetnute eksplozije na željeznici u Osijeku, eksploziv u vlaku u Vinkovcima, planirane atentate i eksplozije u Đakovu i Vrpolju, dok je posebice bila poznata ona 1932. godine u Lici kao Velebitski ustanak.[41] Zato će se oni kao

38 HDA, Grupa VII, dok inv. br. 863/1929.i SB UO, Pov. II. br. 3817/1934. Telegram Kotarskog načelstva Đakovo od 16. XII. 1929. Okružnom inspektoratu u Osijeku o raspuštanju i zabrani rada Udruženju srpskih četnika "Petar Mrkonjić" u Đakovu uz obavijest da je arhiva zaplijenjena i u načelstvu pohranjena te da udruženje imovine nema.

39 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 466.-470. i 474. U političkoj parnici protiv dr. V. Mačeka, presjednika HSS-a i "terorističke" skupine (Bernardić) u Beogradu 1930. pred "Državnim sudom za zaštitu države" u obrani 23 optuženih sudjelovao je i dr. Ante Crvić, odvjetnik iz Đakova te osječki odvjetnici dr. Stjepan Hefer i dr. Ferdo Bošnjaković. Maček je s osam drugih oslobođen, dok je ostalih 14 optuženih osuđeno od 1 do 15 godina robije.

40 Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968., str. 299.-300.

41 HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1229 i 1242. Opširnije: Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine,* Zagreb, 2006., a o navedenim aktivnostima u Đakovu na str. 232. i 237. Vlasti su nakon toga dugo vremena pojačali i davali policijska osiguranja na željezničkoj stanici Strizivojna-Vrpolje.

hrvatski "nacionalisti i separatisti" posebice naći na udaru režima diktature, a Pavelića su jugoslavenske vlasti u odsutnosti osudile na smrt.

Režimu je četnička organizacija služila kao jedno od sredstava za borbu protiv sve jačeg oporbenog raspoloženja stanovništva, poglavito u Hrvatskoj. Četnici su uz oslonac i pomoć vlasti nemilosrdno obračunavali sa svojim političkim protivnicima primjenjujući najčešće raznovrsne oblike terora koji su u nizu slučajeva završavali zločinima. Posebno su na udaru bile pristalice bivših hrvatskih nacionalnih stranaka, najčešće označavani kao "plemenski" i "separatistički pokreti" koji razbijaju i ruše osnove Kraljevine Jugoslavije, ali isto tako i pristaše ilegalne KPJ. U to vrijeme niz je uhićenja i suđenja komunistima u Osijeku, ali i uhićenja i istraga nad više pojedinaca, nekih članova HSS-a te hrvatskih nacionalista u svezi s ustaškim izvedenim i planiranim terorističkim akcijama, uključujući i one u Đakovu. Uhićenici su iz Đakova bili provedeni u Zagreb, gdje su tijekom istrage bili mučeni, tako da je Ivan Bošnjaković preminuo.[42] Nakon istrage njih 12 je u Beogradu svibnja 1931. godine bila osuđeno na 3 smrtne osude i 126 godina teške robije.[43] Pojava ustaške aktivnosti u Đakovu i na području đakovačkog kotara, iako su otkriveni i uhićeni osumnjičenici, bila je dovoljna da se Đurić, kotarski predstojnik iz Đakova, premjesti u Ogulin. Premješteni su i drugi činovnici kao npr. Ivan Mitrović, poštanski činovnik koji je premješten iz Đakova u Sarajevo jer "se isti uvijek kretao u društvu pristaša bivše Radićeve partije, napose mladih ljudi".[44]

Osnovno programsko načelo četničke organizacije bilo je zalaganje za ideju "jugoslavenskog nacionalizma", tj. "beskompromisnog integralnog jugoslavenstva i unitarizma", što je bila i službena politika režima nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra 1929. godine. Drugo i treće programsko načelo bilo je zalaganje za vladare iz dinastije Karađorđevića i jedinstvenu Jugoslaviju, što je izraženo u četničkom geslu "Za Kralja i Otadžbinu". Ne čudi odobrenje "Udruženju četnika za slobodu i čast otadžbine" o čemu su izvještene sve banske vlasti u zemlji "kako bi dozvolile rad i postojanje mjesnih pododbora" ove četničke organizacije.[45] Na osnovu odobrenja nastavit će s radom neka od postojećih i osnovati se nova četnička udruženja pa tako i u Đakovu i na području

42 HDA, Grupa VII., inv. br. 1239. Izvješće Kotarskog načelstva Đakovo od 30. VII. 1930. Banskoj upravi Savske banovine o upućivanju u Zagreb 20 uhićenika u svezi ustaške terorističke akcije te Izvješća osječke policije o eksplozijama na Željezničkoj stanici u Osijeku 30. VI. 1931. i 14/15. VIII. 1932. koje su organizirale ustaše.

43 Opširnije: Mario JAREB, "Đakovo i ustaško djelovanje tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 8, Đakovo, 2007., str. 135.-150.

44 HDA, SB, UO, Pov. II., br. 11035/1930. Izvješće Sreskog načelstva Đakovo Banskoj upravi Savske banovine od 19. VIII. 1930. i Okružnog inspektorata Osijek od 14. X. 1930.

45 HDA, SB, UO, Pov. II., br. 17565/1930.

đakovačkog kotara. Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine je 12. V. 1930. godine u Beogradu održalo kongres na kojem su određeni budući zadaci.[46] Iako će se rezultati prvenstveno postizati na područjima nastanjenim srpskim stanovništvom, cilj je bio da se vodi šira akcija u ostalim područjima zbog privlačenja Hrvata. Ujesen 1930. godine u Slavoniji dolazi do osnivanja Pododbora Četničkog Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Đakovu.[47] Bio je to privremeni (kotarski) odbor koji je djelovao bez prijave kotarskim vlastima do 1932. godine, te je radio većinom na okupljanju novih članova i promicanju programa četništva. Čini se da Đakovo nije slučajno izabrano, zbog Strossmayera, te osnivanja Sokolskog društva u okviru Sokola Kraljevine Jugoslavije (kojemu je 1929. godine odobren rad) i odluke o izgradnji Sokolskog Doma u Đakovu kao i pridobivanja Hrvata u četničku organizaciju. "U cilju formiranja četničkih udruženja na ovom području 1930. g. dolazi u samo Đakovo KOSTA PEĆANAC, četnički vojvoda sa grupom uniformiranih četnika, političara, književnika, novinara i drugih predstavnika raznih organizacija. Na čelu s njim ova grupa posjetila je grob Strosmayera i pjesnika Botić Luke. Na ulazu u katedralu dočakao ih je dr. SPILETAK, kanonik, koji im je u znak dobrodošlice između ostalog rekao: 'Poručite zvanično i nezvanično Beogradu, da se Jugoslavija ne stvara bombama i kamama, već bratskom ljubavi kakvu je uvijek propovjedao Josip Juraj Strosmayer'. Ovaj govor dr. Špiletaka unio je izvjesnu paniku u redovima ove grupe, ali bez obzira na to oni su posjetili grobove ŠTROSMAYERA i BOTIĆA, gdje su se poklonili i položili vijenac. KOSTI PEĆANCU i ostalima stavljeno je do znanja da je rimokatolički kler protivan osnivanju četničkih udruženja. Oni se na ovo nisu obazirali, već su organizovano pozivali pojedine Srbe iz vlasti i bogatije Švabe na tom terenu i tako osnivovali četničko udruženje u Đakovu. Naročitu ulogu u organizaciji četničkog udruženja odigrao je MARASOVIĆ JOZO, željeznički službenik, koji je kasnije postao i rukovodilac. Kao rukovodilac MARASOVIĆ je igrao vidnu ulogu u društvenom i političkom životu, učestvovao u donošenju odluka za postavljanje pojedinih službenika u državnoj upravi, pa i samih sreskih načelnika".[48]

---

46 *Narod i država* (Osijek), 12. V. 1930., str. 3.

47 Prvi četnički odbor bio je osnovan u Borovu već 1929. prije odobrenja rada udruženju, zatim u Đakovu i Osijeku 1930. te u Vukovaru 1931. Opširnije: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287. i "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji /1918.-1941./ (Drugi dio /1929.-1941./)", *Scrinia slavonica*, 6, Slavonski Brod, 2006., str. 342.-401.

48 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111. Ivan Šarčević-Hans iz Đakova (1914.-2007.) u razgovoru s Brankom Ostajmerom od 22. VIII. 2006. o osnivanju četničke organizacije u Đakovu izjavio je: "Onda su

Đakovački četnici bili su od početka najneposrednije povezani sa osječkim četnicima i tamošnjim patriotskim, nacionalnim i viteškim društvima sličnog programskog sadržaja, kojima je bio odobren rad kao što su: Udruženje dobrovoljaca, Narodna Odbrana i Udruženje rezervnih oficira, a u kojima je bila nekolicina članova rodom s đakovačkog područja.[49] Dokaz potpore i zaštite vojnih krugova pokazuje i podatak da je počasni predsjednik četničkog udruženja u Osijeku bio pukovnik Šćepa Simović, zapovjednik Osječkoga vojnog okruga koji je obuhvaćao i đakovački kotar.[50] Namjera režima kod osnivanja ovih četničkih udruženja u Đakovu i Osijeku i potom na njihovim kotarevima bila je da "formira neku vrst posebne odane vojske 'Kralju i Otadžbini' koja će se u danom momentu boriti za opstanak postojećeg režima". Tako su ova četnička udruženja "korištena u raznim političkim akcijama i predizbornim kampanjama u pravcu zastrašivanja i maltretiranja građana, koji bi se bili na bilo koji način suprotstavili tadašnjem režimu".[51] To se pokazalo tijekom izbora, ali u drugim prigodama.

Nakon uvođenja kraljeva Ustava 1931. godine, po kojem kralj ima vrhovnu vlast, a politički život nije slobodan, raspisani su bili za 8. XI. 1931. godine parlamentarni izbori. No, mogla se prijaviti samo zemaljska lista za cijelu zemlju što je mogla i učinila jedino vlada generala Petra Živkovića. Potrebno je kazati da je bilo pojedinih narodnih poslanika bivše HSS, na čelu s dr. Nikolom Nikićem, koji su htjeli surađivati s kraljem i sudjelovati na izborima i koji su to iskazali na sastanku 26. VIII. 1931. godine. Među njima je bio i Faba Petrović, bivši đakovački narodni poslanik HSS-a. Iako je tisak izvješćivao kako je Đakovu "vrlo živo intersovanje za izbore", mnogi su apstinirali jasno iskazujući svoj otpor diktaturi, te je vladina lista u Đakovu s Lazom Kanurićem, bivšim vođom đakovačkih radikala, te dr. Ivanom Lončarićem kao nositeljem liste i kao jedina za kotar Đakovo, pobijedila, i Lončarić je izabran za narodnog poslanika. Neposredno prije ovih izbora u Zagrebu je na zagrebačkom redarstvu od

---

oni, tridesete-trideset prve su osnovani u Đakovu. Ovako je bilo, osnivanje četničke organizacije bilo je ... znam točno da je bila nedjelja, bila je povorka, Kosta Pećanac – njihov vođa – da je bio u Đakovu, i stupali su – još smo mi kritikovali – sa puškama na leđima – ošli u katedralu. E onda se počelo, od tridesete-trideset i prve godine, počelo se širiti četništvo. A šta je bilo? Mnogi mladi dečki su išli u četnike zato da dobiju pištolj ... Ali oni nisu trajali dugo ...." Zahvaljujem se kolegi B. Ostajmeru što me upozorio na ovu izjavu i što mi je ustupio na korištenje. Inače su Đakovčani svoj odnos i nezadovoljstvo iskazali time što su neki od njih jednom prigodom noću 1932. onečistili ploču četničke organizacije na kući gdje se nalazila.

49 HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1190. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 16. VII. 1930. Banskoj upravi Savske banovine o članovima tih udruženja.

50 HDA, SB UO, Pov. II. br. 2354/1936. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 13. VI. 1936. Banskoj upravi Savske banovine o osnivanju Pododbora četničkog udruženja u Osijeku.

51 HDA, R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek (bivši kotari Osijek, Đakovo, Valpovo i B. Manastir) /elaborat/, str. 61.

dugotrajnog zlostavljanja umro Bošnjaković, limarski obrtnik iz Đakova, što je ogorčilo dio Đakovčana.[52]

Režim u namjeri organizacijskog jačanja osnove svoje vlasti, uz osnivanje četničkih udruženja, inicira krajem 1931. godine od svojih pristaša osnivanje nove režimske organizacije. Ta režimska Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija (JRSD), koja je 30. IV. 1932. godine u Osijeku održala veliku manifestacijsku skupštinu na koju je iz Đakova vozio poseban vlak, od srpnja 1933. godine mijenja naziv u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) i okuplja krug režimu povjerljivih ljudi, većinom ranijih pristaša NRS-a i SDS-a te dijelom DS-a, uglavnom prijašnjih sudionika u aparatu vlasti i nekolicinu bivših pristaša HSS-a koji su, bilo pod pritiskom, bilo u želji za vlašću i materijalnim probicima, kroz podršku režimu u novoj stranci, tražili svoj udio u vlasti. Tako je u Đakovu do sredine 1933. godine bio osnovan Odbor JRSD-a na čelu s Lazom Kanurićem, ali nije imao vidnijeg uspjeha. Vlasti su nastojale učvrstiti svoj položaj i općinskim izborima 1933. godine te su poduzimale represivne mjere protiv oni koji su nagovarali ljude u Đakovštini da se ne upisuju u JRSD-a te odvraćali građane od glasovanja za izbore u općinama.[53]

Kako je djelatnost opozicijskim strankama i dalje bila onemogućena, vodstvo SDK-a donijelo je 7. XI. 1932. godine tzv. Zagrebačke punktacije, kao hrvatski nacionalni program, kojima osuđuje apsolutistički poredak – po obliku hegemonističko-centralistički jugounitarizam, a po sadržaju velikosrpski hegemonizam – i predložilo uređenje države na federalističkom principu. Poredak je odgovorio represijom utamničivši i dr. Mačeka na tri godine, ubivši 1933. godine Josipa Predavca, potpredsjednika HSS-a i glavnog stranačkog zadružnog i gospodarskog ideologa, a mnogi su stranački prvaci bili uhićivani ili proganjani i maltretirani, među kojima i neki u Đakovu. Dio atmosfere na đakovačkom području u to vrijeme možemo osjetiti i iz izvješća kotarskog predstojnika iz Đakova. Između ostalog 1931. godine izvješćuje o saslušanju Joze Marasovića, predsjednika četničkog udruženja u Đakovu, 1932. godine o pojačanom osiguranju na željezničkoj pruzi kod Strizivojne, protudržavnim poklicima pri proslavi 50-godišnjice đakovačke katedrale, poništenju državnog grba u Đakovu, 1933. godine o isticanju hrvatskih zastava u sali jedne restauracje u Đakovu, o napadu na žandamerijsku stanicu u Semeljcima, širenju nacionalne

52 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 496.-497. i 507. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 173.

53 HDA, fond: 145. Savska banovina, ODZ, pov. spisi, br. 14.253 i 29.593/1933. Izvješća Kotarskog načestva Đakovo od 28. V. 1933. agitaciji protiv upisivanja u JRSD od strane Đure Ferića, općinskog bilježnika u Trnavi (koji je ubrzo umro) i odvraćanju od glasovanja na općinskim izborima.

mržnje od strane kapelana Josipa Šercera iz Semeljaca, agitaciji protiv upisivanja u JRSD,[54] požaru u Katedrali u Đakovu, zaplijeni letka o govoru A. Hitlera na pošti u Gorjanima i odvraćanju stanovništva od glasovanja za općinske izbore 1933. godine na đakovačkom kotaru.[55]

Na đakovačkom selu, gdje su sitni seljaci bili najbrojniji od 54,3%, a sa i srednjim seljacima činili 95,7% od ukupnog broja gospodarstava i rasplagali sa 64% ukupne raspoložive zemlje, počele su se izrazitije osjećati i posljedice svjetske gospodarske krize. To se očitovalo kroz niske cijene poljoprivrednih proizvoda, sve veću zaduženost seljaka, preopterećenosti porezima i drugim davanjima, te ukupno pogoršavanje ionako teškog položaja, što je povremeno dovodilo do sukoba (uključujući i poneki oružani) s vlastima.[56] Režim se koristio se aparatom vlasti, agrarnom reformom i svim ostalim što mu je bilo na raspolaganju u političke svrhe i za stvaranje što jačeg oslonca, prvenstveno u kolonijama i selima naseljenim srpskim stanovništvom. Istodobno se odvija proces svakojakih pritisaka na Hrvate, Nijemce i Mađare s krajnjim dugoročnim ciljem njihovog posrbljivanja ili etničkog čišćenja, kako bi ovo područje u konačnici postalo dio buduće "srpske jedinice", odnosno velike Srbije. Pritisak pogađa i Srbe koji ne prihvaćaju njihov navedeni politički program. Metode su bile različite, od državnog političkog terora zabrane (ili onemogućavanje) rada hrvatskih stranaka, društava i organizacija u Đakovu (kao npr. zabrana podružnice HKD-a *Napredak* 1933. godine), zabrane političkih, kulturnih i vjerskih hrvatskih skupova, uhićivanja, suđenja, premještanja i otpuštanja Hrvata koji ne pristaju uz režimske stranke i skupine, već većinom uz oporbenu HSS, pa sve do fizičkog nasilja. Uz to, dovode se politički podobni većinom Srbi na

54 HDA, fond: 145. Savska banovina, ODZ, pov. spisi, br.14059. Izvješće Sreskog načestva Đakovo od 17. VI. 1933. Biskupskom ordinarijatu u Đakovu o prijavama i kazni protiv Josipa Šercera, kapelana u Semeljcima radi "širenja plemenske mržnje" sa zamolbom da isti protiv njega "disciplinski postupi". Zanimljiva je inkriminacija koja galsi: 1. da je isti u Semeljcima "okuplja oko sebe seljake i da im drži predavanja na kojima se da odvaća pojedince od Jugoslavenstva, i da iste bodri da ostanu jedino dobri Hrvati, jer je to jedini spas", te je u Koritni jednom mladiću, koji je rekao da je Jugoslaven, odgovorio uz ostalo "tko te uči da si Ti Jugoslaven?" i da je pojedine mladiće u Koritni odgovarao da stupe u Sokolsko (Jugoslavensko) društvo i 2. da je u Koritni skupljao mladiće da bi ih "na jačanje samostane Hrvatske", te da je seljacima govorio da su svi oni koji su išli ili će u buduće ići na zborove JRSD Srbi, jer su samo Srbi u toj partiji, i da "Hrvatima nema mjesta u takvim partijama" i da je seljacima u Koritni kazao da tamošnji učitelj Varžić nije mjesto u Katoličkoj crkvi kada idući u nju na sebi nosi četnički znak te da je za to "što je išao na četnički zbor u Kumanovo podigao iz općinske kase 3.000 din. na ime putnih troškova, a da seljaci teško zarađuju pare i spremaju u općinsku kasu", zbog čega je kažnjen sa 400 dinara globe, odnosno 16 dana zatvora, iako je navedene inkriminacije poricao.

55 HDA, fond: 144. i 145. Savska banovina, UO, Pov. II. br. 4081/31; SB ODZ, pov. spisi, br.1897, 16.008, 16.568 i 20.251/1932., br. 239, 2614, 14.059, 14.253, 17.123, 28.637 i 29.593/1933.

56 Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine, str. 243. Do sukoba je dolazilo kod Semeljaca.

državno-upravne i druge dužnosti, a "po kazni" se otpuštaju iz tih službi ili premještaju iz tih mjesta domaći Hrvati. Istodobno se u manjoj mjeri, pozivanjem na zakon o strancima, odvija i protjerivanje katolika (posebice Mađara i Nijemca) s ovog područja, naseljenih ovdje u razdoblju Austro-Ugarske. Umjesto njih naseljavaju se Srbi iz drugih krajeva zemlje i manje skupine Rusa. Tako se planski mijenjala nacionalna struktura stanovništva ovoga područja u korist pravoslavnih uglavnom Srba, a na štetu katolika, uglavnom Hrvata, Mađara i Nijemaca.[57] To utječe na politizaciju seljaštva i otpor Hrvata, Nijemaca i Mađara, pa i dijela Srba (uglavnom pristaša SDS-a), među kojima je, očito, određeni odjek imalo "Pismo Srbima" S. Pribićevića, upućeno uoči Nove godine 1934.[58]

To je vrijeme kada započinje organiziraniji i sustavniji rad Pododbora Četničkog Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Đakovu koji je 1932. godine formalno prijavio svoje postojanje i rad. Ključni ljudi uprave bili su: Josip (Jozo) Marasović, Željezničarski službenik u Đakovu, predsjednik, Božo Šušak, zemljoradnik iz Đakova, potpredsjednik, Nikola Milosavljević, zemljoradnik iz Svetoblažja gdje je i živio, potpredsjednik, Rade Šijan, zemljoradnik iz Svetoblažja gdje je i živio, tajnik i Simo Bošnjak, zemljoradnik iz Kućanaca gdje je i živio, član, te predsjednik četničkog odbora u Kućancima, koji će se ubrzo osnovati.[59] Marasović je istodobno bio i predsjednik Saveza ratnih dobrvoljaca u Đakovu. Kako je Marasović bio nepismen, poslove udruženja vodio je većinom Šušak. Odbor će nastojati uključiti što više ljudi u svoje udruženje te osnovati četničke pododbore na području đakovačkog kotara. Odbor je dobivao upute i pomoć od četničkog rukovodstva iz Beograda. Rukovodstvo je 1933. godine pokrenulo u Zagrebu list "Jugoslavenski četnik". Vojvoda Kosta Pećanac, kao predsjednik i vođa jugoslavenkih četnika ovako je u njemu naznačio četnička stajališta i političke ciljeve: "Stojeći na čisto jugoslavenskoj ideologiji mi ne priznajemo nikakvu nauku, koja ide za tim da falsifikuje fakta i tvrdi da Srbi, Hrvati i Slovenci nisu jedan narod. Stojeći nepokolebljivo na ovom stanovištu Četničkim organizacijama izdat je nalog, da rade na duhovnom ujedinjenju i da se svima silama junački bore protiv svakog onoga, ko bilo iz zablude ili po inspiracijama neprijatelja spolja radi na podrivanju temelja naše državne zajednice i narodnog jedinstva. Nas četnike kao nacionaliste i čuvare slobode, i Četničko Udruženje političke razmirice, političkih račundžija, ništa se ne tiče. Naš je zadatak, da produbljujemo nacionalnu svest, čuvamo ono što se krvlju

57 Tako se npr. na đakovačkom kotaru povećao postotak pravoslavnih, uglavnom Srba, s 7, 4% iz 1910. do 1931. na 10,96% od ukupnog broja stanovnika.

58 R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, str. 645.-646.

59 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 112.

steklo, i da uzdanicu Velike Jugoslavije omladinu duhovno i stručno pripremimo, da u svakom momentu bude osposobljena, da primi eventualno nametnutu borbu, i da u danom momentu, obrani svoju nacionalnu nezavisnost i svog Velikog Kralja, pa bilo to od neprijatelja spolja ili iz nutra".[60]

Đakovačko četničko udruženje poduzelo je 1934. godine niz aktivnosti kako bi ojačalo svoje pozicije u gradu i na području đakovačkog kotara. U tomu je imalo uspjeha te se, kako je najavljivao četnički tisak, pripremalo za posvetu svoje četničke zastave.[61] Tako je, sukladno naprijed navedenim Pećančevim naputcima, "da bi što masovnije pridobilo članstvo organiziralo je razne priredbe i skupove na kojima se govorilo o svrsihodnosti četničkog udruženja, komu i čemu ono služi". Prema naknadno prikupljenim podacima, ono "...1934. brojilo je oko 200 članova na čitavom području kotara, od čega je u samom Đakovu bilo oko 50. Udruženje je imalo svoje pododbore u selu Svetoblažju, Vučevcima, Semeljcima, Bračevcima, Velikom Nabrđu i Slobodnoj Vlasti. U većem dijelu članovi udruženja bili su neugledni ljudi, koji nisu posjedovali autoriteta. Karakteristično je napomenuti, da su udruženju pristupili imućniji trgovci i velposjednici ...".[62] Kako je u đakovačkom odboru bilo desetak članova iz sela đakovačkog kotara u kojima su djelovali, to su u njima svakako okupili pojedine skupine u četničku organizaciju, ali očito ne više od deset ljudi pa zato nisu bile u tim mjestima osnivane četničke organizacije, iako se ona spominju u izjavama. Posveta je bila 7. X. 1934. godine. Bila je to najveća četnička manifestacija u Đakovu. O tome zagrebačka četnička *Nova štampa* prenosi sljedeće: "Danas je ovde uz prisustvo velikog broja četnika iz unutrašnjosti i iz samog mesta, te vojvode Koste Pećanca, vojnih i civilnih vlasti osvećena zastava Udr. Četnika pododbora Đakovo. Nakon tog svečanog čina, odan je pomen na grobu velikog Jugoslovena J.J. Strosmajera, iza čega su položeni venci od raznih pododbora u znak duboke nacionalne zahvalnosti čoveka, koji je imao hrabrosti da se u najtežim momentima isprsi i dokaže slavensku nacionalnu istinu svima i svakome. Zagrebački podobor položio je također svoj venac seni Velikog ideologa i Jugoslavena".[63] Posveti su nazočila i brojna četnička udruženja s područja okolnih kotareva. Samu posvetu zastave izvršio je rimokatolički svećenik dr. Franjo Didović, a govorio je i vojvoda K. Pećanac. Poticaj za

60 *Jugoslavenski četnik* (Zagreb), 4. II. 1933.; F. JELIĆ-BUTIĆ, "Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.)", str. 147.

61 *Nova štampa* (Zagreb), 1. X. 1933. Đakovo-pripreme za osvećenje zastave.

62 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111.-112.

63 *Nova štampa* (Zagreb), 15. X. 1934. Na prvoj stranici u crnom okviru članak pod naslovom: *Ubili su nam kralja smrt neprijateljima*, a na trećoj donose obavijest o posvećenju zastave udruženja četnika u Đakovu.

osnivanje četničkih pododbora na đakovačkom kotaru dalo je ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu dva dana nakon četničke svečanosti u Đakovu. Nakon atentata u Jugoslaviji je pojačana protuhrvatska represija, jer su mnogi nositelji velikosrpske politike za njega najčešće okrivili cijeli hrvatski narod. U Hrvatskoj, Slavoniji, pa i u Đakovu, najviše su odjeknule tzv. Sibinjske žrtve, petnaest ubijenih hrvatskih seljaka tijekom pobune (izbile radi nagomilanih nacionalnih i društveno-gospodarskih proturječnosti koje su se ispoljavale u svakodnevnom životu) u sukobu s žandarima i četnicima u Sibinju kod Slavonskog Broda u veljači 1935. godine[64] Slično je postupala žandarmerija i na đakovačkom području. Atentat je bio poticaj i za osnivanje mreže četničkih udruženja i na područjima okolnih graničnih kotareva (Osijek, Valpovo, Našice, Požega, Brod, Županja, Vinkovci i Vukovar) gdje već 1935. godine djeluje više od 50 četničkih odbora. Svi su oni uglavnom bili povezani s đakovačkim odborom. Prema pisanju "Jugoslovenske straže", početkom 1935. godine zabilježeno je postojanje i djelovanje četničkog podobora u Đakovu, Krndiji-Gorjanima, Semeljcima i Beketincima, ali bez drugih podataka (osim za Beketince), te izvješteno o zaslužnom radu vrijednog četnika Joze Marasovića, predsjednika Pododbora udruženja četnika u Đakovu, uz prigodni tekst i objavu njegove fotografije.[65] U dokumentima se tada pojavljuju i Pododbori četničkih udruženja u Bračevcima i Svetoblažju, selima s pretežnim srpskim stanovništvom, te Koritni, nastanjenoj uglavnom Hrvatima i u kojoj Srba ranije uopće nije bilo, a postojalo je i nekoliko četničkih organizacija u susjednim, nekoliko kilometara udaljenim graničnim selima vukovarskog i osječkog kotara. Očito su planski osnivane četničke organizacije najprije u Đakovu kao upravno-političkom i gospodarskom središtu te istaknutom hrvatskom gradiću s mulitetičkim stanovništvom i snažnim uporištem HSS-a. Potom slijedi osnivanje organizacija u mjestima nastanjenim uglavnom srpskim življem, obično u mjestima ili blizu mjesta gdje je HSS dobivao tijekom izbora najviše, a režimske stranke najmanje glasova, te u većim mjestima nastanjenim uglavnom Hrvatima i Nijemcima. Zato četnici često izazivaju incidente, poglavito uoči i nakon izbora, koji znaju završiti i tragično, tako da su upravne vlasti bile primorane neke od takvih odbora i raspustiti.

---

64 Opširnije: Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području slavonsko-brodskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije", *Scrinia slavonica*, 2, Slavonski Brod, 2002., str. 91.-96.

65 *Jugoslovenska straža*, zvanični organ Glavnog odbora Četničkog udruženja (Beograd), 20. I., 17. II., 21. III., 2. VI. i 21. VII. 1935. Za Beketince se navodi kako se prvoga dana osnivanja upisalo u udruženje veliki broj omladinaca i ispravnih građana. Predsjednik je Slavko Simić, podpr. Branko Miletić, tajnik Petar Anđelić, blagajnik Cvetko Simić i članovi: Luka Stjepanović, Nikola Šijan, Nikola Đukić, Lazo Anđelić i Gojko Anđelić. Nadzorni odbor: predsj. Toma Nikolić, članovi: Sreto Jovčić, Krsto Jovčić i Marko Simić.

Omasovljenje postojećih i osnivanje novih četničkih organizacija i njihove aktivnosti bile su vezane i za izbore 5. V. 1935. godine. Do tada je bio osnovan niz četničkih organizacija na selima diljem Hrvatske, od kojih su mnoge bile organizirane i kao čete. Tako je, prema podacima s četničkog kongresa, na kojem su nazočili i predstavnici đakovačkih četnika, bilo 150 četničkih pododbora na području Kraljevine Jugoslavije 1934. godine, da bi se taj broj do lipnja 1935. godine, kada je kongres održan, već povećao na 430 četničkih pododbora (od kojih je gotovo polovica bila na području današnje Hrvatske, a od toga je bilo njih 114 samo na području Savske banovine, među kojima i navedeni s đakovačkog područja) s ukupno 213.210 članova, što dovoljno govori o kakvoj se represivnoj sili radi.[66] Djelatnost ovih četničkih udruženja, posebice njihove terorističke i zločinačke akcije, koje su uglavnom nalazile zaštitu vlasti, unosile su nemir među hrvatsko stanovništvo i snažno zaoštravale međunacionalne odnose, te naišle na opću osudu širokih slojeva hrvatskog stanovništva i manjeg dijela srpskog stanovništva koje se zalagalo za zajednički život s Hrvatima, a imale su za posljedicu poduzimanje suprotnih akcija hrvatskih nacionalističkih snaga, posebno iskazanu kroz nastanak i djelatnost ilegalne ustaške organizacije, koja se zalagala za neovisnu hrvatsku državu izvan okvira Kraljevine Jugoslavije.

Parlamentarni izbori održani 5. svibnja 1935. godine trebali su pokazati odnos političkih snaga u zemlji. Predsjednik vlade Bogoljub Jeftić, okupivši svoje pristaše oko Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) terorom i falsifikatima nastojao je onemogućiti uspjeh oporbe koja je nastupila udružena s dr. Mačekom kao nositeljem liste. U đakovačkom kotaru na Mačekovoj listi je kandidat bio Mijo Birtić, zemljoradnik iz Gorjana, istaknuti HSS-ovac, dok mu je zamjenik bio Mato Glavačević, zemljoradnik iz Strizivojne. Jeftićeve pristalice, imajući u svojim rukama vlast, razvijaju u Đakovu i na đakovačkom kotaru živu političku aktivnost sa svrhom da tu vlast pod svaku cijenu i zadrže. Na Jeftićevoj vladinoj listi za đakovački kotar bila su dvojica kandidata i to Lazar Kanurić, Srbin, brijač iz Velikog Nabrđa i predsjednik JNS-a za kotar Đakovo, te Ivo H. Šolc, Hrvat, geodeta iz Đakova, koji je, prema mišljenju vlasti, trebao privući hrvatske glasače. Toj aktivnosti pomogao je dijelom i sam Jeftić svojim zborom u Vukovaru 24. travnja 1935. godine, na kojem su prisustvovali i neki dužnosnici i članovi JNS-e s đakovačkog područja. U tu aktivnost uključila su se i četnička udruženja. Vlasti su raznim pritiscima, uhićenjima i zlostavljanjima na širem području htjele ljude zaplašiti te ih privoljeti glasaju za vladinu listu. No, od 11.245 glasača Mačekova lista Udružene oporbe dobila je 9.209 ili 81,89%, glasova, a Jeftićeva vladina lista 2.031 glas (Kanurić 1670 i Šolc 361) ili 18,06%

66 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 23. VI. 1935. Izvješće s kongresa četničkog udruženja.

svih glasova birača. Dragoljub Olić, kandidat s liste D. Ljotića, dobio je 5 glasova, a Teodor Skrbić, kandidat liste B. Maksimovića, niti jedan glas. Tako je za narodnog poslanika izabran Mijo Birtić i za njegovog zamjenika Mato Glavačević.[67] Na području okolnih graničnih kotareva Mačekova lista pobijedila je na području našičkog, valpovačkog, Županjskog, brodskog, požeškog i vinkovačkog kotara te grada Osijeka, dok je Jeftićeva lista pobijedila na području osječkog i vukovarskog kotara, te u Slavoniji još jedino na području grubišino-poljskog kotara. Kako bi ublažili poraz, u Đakovo 24. V. 1935. godine iz Beograda stižu predstavnici Sokola Kraljevine Jugoslavije koji biskupu Akšamoviću dodjeljuju spomenicu povodom njegove posvete sokolskog doma i zastave u Petrovaradinu te posvete tamošnjim 1914. godine strijeljanim građanima. Nazočna je bila beogradska i novosadska sokolska delegacija u kojoj je bio i armijski general Belić, koji je u govoru istaknuo "da kroz jugoslavensku vojsku provejava jugoslavenski sokolski duh".[68]

Bez obzira na izborni teror, Udružena opozicija s nositeljem Mačekom dobila je 1,075.389 od ukupno i tako postigla značajan uspjeh. Zato je knez Pavle, iako je Jeftićeva vlada službeno proglasila pobjedu vladine liste, nakon izbora u svibnju 1935. godine uklonio Jeftića i na njegovo mjesto predsjednika vlade postavio dr. Milana Stojadinovića. Stojadinović od svojih pristaša osniva i novu stranačku formaciju nazvanu Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), koja ubrzo u Đakovu osniva svoj Gradsko-kotarski odbor i na području đakovačkog kotara odbore u Kućancima, Velikom Nabrđu i Bračevcima, mjestima nastanjenim srpskim Životjem, te u Piškorevcima, nastanjenim pretežno hrvatskim Životjem. U te se odbore uključuju pristaše režima i većina članova prijašnjih režimskih stranaka, uključujući i one iz JNS te članovi četničkih udruženja. S obzirom na snažan utjecaj bivše HSS na hrvatsko stanovništo Đakova i đakovačkog kotara, a što su pokazali izbori, to je utjecaj JRZ bio "ograničen na uže područje i to na ona sela, koja su naseljena sa srpskim stanovništvom, kao Bračevci, Veliko Nabrđe, Svetoblažje, Breznica i druga". Zatim je „imala svojih pristalica u samom Đakovu i tada u općinskim središtima, gdje su članovi ove stranke bili uglavnom državni službenici". U Đakovu su njezine pristalice bile "kako u državnim ustanovama, tako i u redovima seljaka". Njezina se "sva aktivnost provodila putem sile nego nekim političkim ubjeđivanjem", a sila se

67 *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, Beograd, 1938., str. 53.-54. i M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 180. i 180. Tablica br. III. Uspjesi kandidatskih lista u Slavoniji na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. godine. Usp.: *Obzor* (Zagreb), 21. V. 1935., str. 5., članak: Podjela mandata po izbornom rezultatu.

68 *Obzor* (Zagreb), 24. V. 1935., str. 5.

"provodila putem Žandamerije i četničkog udruženja, koje je u samom Đakovu i nekim drugim selima bilo prilično masovno i dobro organizirano", posebno tijekom izbora.[69]

Četničke organizacije na đakovačkom kotaru, sukladno svojim pravilima, radile su na daljnjem organiziranju četnika i "nacionalnih radnika", skrbile se o interesima svojih članova i njihovih obitelji, o ukazivanju počasti svojim članovima, a posebice su skrbile o podizanju "nacionalnog ponosa", svijesti o državi, "rodoljublju i viteštvu". U srpnju 1935. godine bio je osnovan Pododbor četničkog udruženja u Beketincima koje uspješno započinje rad. Đakovački četnici sudjelovali su na skupštinama, zborovima, proslavama i sličnim manifestacijama četničkih udruženja na području susjednih kotareva, gdje se nakon izbora i uz pomoć četnika i njihovih manifestacija nastojao povratiti izgubljeni utjecaj na tome području. Posveti četničke zastave Pododbora četničkog udruženja Osijek 20. X. 1935. godine, prema policijskom izvješću, nazočilo je oko dvije tisuće "četnika, rodoljuba i patriota" iz cijele zemlje, delegati mnogih četničkih udruženja, posebice iz okolice, među kojima i oni iz Đakova, u odorama i s četničkim zastavama, te četnički vojvoda Kosta Pećanac, presjednik udruženja, kojega je dočekalo 300 postrojenih četnika s 11 zastava četničkih udruženja, uz najviše predstavnike vlasti i vojske.[70] Istodobno je posvećena četnička zastavu u Čepinu, gdje su također nazočili i četnici s đakovačkog područja.[71] Zatim je uslijedila 16. XII. 1935. godine posveta nove zastave Četničkog pododbora u Borovu uz nazočnost vojvode Pećanca, a bili su predstavnici četničkih udruženja iz okolnih kotareva, među kojima i oni iz Đakova.[72]

No, ubrzo je došlo do razdora u četničkom vodstvu u Đakovu. Jedan od razloga je bio i taj što je "MARASOVIĆ kao predsjednik tražio od članova disciplinu u izvršavanju pojedinih zadataka, gdje je dolazilo u pitanje vršenje

---

69 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 108-110. Glavni rukovodioci JRZ u Đakovu bili su: Andrija Moric (Morić), općinski bilježnik iz Đakova, dr. Ivan Kenfelj, advokat iz Đakova, Lazo Kanurić, brijač iz Velikog Nabrđa i Ivan Šolc, geodeta u mirovini, iz Đakova, a na području kotara: Janko Emadi, zemljoradnik u Piškorevcima, predsjednik Mjesnog odbora JRZ, Aleksa Bošnjak, zemljoradnik iz Kućanaca, predsjednik MO, Adam Jovanović, učitelj u Velikom Nabrđu, predsjednik MO, Josip Štangl, zemljoradnik iz V. Nabrđa, potpredsjednik MO, Marko Milosavljević, zemljoradnik iz V. Nabrđa, tajnik MO i Kosta Arsenić, zemljoradnik iz Bračevaca, presjednik Mjesnog odbora JRZ Bračevci.

70 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 27. X. 1935., str. 1. Manifestacije nacionalne svijesti u Slavoniji.

71 HDA, SB Pov. II. D.Z, br. 52755/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 21. X. 1935. Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine u Zagrebu o posveti zastava četničkog udruženja u Osijeku i Čepinu. Usp.: F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 186.-189. gdje je objavljen u cijelosti.

72 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 22. XII. 1935.

represalija prema pojedinim građanima ili skupini građana, koji su protestirali protiv stvaranja četničkog udruženja".[73] Kotarski predstojnik razlog sukoba i trzavica u četničkom udruženju u Đakovu smatra "nepoverenje drugih građana prema samom udruženju i njegovim članovima" te prema "nekim navodima pronevera društvenog novca od strane blagajnika udruženja" uslijed čega je njegov rad "jenjavao".[74]

Nasilno ponašanje četnika izazivalo je i sve veće nezadovoljstvo i otpor kod upravnih organa vlasti. Nezadovoljstvo je proizlazilo i stoga što su četnici, suprotno povremenim nastojanjima vladâ, najčešće u svojim redovima okupljali samo Srbe i djelovali kao srpska politička organizacija. Ministarstvo unutarnjih poslova potkraj 1934. godine upoznalo je banske vlasti, a one sve područne organe, o potrebi suzbijanja pojedinih pojava u radu četničkih udruženja pa i zabrani njihovog rada kada je to potrebno.[75] Banska uprava Savske banovine od sredine 1935. godine započela je sa zabranom rada pojedinih četničkih organizacija na svome području koje su prekoračile svoj djelokrug rada, prouzročile razne incidente kojima su ugrozile javni red i mir te se ogriješile o zakon. Među njima bile su i one s đakovačkog područja. Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije naredilo je 4. XII. 1935. godine banskim vlastima Savske, Primorske, Vrbaske, Zetske, Drinske i Dunavske banovine, a one područnim organima, da na svojim područjima ne dozvole "osnivanje novih četničkih pododbora", te da na "diskretan i taktičan način" provjere posjeduju li pojedini četnički pododbori i pojedini njihovi članovi i dalje oružje vojničkog značenja te da o tome što prije izvijeste.[76] Na osnovu navedenih zapovjedi i Kotarsko načelstvo Đakovo i Predstojništvo gradske policije Đakovo poveli su nadzor, podnosili izvješća te predlagali raspuštanje pojedinih četničkih odbora. Zanimljivo je da ni za jedan četnički odbor na području Đakova i đakovačkog

---

73 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 111-112. Iz navedenog saslušanja Joze Marasovića pred MUP-om K Jugoslavije 18. I. 1931. se vidi da je on lažno optuživao sugrađane u Đakovu i to Avgusta Smoleja, nadzornika pruge i Miroslava Palmana, pješadijskog kapetana u mirovini da su govorili "da Pavelić radi dobro za Hrvatsku", nastojeći to dokazati lažnim svjedocima zbog čega su ga isti tužili sudu te je bio osuđen od Kotarskog suda u Đakovu 30. I. 1931. na tri mjeseca zatvora i nadokandu troškova u iznosu od 3908 dinara. No, isti se žalio na presudu sudu u Osijek i MUP-u KJ te kako se čini od kazne nije bilo ništa, dok je Smolej odmah bio premješten u Ogulin. Ipak je i Marasović bio premješten u Liku, gdje osniva nove četničke organizacije.

74 HDA, fond 144. Savska banovina. br. Pov. II. UO. br. 2354/36. Izvješće Predstojništva gradske policije u Đakovu od 29. IV. 1936. Banskoj upravi Savske banovine o četničkoj organiaciji u Đakovu.

75 F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 165.-166.

76 Arhiv Bosanske krajine, Banja Luka, fond: Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Upravni odjel II – 5/189.

kotara nije postojala prijava vlasti o radu i djelovanju, što znači da su svi protuzakonito bili osnovani i djelovali. Predstojništvo gradske policije u Đakovu 29. IV. 1936. godine izvješćuje bansku upravu Savske banovine o četničkoj organizaciji u Đakovu:

"Na gornje naređenje izveštava se da na ovdašnjem području postoji još formalno pododbor četničkog udruženja osnovan 1932. godine i da isti broji sada po spisku 47 članova.

Na čelu pododbora prema sadašnjem stanju stvari je potpredsednik Šušak Božo ratar, tajnik je Matijević Juraj poreski eksekutor, a članovi uprave su Ćušić Đuro radnik, Todić Petar puškarski majstor i Vucelić Simo poreski ekskutor, svi iz Đakova. Sva ova lica su dobrog moralnog i korektnog političkog vladanja i ponašanja.

Od članova udruženja 37 ih je iz Đakova, a 10 iz drugih okolnih sela. Domaći članovi su svi uglavnom dobrog moralnog i političkog vladanja, dok za članove strance manjkaju podaci o vladanju.

Organizovanje udruženja proveo je ovde neki Marasović Joso bivši Želez. skretničar u Đakovu, koji je kao predsednik vodio uglavnom poslove udruženja, iako za to nije bio sposoban, jer je neškolovan i nepismen čovek. Pod njegovom upravom udruženje nije u prošlosti razvilo onakav rad kakav je trebalo da razvija u smislu društvenih pravila. Čitav rad udruženja sastojao se u primanju i isključivanju članova i u kojekakvim intervencijama predsednika i članova udruženja kod vlasti za one članove koji su odgovarali za kažnjiva dela. Ovakvih lica bilo je ranije više u udruženju, jer se kod primanja članova nije pazilo na moralne kvlifikacije. Kasnije jwe bila izvršena revizija članova i ovakvi ljudi su bili uglavnom uklonjeni iz udruženja. Isto tako su kasnije prestale i intervencije pretsednika i članova udruženja kod pojedinih vlasti.

Navedeni rad udruženja izazvao je nepoverenje drugih građana prema samom udruženju i njegovim članovima. To nepoverenje se pojačalo posle sukoba i trazavica do kojih je došlo među članovima nakon osvećenja društvene zastave početkom meseca oktobra 1934. godine i to radi nekih navodnih pronevera društvenog novca od strane blagajnika udruženja. Ovi sukobi i trazavice doveli su do toga da je postepeno rad udruženja jenjavao dok nije došlo do potpunog obustavljanja rada i delovanja u mesecu avgustu 1935. tako da udruženje od tada još samo formalno postoji. Društvena uprava, izabrana zadnji put 1934. ne stara se uopšte za udruženje, a članovi udruženja ne vrše nikakve dužnosti prema udruženju. Prema tome iskazani broj članova 47 ne može se smatrati stvarnim, jer je nesumnjivo da se mnogi od njih ne smatraju više članovima udruženja.

S obzirom na izloženo stanje stvari, smatram da bi bilo najpodesnije da uprava udruženja izvrši i formalnu likvidaciju ovdašnjeg pododbora u sporazumu sa glavnim odborom udruženja u Beogradu."[77]

Nadzirući prema zapovijedi banske uprave rad četničkih udruženja na području đakovačkog kotara, kotarsko predstojništvo u samo nekoliko mjeseci (rujan-studeni) zabilježilo je nekoliko incidenata kod dva aktivna četnička udruženja – u Bračevcima i u Svetoblažju – te ih raspustilo. U odlukama o raspuštanju navedeni su i razlozi koji jasno ilustriraju način djelovanja ovih četničkih udruženja. Tako se u odluci Kotarskog predstojništva Đakovo od 4. XII. 1935. godine o raspustu Pododbora četničkog udruženja u Svetoblažju kao razlozi navode i to: 1. što je to četničko udruženje i pored zabrane kotarske oblasti Đakovo o održavnju svoga sastanka 17. XI. 1935. godine u školskoj zgradi u Slobodnoj vlasti, što je zakonom zabranjeno, ipak sastanak održalo i potom su u školskom dvorištu četnici položili prisegu, o čemu je izvjestio upravitelj škole i općinska uprava u Levanjskoj Varoši, a potvrdio i sam Petar Mirosavljević, predsjednik četničkog udruženja; 2. što su 21. XI. 1935. godine. Mirosavljević i još četiri četnika iz udruženja u četničkim odorama i naoružani puškama pri prolazu kroz selo Kondrić neovlašteno ušli u kuću Mate Cvitkovića, što Milosavljević priznaje i opravdava da su bili izazvani sa Cvitkovićevim poklikom "Živio dr. Maček", te da im je tobože "opsovao majku četničku", što su trebali prijaviti vlastima koja je jedina nadležna da po tome ureduje; i 3. što su neki članovi tog četničkog udruženja 26. XI. 1935. godine prolazili kroz Đakovačke Selce "i tom prilikom navalili na tamošnje mladiće, tukli ih kundacima i pucali za njima" o čemu se vode izvidi.

Kotarsko predstojništvo, reagirajući na navedene prijave "sa raznih strana proti rada pododbora četničkog udruženja u Svetoblažju te ponašanja članova tog udruženja prema građanstvu i vlastima" i pozivajući se na zakon, odlučilo je da se navedeni četnički odbor raspusti obavjestivši pritom P. Milosavljevića, općinsku upravu u Trnavi i Žandamerijsku postaju u Levanjskoj Varoši.[78] U odluci Kotarskog predstojništva Đakovo od 12. XI. 1935. godine o zabrani rada četničkom udruženju u Bračevcima navedeno je da "na osnovu primljenih podataka te po provedenim izvidima, ustanovilo je ovo načelstvo da su dana 8. IX. 1935. godine članovi četničkog udruženja podobora Bračevci Šašić Petar i Utješinović Vaso iz Granice izveli oružani napad sa još nekim licima na procesiju,

77 HDA, fond 144. Savska banovina, UO, pov. II, br. 2354/1936. Usp.: F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 224.-225.

78 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 286/1936. Podobor četničkog udruženja u Svetoblažju – zabrana rada.

koja je išla na posvetu kapelice u Granicama, kojom prilikom je došlo do fizičkog razračunavanja, pucnjave te bilo i ranjenih".[79] Na ovu se odluku Pododbor četničkog udruženja Bračevci 20. XI. žalio banskoj vlasti Savske banovine preko Općinske uprave u Bračevcima koja je preporučila Kotarskom načelstvu u Đakovu da mu se dozvoli daljnje djelovanje. U žalbi, koju su potpisali Borislav Stanišić, predsjednik, i Miladin Subotić, tajnik, navodi se kako su četnici izvršitelji navedenoga krivičnog djela to izveli na svoju ruku, bez znanja i odobrenja četničkog udruženja te zbog toga udruženje ne treba ni snositi posljedicu zabrane rada, a isti će nakon izrečene presude biti isključeni iz četničkog udruženja. Kotarsko načelstvo u Đakovu, u žalbi Banskoj upravi traži da se odluka o zabrani rada potvrdi "tim više, jer su u polednje vrijeme u Bračevcima učestali razni noćni ispadi" za koje se može sumnjati da su ih počinili članovi tog raspuštenog četničkog udruženja.[80] Banska uprava Savske banovine potvrdila je odluku Kotarskog načelstva Đakovo o raspuštanju ovih dvaju četničkih udruženja. U međuvremenu su se, prema izvješću Kotarskog načelstva Đakovo od 18. IV. 1936. godine, i četničke organizacije u Koritni i Beketincima, koje su prije postojale, same "od sebe razišle" tako da tada na području kotara nije bilo više četničkih organizacija. Postojao je jedino još četnički odbor u Đakovu s 47 članova, za koji je predloženo da sam "izvrši likvidaciju".[81]

Na niz nasilja i ubojstava Hrvata koje su u to vrijeme izveli četnici u obračunu s političkim protivnicima, od kojih nekolicinu i na području Slavonije, uključujući i đakovačko, reagirao je i dr. Maček, predsjednik HSS-a.[82] I dr. Sava

---

79 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 866/1936. Prema izvješću šefa Odjeljka za državnu zaštitu upućenom 26. X. 1935. Upravnom odjeljenju Banske uprave Savske banovine o napadaju na procesiju u mjestu Granica i pitanju rasturanja četničkog udruženja u Bračevcima bio je ranjen Stanko Kušenić, zemljoradnik iz Granica, i Josip Jurić, 15 god. star iz pištolja Đure Brankovića, zemljoradnika iz Rozmajerovca i bivšeg redara našičke općine, koji je ispalio tri hitca. U procesiji se "nalazila jedna crkvena plemenska zastava, koju je nosio Slavko Kušenić, zemljoradnik iz Granica, a drugu plemensku zastavu bez crkvenih likova Dlesk Nikola, zemljoradnik iz Granica", a Branković je zaustavio i tražio da nositelji okrenu obje zastave, nakon čega su neki iz procesije vikali da neće, te je Branković opalio u zrak, a kako su sudionici procesije poletili prema njemu opalio je još dva hitca na ljude u procesiji. Tada su iz kukuruza izletili Petar Šašić, trgovac, Vaso Utješinović i Nikola Radosavljević, zemljoradnici iz Granica i Emil Živković iz Rozmajerovca naoružani lovačkim puškama, a Utješinović vojničkom puškom, te počeli pucati u zrak, nakon čega su se sudinici procesije razbježali. Žandamerija koja je došla na lice mjesta uhitila je svih pet sudionika koji su pucali, zaplijenila 4 puške, dok se vojnička puška i pištolj nisu pronašli, svi su Srbi i priznali su djelo, a utvrdilo se da su "članovi četničkog udruženja u Bračevcima". Na kraju navodi kako su članovi četničkog udruženja iz Bračevaca "dobrog moralnog i političkog vladanja i da za sada nema povoda da bi se stavio predlog za zatvaranje ovog udruženja".

80 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 886/1936. Podobor četničkog udruženja u Bračevcima – zabrana rada.

81 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 2354 i 3009/1936.

82 Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, DZ XX st., in. br. 6052. Izjava predsjednika dra Vladka Mačeka, Zagreb, siječnja 1936.

Kosanović, jedan od prvaka SDS-a, povodom brojnih sukoba koje su izazvali četnici i Žandari, u kojima je samo 1935. godine u Hrvatskoj palo 96 Žrtava, ne videći opravdanost organiziranja četnika i njihove akcije, jer izazivaju širenje mržnje prema Hrvatima i drugim nesrbima, a koja se zbog njihovog sastava i oslonaca na vlasti može eventualno vratiti i usmjeriti na sve Srbe, u siječnju 1936. godine obratio se posebnim letkom "Srbima Seljacima" istaknuvši kako se u četničkim organizacijama u Hrvatskoj nalaze Žandarmerijski povjerenici, koji su naoružani i zaštićeni od vlasti. Brojni podaci upravnih vlasti potvrđuju da su četnici u Hrvatskoj služili kao oruđe u politici nacionalne mržnje i netrpeljivosti.[83] To se najbolje vidi iz izvješća Banske uprave Savske banovine upućenom 9. V. 1936. godine Ministarstvu unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije o četničkoj organizaciji na ovom području.[84] Tu se konstatira kako je "najveći broj takvih organizacija u ovoj Banovini" nastao "krajem 1934. i početkom 1935. godine" kada ih je, prema prikupljenim podacima, bilo 114, a koje su se, kao cilj i svrhu svoga rada, "smatrale prvenstveno pozvanima da budu zatočnici ideje jugoslavenskoga narodnoga jedinstva, čuvari postojećeg poretka u Državi, pa čak da budu sudije svim onim građanima, za koje oni smatraju da su protivnog mišljenja njihovom". Zatim se dalje navodi da četničke organizacije "uopće nijesu prijavljivane vlastima od strane osnivača", te su praktički djelovale "ilegalno", da među članstvom svih tih mjesnih odbora "nema niti 5 pravih četnika", da je u miješanim sredinama (katolici i pravoslavni) članstvo "većinom sastavljeno od pravoslavnih", da među članovima "uopće nije zapaženo koje uglednije lice", da su na čelu organizacija "mahom lica nižih društvenih redova", da je među članstvom zapažen "oveći broj ljudi sumnjiva zanimanja, ili uopće bez prava zanimanja, zatim takvih koji su poročna života, čak i otpuštenih robijaša, te uopće ljudi sklonih pravljenju izgreda i tučama", da je više njihovih članova "zatečeno u bespravnom posjedu oružja, čak i takve vrste, za koje se po Zakonu ne izdaju dozvole", da su uzimale "u odori i pod zastavom učešća u raznim svečanim patriotskim manifestacijama", i same "za svoj račun priređivale patriotske parade", i na kraju da su "metode njihove akcije" bile "vrlo neugodne, jer su članovi četničkih organizacija svojim nastupima izazivali nerede i davali povoda sukobima", navodeći nekoliko takvih primjera. Posljedica te četničke aktivnosti na području Savske banovine, prema mišljenju banskih vlasti, bila je "pogoršanje odnosa u narodu" tako "da se onaj dio stanovništva, koji se ukazuje

83 Nusret ŠEHIĆ, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.). Politička uloga i oblici četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971., str. 175.

84 HDA, SB, UO, Pov. II, br. 3009/1936., kut. 287.; F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 226.-227.

nepristupačnim ideji integralnoga jugoslavenstva, još više odbio od te ideje", te je "u tom dijelu stanovništva došlo do reakcije, koja se ispoljila u poznatim krvavim razračunavanjima". Do svibnja 1936. godine na području Savske banovine od vlastima prijavljenih četničkih pododbora zbog jednonacionalnog srpskog sastava i teških incidenata bio je zabranjen rad 51 četničkom pododboru (među kojima i onima u Bračevcima i Svetoblažju te još 32 s područja Slavonije), dok su i dalje postojala 63 četnička pododbora (među kojima i onaj u Đakovu) kojima rad nije bio zabranjen, s više od dvije tisuće članova u upravnim odborima. Iste vlasti Savske banovine smatrale su da bi zbog svoje djelatnosti sve četničke organizacije trebale da "što prije potpuno nestanu u ovoj Banovini".[85] No, mnoge su četničke organizacije i nakon zabrane nastavile raditi (ponegdje u nešto izmijenjenom obliku), a ponegdje su osnovane i nove.

Nakon izbora u svibnju 1935. godine i na đakovačkom području započinje odlučna politička bitka za mase na selu između vladinih snaga i oporbenih okupljenih uglavnom oko HSS-a koje se bore kako bi one preuzele vlast. Trebalo je iskoristiti njihovo na izborima iskazano antirežimsko raspoloženje i organizacijski ih obuhvatiti u razne organizacije političkog, kulturnog i gospodarskog tipa koje će HSS među hrvatskim, a SDS među srpskim stanovništvom nastojati u narednom razdoblju osnovati. Od tada imamo jače organiziranje i Nijemaca na području Đakova prvenstveno kroz djelatnost osnovanih mjesnih organizacija Kulturbunda, objedinjenih 1936. godine u Mjesni savez u Đakovu.[86] Na općinskim izborima nastojati će se dobiti općinske uprave u svoje ruke, a potom na kotaru i na području banovine. No, to je naporan, dugotrajan i vrlo zahtjevan posao, pogotovo što su sve komponente vlasti na režimskoj strani, koja pronalazi načine da to onemogući. Dakle, vlasti i na đakovačkom području žele različitim mjerama oslabiti oporbu i ojačati svoje redove, prvenstveno pridobivanjem što većeg broja pristaša, a osobito među srpskim stanovništvom (političkim organiziranjem, davanjem raznih pogodnosti, različitim manifestacijama te pojačanom aktivnošću nacionalističkih, u prvom redu četničkih organizacija) te održati i dalje vlast. Njihovi predstavnici su putovali po đakovačkom kotaru i svugdje gdje je trebalo, a da nisu plaćali vlak ni druga prijevozna sredstva, dok su svi drugi političari to plaćali, a oni koji su im se suprostavljali ili ih kritizirali "bili su maltretirani putem žandara, policije i četničkih udruženja". Novost je što su svoju aktivnost usmjerili na selo (osnivajući odbore JRZ-e) gdje će se voditi glavna politička borba između

85 HDA, fond: 144. Savska banovina, UO, pov. II., br. 2354 i 3009/1936. F. JELIĆ-BUTIĆ, Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata (1934.-1936.), str. 225-231.

86 Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001., str. 116.-139.

političkih stanaka. Jedan od prakticiranih oblika terora režima bio je onemogućavanje ili ometanje skupština, proslava, komemoracija i sl. aktivnosti, organiziranih od oporbene HSS i od vlasti odobrenih, brutalnom žandarmerijskom silom zbog i najmanjih sitnica na neprimjeren način. Bez obzira na represiju, komemoracije povodom godišnjice smrti Stjepana Radića bile su održane u Đakovu, Semeljcima, Levanjskoj Varoši i Gorjanima, te u više od 20 drugih slavonskih gradova i mjesta.[87]

Bez obzira na određene zapreke četničkoj organizaciji, pa i zabrane djelovanja nekih od njih u Savskoj banovini, one i dalje djeluju, iako ne javno kao prije, uglavnom u okviru drugih organizacija te često pod okriljem policijskih i vojnih vlasti, a broj njihovih organizacija i članova kontinuirano raste, uglavnom bez prijava lokalnim upravnim vlastima. O kakvoj se represivnoj sili radi, pokazuju i podaci prema kojima se broj četničkih pododbora Udruženje četnika na području Kraljevine Jugoslavije i broj njegovih članova od početka 1935. do 1938. godine više nego podvostručio i narastao na oko 1000 pododbora.[88] Uz četničko udruženje u Đakovu, spominju se 1937. godine obnovljeno četničko udruženje Svetoblažje u Čenkovu,[89] zatim u Beketincima i Semeljcima.[90] Mnogi četnici su djelovali i u nacionalističkim organizacijama i društvima sličnog programskog usmjerenja. U to vrijeme pokušano je i osnivanje režimske podružnice "Jugoslovenskog radničkog saveza" (JUGORAS-a) u Đakovu.[91]

Od 1936. godine započinje intenzivniji rad oporbenih snaga u Đakovu i na području đakovačkog kotara. Za razliku od SDS-a koji nije do tada uspio proširiti svoj utjecaj i stvoriti uporišta u đakovačkim selima nastanjenim srpskim življem, gdje je utjecaj velikosrpskih snaga i JRZ bio neupitan, HSS to uspijeva. Naime, HSS koji je imao snažan utjecaj među hrvatskim đakovačkim pučanstvom, te dijelom i među nacionalnim manjinama, i pored svih poteškoća od vladajućih struktura, nastoji obnovom svojih organizacija, gdje je to moguće, te širokom drugom aktivnošću, ojačati i svoju političku djelatnost te utjecaj. Na toj crti

87 *Hrvatski list* (Osijek), 10., 11. i 12. VIII. 1935.; M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 182.

88 O četnicima uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj, usp.: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.,* Zagreb, 1986.

89 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 8. VIII. 1937., str. 4. donosi sljedeće: "Uprava pododbora iz Svetoblažja, srez Đakovo, Savske banovine prenela je sedište svoga pododbora u Čenkovo i tom prilikom održali su godišnju skupštinu gde je izabrana uprava i to: Presednik brat Cvijan Vukomanović, ppretsed. Pera Milnović, sekretar Živko Kokanović, blagajnik Maksim Vukelić. Članovi uprave nisu izabrani, to će pododbor iz redova redovnih članova odmah popuniti još 6 članova uprave. Nadzorni odbor predsednik brat Jovan Ognjenović, članovi: Milan Babić, Stevan Peičić, Milojko Cvetković i Vidoje Kokanović. Skupština je protekla u redu. Poslani su telegrami N. V. Kralju i vojvodi Pećancu gde su četnici izrazili odanost."

90 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 12. i 26. XII. 1937., str. 4

91 M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 186.

političke aktivnosti bile su već 1935. održane navedene komemoracije povodom godišnjice smrti Stjepana Radića u Donjem Miholjcu.[92] Kroz postupno osnivanje ogranaka Seljačke sloge, i kroz njihovu razgranatu aktivnost, HSS nastoji kulturno-prosvjetno djelovati među seljaštvom Đakova.[93] Kroz osnivanje 51 povjereništva Gospodarske sloge od 1937. do 1940. godine u selima na području đakovačkog kotara HSS nastoji i što snažnije gospodarski djelovati među hrvatskim pučanstvom. Za djelovanje među radništvom osnovana je podružnica Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) u Đakovu.[94]

Od 1936. godine zamjetna su nastojanja Okružnog komiteta KPJ Osijek, pod čiju je nadležnost spadao i đakovački kotar. Tada su, 1936., u Đakovu bile osnovane dvije ćelije KPJ i potom Mjesni komitet KPJ Đakovo.[95] No, provalom te uhićenjima osmorice članova u srpnju 1937. otkrivena je cijela organizacija i njezine veze sa Osijekom i Starim Mikanovcima te su uhićeni i drugi sudionici. Nakon istrage u Osijeku u prosincu 1937. godine osuđeno je 15 sudionika na vremenske kazne od 1 do 3 godine zatvora, dok ih je šest oslobođeno. Time je onemogućen rad KPJ. Ivan Novak je uspio tek 1940. godine osnovati ćeliju KPH u Đakovu i povezati je s Okružnim komitetom KPH Osijek.[96]

Nakon izbora, nezadovoljni ishodom, velikosrpski i četnički krugovi iznose od 1936. godine Krunskom savjetu i kralju prijedloge za amputaciju Hrvatske na crti Drava-Virovitica-Sisak-Kupa-Karlovac-slovenska granica-Ogulin-Senj (ili Karlobag) te javnosti predočuju brošure i karte sa "povijesnim objašnjenjima" o srpskim i hrvatskim etničkim područjima, koja bi se zatim pretvorila u teritorijalna. Takvi su primjerice karta "Srpsko-hrvatskog etničkog područja" i brošura dr. J. Ž Milosavljevića, "Srpsko-hrvatski spor" /(malo istorije …) I. deo/ iz 1936., a koji se pojavljuju i na području Slavonije, koje je po njima nesporno "srpsko etničko područje". Postojanje na mnogim od tih "srpskih etničkih područja", kao primjerice u Đakovu, "znanstveno se objašnjava" kako su "slavonski Srbi pokatoličeni u 18. veku (za vreme Marije Terezije)".[97]

---

92 M. KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 182.

93 Opširnije: Suzana LEČEK, "Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu (1925.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 2, Slavonski Brod, 2002., str. 325.-352. i "Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 3, Slavonski Brod, 2003., str. 336.-390.

94 Tako je 1940. na području đakovačkog kotara u 51 povjereništava bilo 3895 članova Gospodarske sloge, što na 11.355 domaćinstva iznosi 34,3 posto. Kalendar Gospodarske sloge za 1941., Zagreb, 1940., str. 145. Tablica: Pregled broja povjereništava i članova Gospodarske sloge 1940.

95 *Kotar Đakovo. O političkim prilikama i radu komunista 1941. god. Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941.*, Slavonski Brod, 1965., str. 23.- 29. i M. KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 225.-227.

96 *Kotar Đakovo. O političkim prilikama i radu komunista 1941. god. Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941.*, str. 23-24.

97 J. Ž MILOSAVLJEVIĆ, *Srpsko-hrvatski spor*, Beograd, 28. XII. 1936.

Poput svih značajnijih političkih čimbenika i HSS 1937. godine pojačava svoju političku aktivnost što se odražava i u đakovačkom listu „Hrvatska Đakovština", a i na rezultatima općinskih izbora, te pobjedi članova HSS-a u većini općina, ali su bili od đakovačke kotarske vlasti onemogućavani da preuzimu vlast, odnosno da rade.[98] HSS težište svoje aktivnosti prenosi na kulturne, sindikalne, ekonomske i druge organizacije pod okriljem stranke u Đakovu i na području kotara. Tada započinje i aktivnost pojedinih članova ilegalne ustaške organizacije iz okolnih mjesta, posebice Osijeka gdje su djelovali preko "Hrvatskog Lista", i na području Đakova, uglavnom u okviru HSS-a i pojedinih udruga i organizacija, poglavito od 1939. godine. Tako se u tiskari u Đakovu ilegalno tiskaju mnoge ustaške brošure, kojih je tiskano čak do 10 tisuća primjeraka, što ne bi bilo moguće bez pristaša i članova ustaške organizacije. Dio proustaški orijentiranih djeluje u organizacijama HSS-a, poglavito u samoobrambenim organizacijama Hrvatske seljačke zaštite u Đakovu i u nekim selima koje se počinju tada organizirati kao samobrambene snage radi zaštite od četničko-žandarskog terora i zločina, ali i same vrše pritisak pa ponegdje i teror prema protivnicima, poglavito pred početak rata. Time se zaokružuje snažna mreža organizacija HSS-a na cijelom području đakovačkog kotara. Vodstvo SDK-a nastoji pridobiti na svoju stranu i srbijansku udruženu opoziciju (UO), o čemu su se tada vodili intenzivni razgovori. Kao jedna od reakcija na te oporbene razgovore oporbe opet se pojavljuje brošura dr. J. Ž. Milosavljevića "Neimari Jugoslavije (Ko su tvorci ove države, Srbi ili Hrvati? II. deo)" tiskana u Beogradu u srpnju 1937. godine i potom širena i na području Slavonije. U njoj se zastupa stajališta vladajuće velikosrpske politike prema kojoj "granica između Srbije i Hrvatske ide linijom: Senj-Ogulin-Glina-rekom Čazmom na Dravu", uključujući pritom Čazmu, Bjelovar i Đurđevac, a što je iskazano na priloženoj "Etnografskoj karti Jugoslavije". Prema Milosavljeviću, to je etnografska granica između Srba i Hrvata koja bi se pretvorila u teritorijalnu i političku zapadnu granicu buduće "velike Srbije".[99] No, oporba se ipak dogovorila. Tako su političke aktivnosti oporbenih i vladajućih stranaka i na ovome području u to vrijeme vezane dijelom i za postignuti sporazum od 8. X. 1937. godine u Farkašiću između SDK-a i Udružene opozicije (vodstava Radikalne stranke /grupa oko Ace Stanojevića/, Demokratske stranke /grupa oko Ljube Davidovića/ i Zemljoradničke stranke /grupa oko Joce Jovanovića/) kojim je stvoren Blok narodnog sporazuma oporbe u Kraljevini Jugoslaviji nasuprot JRZ-i i režimskoj strukturi na vlasti. Pojačan je

98 HDA, fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Razvoj i djelovanje građanskih partija na području bivšeg kotara Đakovo /1920.-1941./, str. 94.-95 i 105. Zapovjednik zaštite za kotar Đakovo bio je dr. Mijo Šalković, advokat, tajnik Kotarskog odbora HSS-a Đakovo.

99 J. Ž MILOSAVLJEVIĆ, *Neimari Jugoslavije*, Beograd, 1937.

rad JRZ-a na okupljanju svih onih snaga koje su bile spremne podržati njezinu politiku i suprostaviti se oporbenoj politici sporazuma. Tako je već 17. X. 1937. godine u Osijeku održan veliki zbor JRZ-a za kotare Đakovo, Našice, Donji Miholjac, Valpovo, Osijek i Dardu.[100] Đuro Janković, ministar u raspoloženju, u svom govoru posebno je napao SDS i UO ističući posebno kako su dali "diktirati neki sporazum, koji treba da razdeli državu, čime su naneli do sada najveću sramotu, koja je nanešena Srbima". JRZ je pomogla daljnji rad i osnivanje četničkih organizacija, posebno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, bez obzira na postojeće zabrane, tako da je njihov broj u zemlji s 1.000 u nepuna dva mjeseca (I. i II.) 1938. porastao na 1100 četničkih odbora.[101] Taj proces je zamjetan na okolnim susjednim područjima đakovačkog kotara, kao npr. osječkom kotaru gdje su obnovljene četničke organizacije u Čepinu, Osijeku i Bijelom Brdu, te osnovana nova na Steparskoj pustari, kod Dalja koje započinju s aktivnostima. Sva ova njihova aktivnost dijelom je bila vezana i za izbore koji su bili najavljeni za kraj 1938. godine i gdje se vodila žestoka politička borba između JRZ koja je nastojala na svaki način da i dalje osigura vlast na đakovačkom kotaru i SDK koja nastoji da pobijedi i da sama preuzme vlast. Zato JRZ nastoji da se što uspješnije suprostavi opoziciji na ovom području. Od posebnog je značenja trebala biti šira konferencija JRZ-a držana 7. VIII. 1938. godine u Đakovu, a kojoj su nazočili delegati iz gotovo svih istočnoslavonskih kotareva.[102] Govornici su branili Stojadinovićevu politiku sporazuma s Italijom i Trećim Reichom, dok su, s obzirom na situaciju u Europi, HSS-u priznali kao "jedinu pozitivnu činjenicu" da ne pristupa rješenju hrvatskog pitanja mimo Beograda, pozvavši svoje pristaše u zajednički nastup na izborima. Vlada dr. Milana Stojadinovića je raspisala parlamentarne izbore za 11. XII. 1938. godine, čime pored vladine stranke i organizacije snažno oživljava i rad oporbenih stranaka i organizacija. Dok prve ostaju na svojim ranijim stajalištima, oporbene stranke – prvenstveno SDK – odlučno se izjašnjavaju za rješavanje hrvatskog pitanja. HSS preko svojih organizacija i društava i SDS preko svojih članova poduzeli su maksimalno što su mogli da bi uspjeh na izborima bio što bolji i kako bi pobijedili JRZ-u. Na Mačekovoj listi za đakovački kotar bili su kandidati: Stipo Balenović (HSS) i Marijan Andraković (SDS), a na Stojadinovićevoj listi kandidat je bio Lazar Kanurić. Na Ljotićevoj listi bio je Marko Maršić. Iako je na strani Stojadinovićeve liste stajao upravni aparat i pristaše JRZ-a te njima naklonjene skupine i pojedinci, ipak je, uslijed porasta utjecaja opozicije, posebice HSS-a,

100 M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 188.

101 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 27. II. 1938.

102 HDA, SB, UO, Pov. II. Br. 1172/1938. Konferencija pristalica JRZ u Đakovu i M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 188.-189.

Mačekova lista imala više uspjeha. Tako je od 14.630 upisanih glasača na đakovačkom izbornom kotaru na izbore izašlo njih 11.580 ili 79,13% glasača. Od toga je za udruženu oporbenu listu dr. Mačeka glasovalo 9326 ili 80,56% glasača, za 117 glasova više nego na izborima 1935. godine. Vladina lista dr. M. Stojadinovića dobila je 2250 glas ili 19,44%, odnosno 229 glasa više nego na prethodnim izborima, dok lista "Zbora" Dimitrija Ljotića nije dobila niti jedan glas. Od glasova na Mačekovoj listi HSS je dobio 9224 glasova, a SDS 102 glasa. Istodobno je na Osječkom izbornom okrugu Mačekova lista dobila 55.940 glasova te pobijedila na 7 kotareva, a vladina lista 24.547 glasova i pobjedila jedino na vukovarskom kotaru. No, zahvaljujući izbornoj makinaciji vlada je na tome okrugu dobila 5 mandata (ili 4909 glasova za 1 mandat), a Mačekova lista samo 4 mandata (ili 13.985 glasova za 1 mandat).[103] Udružena opozicija s Mačekom kao nositeljem liste dobila je 1,364.524 ili 44,90% glasova, a Stojadinovićeva lista samo 1,643.783 ili 54,09% glasova. Bio je to izvanredan uspjeh opozicije, posebice HSS-a koja je dobila 801.333 glasa, te zahtijevala rješavanje hrvatskog pitanja. Stojadinović, koji to nije bio spreman učiniti, morao je odstupiti.

Pojačana je aktivnost svih snaga koje su se našle pogođene rezultatima izbora, poglavito onih oko vladajuće JRZ-e, kako bi otklonili njihov učinak. Četnička udruženja djeluju sukladno programu Glavnoga četničkog odbora o neophodnosti stvaranja jakog nacionalističkog fronta pod sloganom: "Nacionaliste na okup" i poruku "Sve za Kralja, narod i Jugoslaviju, samo preko nas mrtvih može se rušiti Jugoslavija…Nema kompromisa, nema diobe, Jugoslaveni na okup! S nacinalnim pozdravom 'Čuvaćemo Jugoslaviju'".[104] To je na crti nastojanja JRZ da povrati izgubljene pozicije u nekim mjestima đakovačkog kotara, te HSS-a i SDS-a da ih zadrži i proširi. Očito se posebno nastojalo zaustaviti daljnje jačanje hrvatskog pokreta predvođenog HSS-om, koji se na izborima iskazao kao svojevrsni hrvatski plebiscit i neodgodivo na dnevni red stavio rješavanje "hrvatskog pitanja", te onemogućiti bilo kakve moguće promjene. Uoči izbora na području Savske banovine uslijedili su "pouzdanički sastanci Jugoslavenskih nacionalista", kao primjerice od 15. V. 1938. godine u Zagrebu, na kojima sudjeluju i predstavnici "četničkog udruženja, koje je raspušteno", ali i oni s područja Slavonije, na kojima se u prihvaćenim rezolucijama zahtjeva od svih jugoslavenskih nacionalnih organizacija stvaranje jedinstvenog jugoslavenskog narodnog fronta pod motom: "jedan Kralj, jedna

103 Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, siječanj 1939. Rezultati u osječkom izbornom kotaru iskazani su u tablici, str. 33., a ostali podaci na str. 34-36.

104 *Jugoslovenska straža* (Beograd), 28. XII. 1938., str. 1.

nacija, jedna država i jedno autoritativno narodno i državno vodstvo".[105]

Nakon izbora, na poticaj tih jugoslavenskih (u osnovi velikosrpskih) nacionalista, a u okviru protuhrvatskih aktivnosti, osnovano je 10. veljače 1939. godine srpsko društvo "Krajina" sa privremenim sjedištem u Zagrebu.[106] Društvo je trebalo radom obuhvatiti većinom Srbe u Savskoj banovini (južno od rijeke Save i Kupe), zatim u zapadnom dijelu Primorske banovine (sjeverna Dalmacija) i zapadnom dijelu Vrbaske banovine.[107] Osnivanje društva "Krajina" naišlo je na jedinstven otpor hrvatskih kao i dijela srpskih političara, posebice onih iz SDS-a.[108]

Novi predsjednik vlade Dragiša Cvetković, uvažavajući okolnosti u zemlji i svijetu, započinje pregovore s dr. Mačekom za rješavanje hrvatskog pitanja, a što je rezultiralo međusobnim sporazumom i stvaranjem Banovine Hrvatske 26. VIII. 1939. godine, nekoliko dana pred početak Drugoga svjetskoga rata. Dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti, Banovina Hrvatska dobila je uz bana i bansku upravu, i svoj Sabor, te zakonodavnu, upravnu i sudsku autonomiju, koja joj se, dopunom 1941. godine, nije mogla oduzeti ni smanjiti. Njime su postavljeni temelji za buduću složenu ili federalnu državu, nasuprot državnom velikosrpskom centralizmu. Đakovački kotar, kao i bivša Savska banovina ušli su u sastav Banovine Hrvatske. Tada HSS i SDS, koje su 1938. pobijedile na izborima na đakovačkom području, sve više potiskuju JRZ, da bi je 1940. "sasma istisnuli i preuzeli vlast u svoje ruke".[109]

Uspostava Banovine Hrvatske naišla je na žestok otpor gotovo svih srpskih krugova, a poglavito nacionalističkih. Njezinoj uspostavi odlučno su suprostavile srpske stranke (izuzev SDS-a), nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, zatim vojska i Srpska pravoslavna crkva, smatrajući je opasnošću za srpstvo i opstanak države. Ta se pojava nazirala u pokretanju "srpskog pitanja" u Jugoslaviji i posebice u Banovini Hrvatskoj kroz novopokrenute listove i

105 HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 1534. Izvješće Uprave policije Zagreb upućeno 15. V. 1938. Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine o održanju u Zagrebu pouzdaničkog sastanka Jugoslavenskih nacionalista, s prihvaćenom rezolucijom u prilogu.

106 HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 2970. Zapisnik s osnivačke skupštine udruženja "Krajina", održane u Zagrebu 10. II. 1939.

107 Krajina, Srbi u našim sjevero zapadnim pokrajinama, Zagreb, 1939.

108 Posebno je odjeknuo članak Save N. KOSANOVIĆA, "Osnivanje društva 'Krajina'", koji je objavila zagrebačka *Nova riječ*, 2. ožujka 1939., str. 12., a prenijeli drugi listovi, nakon čega su uslijedili mnogobrojni napisi u vezi s "Krajinom".

109 Prema izvješću Štaba osječke divizijske oblasti za veljaču 1940., navodi se kako HSS nastoji cjelokupni politički, privredni i prosvjetni život podrediti svome utjecaju, a kako je u koaliciji s SDS-om mora donekle dijeliti politički utjecaj, iako to nerado čini. Mile KONJEVIĆ, "Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 9. maja 1940. godine", *Prilozi*, 9/1, Sarajevo, 1973., str. 198.

časopise kao npr. "Srpsko ognjište", "Srpski glas", "Srbijanstvo", koji pod sloganom "Srbi u opasnosti" i šireći mržnju i neistine protiv svega što je hrvatsko i katoličko pozivaju sve Srbe u široki velikosrpski pokret "Srbi na okup" radi ujedinjenja svih "srpskih zemalja" i stvaranja "velike Srbije". Osnivanju se razni odbori s ciljem "obrane i zaštite" srpskog stanovništva, te aktiviraju pojedine organizacije i udruge velikosrpskog usmjerenja.[110] Kako je jedan od glavnih promicatelja te aktivnosti Srpski kulturni klub (SKK, kojega su rukovodeći ljudi bili i dr. Stevan Moljević i Dragiša Vasić, koji postaju glavni ideolozi četništva), a čiji pododbor je osnovan u Vinkovcima 12. X. 1939. godine, od tada tamošnji list "Slavonija" pod sloganom "gde god je Srba tu je Srbija" postaje glavni promotor te velikosrpske politike, uključujući tu promidžbu među Srbima i u susjednom đakovačkom područja, u Vukovaru (gdje je SKK osnovan 30. I. 1940. godine), ali i dalje prema zapadu i u Podravskoj Slatini (gdje je SKK osnovan 17. III. 1940. godine).[111] Nakon što je projekt "Krajina" propao, na najširoj osnovi stvara se novi velikosrpski pokret "Srbi na okup", s nizom skupova i aktivnosti. Srpski nacionalistički krugovi odlučno su zahtijevali ukidanje Banovine Hrvatske, a ako to ne bi uspjelo isticali su da će zahtijevati stvaranje državne zajednice pod nazivom "Srpske zemlje" (područje istočno od crte Virovitica-Bjelovar-Čazma-Sisak-Glina-Ogulin-Senj). Taj pokret nije mimoišao Slavoniju, posebice njezin istočni dio, gdje članovi pokreta "Srbi na okup" i suradnici (prijašnji članovi Radikalne stranke, JNS-a i JRZ-a, četničkih i drugih sličnih udruženja i svi drugi velikosrbi), uglavnom koordinirano rade pod sloganom "SVI SRBI NA OKUP! SRPSTVO JE U OPASNOSTI!" kako bi se dijelovi Banovine Hrvatske, među kojima dio ili cijelo đakovačko područje, otcijepili i pripojili Dunavskoj banovini.[112] HSS i SDS su i na ovom području odlučno reagirali protiv svih ovih nositelja velikosrpske politike. U tom je kontekstu posebno bila značajna Konferencija SDS-a za Slavoniju u Osijeku 5. XI. 1939. godine, s predstavnicima i iz Đakova, na kojoj su se čelnici stranke u svojim govorima (Budisavljević i Krizman) odlučno suprostavili pokretu "Srbi na okup" u Banovini Hrvatskoj, te

110 Ivan JELIĆ, O nekim odjecima sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj, *Zbornik HIS*, 3, Slavonski Brod, 1965., str. 147.-166.

111 *Slavonija* (Vinkovci), 5. i 8. XI., 20. XII. 1939. i 31. I. 1940.; HDA, fond: Grupa XXI, dok. inv. br. 6.129. *Srbi na okup*, br. 14316 i 21.422.; *Srpski glas* (Beograd), 17. III. 1940., str. 12. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 200.

112 HDA, fond: Grupa XXI, dok. inv. br. 6.129. Izvješće: Predmet: Ocjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom "Srbi na okup" od 13. IV. 1940. i zaprimni žig Banske vlasti Banovine Hrvatske – Odjeljak za drž zaštitu, Zagreb, br. 21.422 od 26. IV 1940. Tu su istaknute aktivnosti pokreta "Srbi na okup" na području Banovine Hrvatske, uključujući i na Đakovu susjednim kotarevima, posebice osiječkom, vukovarskom, iz kojih su dalji navedeni podaci. Zdravko DIZDAR, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)", *Scrinia slavonica*, 4, Slavonski Brod, 2004., str. 212.-287.

istaknuli kako se u SDS-u "manifestira istinska bratska saradnja i sklad Srba i Hrvata", dok će s negativnim elementima na hrvatskoj strani obračunati HSS, a s onima na srpskoj strani SDS.[113] I dok su rukovodstva HSS-a i SDS-a nastojala smiriti situaciju radi stvaranja uvjeta za lakše provođenje sporazuma, pristaše vladinih stranaka, te protagonisti politike velikosrpskih i unitarističkih koncepcija koji su bili na vlasti na đakovačkom području poduzimaju negdje javne, a negdje tajne akcije, kako bi to onemogućili. Tako se oni uključuju u neke od aktivnosti pokreta "Srbi na okup", posebice nakon osnivanja Banovine Hrvatske. Oni djeluju bez javnih manifestacija, za razliku od npr. graničnih kotareva osječkog, vukovarskog i vinkovačkog, ali jače nastoje djelovati na dijelu đakovačkog kotara nastanjenog Srbima, ali i u Đakovu za kojega se u oŽujku 1940. godine tvrdi da u njemu ima još "nacionalnih boraca", ali i "jaka četnička organizacija".[114] Nastoje se povezati na širem području, uz pomoć pojedinih struktura vlasti, te policije i vojske djelovati, posebice preko Srpskog kulturnog kluba, što utječe na zaoštravanje međunacionalnih odnosa. Na udaru se posebno našla SDS koju se nastoji diskreditirati među Srbima u Banovini Hrvatskoj. Osobitu poteškoću u radu SDS-a činila je JRZ, pokrenuvši listove *Srpska riječ* i *Nova srpska riječ* koji se eksponiraju kao instrument politike JRZ-a u Banovnini Hrvatskoj. Pritom se angaŽiraju pojedini narodni zastupnici i ministri JRZ-a na graničnim kotarevima oko Đakova.[115] Potrebno je istaknuti da su se u ove aktivnosti uključile i četničke organizacije, tamo gdje su postojale, pa tako i one s područja Đakova. Previranja su primjetna i među četnicima, a to se vidi i iz ponovnog osnivanja i djelovanja UdruŽenja srpskih četnika "Petar Mrkonjić", koje u Beogradu pokreće svoje glasilo znakovita naslova "Srpski borac" i u koje udruŽenje prelaze pojedini pododbori UdruŽenja četnika za kralja i otadŽbinu sa Đakovu graničnih istočnih slavonskih kotareva, a čini se i neki četnici iz Bračevaca.[116] U vrijeme kada je rat na granicama Kraljevine Jugoslavije, kada jača "peta kolona", četničke se organizacije postupno radi mobilizacije i drugih razloga gase, a četnici djeluju pod okriljem policije i vojske.

---

113 *Nova riječ* (Zagreb), 9. i 16. XI. 1939. i M. KONJEVIĆ, "O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.", str. 200.

114 HDA, fond BVBH, Pismo Andrije Jelakovića od 3. III. 1940.

115 HDA, fond 155. Banovina Hrvatska 1939.-1941. Kabinet bana, opći spisi br. 27871/1940. (Izvješće o rasturanju letka: "Srpski seljački narode", br. 29499/1940. (Pismo Kotarske organizacije HSS-a Našice o aktivnostima pristaša JRZ-a u tome kotaru), br. 30782/1940. (Izvješće Poglavarstva općine trgovišta Orahovica o održavanju političkog sastanka ministra ing. Bešlića) i br. 31204/1940. Obavijest o dolasku bivšeg narodnog zastupnika Milana Stijića u Našice i dočeku od strane pristaša JRZ-a i nagovaranje Srba protiv Hrvata).

116 *Srpski borac*, organ UdruŽenja srpskih četnika "Petar Mrkonjić", (Beograd), 16. I. i 6. II. 1940.

Protivnika Sporazuma Cvetković-Maček bilo je i na hrvatskoj strani, a oni su isticali da njime nije u potpunosti riješeno hrvatsko pitanje. Najglasnije su bile pristaše ustaškog pokreta, koje su u to vrijeme u Đakovu djelovale, poglavito nakon povratka skupine s robije, uglavnom u okviru desnog krila HSS-a, a u vezi s ustaškom organizacijom u Osijeku. Isticali su da je Sporazum Hrvatskoj "sićušnu administrativnu autonomiju bez ikakvog jamstva", da su Maček i HSS, doprinoseći na takav način unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju i zbog čega su protiv tog Sporazuma. Zbog sve otvorenijeg djelovanja proustaške skupine dolazi do rascjepa u đakovačkom HSS-u, pa su u stranačkom vodstvu razmišljali i o njezinu raspuštanju.[117]

Nakon stvaranje Banovine Hrvatske politička situacija postaje složenija i zaoštrenija. Na to je utjecala i opća svjetska, a posebice politička situacija u državi, gdje je uoči rata sve zamjetnije raslojavanje u glavnim građanskim političkim strankama te jačanje kod dijela stanovništva centrifugalnih snaga i krajnjih političkih opcija – lijeve (komunističke) i desne (proustaške i pročetničke) skupine. Ipak dominiraju one građanske demokratske snage koje su protiv krajnjih političkih opcija.[118] Složenost i zaoštravanje međunacionalnih odnosa na području đakovačkog kotara su dijelom pokazali općinski izbori koji su provedeni 9. V. 1940. godine u Banovini Hrvatskoj.[119] Na kotaru Đakovo od 296 odborničkih mjesta HSS je dobila 244 mjesta, SDK 40, Njemačka lista 10 i Građanska lista 2 mjesta.[120] Oni su samo potvrdili uspješne rezultate izbora iz 1938. godine za HSS i nešto više za SDS (pod listom SDK), a JRZ nije pobijedila niti u jednoj općini. HSS se i dalje iskazala kao politički najutjecajnija stranka među hrvatskim stanovništvom, dok je SDS to sada po prvi puta potvrdila među srpskim stanovništvom. Kotarska uprava u Đakovu tijekom 1940. godine oduzela je određenom broju Nijemaca legalno prijavljeno oružje, a oružje je tada bilo oduzeto i određenom broju pripadnika četničkih udruženja.[121]

Pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. III. osudili su velikosrbi te pozdravili Simovićev puč i podržali pučističku vladu i kralja Petra II. Komunisti

---

117 HDA, BVBH, Pismo Andrije Jelakovića od 2. III. 1940. i Izvješće Kotarskog načelstva Đakovo od 30. V. 1940. i M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 201.

118 O djelovanju KPH na području Đakova i đakovačkog kotara 1939.-1941., usp.: Mile KONJEVIĆ, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, str. 245.-293., a o djelovanju frankovaca-ustaša Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.

119 M. KONJEVIĆ, Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 9. maja 1940. godine, str. 271.-299.

120 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 133.

121 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, str. 138.

su pristup Trojnom paktu osudili kao nacionalnu izdaju.[122] U tom smislu je i pismo iz Budrovaca od 30. III. 1941. godine upućeno banu Šubašiću.[123] Međunarodne ratne okolnosti utjecale su da se u proljeće 1940. osnivaju "Četničke komande" u sastavu vojske Kraljevine Jugoslavije i da se ustroji sedam bataljuna, pri svakoj armiji po jedan, a četnici su nakon mobilizacije bili u postrojbama jugoslavenske kraljevske vojske, pa i na području Slavonije.[124] U travanjskom ratu 1941. godine mnogi četnički odredi raspali su se, članovi četničkih udruženja pali su u njemačko i talijansko zarobljeništvo, a vojvoda K. Pećanac se zajedno s četnicima u Srbiji stavio u službu njemačke okupatorske vojske. Pripadnici četničkih udruženja, samostalno ili u sastavu jugoslavenske kraljevske vojske, počinili su prije kapitulacije na više mjesta zločine nad Hrvatima, a to će doprinijeti radikalizaciji situacije, poglavito nakon uspostavljanja NDH. Tada su u Đakovu i okolici bili uhićeni pojedini pripadnici četničkih udruženja i društava.[125] Tako je međuratno razdoblje bilo samo uvod u tragične događaje tijekom Drugoga svjetskoga rata.

---

122 *Slavonac* (Vinkovci), 5. IV. 1941.; M. KONJEVIĆ, O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941., str. 203.

123 Ivan JELIĆ, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1941.*, Zagreb, 1972., str. 483.

124 Aleksandar Ž. ŽIVOTIĆ, Jurišne (četničke) jedinice vojske Kraljevine Jugoslavije 1940-1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 1-2, Beograd, 2003., str. 44.-66. Bila je to razrada povjerljivog priručnika: Upute za četničko ratovanje Ministarstva vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije iz 1929.

125 *Hrvatska obnova* (Đakovo), 18. V. 1941. donosi podatak da je "u Đakovu i okolici uhapšen veći broj osoba, koje su bili četnici i pripadali četničkim društvima", a 25. V. 1941. navodi i da su upućeni u logor "Danicu", kod Koprivnice gdje se već nalazilo "zatvoreno preko 1.000 četnika iz raznih krajeva Hrvatske", ističući kako su tu "sakupljeni oni najgori, koji su najviše jada zadavali hrvatskom narodu". Od đakovačkih četnika na djelomičnom popisu su iz Bračevaca Dušan Stojčević, Borislav Stanišić i Vlajko Drenovac te Aleksandar Čupović koji su potom u lipnju 1941. bili otjerani u logor Jadovno gdje su izgubili život. Nekoliko rukovodilaca četničkog udruženja kao Nikola Mirosavljević i Rade Šijan iz Svetoblažja i Simo Bošnjak iz Kućanaca uključili su se u partizane, gdje je Bošnjak poginuo 1943. Josip (Jozo) Marasović, predsjednik đakovačkog udruženja, od 1941. živio je u Zagrebu, gdje je umro nakon rata.

SUMMARY

Zdravko Dizdar

The establishment and activities of Chetnick´s associations in the district Đakovo in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia 1918-1941

In the historiography of political developments, especially on the Chetnik associations and their activities in the district Đakovo the Kingdom of SHS / Yugoslavia from 1918 to 1941 we do not find many documents, except for occasional mention, but only a few documents.were published. This paper presents political movement based on the archives, the press and literature, concentrating in particular on the establishment and activities of the Chetnick´organizations conducted in the district of Đakovo in the period Kingdom of SHS / Yugoslavia. With the founding of the "Association of Serbian Chetniks Petar Mrkonjić for King and Fatherland" and its Regional Committee for Osijek area and Baranja in Osijek in 1924 there started the establishment of Chetnicks´ organizations in the region of Slavonia, and in Djakovo. That association, like all the others, was terminated after the introduction of the Sixth-. January dictatorship of King Alexander in 1929, which terminated its operation in Djakovo.However, as the "Association of Chetniks for freedom and honor of the fatherland" supported dictatorship (often under the slogan "For King and Fatherland" and "one king, one people and one country!) its acting was allowed as a Yugoslav nationalist organization. Since 1929 in the district Đakovo local sub-committees of the Chetnik Associations (Beketinci, Bračevci,, Čenkovo, Gprjani, Koritna, Krndija, Kućanci, Semeljci, Slobodna Vlast, SvetoblaŽje, Veliko Nabrđe, Vučevci) and Chetnik district subcommittee Đakovo were estabilished, Some of them were banned by the administrative authorities of the Sava banovina for provoking incidents so they continue to operate under the wings of the police and the army until 1941. Their members joined 1939, as well as the Chetnik movement as a whole, the movement "Serbs gather" to disable the constitution and operation of Banovina Croatia, demanding some of its parts to be isolated and annexed to the so-called Serbian lands, and eventually to" Great Serbia".

udijelio kaločki metropolit Petar Warda[2]. Dakle; povremeno, po potrebi, školovan je podmladak za crkvenu službu, što potvrđuje i daljnje školovanje Đakovčana na bečkom sveučilištu i drugdje krajem 14. i početkom 15. stoljeća i nadalje. Grad kroz povijest prati multikulturalnost jer su i Židovi i Nijemci imali u Đakovu svoje škole i udruženja, pravoslavci svoj vjeronauk, dok danas to bogatstvo različitosti u školstvu i kulturi potvrđuju u Đakovštini i Slovaci, a u udrugama Mađari, Bošnjaci i ini.

Za vrijeme Osmanlija, od 1536. godine do 1687. godine, ovdje je kadiluk i nahija (upravna i sudska vlast u okružju) unutar požeškog sandžaka; a po njihovom protjerivanju razvija se kulturno-prosvjetna i izdavačka djelatnost. Đakovački župnik Ivan Grličić prvi je hrvatski pisac u Slavoniji nakon izgona Turaka[3]: u Mlecima je 1707. godine napisao knjigu "Put nebeski…" gdje još prije Reljkovića kudi razuzdanost slavonskog kola i bećarca. Pišu se i drugi katekizmi i molitvenici, kalendari, objavljuju i prevode biskupi fra Nikola Ogramić, fra Bartol Knežević, Mirko Karlo Raffay, a Antun Mandić stvara pravopis i pomaže u izdavanju znamenitom Antunu Kanižliću, piše i prvi rektor Bogoslovnog sjemeništa Župnik Đuro Sertić, te prvi profesor filozofije u đakovačkom liceju Karlo Pavić i drugi. Godine 1738. biskup Bakić je u Đakovo poslao svećenika Mateja Borića koji je djecu uz katekizam poučavao i pisanju. Godine 1752. biskup Josip Čolnić piše carici Mariji Tereziji da je o svome trošku osnovao "školu za obuku uboge mladeži"[4] u kojoj je radio jedan učitelj, što je bila prva i jedina škola u Đakovštini. Zbog toga danas najmlađa, treća đakovačka osnovna škola, smještena u novijem gradskom naselju Sjever i nosi naziv po ovom, za đakovačko školstvo itekako značajnome biskupu. Učitelji su tada ujedno bili i orguljaši stolne, odnosno župne crkve, a bili su plaćani i u naturi – stanom, žitom i drvima za ogrjev[5].

Pučka ili narodna škola djelovala je u Đakovu tijekom 18. stoljeća pod okriljem biskupa, a bilježe ju i popisi škola po županijama; od 1772. godine prvi poznati učitelj đakovačke narodne škole bio je fra Mijo Katić. Dvije godine kasnije Marko Orovčanin radi narednih šest godina, potom i franjevci Marijan Pešić, Dmitar Mandić i Filip Luketić do 1794. godine. Osnovne škole u Semeljcima i Trnavi bilježe svoj rad od 1786 godine. Godine 1773. ujedinjena je Biskupija Bosanska ili Đakovačka i srijemska, a biskup Matija Antun Krtica gradi prve kanoničke kurije i početkom 19. stoljeća otpočinje s pripremama za

3 Hrvoje MILETIĆ, Đakovštinom utjelovljeni, Đakovo, 2000., 11.

4 Antun CUVAJ, Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, Zagreb, 1907., knj. I., 288.

5 S. E. pl. TOMIĆ, Školstvo u Đakovu, 82.-83.

otvaranje sjemeništa, što je dovršio njegov nasljednik biskup Antun Mandić. Mandić je značajan i kao autor pravopisa "Uputjenje k´slavonskom pravopisanju za potrebu narodnieh ucsionicah u Kraljestvu Slavonie 1779." gdje predlaže određena grafijska rješenja i važan je udžbenik u vrijeme osnivanja hrvatskih škola. Godine 1805. đakovački gradski čelnici sastavili su ugovor koji je uključivao i sela đakovačke Župe – Satnicu, Selce i Viškovce o osnivanju glavne pučke četverogodišnje škole s tri učitelja, a naredne godine kraljevska komora potvrdila je to i za Semeljce, Trnavu, Gorjane, Piškorevce i Vrbicu. Župa bi plaćala jednog učitelja, a dvojicu vlastelinstvo po 200 forinti, te žitom, kukuruzom, sijenom za dvije krave, stanom, vrtom i drvima. Od trećeg razreda učio se i latinski jezik; tako se pripremala mladež za đakovačko sjemenište i činovnike na vlastelinstvu, te za obrtnike i trgovce. Ipak je škola zbog materijalnih neprilika i Napoleonovih ratnih osvajanja sve do 1812. godine djelovala kao jednorazredna s učiteljem Adamom Matkovićem u jednoj od vlastelinskih zgrada: bila je to drvena škola prekrivena slamom, produžena u dvorište sa školskom sobom, a s učiteljevim stanom do ulice[5]. Potom je podignuta i školska zgrada za drugi i treći razred pučke škole sa stanovima za dvojicu učitelja, a prvi razred sa stanom ostao je u staroj zgradi, te je 1812. godine otvorena Glavna ili "Kapitalska Škola"[6]. Novi učitelji bili su nepoznati nam Slovenac i poznati Nijemac: Martin Švajcar, a ravnatelji: Stjepan Palešćak, te kasnije biskup Josip Kuković, potom Đuro Emanović. Slovenca mijenja Mato Ferić u trećem razredu, no slabo se radilo te su ih građani 1822. godine tužili vlastima. Ferića tada mijenja Mađar Josip Karoly i opet se javljaju problemi sa jezikom, nakon njemačkoga, sada je mađarski jezik potisnuo "slavonski". Umjesto Švajcara 1824. godine dolazi Lončarić, a 1837. godine zamjenjuju ih mladi Ivan Humel i Antun Lebanović. Glavnu školu pohađalo je tada 85 učenika. Nakon prvog đakovačkog učitelja Matkovića za kratko je tu školske godine 1853./4. Antun Jobst, potom on s Humelom odlazi, a stiže Antun Šunić koji je s Lebanovićem činio đakovački učiteljski dvojac. Đakovačko trgovište s tadašnjih 2404 stanovnika u potpunosti preuzima brigu o zgradi i plaćama za dvojicu učitelja od 300 srebrnih forinti godišnje, dva stana, vrtovima uz njih, drvima za grijanje učionica i stanova, a jedan nastavlja i s dužnošću orguljaša u Župnoj crkvi[7].

5 A. CUVAJ, Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, knj. I., 616.-617.

6 S. E. pl. TOMIĆ, Školstvo u Đakovu, 89.

7 Isto.

Do 1856. godine pučku školu pohađali su i dječaci i djevojčice, kada po završetku gradnje samostana sestara Milosrdnica u školi ostaju samo dječaci, a djevojčice sele u samostan – kasniju školu sestara svetog KriŽa. U početku bila su samo dva razreda, ravnateljica Paula Koll radila je sa četiri sestre i 82 učenice iz cijele regije. Od 1858./59. školske godine škola časnih sestara ima sva četiri razreda i tako postaje prva djevojačka škola u Slavoniji. Sestre Milosrdnice se nakon 10 godina rada vraćaju u Zagreb, a iz Švicarske na Strossmayerov zahtjev stiŽu 1868. godine sestre sv. KriŽa. Do 1871. godine u samostanskoj školi radile su svjetovne učiteljice, a potom sestre nadstojnice Justine Straub, Nikomedije Erb i dr. sve do zabrane rada 1945. godine. Godine 1886. otvoreno je i zabavište za malu djecu, dakle – prvi đakovački dječji vrtić. Sestre su vodile i tečaj za odgoj učiteljica Ženskoga ručnog rada i kućanstva, internat za djevojke van Đakova, tečajeve iz stranih jezika i sviranja instrumenata, organizirana su predavanja, stručni izleti i usavršavanja, te karitativni i kulturni rad. Od 1940. do 1947. godine sestre su djelovale i u novoosnovanom UboŽništvu – staračkom domu. Godine 1898. premještena je i niŽa djevojačka škola iz samostana u novoizgrađenu zgradu preko puta. Sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća viša pučka djevojačka škola preimenovana je u građansku, a sestre i dalje vode niŽu školu van samostana, koja im je oduzeta 1928. godine; te do kraja 2. svjetskog rata vode samo građansku školu. Od 1932. godine samostanska škola je, da bi se razlikovala od drŽavne osnovne škole, nosila naziv Ženska građanska škola sv. KriŽa "Štrosmajer"[8].

Godine 1857. muška niŽa pučka škola dobiva četvrti razred i napokon nije više trorazredna. Od tada zaposlen je i treći učitelj Ivan Grdešić u četvrtom razredu. Učitelji su potom bili i Srećko Vuljak od 1859. godine, a od 1864. Ivan Jergović, novoga Jakova Goszla brzo mijenja Đuro Balog, a njega Mato Ašperger. Godine 1875. uzorna glavna škola mijenja naziv u opću pučku dječačku školu. Napokon se gradi i nova školska zgrada, današnja zgrada osnovne škole I. G. Kovačića, u koju 1898. godine useljavaju iz 90 godina stare zgrade niŽa pučka, obrtnička i niŽa pučka djevojačka škola iz samostana koju vodi nadstojnica s. Radegunda Polz i njene sestre. Od 1879. otvoren je peti razred više djevojačke škole, a 1881. i osmi razred, od školske godine 1894./5. obučava se po licejskoj osnovi. Godine 1910. Đakovo je dobilo i dvorazrednu višu pučku dječačku školu, a naredne godine otvoren je i šesti razred škole. Godine 1912. škola je proširena u četverorazrednu, tako napokon postoji svih osam razreda pučke škole; školske godine 1912./13. upisan je sedmi, a naredne i osmi razred.

8 Povijest samostanskih škola u Đakovu, rukopis, čuva se u samostanu Milosrdnih sestara sv. KriŽa u Đakovu.

Uz cjelovite osmogodišnje dječačke i djevojačke škole (3. nakon Našica i Virovitice) u školi sestara sv. Križa djevojčice su imale višu i nižu pučku školu, te opetovnicu od 1891. do ukidanja 1927. godine[9].

Godine 1806. otvoreno je Bogoslovno sjemenište i Visoka bogoslovna škola u franjevačkom samostanu koji seli u Slavonski Brod. Đakovo time postaje jedno od središta duhovnog, prosvjetiteljskog i kulturno-književnog djelovanja u Slavoniji, a kasnije i ilirizma jer odatle, te iz Župa Đakovštine djeluju svećenici predilirci. Prvi profesori bili su Franjo Jacobi s dogmatikom, Bartol Fischer – pastoral s pravom, Inocent Karatsony – crkvena povijest, povijest crkvene literature s patrologijom i opći dio dogmatike, te Ferdinand Leitner – biblijski studiji i orijentalni jezici; a prvi rektor bio je Đuro Sertić, a prodirektor Stjepan Opoevčanin. Filozofski studij bio je podijeljen na licej (s pravom javnosti – pohađali su ga i vanjski đaci) i teologiju. Prvi profesori filozofije bili su Karlo Pavić (logika, metafizika, praktična filozofija i matematika) i Đuro Hartmann (fizika, gospodarstvo i povijest), poslije Josip Veszerle[10]. Godine 1853. na studij pristižu i bosanski franjevci koji su ostali do 1875./6. godine[11], za njih je sagrađena zgrada Kolegija sv. Bonaventure – današnja zgrada Teologije u Đakovu.

Ilirski je kružok četrdesetih godina najplodonosniji u životu kulturno - književnoga Đakova, svećenici i bogoslovi podrijetlom iz puka stvaraju zanosnu domoljubnu poeziju i sakupljaju narodno blago, a potporu im daju biskup Josip Kuković, koji pomaže i osnivanje Matice ilirske, a kasnije i biskup Josip Juraj Strossmayer, koji se još kao mladić zarazio ilirskim idejama studirajući upravo u Đakovu filozofiju s ilircima Matom Topalovićem i Jurjem Tordincem - najznačajnijim književnim predstavnicima Slavonije početkom ilirizma. Osniva se i čitaonica 1841. godine, književno udruženje bogoslova đakovačkog sjemeništa "Zbor duhovne mladeži" sa prvim đakovačkim listom "Svećenik" iz 1853. godine. Nakon njemačkog osniva se 1866. godine i hrvatsko kazalište "Narodno kazališno društvo dobrovoljaca", a održavaju se i ilirski koncerti. Plodonosni Mato Topalović 1841. godine izdaje knjižicu "Tri pokorne pjesmice za duhovnu zabavu" što je vjerojatno jedna od prvih knjiga u Slavoniji tiskana Gajevom grafijom. Godine 1845. kao profesor na đakovačkom sjemeništu prvi osniva katedru hrvatskoga jezika, dakle prije Babukića u Zagrebu. Kasnije će na njoj predavati i filolog Fran Kurelac kao prvi učitelj staroslavenskoga jezika u

9 Spomenica šegrtske škole, rukopis, čuva se u Srednjoj obrtničkoj školi Antuna Horvata u Đakovu.

10 S. E. pl. TOMIĆ, Školstvo u Đakovu, 153.

11 Marko KARAMATIĆ, Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevaca u Đakovu (1853.-1876.), *Diacovensia*, 1 /1995., 201.-209.

razdoblju od 1862. do 1866. godine. Godine 1845. osniva se i čitaonica đakovačke podružnice Gospodarskog društva[12].

Drugi značajan kulturno - književni krug u Đakovu je onaj uz biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Svesrdno je potpomagao prosvjetu i kulturu: osniva JAZU, gradi Akademijinu palaču, daruje Galeriju, osuvremenjuje zagrebačko Sveučilište, reorganizira Maticu, otvara gimnazije, škole, crkve, stipendira mladež, tiska knjige i časopise... i bori se za uporabu hrvatskog jezika i gospodarski napredak. U Đakovu je 1882. godine sagradio impozantnu neoromaničko-gotičku katedralu, za čiju je gradnju doveo svu silu svjetskih i domaćih umjetnika. Godine 1863. podigao je i bogosloviju i uveo staroslavenski jezik, tada se u Đakovu osnivaju pjevačka društva, od 1873. godine kreće, a izlazi i danas "Glasnik biskupije Bosanske i Srijemske". Godine 1880. otvorena je biskupijska tiskara. Djelovale su poslije još tri tiskare Bruckova (1895.), Kraljevićeva (oko 1907.) i Brandekerova tiskara (1937.) [13]:, dok ih je danas u Đakovštini desetak. Prva školska knjižnica osnovana je 1864. godine, dok od 1895. godine djeluje Hrvatska čitaonica, koja od 1907. godine radi pod imenom Hrvatska pučka čitaonica.

Iz Požege je u Đakovo 1856. godine na studij stigao Vilim Korajac i uz biskupa ostao do 1878. godine. Obnovio je rad književnog "Zbora", a nakon odlaska poznatoga Frana Kurelca nastavio je predavati staroslavenski, a kasnije i hrvatski jezik na sjemeništu. Gimnazije u Slavoniji osnovali su isusovci; u Požegi 1698. godine, u Osijeku 1729. godine, a 1779. godine u Vinkovcima. Odavde su pristizali kandidati za đakovačko sjemenište.

Đakovački biskup Strossmayer je pokušavao u svome Đakovu otvoriti i gimnaziju. Tako je odmah po imenovanju tražio da se filozofski odsjek prilagodi nastavnoj osnovi 7. i 8. razreda gimnazije uz neke filozofske predmete. Uz logiku, metafiziku i etiku dodana je i psihologija, no licej je smatran privatnim te se ispit zrelosti morao polagati na nekoj javnoj gimnaziji. Pokušaji otvaranja malog sjemeništa i dovođenja dominikanaca nisu uspjeli. Od 1914. do 1917. godine učenici 7. i 8. razreda ponovo su u Đakovu pred državnom komisijom polagali ispit zrelosti. To je učinio i biskup Akšamović 1948. godine, no to nije bilo priznavano. Od 1972. godine licej je nosio ime Biskupijska gimnazija J. J. Strossmayera i bio privatna škola, ali su učenici mogli kao pedagoški smjer maturirati u đakovačkom Srednjoškolskom centru. U samostanu je djelovala Privatna gimnazija sestara sv. Križa od 1950. – 1956. godine što, dakako, nije bila prava gimnazija.

---

12 Krešimir PAVIĆ, Ilirizam u Đakovu, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 2/1982., 121.-152.

13 Krešimir PAVIĆ, Povijest đakovačkih tiskara, Đakovo, 1987.

Biskup Strossmayer je 1857. godine otvorio i mušku dvogodišnju preparandiju – učiteljsku školu, koja je bila spojena s osnovnom ili glavnom školom. Ravnatelj obiju škola bio je Filip Molnar do 1862. godine; uz Šunića i Lebanovića predavali su i Mato Zerhauer, Grdešić, Antun Felingstein, Jobst, Balog i Jergović; te Stjepan Srkulj i Vilim Korajac kao ravnatelji. Od 1864. godine na učiteljištu mogli su se polagati i dopunski ispiti za više stupnjeve učiteljskih zvanja (položilo ih je četrdesetak učitelja), a od 1865. školuju se i učiteljice (44). Preparandija je zakonom ukinuta 1875. godine (odškolovala je preko stočetrdeset učitelja) i preostala je tada samo zagrebačka.

Od 1860. godine djelovao je i prvi đakovački rabin Hermann Sommer, a prije je po kućama podučavao stanoviti informator Wengraf. 1864. godine otvorena je Židovska konfesionalna škola sa učiteljem Markom Gotliebom, potom su podučavali: Koralek, Winter, Gotsl, Eicher, Hofmann i Aufferber do 1887. godine , kada djeca po ukidanju te škole prelaze u opću pučku školu, a i on tada tamo postaje vjeroučitelj[14].

Obrtnička ili šegrtska škola osnovana je 1887. godine u zgradi niže pučke škole, a prvi ravnatelj bio je Ivan Jergović Kocić, potom Đakovčanin Josip Raček – značajan i kao praktičar i kao teoretičar. Nastava se održavala popodne i nedjeljom zbog zauzetosti zgrade i napornog rada kod majstora, a šegrti su bili podijeljeni na niži i viši odjel. Ratne 1914. godine se zbog rata pauziralo, kao i od 1943. do rujna 1945. godine. Od 1927. godine promijenjeno je ime u "Zanatsko-trgovačku školu", za vrijeme 2. svjetskog rata je "Stručna područna škola", a od 1945. "Stručno produžna škola" sa tri razreda u podrumskim prostorijama osnovne škole. Od 1946. godine ravnatelj je Antun Horvat (čije ime škola dobiva 1992. godine) i osniva se Poljoprivredni tehnikum, a naredne godine novo ime škole je Škola učenika u privredi, zajedno sele 1951. godine u Radićevu 9, ubrzo se vraćaju u Tomislavovu ulicu, te u novu zgradu ŠUP-a s Ekonomskom školom (današnja "Goranova" škola za niža odjeljenja) [15]. Godine 1968. izvršeno je spajanje đakovačkih srednjih škola i od naredne godine pa sve do 1991. godine djeluje Srednjoškolski centar "Braća Ribar" sa ravnateljima: Stjepan Češnik, Stjepan Sokolović, Ivan Čulo, Ilija Đekić, Dragutin Jurić i Željko Mandić. Škola je ponovo podstanar u dvorišnim montažnim zgradama "Nazorove" škole pod vodstvom prof. Slavice Tadić sve do 1997. i povrata na Vijenac kardinala Alojzija Stepinca 11.

---

14 S. E. pl. TOMIĆ, Školstvo u Đakovu, 146.-147.

15 Spomenica šegrtske škole, rukopis.

U Đakovu je djelovalo i učiteljsko društvo "Đakovština", koje je 1889. godine pristupilo Savezu hrvatskih učiteljskih društava[16]. Dakle; malo Đakovo bilo je itekako značajno u 19. stoljeću: uz biskupijsku potporu djelovale su dvije osnovne ili pučke škole, kao i dvije preparandije, bogoslovno sjemenište, visoka bogoslovna škola i obrtnička škola; a odavde su podizane i potpomagane ključne hrvatske prosvjetne, znanstvene, kulturno - umjetničke i duhovne ustanove. U početku školstvo razvijaju franjevci i dijecezanski svećenici i časne sestre, te potom i svjetovni učitelji; za gimnaziju su nedostajali isusovci ili kasnije dominikanci. NaŽalost, dvadeseto stoljeće (osobito prva polovica) donosi stagnaciju i nazadovanje, što zbog ratova, što zbog nepovoljne geopolitičke klime, te razvoja i drugih regionalnih centara. Grade se nove školske zgrade i objekti, broj učenika i nastavnika stalno raste, ali stalan je i problem nedostatnog prostora. Godine 1914. podignuto je novo bogoslovno sjemenište uz vrlo bogatu knjiŽnicu.

Godine 1924. otvorena je i građanska škola koja novu zgradu dobiva 1932., to je današnja zgrada osnovne škole Vladimira Nazora (neko vrijeme nastava je odrŽavana i u zgradi Bogoslovije); tu je smještena Ženska pučka škola s osam razreda (paralelke), otvoreni su i odjeli s njemačkim nastavnim jezikom. Za vrijeme NDH i Drugoga svjetskoga rata ta škola dobila je status drŽavne realne niŽe gimnazije od 1941. do 1944. godine. To su začeci đakovačke gimnazije, no zbog ratnih djelovanja 1944. i 1945. škola nije radila, dakle taj prekid i uništena dokumentacija i inventar škole onemogućili su kontinuitet gimnazije. Postojale su tada građanske škole: 1. DrŽavna građanska škola (trgovački smjer), 2. Ženska građanska škola sestara sv. KriŽa i 3. Njemačka građanska škola; te stručne: 1. Ženska stručna škola sestara sv. KriŽa[17].

Realna gimnazija Đakovo poslije rata s nastavom je otpočela 11. listopada 1945. godine[18]. Bilo je stalnih promjena nastavničkog kadra i prekida rada zbog nedovoljnog broja nastavnika, popravaka škole i zaraznih bolesti. Djelovao je tada Nastavnički zbor, Sindikalna podružnica, Zajednica doma i škole i roditeljski aktiv, Savjet građana od 1950., te đački dom – Internat uz gimnaziju, polagani su NiŽi tečajni ispiti. Školovalo se tada i u Muškoj i Ženskoj sedmoljetci do 1951. godine sa 1590 učenika, pa u Osmogodišnjim školama, a posebnim odobrenjem

16 Marko LANDEKA, Razvoj školstva u Đakovu do 1945. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 9/2007.,164.

17 Zbornik *Naša domovina*, sv. 2, Zagreb, 1943., ne bilježi Gimnaziju već samo navedene škole.

18 Brzojavnim rješenjem od 3. 10. 1945. Okružnog NO-a Slavonski Brod, Ministarstvo prosvjete je pod brojem 1503/IV-1945 odobrilo stvaranje V. razreda gimnazije; no, prava – puna gimnazija nije zaŽivjela jer nije bilo upisanih petih razreda. Rješenjem Ministarstva prosvjete broj 47418-III-1946, od 26. 8. 1946. zatvoren je V. razred gimnazije i nepotpuna gimnazija Đakovo pretvorena je u niŽu gimnaziju.

Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu Zagreb br. 30525 od 18. 12. 1952. godine 15. i 16. 1. 1953. održan je privatni ispit za V. razred gimnazije. To je prethodnica za otvaranje đakovačke gimnazije koje je uslijedilo Rješenjem N. O. kotara Đakovo savjeta za prosvjetu br. 9381/53. od 31. 8. 1953. kada je zaključkom gradske i kotarske skupštine otvoren V. razred gimnazije kao prvi viši razred. Na zborovima birača na području Općine Đakovo donesene su odluke o potrebi osnivanja škole, no razumijevanja Republičkog savjeta nije bilo, te je škola u 1953./4. radila bez odobrenja u zajedničkoj zgradi s muškom osmogodišnjom školom, suglasnost je stigla tek krajem školske godine. Dana 20. 6. 1954. primljena je odluka o priznanju valjanosti V. razreda gimnazije od Savjeta za prosvjetu i kulturu NRH br. 1953/54. u školskoj godini 1953./54. Potom je Rješenjem N.O. gradske općine Đakovo br. 3996-I od 25. 6. ukinuta Muška osmogodišnja škola u Đakovu, a Rješenjem N.O. gradske općine Đakovo br. 3995/II. od 27. 6. 1954. otvorena je u Đakovu puna gimnazija[19]. Za direktora je postavljen Stanislav Kopljevski, a 1956. godine naslijedio ga je Nikola Cindrić. Narodno sveučilište Đakovo osnovano je 1945. godine, a od 1959. godine djeluje kao Narodno sveučilište "A. Cesarec" Đakovo. Dom kulture osnovan je 1948. godine, a Gradska knjižnica i čitaonica otvorena je 1949. godine.

Razvoj srednjeg školstva u Đakovu otpočinje osnivanjem Gimnazije "Braća Ribar", Poljoprivrednog tehnikuma, Škole učenika u privredi i Srednje ekonomske škole (osnovane 1960.). Godine 1968. donesena je odluka o spajanju Gimnazije, Ekonomske i Škole učenika u privredi u Srednjoškolski centar "Braća Ribar", čiji je rad otpočeo 1970. godine preseljenjem sa lokacije u ulici Kralja Tomislava u novu školsku zgradu, na današnjoj adresi Vijenac kardinala Alojzija Stepinca 11, dok je Centar usmjerenog obrazovanja "Braća Ribar" ustanovljen 1984. zajedno s općeobrazovnim, strukovnim i obrtničkim programima[20]. Godine 1991. godine CUO se razdjeljuje u tri samostalne odgojno-obrazovne ustanove: Strukovnu školu, današnju Gimnaziju A. G. Matoša Đakovo, koja konačno dobiva svoj prostor u novoj zgradi 1997. godine i Obrtničku školu.

Gimnazija je u početku radila u Tomislavovoj ulici, u staroj zgradi Opće pučke škole otvorene 1898. godine, današnjoj OŠ "Ivan Goran Kovačić", gdje su sada smješteni viši razredi, a dijelom i u OŠ "Vladimir Nazor", zajedno sa ŠUP-om i Ekonomskom školom od 1959. godine (osamostaljenje 1961.). Od 1953. radio je na njoj i naš značajan kroatist profesor Mate Šimundić kao profesor hrvatskoga, te honorarno kao nastavnik crtanja i đakovački slikar Franjo Arpad

19 Ljetopis đakovačke gimnazije, rukopis, čuva se u Gimnaziji A.G. Matoša u Đakovu.

20 Spomenica Srednjoškolskog centra "Braća Ribar", rukopis, čuva se u Srednjoj strukovnoj školi "Braće Radića" Đakovo.

Mesaroš, a honorarno je tjelesno vježbanje držao Pavo Kraljević, značajan đakovački športski neimar. Prvi ispit zrelosti 1956/57. školske godine od 13. do 21. 6. prošlo je 15 redovnih i 4 privatna kandidata. Od 28. 2. 1958. godine otpočela je s radom učenička čitaonica za Gimnaziju i ŠUP s pregledom dnevnog tiska, književnih i znanstvenih časopisa, te za učenje učenika s težim stambenim prilikama s opsežnim kućnim redom. Od 27. 11. 1958. godine škola nosi ime Gimnazija "Braća Ribar" po đakovačkim narodnim herojima iz NOB-a. Direktori su bili Božidar Abramić i Miroslav Brkić, od 1. 11. iz zgrade Gimnazije iselile su se Srednja ekonomska škola i Škola učenika u privredi, a sljedećeg dana osnovano je Sportsko društvo "Mladost". Dana 19. 9. 1967. godine održana je zajednička sjednica radnih zajednica Gimnazije, Ekonomske škole i ŠUP-a s pripremama o ujedinjenju i o raspisivanju referenduma za samodoprinos zbog izgradnje školskog prostora i reorganizaciji srednjih škola. Dana 25. 8. 1968. godine opet se zajednički sastaju Savjeti i Radne zajednice Gimnazije, Ekonomske škole i Škole učenika u privredi i raspravljaju o referendumu za integraciju srednjih škola i o osnivanju Srednjoškolskog centra, te o roditeljskom sufinanciranju školstva. Dana 9. rujna 1968. godine proveden je referendum za integraciju srednjih škola u Srednjoškolski centar. Za integraciju Ekonomska škola se izjasnila sa 10 : 3, Škola učenika u privredi "Regal Vajs" 5 : 3 **i** Gimnazija "Braća Ribar" 11 : 10 – tijesno! Gimnazija je u svoja 4 razreda upisala 334 učenika, Ekonomska škola 186, a ŠUP u 3 razreda 413. Dana 10. 9. 1968. godine održana je prva sjednica Radne zajednice Srednjoškolskog centra s razmatranjem provođenja i rezultata referenduma u Gimnaziji "Braća Ribar" i spora oko toga. Dana 12. 9. otpočelo se s redovnom nastavom, održan je plenarni roditeljski sastanak, a potom i miting srednjoškolske omladine uoči provođenja referenduma za izglasavanje samodoprinosa za izgradnju školskog prostora. Problem prostora i sportske dvorane ni do danas u potpunosti nije adekvatno i kvalitetno riješen. Dana 15. 9. referendum je opet tijesno prošao sa 50,14 % birača s područja Mjesne zajednice Đakovo i otpočelo se s prikupljanjem sredstava za izgradnju nove školske zgrade u Đakovu te je 18. 10. 1968. godine održana je sjednica Savjeta srednjih škola na kojoj je i službeno donesena odluka o spajanju Gimnazije "Braća Ribar" s Ekonomskom školom i Školom učenika u privredi u Srednjoškolski centar, što je rješenjem Skupštine općine Đakovo br: 01-4339/1-1968. od 21. 10. 1968. godine i potvrđeno.[21]

Tako je nakon petnaestogodišnjeg samostalnog djelovanja Gimnazije završila njena samostalnost, što će se ponovo obnoviti u neovisnoj Hrvatskoj 1991. godine. Broj profesora i učenika je rastao na petnaestak i oko 350 učenika,

21 Ljetopis đakovačke gimnazije, rukopis.

od kojih gotovo dva razreda nisu završavala uspješno redovno školovanje, dok su se pred kraj ustalila 2 razreda maturanata. Osam puta je mijenjan rukovoditelj ustanove, 6 profesora je bilo što direktorima, što vršiteljima dužnosti; fluktuacija profesorskog kadra je stalna i tek se u posljednje vrijeme stabilizira. Ideologiziranost je preočita, stega i sankcije principijelni, no - razvija se sustav i kvaliteta nastave: opremaju se kabineti i stručne zbirke, knjižnica, djeluje 15-ak grupa slobodnih aktivnosti i znanstvenih sekcija: prirodoslovno-matematičkih i tehničkih, glazbenih, literarnih i umjetničkih, stalna su sportska natjecanja i aktivnosti, česte kazališne i filmske predstave, književne večeri; potom slijede permanentne stručne i maturalne ekskurzije i izleti. Uređuje se sama zgrada škole, učionice, školsko dvorište i sportski tereni, a proizvodni rad obavlja se i u lokalnom gospodarstvu; škola je srasla sa svojom sredinom surađuje i van nje, aktivan je čimbenik lokalnih društvenih događanja, pa čak i prednjači u stručnim javnim predavanjima i kulturno-umjetničkim nastupima.

Dana 19. 1. 1970. godine izvršen je prijem nove školske zgrade Srednjoškolskog centra od investitora Skupštine općine i Mjesne zajednice Đakovo i izvođača radova Građevinskog poduzeća "Rad", a do 21. se konačno preselilo na tadašnji Trg slobode – ili današnju adresu Vijenac kardinala Alojzija Stepinca 11, te je 5. 2. počela redovna nastava u novoj školskoj zgradi. Oprema se zgrada, sređuje prilazna cesta i staza, te odbija neposredna blizina gradnje budućeg autobusnog kolodvora. Sportska dvora otvorena je na Dan škole 17. 4. 1971. Centar je djelovao od rujna 1968. do rujna 1991. godine. Bio je preglomazan i nefunkcionalan; dosezao je i skoro 2 000 učenika u 59 odjeljenja i čak 113 djelatnika. Pratile su ga stalne prostorne teškoće i preopterećenost, te je jedno vrijeme djelovao na tri lokacije, uz preseljenje 1970. na novu adresu – Vijenac kardinala Alojzija Stepinca 11, radilo se i na osnovnim školama u Semeljcima i đakovačkom naselju Sjever[22]. Zatiralo se široko opće, društveno i humanističko gimnazijsko obrazovanje neučinkovitom tzv. Šuvarovom školskom reformom, te je jedno vrijeme egzistirao samo jedan takav razred ! Gimnazijsku tradiciju nasljedovali su pedagoško-odgojno usmjerenje, jezičari i matematičari-informatičari u jednom do dva razredna odjeljenja.

Što se tiče poslijeratnog osnovnog školstva razvojni put nastavlja se školske godine 1955./56. osnivanjem Mješovite osnovne škole zaključno s petim razredom i upraviteljem Franjom Čordašićem. Ona se početkom školske godine 1956./57. dijeli u dvije Narodne osnovne škole sa oko 860 učenika. 1957. godine II. osnovna škola je radila u dvije zgrade; jedna je u Ulici kralja Tomislava 14, a druga u zgradi bivšeg kotara (današnji Muzej Đakovštine). U kolovozu 1958.

22 Spomenica Srednjoškolskog centra "Braća Ribar", rukopis.

godine Savjet za prosvjetu donio je odluku da II. osmogodišnja škola dobije službeno ime OŠ "Ivan Goran Kovačić", a I. je OŠ "Vladimir Nazor", slijednik bivše pučke škole; obje rade smjenski u istom prostoru. Zbog pomanjkanja prostora godine 1959. sagrađena je i montažna zgrada sa šest učionica i četiri manje prostorije. Školske godine 1969./70. u polugodišnjim praznicima, odlukom Skupštine općine "Goranova" škola seli u zgrade bivše Gimnazije i Ekonomske škole, koje su se integrirane sa Školom učenika u privredi preselile u novoizgrađenu zgradu na Vijencu kardinala Alojzija Stepinca 11, inače prvotno namijenjene osnovnom školstvu. Viši razredi raspoređeni su u staru zgradu Gimnazije, a niži u noviju zgradu Ekonomske škole. Od 1970. godine provodi se kabinetska nastava, a od šk. godine 1978./79. uvodi se engleski jezik, kao treći strani jezik, pored njemačkog i ruskog za koji slabi svaki interes[23]. Bivša zgrada Gimnazije konačno je adaptirana tijekom 1983. godine.. Od šk. godine 1980./81. početkom rujna počela je s radom i treća, najmlađa đakovačka osnovna škola smještena u novom naselju Sjever – OŠ "Josipa Antuna Čolnića". U suradnji s gradskim poglavarstvom i Županijskim uredom polovicom 1998. godine pokrenuta je inicijativa za osnivanje Glazbene škole u sastavu OŠ "Ivan Goran Kovačić" koja otpočinje s radom u rujnu 1999. godine. Djeluje i privatno učilište stranih jezika "Memorija" i nekoliko auto-škola.

Sadašnje stanje školstva u Đakovu i Đakovštini je sljedeće; od predškolskih ustanova tu su: Dječji vrtić Đakovo koji uz središnju lokaciju u ulici Luke Botića, gdje su jaslice osnovane 1974., ima i svoje područne odjele u ulicama Kralja Petra Krešimira (od 1980.) i na prvotnoj lokaciji u ulici I. Mažuranića; potom privatni Dječji vrtić "Zvrk" Đakovo i Montessori dječji vrtić "Sunčev sjaj-Nazaret" Đakovo kojeg drže časne sestre sv. Križa. Osnovnoškolske ustanove su: Osnovna škola Budrovci, Budrovci, Osnovna škola "Ivan Goran Kovačić", Đakovo - u čijem sklopu djeluje i Glazbena škola u novijoj zgradi s nižim razrednim odjeljenjima (bivša Ekonomska škola), Osnovna škola "Vladimir Nazor", Đakovo, Osnovna škola "Josipa Antuna Čolnića", Đakovo, Osnovna škola Đakovački Selci, Selci Đakovački, Osnovna škola Matija Gubec, Piškorevci, Osnovna škola Gorjani, Gorjani, Osnovna škola "Josip Kozarac", Josipovac Punitovački, Osnovna škola Drenje, Drenje, Osnovna škola Josipa Jurja Strossmayera, Trnava , Osnovna škola Josipa Kozarca, Semeljci , Osnovna škola "Ivana Brlić Mažuranić", Strizivojna, Osnovna škola "Silvije Strahimir Kranjčević", Levanjska Varoš, i Osnovna škola Luka Botić, Viškovci. Srednje škole su Srednja strukovna škola Braće Radića Đakovo, Gimnazija A.G. Matoša, Đakovo i Obrtnička škola Antuna Horvata Đakovo. Od visokog školstva tu je

23 Spomenica OŠ "Vladimir Nazor", rukopisni fragmenti.

Katolički bogoslovni fakultet Đakovo s bogatom, novoizgrađenom i suvremeno opremljenom Središnjom biskupijskom i fakultetskom knjiŽnicom**.** Školske godine 1991./2. je u Gradišću u Austriji (zbog Domovinskog rata) đakovačka bogoslovija prvi puta upisala laike na svoj redovni studij, za buduće vjeroučitelje i pastoralne suradnike.

SUMMARY

Hrvoje Miletić
Overview of Educational Institutions in Đakovo

The author gives an overview of education in Djakovo of the 13th century when Đakovo or Bosnian and Sermian diocese was established. 1752 Bishop Josip Antun Čolnić founded the first school in Đakoština, and 1805 Đakovo gets a four- year community primary school with three teachers. Since 1858/59 school year there operates, the nuns school with all four grades, being the first girls´schools in Slavonia. 1806 a theological seminary and theological high school. opened. Bishop Strossmayer estabilished the men's two-year teaching school in 1857. Crafts School/Apprenices´school was founded in the 1887. Development of secondary education in Djakovo begins with the establishment of "Braća Ribar" High School in the academic year 1953/54, as well as School for agricultural engineering, School for pupils in industry and The Economic Secondary School, which was established in 1960. 1968 public authorities made the decision to merge the high schools, the economic and the school for pupils in industry economy in the High school center "Braća Ribar" whose work began in 1970 after the relocation to a new school building at 11 Cardinal Alojzije Stepinac Street. Vocational education center "Braća Ribar" was established in 1984 with the general aducation, professional and craft occupations/courses of study. 1991 CUO is divided into three independent educational and training institutions: Vocational School, Grammar School A.G. Matoš Đakovo, that finally gets its own space in the new building in 1997 and Crafts´ School. Mixed primary school is divided into two 1956/57 National primary school - Primary school "Ivan Goran Kovačic" and primary school "Vladimir Nazor - the successor of the former elementary school. Since the 1980/1981 school year when the elementary school Josip Antun Čolnić was founded, Đakovo has had three primary schools. Higher Education is represented by the Catholic Theological Faculty with its rich Central Diocesan and university library.

Demografski prikaz židova u Đakovu i Đakovštini od početaka naseljavanja do Prvog svjetskog rata

UDK: 323.15(497.5 Đakovo=411.16) "17/1914"
Izvorni znanstveni rad

Ljiljana Dobrovšak
Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar", Zagreb

Članak donosi kratku povijest đakovačke židovske zajednice od početaka doseljavanja pa sve do Prvog svjetskog rata. Na osnovi analize arhivske građe iz hrvatskih i mađarskih arhiva, saznaju se poimenično prve židovske obitelji koje su naseljavale Đakovštinu i samo Đakovo. Iako su u radu iznesen i neki novi podaci o židovima Đakova i okolice, i dalje nam predstoje istraživanja o povijesti đakovačkih židova.

Ključne riječi: židovi, Đakovo, Virovitička županija

Počeci doseljavanja židova na prostor Đakova

Prve vijesti o židovima u Đakovu i njegovoj okolici zabilježene su sredinom 18. stoljeća. Iako su se židovi na prostoru Slavonije (prvo kao zarobljenici, pregovarači i na kraju kao trgovci i dobavljači municije i živežnih namirnica austrijskoj vojsci) pojavili neposredno nakon oslobođenja Slavonije od Osmanlija s kraja 17. i početka 18. stoljeća, zabranjeno im je naseljavanje zbog

zakonskog članka 19. Ugarskog sabora iz 1729. godine.[1] Budući da je spomenuti Zakonskih članak bio vrlo nedorečen, omogućio je hrvatskim i slavonskim gradovima ali i županijama da po vlastitom nahođenju dopuste ili ne dopuste „privremena" zadržavanja židova kao i tr govanje od po nekoliko dana.[2]

Nakon osmanlijskog povlačenja iz Đakova (1687.), đakovačko vlastelinstvo je vraćeno biskupima.[3] Godine 1745. godine došlo je do razgraničenja vojničkog od civilnog područja na ovom dijelu. Tada je oblikovan vojnički (formirane su pukovnije: Gradiška, Brodska i Petrovaradinska) i civilni (formirane su županije: Srijemska, Požeška i Virovitička) dio.[4] Đakovo je postalo dio Virovitičke županije koja je 1745. godine podijeljena na tri kotara: virovitički, osječki i đakovački, a oni na distrikte. U virovitičko okružje ulazile su Našice, Virovitica, posjed Bukovica, jedan dio Valpovštine, Retfala, vlastelinstvo Almaš, Dalj i Erdut. Đakovački okrug dijelio se na vlastelinstva (*dominium*) đakovačko, našičko i orahovačko.[5]

Đakovo time ulazi u sastav Virovitičke županije, pa se na njega počinje protezati odluka o zabrani naseljavanja židova (čl. 19./1729.), međutim kao što ćemo vidjeti ona se nije strogo primjenjivala jer židovi dolaze u ove krajeve trgovati ili svojim kapitalom sudjeluju u nekoj od proizvodnih grana kao što je proizvodnja pepeljike (*pottasche*). Najveći broj manufakturnih poduzeća u 18. stoljeću osnovan je na teritoriju Virovitičke županije, koja je bila bogata šumama.[6] Prvi pepeljari bili su židovi iz Rohoncza (Rožnovo) koji su prvo došli u donji Osijek 1746., gdje su se bavili kupovinom sirovih ovčjih i kozjih koža, a

---

1 Maren FREJDENBERG, *židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000., 170.-171.; Mirjana GROSS /Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu-društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 418.; Šandor BRESZTYENSZKY, *Izraelićani i vršenje patronatskog prava*, (pretiskano iz Katoličkog lista) Zagreb, 1890., 6.; *Corpus Juris Hungarici- Magyar Törvénytár*, 1657.-1740., Budapest, 1900., 674., članak 19./1729.- *Stališi i redovi trojedne kraljevine besmrtnu svoju zahvalu izražavaju kralju, kojega su milost iskusili, što je odredio, da se židovi, što su prije pušteni u Gjurgjevac, imadu ne samo odanle, nego iz sviju mjesta rečenih kraljevinah odstraniti*.

2 Ljiljana DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2007., 45.

3 Borislav BIJELIĆ, *Naše teme - ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine*, Đakovo, 2002., 20.

4 Stjepan SRŠAN, Inkorporacija Srijema i donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* Matice Hrvatske - Vinkovci, br. 12. za godinu 1994., Vinkovci, 1995., 65.-82.

5 *Hrvatski državni arhiv* (dalje HDA,) Virovitička županija, Protokol, knjiga 1.; Stjepan SRŠAN, Našičko vlastelinstvo nakon odlaska Turaka (1687.-1848.), *Našički zbornik*, 1., Ogranak Matice Hrvatske, Našice, 1994., 28.-36.; Marko LANDEKA, Dvjestopedeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.), *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 4., Osijek, 1997., 45.-53.; Mirko VALENTIĆ, Iz povijesti Virovitičke županije, *Hrvatska na tajnim zemljovidima - Virovitička županija*, Zagreb, 2002., 44.; Ferdinando ŠIŠIĆ, *županija Virovitička u prošlosti* , Osijek, 1896., 95.-100.

6 Miroslava DESPOT, *Pokušaji manufakture u Građanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću*, Zagreb, 1962., 72.

koje su potom izvozili u Njemačku. Budući da im županija nije bila sklona i na razne načine ometala je njihovo poslovanje, židovi su se iselili iz Osijeka, ali su i dalje ostali prisutni na ovim prostorima baveći se pepeljikom te su petorica židova (Jakov Hirsch, Mandel Löbl, Ezekiel Hirschl, Moyzes Izrael i Samuel Moyzes) sa đakovačkim vlastelinstvom odnosno s biskupom Josipom Antunom Čolnićem (1751.-1773.) 1752. godine sklopili ugovor o proizvodnji pepeljike u Cirjakovoj šumi kod Tomašanaca.[7] židovima se bavljenje pepeljarenjem pokušavalo zabraniti, te je jedan dio židova napustio proizvodnju jer je valpovački vlastelin barun Prandau na svojem veleposjedu podigao pepeljaru i tako odmamio radnike židovske pepeljare.[8]

Do stalne prisutnosti židovskih trgovaca i obitelji u Hrvatskoj, s time i u Đakovu doći će tek krajem 18. stoljeća, s iznimkom dviju obitelji koje su se naselile u osječkom Donjem gradu (od 1746. do 1753.) i onih židovskih obitelji koje su s posebnim kraljevim dozvolama naseljavale u Slavonskoj vojnoj krajini gradove Zemun i Petrovaradin. Veliki korak prema stalnom boravku, učinio je Patent *Systematica gentis Judaeorum Regulatio* Josipa II. izdan 1783. kojim je omogućeno trajno naseljavanje u civilni dio Hrvatske i Slavonije. Od 1783. godine može se pratiti kontinuirani razvoj židovskih zajednica u Slavoniji, pa tako i u Đakovu.[9]

Na području Virovitičke županije, prve se židovske obitelji doseljavaju neposredno nakon Patenta *Gens Judaicae*.[10] Od slavonskih županija, židovi su prvo zabilježeni na teritoriju požeške županije (posjed Pleternica-Kutjevo), a nakon toga doseljavaju se i u ostale dijelove Slavonije. Što je Patent, odnosno dozvola naseljavanja značila za židove, govori proveden prvi popis za Josipa II. 1785./1787. godine koji je popisao u Hrvatskoj 18 židovskih obitelji sa 111 članova. Od toga broja, u Požeškoj županiji živjele su dvije obitelji sa 12 članova, u Virovitičkoj tri obitelji sa 17 članova i u Srijemskoj nijedna.[11] Nažalost spomenuti popis ne spominje gdje su te tri židovske obitelji u Virovitičkoj županiji živjele.

---

7 Josip BÖSENDORFER, Prvi pepeljari (Aschenbrenner, Pottaschesieder) u Virovitičkoj županiji, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 266.-267.

8 J. BÖSENDORFER, Prvi pepeljari (Aschenbrenner, Pottaschesieder) u Virovitičkoj županiji, 267.

9 Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 78.-86.

10 željko WEISS, Doseljavanje židova u Viroviticu, *Ha-kol*, br. 74., svibanj, Zagreb, 2002., 10.-11.

11 Igor KARAMAN, Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke u doba Josipa II.-1787., *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 29., Novi Sad, 1961., 89.-90.; Wolfdieter BIHL, Das Judentum Ungarns 1780.-1914., *Studia Judaica Austriaca*, bd. III., Eisenstadt, 1976., 17.; Ivan ERCEG, Pripreme i struktura Jozefinskog popisa, *Acta Historico-oeconomica*, vol. 18., (1.), Zagreb, 1991., 15.-16.

Nakon ovog ne baš preciznog popisa, do službenog popisa iz 1857. godine provedeni su još neki sumarni isto tako nepotpuni popisi tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća, koji govore samo o ukupnom broju židova ili židovskih obitelji u Hrvatskoj. Međutim zahvaljujući nekim drugim popisima, prvenstveno popisima tolerancijske takse koji se provode u Monarhiji od 1749., a u Hrvatskoj i Slavoniji od 1783. godine možemo s pretpostavkom izvoditi brojčano stanje židova u Virovitičkoj županiji, đakovačkom kotaru i Đakovu. Iako tolerancijski popisi nisu precizni jer ne popisuju sve prisutne židove po županijama ili mjestima te je često broj židova za neko mjesto ukalkuliran u ukupan broj židova u županiji i ponekad ne znamo gdje su točno nastanjeni, ipak su nam ti popisi vrlo važni jer nam pružaju prve vijesti o židovskim obiteljima u Hrvatskoj, a time i u Đakovu.[12] Kada su se točno prvi židovi naselili u Đakovo i Đakovštinu, još uvijek je nepoznato.

O prvim židovskim obiteljima u Virovitičkoj županiji govori popis iz 1795. godine. On navodi židovske obitelji koje su se 1795. nalazile na teritoriju županije, ali ne i gdje su naseljene s izuzetkom samih Našica koje su posebno izdvojene. Na prostoru Virovitičke županije živjele su obitelji:[13] Michael Krain (4), Salamon Firenbach (2), Michael Singer (6), Isac Krausz (8), Samuel Pfeifer (5), Herschel Poliak (3), Jacob Felner (8), Jacob Grünbaum (5), Moises Gertner (6), Salamon Mautner (6), Jacob Müssel (6), Moises Herschel (1), Joseph Poliak (9), Adam Maszauer (8), Philip Beck (6), David Poliak (2) Bernard Beck (6), Jacob Robenstein (5), Löbl Moises (3), Adam Valter (5), Marchus Fröling (2), Löbl Küß (prezime je ustvari König) (2), Salamon Kirschner (3), Martin Fajz (Fasl) (4) i Jacob Solinger (2). Prema ovome vidi se da je 1795. bilo 25 židovskih obitelji sa 117 članova.[14]

Da se broj židova iz godine u godinu povećava u županiji, potvrđuje i dopis Virovitičke županije iz 1798/9. u kojem je popisano u županiji 36 obitelji odnosno 184 židova. U đakovačkom kotaru je prije 1790. živjelo šest obitelji s 37 članova, a nakon 1790. njima su se pridružile još tri obitelji s 14 članova. Prije 1790. u đakovačkom kotaru navode se obitelji: Adam Valter (7), Marcus Frelih (8), Michael Grün (6), Salamon Kirschner (8), Martin Fasl (4), Marcus Engelender (4); a nakon 1790. doseljeni su Salamon Kempner (4), Herschl Khern (5), i Jacob

12 Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.),* 164.-165.

13 Prezimena židovskih obitelji pisana su u onom obliku kako su navedena u citiranom popisu i u većini slučajeva ne odgovaraju kasnijem obliku prezimena. Autorica teksta odlučila je navoditi prezimena, onako kako su se u tom trenutku pisala, a ne njihov kasniji oblik.

14 Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum* (dalje MOL, HL, DJ), F1 N116./1795.

Mandl (5).[15] Isto je potvrdio i popis iz 1800. navodeći iste obitelji i isti broj od 51 osobe u đakovačkom kotaru.[16]

Sljedeći službeni popis na nivou Monarhije iz 1804./1805., iako samo muškog stanovništva navodi da je u Hrvatskoj živjelo 298 židova, od čega je njih 138 židova živjelo u civilnoj Hrvatskoj, a 160 židova u Slavoniji (Srijemska, Virovitička i Požeška županija i grad Požega). Najviše ih je živjelo u Virovitičkoj županiji (122).[17] Da je taj broj ustvari bio veći govori nam popis tolerancijske takse iz 1808. koji je u Virovitičkoj županiji evidentirao 31 obitelj sa 177 članova. U osječkom kotaru živi šest obitelji s 31 članom, u đakovačkom sedam obitelji s 47 članova i u virovitičkom 18 obitelji s 99 članova. U đakovačkom kotaru prebivalo je 7 obitelji sa ukupno 47 članova. To su: Jacob Valter (15), Salomon Kempner (7), Salomon Krischner (8), Jacob Mandl (4), Jacob Szinger (2), Jacob Bauer (5) i Marcus Frölich (6).[18]

Sliku njihove rasprostranjenosti dvadesetih godina 19. stoljeća, pružaju nam dva izvještaja virovitičke županije iz 1818. i 1819. godine. Oni, očito nisu precizni, jer ne spominju sve obitelji u okolnim selima, ali nam donekle omogućavaju pregled većih mjesta u kojima su živjeli židovi. Prema prvom popisu, u Virovitičkoj županiji bilo je tolerirano 14 obitelji s ukupno 121 osobom. Ne navode se židovski stanovnici u đakovačkom kotaru, no to ne znači da ih nema.[19] Drugi popis iz 1819./ 1820. se nešto razlikuje. Prvo, on donosi podatke za cijelu Virovitičku županiju i njezina tri kotara. Prema njemu u osječkom kotaru prebivaju tri obitelji sa 23 članova, u virovitičkom deset obitelji s 43 članova i u đakovačkom deset obitelji s 75 članova. Sveukupno židovskog stanovništva u županiji je 141, odnosno 23 židovske obitelji. U đakovačkom kotaru (kojeg navode kao našički) stanuje 10 obitelji i to su: obitelj Salamon Kempnera (12 članova), Salamon Krausza (10), Marcusa Singera (4), Israela Kirschner (4), Leni Bauer (8), Jacob Schlsinger (13), Farkas Fischer (6), Moyses Kirschner (5), Löbl Bauer (6) i Jacob Singer (7).[20] Do tridesetih godina, broj židovskih obitelji se već udvostručio na području županije.

U prilog ovome govori popis Virovitičke županije iz 1830./31. koji po prvi puta ubraja i one obitelji koje su tolerirane i one koje nisu, što nam govori da je na tlu županije bilo puno više židova nego li je u popisima za Ugarsko namjesničko

15 MOL, HL, DJ, kut.84./1799., F1 N180./1799.

16 MOL, HL, DJ, F1 N87./1800.

17 *Povijest Hrvata od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata,* Knjiga II., Zagreb, 2005., 216.; Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, zagreb, 1939., pretisak 1996., 76.

18 MOL, HL, DJ,kutija 100./1809. spis F1 N 26./1809.

19 MOL, HL, DJ, spis F1 N130./1818., (1472/1818). MOL, HL, DJ, spis F1 N14./1818., (71/1818).

20 MOL, HL, DJ, spis F1 N 62./1821.

vijeće izvještavano. Prema tom popisu tridesetih godina županiju je nastanjivalo 59 obitelji s više od 278 članova. Kod nekih obitelji se navodi podatak gdje su naseljene, no kod većine ne. Što se tiče Đakova, po prvi puta se navodi da je u njemu naseljen Elias Waisz.[21] Kada se on točno naselio u Đakovo ne znamo, kao što ni ne znamo da li je stanovao negdje drugdje. Da li je još bilo obitelji koje su naseljavale Đakovo ni to ne znamo. Devetnaest obitelji u županiji nisu imale toleranciju a sve ostale, njih 40 jesu.[22] Većina netoleriranih je bila zaposlena kod jedne od toleriranih obitelji: Salamona Krausza ili Salamona Müllera iz našičkog okruga.[23] Tridesetih godina (1832./1833.) u Virovitičkoj županiji, očito samo u đakovačkom kotaru s naglaskom na našički okrug popisano je dvadeset i devet obitelji s ukupno 181 članom, a one su plaćale toleranciju od 8.195 forinti (nisu popisane sve obitelji, na što nam ukazuje raniji popis). U ovom popisu izdvojene su obitelji koje su živjele u Retfali, Našicama, Orahovici, Podgoraču, Zdencima, Feričancima i drugdje. [24] Ne iznose se podaci za Đakovo. Godinu kasnije (1834.) u đakovačkom kotaru popisano je 25 obitelji, od toga njih dvanaest živi u našičkom okrugu. Za Đakovo (varoš) je naveden samo Elias Waisz, kao i za Drenje Johanes Fuchs.[25]

Koliko je židovskih obitelji između tridesetih i četrdesetih godina bilo u Hrvatskoj vidljivo je iz jednog popisa koji je rađen između 1830. -1835. u cijeloj Ugarskoj. Prema njemu u Hrvatskoj je živjelo više od 1.610 židova. U Požeškoj županiji je popisano 225 židova, 352 u Srijemskoj i 321 u Virovitičkoj županiji. [26]

---

21 MOL, HL, DJ, F1 N31./1832.

22 MOL, HL, DJ, F1 N31./1832. Bez dozvole naseljavanja bile su obitelji: Löbl Reiczer, Adam Stern, Jakob Fried, Marcus Kuhn, Josip Preisz, Joseph Reich, Iszrael Herlinger, David Pollak, Moyses Vagner, Bernard Cziczer, Jacob Vesizman, Moyses Pichler, Löbl Juhn, Jacob Shlesinger, David Achueperger, Jacob Fischer, Ignatz Heinrich, Abraham Kuhn i Moyses Goldstein). S dozvolom naseljavanja bile su obitelji Herschl Singer iz Sarvaša, Bernard Obersohn iz Retfala, Leopold Tolnauer iz Valpova, Salamon Müller, Kuzman Polak, Moyses Kempner, Adam Kempner, Israel Kirshner (kasnije Kerschner), Moyses Kirshner, Marcus Singer, Jacob Dauer, Salamon Krausz-*arendator*, Katarina Kempner, Catharina Valter, Kuzman Ferber, Jacob Beram, Löbl Dauer, Joseph Fischer, Misko Polak, Jakov & Joseph Schlesinger, Marucs Spiczer, Adam Massauer, Heinrich Fuchs, Julius Hirscler, Jacobus Neivirth, Salamon Polyak, Bernardus Rotter, Simeon Polyak, Leopold Levy, Moyses Menczer, Ignacz Spiczer, Jacob Bek, Adam Koenig, Joseph Madlein, David Valter, Albert Czilczer, Johann Fuchs, David Obersohn i Leopold Massauer.

23 MOL, HL, DJ, F1 N31./1832.

24 MOL, HL, DJ, F1 N 54./1834.

25 MOL, HL, DJ, F1 N257./1834. Uz Našice u kojima žive Abraham Kohn, Israel Kirschner, Joseph Israel, Catharina Valter, Salamon Müller, Löbl Kornitzer, Adam Massauer, Salamon Krausz, Marcus Singer, Jacob Müller, Kuzman Pollak i Marcus Kohn izdvojeni su još i Donja Motičina u kojoj živi Heinrich Schonfeld; zatim Orahovica u kojoj živi Leopold Bauer, Joseph Siska, Jacob Shlesinger, Moses Spitzer, Löbl Juhn i David Schwarcberger; u Feričancima Jacob Baran i u Podgoraču Kuzman Ferber i Moises Wagner.

Četrdesetih godina 19. stoljeća dolazi do poboljšavanja položaja židova u Ugarskoj jer je Ugarski sabor izglasao novi zakonski članak 29./1840. *De Israelitis* kojim je uz ostale olakšice, kao što je dozvola gradnje tvornica, bavljenje trgovinom i obrtom, držanje židovskih pomoćnika i naučnika, pohađanje slobodnih znanosti i umjetnosti, kupovina nekretnina i zemlje u onim gradovima u kojima je to bilo dozvoljeno i ranije, židovima pružio pravo slobodnog naseljavanja u Hrvatskoj i Slavoniji i to u slobodne kraljevske gradove.[27] Proširivanjem prava, zakonskim člankom 29./1840. u Ugarskoj i njezinim pridruženim zemljama, ubrzano je useljavanje židova na ove prostore, što je vidljivo iz porasta ukupnog broja židova u Hrvatskoj i Slavoniji. Popis iz 1839./1840. pokazuje vidljiv porast židovskog stanovništva. Prema njemu u Hrvatskoj je stalno naseljeno 2.100 židova, od toga je u Virovitičkoj županiji bilo naseljeno 472 židova (Fényes u svojim iznosima uvijek pretjeruje).[28] I ovaj popis kao i prethodni ne pruža pouzdane podatke jer nam popis iz 1841. daje nešto drugačije brojčane iznose. Prema njemu u Virovitičkoj županiji je 1841. godine stalno naseljeno 90 židovskih obitelji s ukupno 340 duša.[29] U Đakovu i okolici su popisani; Heinrich Krausz u Đakovu, Maria Veisz (Weis) u Levanjskoj Varoši, Michael Veisz (Weis) u Slobodnoj Vlasti te Salamon Bauer u Drenju.[30] Godine 1843. popisane su na tlu Virovitičke županije 57 obitelji i u njemu su navedene obitelji iz prethodnog popisa: Maria Veisz, Mišku (Michael) Veisz, Heinricha Krausa, no ne i Salamon Bauera.[31] Drugi popis iz 1843. u Virovitičkoj županiji, popisuje čak 99 židovskih obitelji s 391 članom. I on spominje obitelji Marie Veisz s pet članova, Michaela Veisza s tri člana, Heinricha Krausa s četiri člana. Da li se još koja obitelj doselila u Đakovo, ne možemo sa sigurnošću ustvrditi, međutim možemo pretpostaviti da su to bili Wollneri. [32] Do 1840. i slobodnog naseljavanja u gradove, pa s time i u Đakovo, židovi su mogli prebivati samo na ledini ispod biskupskog vrta, koja je kasnije dobila naziv „Čifutana“.[33]

---

26 Erno LASZLO, Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735-38 to 1910, *Hungarian Jewish Studeis*, New York, 1966., 114.-116.

27 M. GROSS /A. SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, 418; Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske- Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850.-1860,* Zagreb,1985. 362.

28 M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 88., prema Elek FÉNYES, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./184., 47.-52.

29 MOL, HL, DJ, F1 N18./1842.

30 MOL, HL, DJ, F1 N 18./1842.

31 MOL, HL, DJ, F1 N49./¸1843.

32 MOL, HL, DJ, F1 N61./1844.

33 željko LEKŠIĆ, Sinagoga u Đakovu, *Novi Omanut*, br. 36./37., rujan-prosinac 1999., Zagreb, 10. U tekstu je autor naveo da se židovi od 1842. i zakona o slobodnom naseljavanju smiju doseliti u Đakovo, no to nije točan podatak, jer taj zakon je donesen 1840. i omogućio im je slobodno doseljavanje u gradove, dok im je naseljavanje u Slavoniju već omogućeno 1783. godine.

židovi se nakon zakona iz 1840. pokušavaju seliti i u ona mjesta Virovitičke županije u kojima ih do tada nije bilo. Tako se Abraham Wollner, rodom iz Tolnavske županije, grada Bonyhada 1844. odlučio preseliti u Đakovo i tamo otvoriti dućan. Đakovačko vlastelinstvo mu je nastanjenje uskratilo pa se on obratio Ugarskom namjesništvu. Njegova molba proslijeđena je Virovitičkoj županiji kako bi ona naložila đakovačkom vlastelinstvu da spomenutog židova primi u Đakovo. Virovitička je županija na to odgovorila da ona ne može prisiliti đakovačko vlastelinstvo da nekog u primi grad, jer za to nema ovlasti. Ugarsko je namjesništvo obavijestilo đakovačko vlastelinstvo da postupa protivno zakonu 29./1840. i pravo prebivanja podijelilo je Wollneru. Virovitička županija to nije smatrala konačnom odlukom pa se žalila vladaru, ali ni od njega nije dobila pozitivan odgovor, već samo odluku Namjesništva da se spomenuti židov smije naseliti u Đakovu.[34] Da se Wollner ipak naselio pokazuje i popis iz 1844. godine koji u Virovitičkoj županiji popisuje 111 obitelji s ukupno 468 osoba. U đakovačkom okrugu je popisano 15 obitelji s 92 člana: Alexander Gutmann (4), Joseph Gutmann (3), Moricz Czvibach (3), Herman Nassicz (3), Salamon Furmann (5), Henrich Krausz (4), Adolf Volner (8), Julius Landor (5), David Reichmann (5), Herschl Polyak (7), Elias Vashler (8), Salamon Velisch (7), Misko Veisz (3), Mario Veisz (5) i Jacob Justich (2).[35]

Godinu kasnije (1845.) smanjio se broj židovskih obitelji u županiji na 107, ali se povećao ukupan broj židovskih osoba te ih je sada 474 i dalje je najviše obitelji u našičkom okrugu i to 41 obitelj s 180 članova. U đakovačkom okrugu je popisano 17 obitelji s 107 članova: Salamon Hahn (11), Salomon Velish (8), Heinrich Krausz (6), Moricz Cvibach (4), Alexander Guttman (6), Joseph Guttman (6), Salamon Fuhrman (5), Aron Blum (4), Wolf Volner (11), Simon Landor (4), David Reichsmann (5), Catharina Veisz (11), Joseph Fuks (3), Jacob Trechsler (Drechsler) (6), Michael Veisz (4), Jacob Engler (9) i Anton Spieczer (4). Nije navedeno gdje su to točno u kotaru ove obitelji stanovale.[36]

Prije same revolucije židovi su još popisani u Virovitičkoj županiji 1846. u godini otkupa tolerancijske takse.[37] Sada ih je bilo 102 obitelji s ukupno 501 osobom. Iako se iz godine u godinu broj obitelji smanjivao ukupan broj židovskog stanovništva se povećavao. U đakovačkom okrugu je popisano 20 obitelji s 115 članova: Heinrich Krausz (6), Jacob Shlesinger (4), Aron Blumm (4), Moricz Cvibac (3), Adolf Volner (10), Alexander Guttmann (7), Simon Landor (4), David Reichmann (5), Joseph Fuks (3), Jacob Trexler (Drechsler) (6),

34 *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske,* 60.-27. srpnja 1844.
35 MOL, HL, DJ, spis F1 N25./1845.
36 MOL, HL, DJ, F1 N13./1846.

Michael Vaisz (4), Jacob Engler (7), Anton Spitzer (4), Salamon Hahn (9), Salamon Valish (7), Herman Blau (3), Elias Vahsler (8), Hershl Polyak (9), Marcus Krausz (5) i Jeremias Krausz (7). U odnosu na popis godinu ranije, povećao se broj židovskih obitelji za tri, broj članova za osam. Neke su nove obitelji, a neke su stare. [38]

Napredovanje prema emancipaciji zaustavila je revolucija koja je s jedne strane donijela židovima napredak, međutim s druge strane židovi su ostali u onom položaju u kojem su bili ranije. Za vrijeme 1848./1849. židovi su u Virovitičkoj županiji uglavnom živjeli u Osijeku i u većim mjestima: Našicama, Đakovu i Virovitici.[39] Njihova uloga u samoj revoluciji u Hrvatskoj je neprimjetna, u odnosu na ulogu židova u susjednoj Mađarskoj. Iako je jedan manji dio osječkih židova proglašen mađarskim simpatizerima jer su izražavali simpatije prema mađarskoj revoluciji, pa se prema tome i priklanjali mađaronima, većina židova je u Virovitičkoj županiji, pa tako i u Đakovu ostala neutralna.[40] Zanimljiv je jedan popis iz tog vremena. Na području đakovačkog kotara 1849. i 1850. sakupljali su se novčani dobrovoljni prilozi za ustanovljenje zavoda Jelačić bana za nemoćne vojnike. Iz popisa tih prinosa, koje su bilježnici podnašali sucu đakovačkog kotara saznaje se koje su židovske obitelji na području đakovačkog kotara živjele. U Đakovu su 1850. nastanjene obitelji trgovca Adolf-a Wolnera, Adolfa Bauera, Salamona Weisa i Heinrich Krausa. U Gašincima su 1849./1850. stanovali Jakob Fuks, Mika Kerscher i krojač Leopold

---

37 Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovini XIX.veka,* knjiga 14., SANU, Beograd, 1989., 42.-43.; HDA- *Srijemska županija*, a.c. 1349/1846; 2731/1846.; Gavro SCHWARZ, Prilozi k povijesti židova u Hrvatskoj Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji, *Vjesnik Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, IV., Zagreb, 1902., 192.; Béla BERNSTEIN, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn, *Gedenkenbuch zur einnerung an David Kaufmann*, herausgegeben von Dr. M. Brann und Dr. F. Rosenthal, Breslau, 1900., 627. Tih godina se počelo raspravljati na Ugarskom saboru i o ukinuću tolerancijske takse. Vladar je na kraju pristao ukinuti toleranciju pod uvjetom da sve ugarske židovske općine uplate nastale zaostatke u iznosu od dva i pol milijuna forinti. Nakon pregovora s izaslanicima židovskih općina taj iznos je smanjen na 1.200.000 forinti (platežno u roku od pet godina). Nedugo zatim je vladar 24. lipnja 1846. u potpunosti ukinuo tolerancijsku taksu za cijelo područje Ugarske. U otkup su uz ugarske bile uključene židovske zajednice iz hrvatskih i slavonskih županija i proporcionalno svojem udjelu u stanovništvu različito sudjelovale. Đakovačka židovska zajednica koja je ubrojena u virovitičku s Osijekom je platila 5.205,45 forinti. Ostale židovske zajednice po županija sudjelovale su ovako: zagrebačka židovska zajednica platila je 8.105,10 forinti, križevačka 2.713,20 forinti, požeška 1.085,20 forinti, srijemska 719,35 forinti i varaždinska 24.301,45 forinti.

38 MOL, HL, DJ, F1 N16./1847.

39 Ivan BALTA, *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, Osijek, 1997., 32.; Stjepan SRŠAN, Osijek 1848./1849., *Zbornik radova Hrvatska 1848. i 1849*., Zagreb, 2001., 239.

40 Filip POTREBICA, Virovitička i požeška županija u zbivanjima 1848.-1849., s posebnim osvrtom na našički kotar, *Našički zbornik*, 1., Ogranak Matice Hrvatske, Našice, 1994., 48.; Ivan BALTA, *Slavonija i Srijem 1848.i 1849. godine hrvatsko-mađarski odnosi*, Vinkovci, 2000., 41.; *Novine dalmatinsko-horvátsko-slavonske,* br. 138.- 12. rujna 1849., 479.

Kohn (star 19 godina). U Bračevcima su stanovali trgovci Ignac Vegner i Schwartz Mayer, u Levanskoj Varoši Jakob Weis i Jozo Fucks i u Semeljcima Ilija Wahsler i Neli Vaksler.[41]

Slomom revolucije, najveće promjene u Monarhiji dogodile su se na političkom i sudbenom planu, a Hrvatska ih je dočekala nejedinstvena i rascjepkana. Sve promjene i novi zakoni izdani pedesetih godina 19. stoljeća za krunovine unutar Monarhije odrazili su se i na židove u Hrvatskoj i Slavoniji.[42] Tih pedesetih godina 19. stoljeća je s obzirom na ekonomsku modernizaciju uslijedio znatniji val imigracije židova u Slavoniju i njezine gradove i to prije svega iz zapadne Ugarske koja je tada imala razvijenu trgovinu.[43] O ovom povećanju židovskog stanovništva govori nam i prvi opći popis stanovništva, koji je sastavljen 1850./1851. godine.[44] U taj popis Hrvatska je ušla teritorijalno izmijenjena. Radi političkog upravljanja Hrvatska i Slavonija podijeljene su na šest županija: zagrebačku, varaždinsku, križevačku, riječku, osječku i požešku.[45] Virovitička županija se transformirala i postala je dio Osječke županije kako se počela i nazivati, te je bila podijeljena na četiri kotara: Osijek, Viroviticu, Đakovo i Vukovar. Nova organizacija nije odmah stupila u život, već je trebalo proći tri godine, da bi se počela primjenjivati, a i onda je stupila u nešto izmijenjenom obliku jer više nije bilo šest županija već pet (zagrebačka, varaždinska, riječka, osječka i požeška), s time da je područje osječke županije sada podijeljeno na šest kotara: grad Osijek, te kotareve: osječki, valpovački, donjomiholjački, našički, vukovarski i đakovački.[46] Ova organizacija postojala je sve do godine 1861., kada je ponovno nastupila promjena.[47]

---

41 Mato HORVAT, (rukopis) *Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke židove i one iz Vrpolja*, Vrpolje, 1981. Zahvaljujem kolegi Branku Ostajmer koji me upozorio i dostavio navedeni rukopis.

42 M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske,* 361.

43 M. GROSS/ A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* 420.

44 *Carsko-kraljevske službene Narodne novine,* br. 271.-25. studenog 1850.;

45 Agneza SZABO, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880., *Historijski zbornik*, XL., Zagreb, 1987., 168.-169.; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine,* br. 145.-26. lipanj 1850.

46 *Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854*., razdjel prvi, godina 1854., Zagreb, 1854., broj 139., 273.-276.; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 133.-12. lipnja 1854., 1.; U kotar Đakovo spadala su mjesta: Beketinci, Bračevci, Breznica, Budrovci, Čenkovo, Đakovo (trgovište), Dragotin, Drenje, Đurđanci, Forkuševci, Gašinci, Hrkanovci, Ivanovci, Kešinci, Kondrić, Koritna, Lapovci, Majar, Mrzović, Musić (Ratkovdol), Nabrđe, Paučje, Perkovci, Piškorevci, Podgorje, Potnjani (Paljevina), Preslatinci, Pridvorje, Punitovci, Satnica Đakovačka, Selce, Semeljci, Široko Polje, Slatinik, Slobodna Vlast, Svetoblažje, Trnava, Tomašanci, Levanjska Varoš, Vrbica, Viškovci, Vučevci, Vuka.

47 Dragutin PAVLIČEVIĆ, županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 79.-80.; Milan SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I., 1899., 13.-21.; M. LANDEKA, Dvjestopedeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.), 50.

Koliko su sve te promjene od 1848. do 1850. koje su nastupile nakon revolucije utjecale na židove u Hrvatskoj pokazuju nam i prvi moderni popisi stanovništva. Prvi opći popis stanovništva, koji je istovremeno obavljen u građanskoj i vojničkoj Hrvatskoj, kao i u Dalmaciji, sastavljen je 1850./1851. godine.[48] židovi su popisani u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u šest županija: Zagrebačkoj, Varaždinskoj, Križevačkoj, Riječkoj, Osječkoj i Požeškoj.[49] Prema teritorijalnom opsegu civilna Hrvatska i Slavonija 1850./1851. imale su ukupno 868.456 stanovnika, a od toga broja 3.841 je bilo židova.[50] Najviše židova je nastanjeno u osječkoj županiji i to 1.358 židova, od kojih je 476 nastanjenih u osječkom kotaru, 313 u đakovačkom, 297 u vukovarskom i 272 virovitičkom kotaru.[51] Budući da nema ranijih sumarnih popisa, vrlo je teško praviti usporedbe s ranijim brojčanim stanjem i dobiti pravu sliku o broju novouseljenih židova u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.[52] Kako popis pučanstva iz 1850./1851. godine nije zadovoljio, carskim patentom od 23. ožujka 1857. naređen je novi popis cijele Monarhije za 31. listopada 1857. godine. Tu je Hrvatska popisana u istom teritorijalnom opsegu kao i iz prethodnog popisa, s time da je podijeljena na civilni i vojni dio i znatno su izmijenjene unutrašnje administrativne granice pojedinih županija (sada ih je pet: Zagrebačka, Varaždinska, Riječka, Osječka i Požeška).[53]

Broj stanovnika, kao i broj židova, za 1857. godinu razlikuju se od autora do autora. Međutim u službenim *Narodnim novinama* i državnim statističkim izvještajima *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*[54] naveden je podatak da je u Hrvatskoj i Slavoniji 1857. živjelo 5.132 židova (*Izraelita*).[55] Najveće židovske skupine prema statističkim izvorima registrirane su u Osječkoj županiji

48 *Carsko-kraljevske službene Narodne novine,* br. 271.-25. studenog 1850.

49 A. SZABO, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880., 168.-169.

50 *Carsko-kraljevske službene Narodne novine,* br. 299.-31. prosinac 1851.; Agneza SZABO, židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., *Naše teme*, 33 (7.-8.), Zagreb, 1989., 2128.-2138. Autorica u svojem članku iznosi da je 1850./1851. u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji bilo 3.914 židova, no smatram da je to tiskarska pogrješka.

51 *Carsko-kraljevske službene Narodne novine,* br.16.-21. siječnja 1852.

52 Iako postoje neki raniji popisi židova u Monarhiji, kao što je već ranije naveden popis iz 1830.-1835. prema kojem je u Hrvatskoj nastanjeno 1.610 židova, zatim postoje procjene mađarskog demografa Eleka Fényesa iz 1839./1840. prema kojem je u Hrvatskoj 2.100 židova, (u virovitičkoj županiji 472) svi su oni vrlo nepouzdani i neprecizni, pa se njihovi navodi moraju uzimati sa rezervom.

53 A. SZABO, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880., 169.-170.

54 *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.,* herausgegeben vom K.K. Ministerium des innern, Wien, 1859., 120.

55 *Carsko kraljevske službene Narodne novine*, br. 55.-7. ožujka 1860; br. 210.-13. rujna 1860.

(1.784) i to u kotaru Vukovar (403), kotaru Đakovo (298), kotaru Našicama (253), kotaru Valpovo (106), kotaru Miholjac (96), gradu Osijeku (459) i okolici Osijeka (169).[56] Iz ovog je vidljivo da je u kotaru Đakovo 1857. godine živjelo 298 židova, no ne znamo koliko ih je bilo nastanjeno u samom Đakovu. M. Švob navodi da je u Hrvatskoj nastanjeno 5.227., odnosno broj židova koji se navodi u *Miestopisnom riečniku* Vinka Sabljara.[57] Prema autoričinim navodima u kotaru Đakovo je popisano 279 židova na jednom mjestu a na drugom mjestu ih je navedeno 244, a u samom Đakovu 47,[58] dok je u *Miestopisnom riečniku* popisano 275 židova.[59] Do ove razlike u broju židova kod M. Švob za kotar Đakovo u odnosu na službena izvješća dolazi iz razloga što se M. Švob oslanja na sekundarni izvor *Miestopisni riečnik* Vinka Sabljara iz 1866.,[60] a ne na postojeće statističke izvore, pa je njezina slika brojčanosti židova po selima stanje nakon 1861., a ne iz 1857. godine. Ujedno je u međuvremenu, 1861. došlo i do političke promjene te se Osječka županija preimenovala u Virovitičku i dobila je neke nove kotareve koje ranije nije imala (sada se sastoji od đakovačkog kotara, donjomiholjačkog, našičkog, osječkog, valpovačkog, vitovitičkog i voćinskog) i promijenile su se granice unutar kotara. Isto tako, Švob nije ubrojila sva mjesta đakovačkog kotara koje popisuje Sabljar te se zbog toga njezin broj židova u đakovačkom kotaru razlikuje od Sabljara kojeg koristi.[61]

---

56 M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske,* 46.-47.; *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im K.K. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten*, Neue Folge, III., Wien, 1858.; Melita ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima), *Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*, urednik Ivan Lajić, Zagreb, 1998., 171.- 178.

57 Melita ŠVOB, *židovi u Hrvatskoj*, I., Zagreb, 2004., 42. Vinko SABLJAR, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., V.-XI., 137.; 325

58 M. ŠVOB, *židovi u Hrvatskoj* , I., 51.; M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 179.

59 V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik,* 272. Kod V. Sabljara oni su smješteni u kotaru Đakovo: Beketinci 13, Bračevci 6, Budrovci 8, Đakovo 47, Drenje 4, Forkuševci 4, Gašinci 17, Đurđanci 8, Gorjani (Gara) 13, Hrkanovci 3, Ivanovci 5, Kešinci 7, Kondrić 3, Koritna 7, Kućanci 5, Lapovci 3, Levanska Varoš 7, Veliko Nabrđe 5, Piškorevci 15, Potnjani (Paljevina) 5, Preslatinci 4, Pridvorje 3, Punitovci 5, Satnica Đakovačka 4, Semeljci 6, Slatinik 3, Slobodna Vlast 5, Široko polje 9, Tomašanci 8, Vrbica 12, Viškovci 9, Vučevci 7.

60 V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik,* V.-XI. Vinko Sabljar u predgovoru svoje knjige piše da je svoje djelo radio od studenog 1856. do jeseni 1864., te ga je zbog velikih promjena u političkom pogledu, koje su se 1861. godine dogodile morao posve na novo preraditi. Kao izvor poslužile su mu statističke tabele, matične knjige i drugi izvori koje je prikupljao od svećenika. U opaski navodi da se njegovi podaci ipak razlikuju od stvarnog stanja stanovništva 1857., i da održavaju broj stanovništva proveden iza 1861. godine.

61 M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 180. U kotar Đakovo Melita Švob nije ubrojila mjesta: Beketinci s 13 židova, Kondrić s 3, Koritna s 7, Preslatinci s 4, Pridvorje s 3, Slatinik s 3 i Vrbicu s 12 židova, ali je dodala mjesta Hrastin sa 7 koji se nalazi u osječkom kotaru i Gat s 6 židova koji se nalazi u valpovačkom kotaru. Kod Drenja je napisala da je nastanjeno 5 židova, a u popisu ih je četiri, i kod Velikog Nabrđa ih je napisala 15, a u popisu ih je 5.

Šezdesetih godina 19. stoljeća načinjen je prvi korak prema emancipaciji jer su na početku 1860. izdane za židove Monarhije tri važne carske naredbe od kojih je jedna omogućavala stjecanje vlasništva svakovrsnih nekretnina.[62] Ubrzo je uslijedilo i zakonsko proglašenje emancipacije prvo u Austriji i Ugarskoj (1867.), a onda i u Hrvatskoj (1873.).[63]

Kada govorimo o broju židovskog stanovništva u ovom razdoblju opet valja uzeti u obzir i nove teritorijalne promjene civilne Hrvatske i Slavonije koje su nastale nakon 1861. godine. Umjesto dotadašnjih pet županija ponovno je uspostavljeno sedam županija: Zagrebačka, Križevačka, Varaždinska i Riječka u Hrvatskoj, zatim Požeška, Virovitička i Srijemska u Slavoniji sa svojim granicama od 1. siječnja 1848. godine.[64] Osječka županija se ponovno nazivala Virovitičkom iako joj je sjedište bilo u Osijeku te je imala okružja (procese): Đakovo, Donji Miholjac, Našice, Osijek, Valpovo, Virovitica i Voćin.[65] Na prostoru Virovitičke županije, ako uzmemo podatke iz Sabljarova *Miestopisnog riečnika* između 1861. i 1866. živjelo je oko 1.230 židova koji su imali 7 molitvenih domova (*Bethaus*) u Đakovu, Donjem Miholjcu, Našicama, Podgoraču, Slatini, Virovitici i Osijeku. [66]

Sljedeći popis pučanstva proveden je nakon austrougarske i hrvatsko-ugarske Nagodbe i raspisan je za 31. prosinca 1869. godine. Započet je u civilnoj i vojničkoj Hrvatskoj dana 3. siječnja 1870. te je istog tog mjeseca i dovršen. Prije nego li je započeo popis 1870. provedeno je novo ustrojstvo upravnih oblasti, odnosno županija u kojem je potvrđeno ranijih sedam županija.[67] Virovitička se županija kao i u prethodnom popisu administrativno

---

62 *Narodne novine*, br. 14.-18. siječnja 1860.; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju,* 1863., sv. I. Zagreb, 1881., 28., 59.; S. BRESZTYENSZKY, *Izraelićani*, 8.; *Sbornik zakonak i naredabah,* 1863., sv. I., 59., br. 36. Prva od 6. siječnja osposobljava židove da mogu biti svjedoci pri oporukama kršćana, druga od 14. siječnja (objavljena 10. siječnja) ukida staru odredbu iz §.29./1840. (zabrane naseljavanja židova u rudarskim mjestima) i treća od 18. veljače 1860. koja podjeljuje židovima pravnu sposobnost da mogu stjecati vlasništvo svakovrsnih nepokretnih dobara, nekretnina i da mogu postati vlasnicima zemljišta ako ga obrađuju u vlastitoj režiji, ali ne uživaju s tim pravo patronata niti pravo predlaganja učitelja. Uz ove, 13. siječnja 1860. objavljena je i odredba koja ukida ranije zakone po kojima su židovi bili isključeni iz nekih obrta, posebno ljekarstva, zatim krčmarenja, pivarstva i mlinarenja.

63 Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.),* 367.-381.

64 D. PAVLIČEVIĆ, županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 83.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, od god. 1863., Zagreb, 1881., sv. I., komad X., 277.-280.

65 D. PAVLIČEVIĆ, županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 82.- 83.; V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik*, 463.; M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu,* 21.

66 V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik,*, 463.-464.

67 M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu,* 27. D. PAVLIČEVIĆ, županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 87.; *Sbornik zakona i naredaba od godine 1871*., komad IV, broj. 5, 29. prosinca 1870.

sastojala od 7 okruga (osječki, valpovački, virovitički, donjomiholjački, našički, voćinski i đakovački), uz koje je posebno mjesto zauzimao slobodni kraljevski grad Osijek.[68] Niti za ovaj popis nam autori u svojim djelima ne pružaju identične podatke. Negdje se navodi da je 1869./1870. evidentirano 8.690 ili 0,76%. židova od kojih je u 3.483 ili 0,46% živjelo u Hrvatskoj, a 5.207 židova ili 1,37% Slavoniji. U Slavoniji po županijama bili su raspoređeni: Požeška 599 ili 0,82%, Virovitička 2.113 ili 1,32%, i Srijemska 1.258 ili 1,04%. Budući da je u međuvremenu došlo do razvojačenja varaždinske Krajine i đurđevačka i križevačka pukovnija pripojene su Provincijalu, u ispravljenom popisu stanovništva iz kraja 1871. židova je bilo 8.672 ili 0,76% prema ostalim stanovnicima.[69] Kod M. Zoričića navedeno je da je 1869. u Hrvatskoj bilo 9.876 židova. [70] U popisu Ugarskog statističkog zavoda navodi se da je 1869./1870. bilo 8.551 židova ili 1,00% prema ostalim stanovnicima, plus dodatak od 69 osoba (2 + 67), pa je sveukupno židova u Hrvatskoj 8.620.[71] Ovu brojku potvrđuju i J. Martinčić i D. Vitek u svojoj analizi popisa 1869. samo Virovitičke županije, u kojoj živi tada 3.229 židova. Prema njihovoj analizi sveukupno židova u odnosu na ostalo stanovništvo u Virovitičkoj županiji je bilo 1,74 %. Oni su bili naseljeni ovako: Osječko okružje 253, Virovitica 480, Valpovo 254, Voćin 212, Donji Miholjac 171, Našice 361 i Osijek grad 1.027. U đakovačkom okrugu od 29.000 stanovnika 471 su bili židovi, [72] a u samom Đakovu bilo ih je oko 180.[73]

U vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873.-1880.), godine 1874. godine dolazi do pete organizacije političke uprave, a godinu kasnije (1875.) zaokružene su županije i razdijeljene su na upravna područja, odnosno veliki broj kotareva zamijenjen je manjim brojem podžupanija (20).[74] Područje kraljevine Hrvatske i

---

68 Julijo MARTINČIĆ, Darko VITEK, Demografska slika Virovitičke županije 1869., *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23., Osijek, 2007., 187.-200.

69 M. GROSS/A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 40.-41.; A. SZABO, židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., 2130.

70 Milovan ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 70.; Milovan ZORIČIĆ, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 47.

71 *A magyar Korona Országaiban az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás erdményei a Hasznos házi állatok*, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfange des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Hausthiere*, König. Ungarische Statistiche Bureau, Pest, 1871., 51., 66.-67.

72 J. MARTINČIĆ, D. VITEK, Demografska slika Virovitičke županije 1869., 195.-196.

73 ž. LEKŠIĆ, Sinagoga u Đakovu, 10.

74 Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 124.-125. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju od godine 1874*., Zagreb, 1875., 425.-433. komad XXIII., br. 52.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1875*., Zagreb, 1876., 31.-40. komad V., br. 7., komad XXXVII br. 85.

Slavonije dijelilo se sada na osam županija (Zagrebačka, Riječka, Varaždinska, Križevačka, Bjelovarska, Požeška, Virovitička i Srijemska). Virovitička županija je razdijeljena i dijeli se na tri podžupanije sa sjedištem u Osijeku, Đakovu i Virovitici i grad Osijek. Podžupanija Đakovo se dijelila na političke općine: Orahovica, Feričanci, Našice, Drenje, Levanjska Varoš, kotar Đakovo, trgovište Đakovo, Vuka i Semeljci.[75] Prema popisu iz 1880. godine u Hrvatskoj je bilo 13.488 židova, odnosno 0,71% u odnosu na ostalo stanovništvo.[76] U Virovitičkoj županiji je nastanjeno 3.721 židova (spadaju kotarevi Đakovo, Donji Miholjac, Našice, Osijek, Slatina i Virovitica) a u đakovačkoj podžupaniji 930.[77] U đakovačkom upravnom kotaru (Đakovo, Drenje, Levanska Varoš, Semeljci, Vrpolje i Vuka) od 30.796 stanovnika bilo je nastanjeno 581 židova (286 muških i 296 žena) ili 1,89%.[78] U samom Đakovu stanuje 332 židova, u Drenju 76, u Levanskoj Varoši 58, Vrpolju 7 i Vuki 54.[79]

Između ovog popisa i sljedećeg izvršena je još jedna reorganizacija političke uprave 1886. kada su posljednji put reorganizirane županije, pa ih je sada osam (Ličko-krbavska, Modruško-riječka, Zagrebačka, Varaždinska, Bjelovarsko-križevačka, Požeška, Virovitička i Srijemska).[80]

---

75 M. ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880., 75.; Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju za 1875*., 38.

76 B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 135.; M. ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880., 70.* M. ZORIČIĆ, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13.

77 M. ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880.,* drugi dio knjige Ergebnisse der Volks-und Viehzählung nach dem Stande vom 31. December 1880., 29.; *Političko i sudbeno razdijeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i reperetorij mjesta*, izdala kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada a sastavio kr. Statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1889., 16.-17.

78 *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913., 26.; Branko OSTAJMER, Saborski izbori u Đakovu i Đakovštini 1884. godine, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 6., Đakovo, 2003. 84.-85.; *Političko i sudbeno razdijeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i reperetorij mjesta*, 16.-17.

79 *Političko i sudbeno razdijeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i reperetorij mjesta*, 16.-17.; 131.- 133. Detaljnija analiza po mjestima pruža ovakvu sliku u općini Đakovo oni su bili raspoređeni ovako: u Budrovcima 13, Đakovo 293, Dragotin 4, Piškorevci 8, Satnica 8, Selci 6. U općini Drenje: Bračevci 4, Drenje 14, Gašinci 12, Podgorje-Borovik 5, Potnjani 5, Preslatinci 11, Preslatinci-Kućanci 3, Pridvorje 9, Slatinik 13. U općini Levanjska Varoš stanovali su u Lapovcima 8, Levanjska Varoš 9, Majar 9, Veliko Nabrđe 9, Paučje 6, Slobodna Vlast 2 i Trnava 11. U općini Semeljci raspoređeni su ovako: Forkuševci 5, Đurđanci 7, Kešinci-Štetnerovac 6, Koritna 2, Mrzović 7, Semeljci 21, Vrbica 8, Vučevci 2. U općini Vrpolje: Strizivojna 1 i Vrpolje 6. i u općini Vuka u Gorjanu 23, Ivanovci 4, Punitovci 5, Široko polje 6, Tomašanci 5, Viškovci 4 i Vuka 7.

80 B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 160.; *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1886*., Zagreb, 1887., komad III., br. 8., Zakon od 5. veljače 1886. ob ustroju županijah i uredjenju uprave u županijah i kotari, 17.-19. županija virovitička sa sjedištem u Osijeku i sa gradovima Osijek i Brod. Ovoj županiji pripadaju podžupanije: virovitička, osječka, đakovačka i kotar garčinski brodskog okružja.

Godine 1890. u Hrvatskoj i Slavoniji već živi 17.261 židova ili 1,65% u odnosu na ostalo stanovništvo.[81] Od toga 4,55% živi u gradovima, a 0,79% u županijama.[82] Virovitičkoj županiji (spadaju kotarevi: đakovački, donjomiholjački, našički, slatinski, virovitički, osječki i grad Osijek) i sveukupno na području županije živi 4.465 židova.[83] Podijeljeno je to ovako bez Osijeka u županiji živi 1890. godine 2.880 židova, dok židovska općina u Osijeku broji 1.585 članova (761 muških i 824 žena) i najveća je židovska općina u Hrvatskoj i Slavoniji.[84] Godine 1890. u kotaru Đakovo živi već 668 židova (325 muških i 343 ženskih).[85] Kotar Đakovo je podijeljen na općine Đakovo u kojoj živi 373 židova, Drenje sa 65 židova, Levanska Varoš 47, Semeljci 66, Vrpolje 23, općina Vuka u Širokom Polju 94. U gradu Đakovu ih je već 335 židova.[86]

Deset godina kasnije 1900. u Hrvatskoj stanuje već 20.032 židova,[87] ili prema službenom popisu 20.216.[88] Prema statističkom godišnjaku u Virovitičkoj županiji 1900. živi 2.972 ili 2.974 židova (1463 muških i 1.509 žena) bez Osijeka (kotar đakovački 627, Donji Miholjac 218, Našice 599, Osijek 460, Virovitica 545), a u gradu Osijeku 2.027 (992 muških i 1.035 žena), no u drugim tablicama se navodi da ih je 2.070.[89] Brojke se kod većine autora neznatno razlikuju zbog

---

81 *Političko i sudbeno razdiekjenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije- Repertorij mjesta po posljedicih popisa godine 1890.,* Kr. Statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1892., 146.; M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 182.; A. SZABO, židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., 2136.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 30.

82 Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918., *Radovi*, 31., Zagreb, 1998., 48.-49.

83 *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljedicih popisa godine 1890., 130.*

84 150-godišnjica židovske općine Osijek, *Ha-kol,* 61.-62., listopad 1999.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 30.

85 *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 30.; *Političko i sudbeno razdiekjenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije- Repertorij mjesta po posljedicih popisa godine 1890.,* 118.-120.

86 *Političko i sudbeno razdiekjenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije- Repertorij mjesta po posljedicih popisa godine 1890., 118.-120.* židovi su po mjestima raspoređeni ovako: u općini Đakovo živi 373 židova a raspoređeni su Budrovci 12, Đakovo 335, Dragotin 3, Piškorevci 10, Satnica 5, Selci 8. U općini Drenje ih je 65, a raspoređeni su ovako: Bračevci 3, Drenje 14, Gašinci 8, Podgorje 8, Bučje 7, Potnjani-Paljevina 3, Potnjani 8, Preslatinci-Kućanci 4, Preslatinci 3, Pridvorje 11, Slatinik 4. U općini Levanjska Varoš 47 a raspoređeni su: Levanska Varoš 10, Majar 11, Veliko Nabrđe 3, Slobodna Vlast 2, Đakovačka Trnava 21. U općini Semeljci 66, a po mjestima Forkuševci 7, Đurđanci 6, Kešinci 4, Koritna 8, Mrzović 16, Semeljci 19, Vrbica 4, Vučevci 2. U općini Vrpolje 23, a raspoređeni su: Čajkovci 5, Vrpolje 18. U općini Vuka 94, a raspoređeni su: Beketinci 3, Gorjani 24, Ivanovci 4, Krndija 15, Punitovci 14, Široko Polje 10, Tomašanci 6, Viškovci 11 i Vuka 7.

87 *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 34. M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 184., 191; M. Švob na jednoj stranici navodi 20.394, na drugoj 20.216 židova.

88 *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatsko i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 354.

89 *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 34.; 46.

različitih izvora koje su koristili. U kotaru Đakovo prema popisu 1900. nastanjeno je 627 židova (302 muških i 325 ženskih).[90] Oni su bili raspoređeni ovako: Bračevci 15, općina Đakovo 337, Drenje 21, Gašinci 9, Gorjani 36, Levanjska Varoš 14, Piškorevci 19, Punitovci 19, Selci 8, Semeljci 50, Đakovačka Trnava 20, Viškovci 14, Vrbica 20, Vrpolje 24, Vuka 21. U samom Đakovu nastanjeno je 332 židova. [91]

Nekoliko godina prije izbijanja Prvog svjetskog rata, 1910. u Hrvatskoj je već živjelo 21.013 židova ili 0,8%, od čega u Virovitičkoj županiji bez Osijeka 2.859 (a u Osijeku 2.340).[92] U kotaru Đakovo je nastanjeno 579 židova koji su raspoređeni ovako: u općini Bračevci 7, Budrovcima 12, Selcima 4, općini Đakovo 400, Drenju 11, Gašincima 14, Gorjanima 16, Levanjskoj Varoši 27, Piškorevcima 0, Punitovcima 17, Semeljcima 15, Strizvojni 4, Trnavi 20, Viškovci 9,[93] Vrbica 6, Vrpolju 9 i Vuka 6. U samom Đakovu nastanjeno je 396 židova. [94]

---

90 Isto,34.

91 M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju 185.-186.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatsko i Slavoniji*, 354., 292.-297. Detaljnija analiza mjesta pokazuje naseljenost židova u kotaru Đakovo ovako. U općini Bračevci (15) naseljeni su Bračevci 6, Bučje 1, Podgorje 5, Potnjani 3. U općini Đakovo (337) su naseljeni u samom Đakovu 332, te Satnici Đakovačkoj 5. U općini Drenje (21) a raspoređeni su: Drenje 3, Kućanci 3, Preslatinci 1, Pridvorje 7, Slatinik 7. U općini Gašinci (9) a raspoređeni su: u Gašincima 7, i Veliko Nabrđe 2. U općini Gorjani (36) a raspoređeni su: Gorjani 33, Tomašanci 3. U općini Levanjska Varoš (14) a raspoređeni su Levanjska Varoš 3, Kranjski dol 6, Slobodna Vlast 5. U općini Piškorevci (19) a raspoređeni su: Budrovci 12, Piškorevci 7. U općini Punitovci (19) a raspoređeni su: Krndija 8 i Punitovci 11. U općini Selci (8) samo u Selcima. U općini Semeljci (50) a raspoređeni su Kešinci 9, Koritna 7 i Semeljeci 34. U općini Trnava (20) a raspoređeni su: Kondrić 3, Lapovci 4, Đakovačka Trnava 13. U općini Viškovci (14) a raspoređeni su u Forkuševcima 7, Viškovci 5 i Vučevci 2. U općini Vrbica (20) a raspoređeni su u Đurđanci 2, Mrzović 11 i Vrbica 7. U općini Vrpolje (24) a raspoređeni su u Čajkovcima 4, Strizivojni 6 i Vrpolju 14. I u općini Vuka (21) a raspoređeni su Široko Polje 8 i u Vuki 13.

92 *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 47. , 304.

93 *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 274. Kod općine Viškovci je krivo izračunano jer je židova bilo 9, a navedeno je 11.

94 *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 270.-277. Prema detaljnoj analizi oni su bili nastanjeni ovako u općini Bračevci (7) a raspoređeni su u Bračevci 3 i Potnjani 4. U općini Budrovci samo u Budrovcima 12. U općini Selci 4. U općini Đakovo (400) a raspoređeni su u Đakovačkoj Satnici 4, i u Đakovu 396. U općini Drenje (11) a raspoređeni su u Drenju 2, Slatinik 4, Preslatinci 1, Pridvorje 4. U općini Gašinci (14) u Gašincima 11 i Veliko Nabrđe 3. U općini Gorjani 16. U općini Levanjska Varoš (27) a raspoređeni su: Čenkovo 1, Levanjska Varoš 11, Majar 5, Slobodna Vlast 10. U općini Piškorevci 2. U općini Punitovci (17) i to u Krndiji 7 i Punitovcima 10. U općini Semeljci (15) i to u Kešincima 8, Koritna 1 i Semeljci 6. U općini Strizivojna 4. U općini Trnava (20) i to u Dragotinu 4 i Trnavi 16. U općini Viškovci (9) i to u Forkuševcima 3, Viškovcima 5 i Vučevci 3. U općini Vrbica (6) i to u Mrzoviću 4 i Vrbici 2. U općini Vrpolje 9 i u općini Vuka (6) i to u Široko Polje 3 i Vuka 3.

Đakovačka općina

židovske obitelji koje su dolazile u Slavoniju i na područje Đakova do pedesetih godina 19. st. u većini slučajeva po porijeklu su bile iz susjednih ugarskih županija (Zale, Tolnavske, Šopronske, Baranje, Bačke i Torontalske), međutim bilo je i onih koje su dolazile iz udaljene Galicije, Češke, Moravske i Austrije. Od tridesetih godina 19. stoljeća židovi sve više prelaze iz sela i počinju naseljavaju gradove (Vukovar, Osijek, Đakovo, Našice, Požega, Pakrac…) i tada počinju osnivati svoje društveno - vjerske zajednice (heb. *kehila, kahal)*. Uz općinu su bile organizirane i popratne organizacije. U prvom redu to je bilo dobrotvorno društvo *Hevra Kadiša* (sveto društvo) koje je unajmljivalo ili kupovalo zemljište za groblje, brinulo se oko pogreba i pružalo pomoć i usluge u svakodnevnom društvenom i vjerskom životu. Uz društva nicale su i druge institucije, kao što je konfesionalna škola *Talmud Tora*, košer kuhinje, društva za pomaganje udovica i siromašne djece. Vjerski život zajednice vodio je rabin, a ukoliko židovska zajednica nije mogla uzdržavati rabina, njegovu ulogu preuzimao je kantor (predmolitelj) ili šahter (obredni koljač). Budući da do 1846. nije bilo regulacije njihove djelatnosti, osim što su se članovi trebali prijaviti kod lokalnih vlasti, ne postoje pouzdani podaci kada je koja židovska općina u Slavoniji osnovana ili da li je uopće postojala do 1852. godine.

Nakon *Patenta o udruživanju* (Zakon društveni) od 26. studenog 1852. odnosno obaveznom osnivanju židovskih općina kao vjerskih društava i u Hrvatskoj se osnivaju po novim pravilima nove židovske općine, a stare dobivaju općinska pravila.[95] Jedna od prvih utemeljenih židovskih općina je i ona u Đakovu pod imenom „Cultus Verein“ 1852.[96] iako oni sami za sebe u jednom dokumentu navode da njihova općina postoji tek od 1856. godine.[97] Od 1852. židovske općine uz izradu općinskih pravila bile su dužne uredno voditi i matične knjige: rođenih, vjenčanih i umrlih,[98] a u Đakovu se matične knjige vode tek po rabinu Hermanu Sommeru od 1860.[99] Do 1860. godine đakovački židovi su potpadali do židovsku općinu u gornjem Osijeku, odnosno njihov rabin im je bio dužan voditi matične knjige uz novčanu naknadu.[100] Nakon 1906. i Zakona o

95 Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 223.
96 Zlatko KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000., 33.; *Jevrejski almanah* za godinu 5690, 1929.-1930., V. godište, Vršac, 1929., 223.
97 HDA, BiNZV, kut. 30./1892., spis 36 (15.798/1892.)
98 HDA, BINZV, kutija 30./1892., spis 13 (19507./1859.)
99 HDA, BINZV, kutija 30./1892., spis 36 (15.798/1892.)
100 HDA, BiNZV, kut.31./1892., spis 3029/1900.

uređenju židovskih općina u Hrvatskoj, židovska općina u Đakovu je donijela novi Statut općine koji je odobren 1910. godine. U njemu je navedeno da židovska općina u Đakovu obuhvaća područje političkog kotara Đakovo i sve židove koji žive u njemu. Općina je imala organe: glavnu skupštinu, općinski odbor i predstojništvo. Statut su u ime općine kao predsjednik potpisali Adolf Kohn i potpredsjednik Jakob Fuchs.[101] Devedesetih godina članovi đakovačke židovske općine bili su „nepromijenjene vjere", a općina je imala 3.000 forinti godišnjeg prihoda.[102]

Stalno povećanje broja židova, uvjetuje i organiziranje židovske zajednice s pratećim vjerskim, školskim i humanitarnim ustanovama i gradnju sinagoge. Do 1860. židovi nisu mogli biti vlasnici nekretnina niti su se bogomolje mogli graditi kao javne vjerske ustanove, već su kao i ranije one bile molitveni prostori unutar iznajmljene kuće ili su postojeći molitveni domovi izgledali kao kuća (*sinagoga-kuća)*.[103] Tako je bilo i u Đakovu gdje je oko 1856. postojala mala sinagoga (u adaptiranoj kući) na istočnom rubu povijesne jezgre, da bi ju kasnije na istom mjestu zamijenila veća.[104] Kako je Patent iz 1860. godine omogućio posjedovanje nekretnina, židovske zajednice kao izraz samosvijesti i želje za afirmacijom židovskih zajednica počinju graditi vlastite sinagoge, koje po važnosti svoga položaja, veličini i reprezentativnosti arhitekture postaju novi urbani akcent. Sinagoge izgrađene u drugoj polovici 19. stoljeća jedna su od najoriginalnijih arhitektonskih manifestacija u hrvatskom historicizmu.[105] Tada se gradi nova sinagoga u Đakovu (1863.-1880.) u bivšoj samostanskoj ulici (Samostanskom sokaku). Uz nju je bio rabinov stan i ured bogoštovne općine. Prema nekim pretpostavkama sinagogu je sagradio Franjo Pačer iz Đakova, no to se ne može u potpunosti i potvrditi.[106] Sinagoga je završena za vrijeme Adolfa Kohna (1842.-1912.), đakovačkog veletrgovca i tadašnjeg predsjednika općine, rabina Sommera i kantora Emanuela Pauschera (hram je srušen 20. travnja 1941.).[107]

Đakovačka židovska općina osniva *Hevru Kadišu* 1860. godine. No *Hevra Kadiša-društvo za svrhu spasa* s radom počinje godinu kasnije, 1861. godine[108]

---

101 HDA, BiNZV, kut.512/1907., spis 16. (13437/1910.

102 HDA, BiNZV, kut. 30/1892., spis 36 (15.798/1892.)

103 M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 176.

104 Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga*, 11., 33..; HDA, BINZV, kutija 30./1892., spis 36 (15.798/1892.); ž. LEKŠIĆ, Sinagoga u Đakovu, 10.

105 Zlatko KARAČ, Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma, *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., knjiga I., 167.-185.

106 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

107 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova;* vidi u Vladimir GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb, 2001.

pod patronatom biskupa Josipa Jurja Strossmayera, pa je čak jedno vrijeme i nosila njegovo ime „Brüderschaft Josefs“.[109] Društvo je imalo čisti „humanističan i religiozan cilj“ kao što je priređivanje „pristojnih sprovoda, njegovanje bolesnika i razdjeljivanje milostinja medju siromake“. Godine 1885. došlo je do ponovne potvrde pravila *Hevre Kadiše* u Đakovu[110] Ne zna se poimenično koji su sve predsjednici *Hevre Kadiše* u Đakovu bili, međutim za jednog se zna, a to je Frank Majer (1860.-1929.) koji je bio predsjednik *Hevre* od 1902. pa sve do svoje smrti 1929. godine.[111] Kada je židovsko groblje kupljeno ne zna se točno, međutim u statistici židovskih općina iz 1927. godine navedeno je da su đakovački židovi groblje kupili 1879. godine. [112]

Šezdesetih godina 19. stoljeća su se uz židovske općine osnivale i konfesionalne škole ukoliko ih je općina mogla financirati. Koliko je za sada poznato đakovački židovi su imali vlastitu konfesionalnu školu, no ne zna se kada je ona točno osnovana. Vrlo vjerojatno oko 1860., iako u rukopisu Mato Horvat „Građa za kulturnu prošlost Đakova koja se odnosi na đakovačke židove i one iz Vrpolja“[113] tvrdi da je ona postojala već pedesetih godina 19. stoljeća, no to nije bilo moguće, o čemu nam svjedoči jedan primjer inicijative židova iz Markušice pored Đakova koji su tražili vlastitu konfesionalnu školu. Oni su zatražili 1855. godine da se podigne privatna židovska učiona, iz razloga što židovska djeca iz Markušice nisu mogla pohađati židovske škole u Osijeku i Vukovaru jer su im bile predaleke, što nam govori da tada još uvijek nema židovske škole u Đakovu. Uslijed toga je Bosansko-đakovačko-srijemski duhovni stol na prijedlog osječke županijske oblasti dozvolio da se podigne privatna židovska učiona s učiteljem, ali je odbio predloženog učitelja Sigmunda Kohna jer je prema njima za tu službu bio nesposoban.[114] Budući da o školi

108 Vladimir GEIGER, Osnivanje i pravila židovskih društava u Đakovu, *Zbornik muzeja Đakovštine,* 6, Đakovo, 2003., 69. U Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu čuva se rukopisna knjiga *Hevre Kadishe Djakovo* 1861. godine. Osnivači i potpisnici Pravila bili su Heinrich Bruck, Moritrz Guttman, Jakob Reichsmann, Jakob Fuchs, Adolf Kohn, Leopold Hochwald, Simon Pfeifer, Filip Grünbaum, Herman Sommer (rabin), Moritz Kasier, Jonas Fuchs i jedan potpis nečitak.

109 Đakovo, *Jevrejski almanah za godinu 5690, 1929.-1930.,* Vršac, 1929., 223.; V. GEIGER, Osnivanje i pravila židovskih društava u Đakovu, 67.-68.

110 HDA, BiNZV, kut. 512./ 1907., spis 2. (491/1885.). U potvrdi pravila đakovačke Hevre Kadiše potpisani su: H. Sommer, rabin, Jakob Reichsmann, Leopold Hochwald, Samuel Brodt, Adolf Kohn, Josef Lövy, L. Kugel, Lropold Weis, Ilija Švarz, Berthold Klein, Hein Bruck, M. Guttmann, Jakob Fuchs, Simon Pfeiffer, Jakob Spitzer, David Kaiser, Moritz Kaiser, Leopold Krausz, Heinrich Baners Wittal, Heinrich Krausz, Jonas Fuchs, Elias Weisz, Filip Grünbaum, Mišo Sommer, Samuel Goldstein, Herman Spiller i Simon Spitzer.

111 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

112 Statistika Jevrejstva Kraljevine SHS, *Jevrejski almanah za godinu 5688, 1927.-1928*., Vršac, 1927., 203.

113 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

114 HDA, *Carsko i kraljevsko hrvatsko-slavonsko namjesništvo,* kutija 197./1857., spis 12353/1857.

nemamo više podataka, očito je da do njezinog pokretanja u Markušici nije došlo. Prema tome židovska konfesionalna škola u Đakovu stupila je u život oko 1860. godine i prvi učitelj bio joj je Jakob Polak te je u službi ostao godinu dana, do 1861. Na njegovo mjesto u jesen 1861. primljen je Vatroslav Koralek na dvije godine. Sedamdesetih godina (1871.) osnovan je školski odbor *Izraelitičke škole u Đakovu* kojeg su sačinjavali dr. Lavoslav Borovitz, Viktor Selinger, Hinko Bruck i Josip Fuch. Od 1874. jedan od učitelja postaje đakovački rabin Herman Sommer. Početkom 1886./87. raspuštena je židovska konfesionalna škola zbog malo polaznika i velikih troškova te su djeca đakovačkih židova prešla u opću pučku školu.[115] Uz vlastite konfesionalne škole židovska su djeca išla u katoličke (trivijalke, glavne škole, niže realke, privatne škole, trgovačke itd.).[116]

U početku po broju židova male židovske općine nisu još uvijek trebale imati školovane rabine, jer im je općinska autonomija omogućila zadržavanje neškolovanih rabina ili osoba u službi rabina (kantora), ali su imale obavezu izdavati osnovna pravila i voditi matične knjige.[117] Što se tiče đakovačkog rabina, pretpostavlja se prema do sada pronađenim dokumentima da je službu od 1856. sve do 1860. vodio osječki rabin dr. Samuel Spitzer (rabin u Osijeku od 1856. do 1897.), a može biti da su imali samo „vjerouputnika“ ili kantora.[118] Godine 1860. đakovački rabin je postao Herman Sömer ili Sommer (1860.-1896.). Za vrijeme njegovog rabinovanja, kantori su bili: od 1880. do 1885. kao pomoćni kantor N. Singer, a od 1885. Jakov Stüssel koji je uz to bio i pomoćni učitelj u židovskoj školi. Kao kantori imenovani su još Emanuel Praušer i Josip Weissman.[119] Nakon smrti Sommera, đakovačkim rabinom postao je jedan od cionističkih prvaka Marko Ehreinpreis (1896.-1900.).[120] Njega je naslijedio dr. Lazar Roth (1900.?-1923.?),[121] koji je kao i njegov prethodnik podržavao cionistički pokret, te je kao cionista sudjelovao na prvom cionističkom kongresu u Osijeku 1904. s predavanjem o Herzlu.[122] Uz to, uključio se i u poboljšanje položaja židovskih

115 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

116 M. ŠVOB, Naseljavanje židova u Slavoniju, 175.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske,* 368. N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti židovske bogoštovne općine u Osijeku, *Ha-kol*, 61.-62., listopad, Zagreb, 1999., 3.-5., 5; *Slavonia*, Nr. 23.-27. Mai 1869.

117 Gyula DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912., 35.

118 HDA, *Kraljevsko namjesničko vijeće Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, (dalje Namjesničko vijeće), kutija 158./ 1861.-1864., sv. 15., spis 11748./1863.

119 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

120 *Enc. Judaica*, vol. 6, 509.-510. Marcus Mordehaj Ehrenpreiss (1869-1951), rođen u Lvovu, otpočeo služiti rabinsku službu u Đakovu četiri godine (1896-1900), da bi nakon toga bio postavljen za Vrhovnog rabina Bugarske i odlazi u Sofiju. Od 1914. vrhovni je rabin u Stocholmu gdje je puno utjecajniji i plodniji kao autor.

121 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova.*

zajednica u Hrvatskoj i Slavoniji i 1906. sudjelovao je na prvoj konferenciji slavonskih rabina u Osijeku. Svrha konferencije je bila izraditi prvu znanstvenu osnovu o uređenju vjeronauka na srednjim učilištima, te pretresti pitanje rabinske kvalifikacije i ina rabinska pitanja.[123]

Po zanimanju su židovi na početku svojeg doseljavanja u Đakovštinu djelovali kao pokućarci, sitni trgovci i gostioničari (Albert Spitzer), a kasnije se u Đakovu ističu uglavnom kao trgovci (tekstilom, prehrambenim proizvodima, rabljenom robom, mješovitom robom); obrtnici, te su se bavili višim intelektualnim zvanjima (liječnici, učitelji i advokati), industrijom, posebice mlinskom.[124] Do kraja Prvog svjetskog rata u glavnoj đakovačkoj ulici[125] su se kao trgovci isticali Vladoje (Viktor) Selinger, Lavoslav Kugl, Jakov Epstein (trgovina odjećom), veleposjednik Adolf Kohn, Jakob Reichsman (1848.-1897.), koji je uz to bio i utemeljitelj trgovačke tvrtke „D. Reichhsmana sin“ pokrenute 1867. godine. Jakobov otac David (1789.-1859.) bio je također trgovac i vjerojatno se u Đakovo doselio iz Gorjana. Trgovačku tvrtku prvo pod imenom „Herman Reichsman, trgovina mješovitom robom u Djakovu“ do 1900. imali su i Daniel Reichsmann i Adolf Reichsmann, da bi ju 1900. preimenovali u tvrtku „H. Reichsmana sinovi“. Mesnicu i to samo za židove (košer) držala su braća Neumann na današnjem trgu Franje Tuđmana 4. Odvjetnik je bio Herman Štern (1875.-1955.), ljekarnik Hugo Fuchs (ljekarnu je preuzeo zajedno s stanom 1916. i kasnije je postao predsjednikom *židovske općine Đakovo*), tiskaru, knjigovežnicu, nakladni zavod, knjižaru i papirnicu je od 1895. ili 1896. držao Makso Bruck, Dane Reichsmann ml. bio je članom upravnog odbora *Prve hrvatske štedionice – podružnica Đakovo* (osnovane 1911.).[126] Trgovačka obitelj su bili i Schwartzovi (držali su trgovinu željeznom robom) te su na Zrinjskom trgu imali trgovinu „Gvoždarja Paulina Schwartz“ koju je vodila Paulina Schwarz (1848.-1923.) sve do svoje smrti. Na Zrinjskom trgu (1-3) trgovinu u vlastitoj zgradi imao je židovski trgovac Hinko Bruck (1836.-1919.). Drugi dio zgrade H. Bruck je iznajmljivao isto tako židovskom trgovcu Bernhardu Kerpneru

---

122 Ljiljana DOBROVŠAK, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 37., br. 2., Zagreb, 2005., 491.

123 *židovska smotra* , br.1., 1906./1907., 27.

124 M. HORVAT, *Građa za kulturnu prošlost Đakova;* Vilko ČURžIK, Sjećanje na Đakovačke židove, *Bilten*, 43., prosinac 1995./ siječanj 1996., 10.

125 željko LEKŠIĆ, Đakovačka glavna ulica - zgrade i njihovi vlasnici od sredine 19. do početka 21. stoljeća, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 7., Đakovo, 2005., 165.-166. U glavnoj đakovačkoj ulici kuće su gradili đakovački obrtnici i trgovci. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća većina trgovaca u ulici su bili židovi, a to je primijetio i Antun Gustav Matoš koji je svojim sjećanjima na proputovanju kroz Đakovo 1906. napisao „Sve sami židovski dućani…“

126 ž. LEKŠIĆ, Đakovačka glavna ulica, 165.-.200.

(1860.-1926.) koji je tu imao svoju trgovinu. Zakupnik dijela gostionice na Zrinjskom trgu br. 8. koja je bila u biskupskom vlasništvu postao je Aleksander Stern od 1903. godine koji je gostionu nakon preuzimanja temeljito popravio.[127] *Đakovačkim mlinom na valjke - dioničko društvo Osijek* predsjedao je Adolf Kraus ml., a dioničari su mu bili Marko Berger i Josip Weissberger.[128]

Tijekom druge polovice 19. stoljeća počeo se oblikovati i društveni život u Hrvatskoj i u Đakovu. Osnivaju se brojna društva raznih usmjerenja. židovi se uz ostale, uključuju u utemeljivanje brojnih lokalnih društava (pjevačkih, kulturnih, športskih, vatrogasnih) kao osnivači i potporni i izvršujući članovi, pa tako među osnivačima i članovima različitih đakovačkih društava (*Hrvatsko pjevačko društvo Sklad Preradović*, *Vatrogasno društvo Đakovo*, *Hrvatski sokol*, *Hrvatska čitaonica*…)[129] bilo je i đakovačkih židova. Uz to što osnivaju đakovačka društva, osnivaju i vlastita židovska udruženja. Jedno od prvih židovskih udruženja je već spomenuto židovsko društvo *Hevra – Kadiša* osnovano 1860., sa pravilima donesenim 1885. godine.[130] Godine 1907. utemeljeno je *židovsko djevojačko društvo Morija u Đakovu*. Jedna od glavnih članica i predsjednica društva bila je Frida Kaiser.[131] U lipnju 1911. osniva se *Društvo za židovsku prosvjetu* na poticaj Simona Spitzera, Edwina Schwarza i Lj. Kerpnera.[132] Društvo je u početku brojilo oko 90 članova, a predsjednikom mu je izabran dr. žiga Spitzer. Iako je tendencija osnivača bila da osnuju čisto cionističko društvo, na prijedlog rabina dr. Rotha koji im je rekao da bi društvo imalo mali odaziv, osnovano je društvo bez čisto cionističke orijentacije. Premda društvo nema cionističku orijentaciju, nadali su se članovi da će u budućnosti u cionizam biti upućeno. Za *Roš Hašanu* 1911. društvo je priredilo javno predavanje rabina dr. L. Rotha koji je govorio o „židovstvu u 19. vijeku“, a njegov sumišljenik Simon Spitzer govorio je u posve cionističkom duhu o „židovskom pitanju“.[133] Godine 1912. *Društvo za židovsku prosvjetu* priredilo je makabejsku svečanost. Ova je

127 željko LEKŠIĆ, Zgrade na nekadašnjem đakovačkom Zrinjskom trgu, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, br. 8., Đakovo, 2007., 117.-134. Rad obuhvaća zgrade koje su se nalazile na prvom dijelu Ulice bana Jelačića od župne crkve do nekadašnjeg Satničkog sokaka, odnosno Ulice A. Starčevića koji se zvao Zrinjski trg. Iako je ulica mijenjala imena, 1991. joj je ponovno vraćen naziv Ulica bana Jelačića.

128 *Osječki tjednik*, br. 6.- 11. veljače 1907.

129 B. BIJELIĆ, *Naše teme,* 22.-23.

130 V. GEIGER, Osnivanje i pravila židovskih društava, 71. Pravila su pisana dvojezično na hrvatskom i njemačkom jeziku. Prema objavljenim pravilima, predsjednikom društva imenovan je 15. srpnja 1885. H. Bruck, potpredsjednikom M. Gutmann, otpravnicima L. Hochwald i F. Grünbaum, blagajnikom Leopold Weiss i nadzornim odborom Jakob Fuchs, J. Reichsmann i S. Pfeifer.

131 *židovska smotra,* br. 12. listopad 1907., 298.; br. 3. i 4./1909. društvo je sudjelovalo sa svojom predsjednicom Fridom Kaiser na konferenciji omladinskih društava u Brodu na Savi 1909. godine.

132 V. GEIGER, Osnivanje i pravila židovskih društava, 67.-82.

133 *židovska smotra* , br.10.- 2. studenoga 1911.

zabava za Đakovo bila nešto novo jer je bila „skroz nacionalna“ kako se kaže u tadašnjim novinama. Dvorana se napunila općinstvom među kojima su se vidjeli najpoznatije đakovački židovi i nežidovi.[134] 14. kolovoza 1913. priredilo je spomen slavu Theodoru Herzlu. To je bilo prvi put da se u Đakovu slavio dan smrti cionističkog vođe. Iako mnogi židovi nisu znali za ime Herzl i njegovu važnost za židovski narod, u velikom broju odazvali su se pozivu priređivača i dvorana židovske bogoštovne općine bila je dupke puna.[135]

Uz ovo društvo u život je 1912. stupilo i *židovsko gospojinsko dobrotvorno društvo u Đakovu*. Osnovano je početkom 1912. ili krajem godine, odnosno 16. prosinca 1912. Osnivačice i potpisnice su bile đakovačke židovke Paula Spitzer, Frida Bruck, Malvina Wamoscher, Josefina Bruck i Anna Maßler. Pravila Društva odobrena su uz neke izmjene 15. siječnja 1913. Svrha društva je materijalno i moralno potpomaganje sirotinje u Đakovu i đakovačkom kotaru nabavljanjem odijela, obuće i knjiga siromašnoj školskoj židovskoj djeci.[136] Godine 1913. židovske djevojčice osnovale su *Dječje društvo Ahava (Ljubav)*. Društvena predsjednica bila je Jelkica Spitzer, a članice Anny Schwarz, Irma i Zlata Sommer, Valerija Mainz i druge te su često organizirale izlete s djecom na kojima bi ih učile cionističku himnu i druge židovske pjesme.[137] Nakon završetka Prvog svjetskog rata no ne zna se točno kada, ili 1918. ili 1919. osnovano je *Djevojačko društvo Jaldei Cijon*.[138]

Usporedno s postupnom integracijom u društvo, kulturni i društveni život slavonske židovske zajednice krajem 19. i početkom 20. stoljeća bilježi razna previranja, od sukoba između ortodoksnih vjernika i umjerenih, do aktivnog uključivanja židova u hrvatsku zajednicu u kojoj žive do pojave asimilacije, cionizma, ali i antisemitizma. Cionistički pokret[139] koji se oblikovao tijekom 80-ih godina 19. stoljeća u Europi prvenstveno među židovima istočne Europe, sa svojim idejama stigao je u Slavoniju tek nakon prvog cionističkog kongresa 1897. godine. Cionizam kao pokret razvija se u Austriji pod utjecajem ideja Theodora Herzla,[140] a na ova područja prenose ga djeca doseljenih židovskih građanskih obitelji - *mladožidovi*, koji su se školovali u Beču, gdje su se susretali

134 *židovska smotra* , br. 2.- 21. siječnja 1913.

135 *židovska smotra* , br. 13.- 4. kolovoza 1913.

136 V. GEIGER, Osnivanje i pravila židovskih društava, 72.-73.

137 *židovska smotra* , br. 9.- 13. svibnja 1913. dopis Šimona ben Jakova.

138 *Gideon*, 3./1920.

139 *Opća enciklopedija*, JLZ, II, Zagreb, 1997, 84.-85., *Encyclopaedia Judaica*, vol.16, Jerusalem, 1971, 1030-1168. Cionizam dolazi od riječi Cion ili Sion, brda kod Jeruzalema na kojem je bio sagrađen jeruzalemski grad, a u prenesenom smislu Cion predstavlja političko, vjersko i kulturno središte svih židova, kasnije je to židovski nacionalistički pokret koji je nastojao okupiti sve židove u nezavisnoj židovskoj državi.

s idejama cionizma, ali i njezinim širiteljima, prvenstveno Theodorom Herzlom. Cionizam je kao pokret težio stvaranju domovine u Palestini za sve židove, koji se ne osjećaju zadovoljni u drugim zemljama. U početku cionizam nije težio utemeljivanju židovske države, već stvaranju gospodarskog i kulturnog židovskog centra, koji bi bio omogućen davanjem autonomije unutar Palestine. Prvenstveno je težio nacionalnoj osviještenosti i stvaranju židovske narodnosti, koja će se vratiti svojoj židovskoj tradiciji i koja će njegovati hebrejski jezik.[141] Theodor je Herzl na Baselskom kongresu 1897. izjavio *da je cionizam povratak u židovstvo prije povratka u židovsku zemlju*.[142] Cionistički pokret, ipak nije nastao odjednom, nego se razvijao godinama, započevši kao ideja 60-ih godina 19. stoljeća, da bi njegove ideje na područje Hrvatske i Slavonije došle tek početkom 20. stoljeća. Početkom 20. stoljeća (1902.) u Beču je osnovano studentsko udruženje s cionističkom orijentacijom *Bar Giora ili društvo židova visokoškolaca iz jugoslavenskih zemalja*,[143] koje će biti jedno od prvih pokretača cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Članovi *Bar Giore* bili su židovi, studenti iz Hrvatske i Slavonije, Vojvodine, ali i Sefardi iz Bosne.[144] Bargioranci su svojim povratkom u domovinu postali militantni cionisti i čelnici u općinama i raznim novoosnovanim židovskim društvima i udruženjima.[145] Na Prvom svjetskom cionističkom kongresu u Baselu, u kolovozu 1897. sudjelovali su predstavnici slavonskih židova, i to osječki rabin Aharon (Armand) Kaminka,[146]

---

140 Joan COMAY, *Who´s Who in Jewish History*, London, New York, 162.-167., *Encyclopaedia Judaica*, vol. 8., Jerusalem, 1971, 408.-422. Više o samom Herzlu vidjeti u biografiji od Alex BEIN, *Theodor Herzl*, Wien, 1974. Theodor Herzl (Budimpešta, 1860. - Beč,1904.), odrastao u Budimpešti, pod jakim majčinim germanofilskim utjecajem postao Bečaninom. Otac Jacob bio je uspješan poslovni čovjek. Majka je pripadala uglednoj obitelji Diamant. Djed Simon Leib Herzl (1805.-1879.) s očeve strane živio je u Zemunu, tada dijelu Slavonije i bio je poznat po svom judaizmu. Djed s majčine strane živio je u Budimpešti. Herzl je pohađao bečko sveučilište te postao doktorom prava u Beču i Berlinu. Godine 1891. postaje pariški dopisnik *Neue Freie Presse.* Pisao je mnogobrojne putopise, članke o umjetnosti i politici i postao poznati novinar te je jedan od osnivača cionističkog pokreta.

141 Ljiljana DOBROVŠAK, Prva konferencija zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, *Scrinia Slavonica*, 6., Slavonski Brod, 2006., 248.-249.; Walter LAQUER, *A History of Zionism*, New York, 1972.

142 Mirjana GROSS, Ravnopravnost bez jednakovrijednosti - prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća, *Dva stoljeća povijesti i kulture židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 107.

143 željko-Josef LADOR-LEDERER, Tri fragmenta o cionizmu, *Dva stoljeća povijesti i kulture židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 179. Johanan Thau i David Fuhrmann (tada sekretar austrijske cionističke federacije) osnovali su uz studente iz Hrvatske: Erwina Krausa, Aleksandra Lichta, Oskara Graf-a i dr. Adolfa Benaua u Beču Bar-Gioru.

144 Cvi LOKER, Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, *Dva stoljeća povijesti i kulture židova u Zagrebu i Hrvatskoj* , Zagreb, 1998., 167.-168.

145 C. LOKER, Začeci i razvoj cionizma, 168.

146 *Enc. Judaica*, vol. 10., Jerusalem, 1971., 729.-730. Aharon (Armand) Kaminka, (Berdichev, 1866.-1950.), studirao je u Berlinu i Parizu, došao iz Češke gdje je bio rabin u reformskoj zajednici u

i đakovački rabin dr. Marcus Mordekhaj Ehrenpreiss sa ženom Ernestine. M. Ehrenpreis je kao prijatelj samog Theodora Herzla i zagovornik hebrejskog jezika, u Đakovu tiskao *Pozivnicu za Kongres* na hebrejskom jeziku (*ivrit*).[147] Njegovo predavanje *Decenij cionizma* koje je održao 1906. u Osijeku bilo je objavljeno u *židovskoj smotri* te predstavlja jednu od prvih cionističkih brošura na slavenskom jugu.[148] Koliki je utjecaj cionizma bio na đakovačke židove, još uvijek je nedovoljno poznato. Međutim, budući da je u samom Đakovu djelovao cionistički rabin, a i susjedni Osijek je ubrzo postao središte cionističkog pokreta može se pretpostaviti da su se cionističke ideje u Đakovu širile, iako ne u mjeri u kojoj je to očekivao sam rabin Ehrenpreis, jer na predavanju u Osijeku 1906. rabin M. Ehrenpreis govori o vremenu kada je bio rabin u Đakovu i svojim prvim propovijedima o cionističkom pokretu, koji su prema njemu bili „vapaj u pustoši". Njegovi govori su se slušali, ali nisu se shvaćali niti prihvaćali. Iako su se po njemu židovi u Hrvatskoj i Slavoniji najduže opirali cionističkoj ideji, ona je na kraju ipak zahvatila i „prodrla" u ove krajeve.[149] Da se cionistička ideja širila ovim prostorima, osobito u Virovitičkoj županiji, govori činjenica da je Osijek postao središte cionističkog pokreta do Prvog svjetskog rata te su pod utjecajem osječkog predsjednika općine Huge Spitzera održani cionistički kongresi 1904. i 1906. u Osijeku, 1908. u Zemunu i 1909. u Brodu na Savi gdje je stvoreno *Zemaljsko udruženje Cijonista južnoslavenskih krajeva*. Pod utjecajem cionističkog pokreta, osnivala su se i cionistička društva po Slavoniji, pa i u Đakovu 1907., već spomenuto *židovsko cionističko udruženje Morija* čija je predsjednica Frida Kaiser sudjelovala na većini cionističkih kongresa.[150] Koliko su židovi u Đakovu i okolici bili izloženi antisemitskim napadima svojih sumještana, za sada je malo istraženo. Poznati su neki slučajevi iz godine 1903. kada su protumađarski prosvjedi stigli i u Slavoniju. Tada je u Đakovu 4./5. travnja 1903. nekoliko mladića prosvjedovalo i uništilo njemačke natpise koji su stajali iznad obrtničkih radionica nekih Đakovčana. Mladići su privedeni sudu i protiv njih je pokrenuta istraga zbog prosvjeda, ali i uništavanja natpisa na

---

Osijek da bi na mjestu rabina proveo tri godine (1897-1900). Bio je tajnik bečke podružnice *Alliance*. Godine 1924. osnovao je Maimonides University u Beču, a od 1926. predavao je Talmud na Bečkom sveučilištu. Došao je u Palestinu 1938.

147 C. LOKER, Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, 173.; ž. J. LADOR LEDERER, Tri fragmenta o cionizmu, 179.

148 *židovska smotra*, novine koje su izlazile prvo u Zagrebu, a zatim u Osijeku od 1906.-1914., a urednik im je bio Aleksandar Licht. Dr. Marko EHRENPREIS, *Decenij cijonizma* – predavanje održano 12. rujna 1906. u cionističkom društvu "Teodor Herzl" u Osijeku, nakladom cijonističkog društva "Teodor Herzl", Dionička tiskara, Zagreb, 1906.

149 M. EHRENPREIS, *Decenij cijonizma*, 3.-4.

150 *Narodna obrana*, 182. /1904.

đakovačkim dućanima i radionicama. Među oštećenima su bili i dućani trojice đakovačkih židova: Reichsmana, Brucka i Kohna. Prema izjavi svjedoka, navedeni su đakovački trgovci uz hrvatske stavili „moderne“ njemačke natpise, što je uzbunilo mladiće pa su ih skinuli. Reichsman je, na kraju, sam prebojio ploču na trgovini i stavio natpis na hrvatskom: *Trgovina Reichsmanovih sinova*.[151] Optuženi su oslobođeni, jer im nije dokazana krivnja. U drugoj polovici 1903., tj. 26. studenog, u Đakovu je održana pučka skupština. Uz brojnu mjesnu svjetovnu i duhovnu inteligenciju, najviše je bilo seljaka Hrvata, ali su među prisutnima bili zastupljeni i đakovački židovi, Nijemci, Mađari i Srbi. [152]

Što na kraju kao zaključak reći, već samo da je ovo početak istraživanja o đakovačkim židovima o kojima se malo zna, te nam predstoji još godine i godine istraživanja, međutim prema ovom što je do sada izneseno u ovom članku vidljivo je da su đakovački židovi bili ugledna židovska zajednica koja je svojim radom utjecala na razvoj Đakova.

151 *Narodna Obrana*, Osijek, br. 68./1903., *Djakovački demonstranti pred sudom.*

152 V. GEIGER, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 84.-85.; Milenko PATKOVIĆ, Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji, *Osječki zbornik*, Osijek, XI./1967., 192.-195., 206.; Ljiljana DOBROVŠAK, židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 3., Zagreb, 2005., 645.

SUMMARY

Ljiljana Dobrovšak

Demography of Jews in Djakovo and Djakovstina area since the beginning of their settlement to the First World War.

The first data about the Jews in Djakovo and its surroundings were recorded in the mid-18th century, when they had been engaged in the production of potash. Since their settlement in Croatia was forbidden (Law Council of Hungary 19./1729.) the constant presence of Jewish traders and families in Djakovo will come after the patent on tolerance, Joseph II in 1783. Jews first settled in the area Djakovo (Đakovo district), and then later they move into the town. Their number grew from year to year, growing and before the beginning of World War II in the district there were 579, and Đakovo itself there were 396 Jews. Mid-19th Century (1852). Djakovo Jews formed their council, and in1860 Rabbi Herman Sommer (1860.-1896.). estabilished registers of Jews in this area. About 1856 in Djakovo there was a small synagogue (adapted in the house) which was later replaced by the new synagogue one (1863-1880) in the former Monastery Street . After the establishment of their own confessional institutions, Djakovo Jews participate in the social life in Djakovo. They founded a number of local (singing, cultural, sports, firemen″s) but also Jewish associations: Hevra - Kadish (1860), Maiden Jewish society in Moria Djakovo (1907), Society for Jewish Education (1911), Gentlamnly Jewish charity in Djakovo (1912) and the Children's Society Ahava (Love) (1913).

GRAĐA

 ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE (2009.) str. 203-214

Radna bibliografija radova o Gorjanima pisanih na hrvatskom jeziku

UDK 908(497.5 Gorjani)(01)

Ivan Pavić, Đakovo

Bez pretenzija da izradi cjelovitu bibliografiju radova o Gorjanima autor donosi radnu verziju bibliografije, i to radova pisanih na hrvatskom jeziku. Ova napomena čini se nužnom stoga što je o Gorjanima, a napose obitelji Gorjanski, dosta radova napisano i na mađarskom jeziku.

U nizu najrazličitijih tema koje su motivirale stotinjak autora da pišu o Gorjanima, dvije su teme najčešće. Prva tema svakako je ona o srednjovjekovnoj obitelji knezova Gorjanskih. Sjedište ovih velikaša bilo je u Gari – današnjim Gorjanima – i česta je tema povjesničara, ali i laika koji se bave hrvatskom poviješću, posebno onih koji proučavaju srednji vijek. Nezaobilazna je to tema naprosto stoga jer su Gorjanski bili nadbiskupi, banovi i palatini, a imali su aspiracija i prema samom kraljevskom tronu. Oni su proslavili svoj kraj u Slavoniji, svoje sjedište i njima je, sasvim opravdano, posvećeno najviše radova.

Druga je tema folklor, posebno Ljelje. To je praslavenski narodni običaj, za kojeg prof. Mirko Ćurić kaže da je „…pravo čudo kako se on održao u Gorjanima do današnjih dana“. To i etnolozi kažu, posebno oni koji su ga pomnije proučavali. Stručnjaci pretpostavljaju da je to običaj koji zadire u samu mitologiju slavenskih naroda, dakle u najdalju našu povijest. Taj je običaj i preteča Kulturno-umjetničkom društvu Gorjanac, koje je utemeljeno 1966. godine i od tada do danas slavi Gorjane širom svijeta.

Na osnovu prikupljenih bibliografskih jedinica mislim da se ne može reći da se o Gorjanima u nekim prošlim vremenima pisalo više, a u nekima manje. Knezovi Gorjanski su tema koja je svojom važnošću plijenila pažnju u svako doba. Neizmjerna vlast koju su Gorjanski imali golicala je maštu laika, ali i stručnu znatiželju znanstvenika. Osamdesetak naslova, do kojih sam došao u želji da kao Gorjanac saznam više o tim važnim događajima, objavljeno je u čak 40 godina, počevši od 1853., pa do 1907. godine. O folkloru se počelo pisati nakon obnove običaja Ljelje 1956. godine, pa zatim nakon utemeljenja KUD-a Gorjanac, od 1966. godine.

O povijesnoj temi, o moćnicima Gorjanskim, izdvojio bi knjigu Ferde Šišića „*Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić*“. Cijelo djelo posvećeno je 14. stoljeću, vremenu izuzetno burnom na ovim našim prostorima, s vrlo preciznim argumentiranim opisom uloge Gorjanskih. Nikola I., a svakako i njegov sin Nikola II. Gorjanski bili su palatini u tadašnjoj državnoj zajednici s Mađarima. Kao palatini bili su vojskovođe i vodili su obrambenu strategiju očuvanja ovih naših prostora od neprijatelja, prvo od razorno snažnih Turaka koji su nezadrživo nadirali prema sjeveru, a drugo od Venecije koja nikada nije prestala atakirati na našu obalu i otočje. Šišić je, služeći se dostupnim arhivskim materijalima, detaljno opisao suradnju Gorjanskih s dvorom, njihovo pregovaranje s Venecijom i ratovanje s Turcima.

Drugo, rad koji bi izdvojio u vezi teme Gorjanskih je „*Gorjani-srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski*“, autora Krešimira Regana. Regan je u svom radu nastojao detaljno rekonstruirati grad obitelji Gorjanski, vanjski i unutarnji. Detaljno je opisao obrambene utvrde oko grada s foto-dokazima današnjih ostataka. Njegovo znanstveno istraživanje na terenu u Gorjanima mnoge je nejasnoće pojasnilo. On dokazuje da su Gorjani, odnosno Gara, u to vrijeme bili osmi grad po veličini na tadašnjim hrvatskim prostorima. Veći su bili samo Zadar, Zagreb, Pula, Varaždin, Osijek, Nin i Dubrovnik.

Od folklornih tema izdvajam istraživanje i rad etnografkinja Zdenke Lechner i Marijane Gušić: „*Narodni običaj Ljelje-kraljice (Gorjani-Đakovština) kao historijski spomenik*“. Radu je prethodilo dugo i detaljno terensko istraživanje.

Nezaobilazno je i djelo Mirka Markovića: „*Selo Gorjani kraj Đakova*“. Pored svih geografskih, klimatskih, pedoloških i inih obilježja, autor detaljno opisuje selo, ulicu po ulicu, kuću po kuću, navodeći poznatu povijest bližu ili dalju svakog kućnog broja.

I na kraju, svakako se moraju spomenuti i brojni prilozi iz života i rada starih Gorjanaca (običaji i poljski radovi) napisani perom poznate gorjanske učiteljice Lucije Karalić.

1. **ANDRIĆ**, Stanko, Studenti iz slavonsko-srijemskog međurječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku (1250.-1550.), *Croatica christiana periodica*, br. 37, Zagreb 1996., 121, 128-129.
Gorjanski studenti na europskim sveučilištima u srednjem vijeku.
2. **BAGUDIĆ**, Antun, Osnovna škola Gorjani (rukopis)
Autor je bio dugogodišnji ravnatelj osnovne škole u Gorjanima. Osvrt na povijest školstva u Gorjanima i studiranje gorjanskih đaka na europskim studijima. Prikaz obuhvaća period od 1365. do 1875. godine.Rukopis čuva u svojoj arhivi u Đakovu, Stanka Vraza 10.
3. **BALEKOVIĆ**, Franjo, Bitka kod Gorjana, *Revija Đakovačkih vezova*, 1972., 7.
4. **BALIĆ**, Milan, Pregled dvoraca i srednjovjekovnih utvrđenih gradova u Slavoniji – I. dio, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1/2, Osijek, 1974., 19.
5. **BALTA**, Ivan, Plemićka obitelj Gorjanski, Balada o Nikoli Gorjanskom, Gorjani, 1994.
Prikaz obitelji Gorjanski.
6. **BENAŠIĆ**, Zvonko, Hrvatski sokol u Đakovu 1906.-2006., 114, Đakovo 2006.
Značenje i razvoj sokolstva u Đakovu i okolici (Gorjani str. 114).
7. **BIJELIĆ**, Borislav, Đakovo u prijedlozima i projektima Željezničkih pruga do 1914. godine, 81-116, Đakovo, 2004.
Planovi i projekti Vicinalne željeznice Našice-Đakovo preko Gorjana.
8. **BIJELIĆ**, Borislav, Općina Gorjani u: Gradovi i općine Republike Hrvatske, II, Zagreb, 2007., 236-238.
Povijesni, kulturološki i turistički osvrt na općinu Gorjani.
9. **BOGDANOVIĆ**, Simeon (Siniša), Vojeni pohod u Slavoniji god. 1537. Pogibija Srbina Pavla Bakića, *Javor*, god. 16 (1889.), br. 14-17, str. 216-8, 231-4, 248-250, 265-6.
Prikaz habsburško-turske bitke kod Gorjana 1537.
10. **BOGETIĆ**, Antun, Odgovori na njeka pitanja DruŽtva za jugoslavensku povjesnicu i starine, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku,* 12 (1875.), str. 128-134.
Autor izvješćuje o neolitskim i srednjovjekovnim nalazima u Gorjanima kod Đakova i o iskapanjima u gorjanskom starom gradu.

11. **BRLOŠIĆ**, Stjepan, Gorjani (rukopis)
Rukopis sadrži 24 stranice teksta, a predstavlja presjek povijesti mjesta s akcentom na popis stanovništva i opis kuća. Rukopis se čuva u Muzeju Đakovštkine u Đakovu.

12. **BRLOŠIĆ**, Stjepan, NOB u Đakovštini od 1941. do 1945. godine, 351-384, *Zbornik Đakovštine 1*., Zagreb, 1976.
Podaci o sudionicima NOR-a iz Gorjana.

13. **BŐSENDORFER**, Josip, Crtice iz slavonske povijesti, Vinkovci 1994. (pretisak izvornika iz 1910.), 158, 163, 172, 178, 292.

14. **CEPELIĆ**, Milko, Spomenica općine Gorjani, Gorjani, 1893.
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, župama i crkvama.

15. **CEPELIĆ**, Milko, *Zbornik Muzeja Đakovštine, knjiga I*., Poviest sela Vuke, Đakovo, 1978.
Samostan sv. Dominika i samostan za dumne sv. Margarite u Gorjanima (str. 226.), odcjepljenje Gorjana, Tomašanaca i Ivanovaca iz općine Vuka u samostalnu općinu Gorjani (str. 257.) i dalje o pokušaja mađarona da odcijepe Slavoniju od Hrvatske i pripoje Mađarskoj (1848. godine).

16. **CSERGHEÖ**, Géza, Nadgrobni kamen Radoslava Gorjanskoga, *Viestnik Hrvatskoga arkeologičkoga družtva,* 11 (1889.), str. 5-8.

17. **DEKER**, Hedviga, Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike, Đakovo, 1959., 76-78.

18. **ĐURIĆ**, Tomislav/**FELETAR**, Dragutin, Stare građevine istočne Hrvatske, VaraŽdin, 1983., 159-161.
O povijesti Gorjana.

19. **EUSEBIUS**, FermendŽin, *Acta Bosnae*, JAZU, Zagreb, 1892., 318.
O popisu papinske desetine iz 1501. godine.

20. **FILIPOVIĆ**, Ferdo, Gorjane. Povjestna crtica, Narodna knjiga – koledar Osijek, 1858., str. 18-22.

21. **FILIPOVIĆ HELDENTHALSKI**, Adam, Gorjani – Župa u Slavoniji, *Gospodarske novine* 16. IV. 1853., br. 16, 1-2.

22. **FRANIĆ**, Ivo, Bitka kod Gorjana 25. jula 1386. (Jedan od najvaŽnijih datuma naše historije), *Narodne novine*, god. 98 (1932.), br. 172, str. 3-4.

23. **GAŠIĆ**, Emerik, Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske, Osijek, 2000.
Neki podaci o gorjsnakoj župi.

24. **GEIGER**, Vladimir, Nijemci u Đakovu i Đakovštini, Zagreb 2001.

25. **SABO**, Gjuro, Gorjani kod Đakova (rukopis), Dokumentacija Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Topografska zbirka bivšeg Konzervatorskog zavoda Hrvatske
O staroj hrvatskoj plemenskoj Župi oko Gorjana u ranom srednjem vijeku.

26. **GRIZAK**, Ivan i **PAVIĆ**, Mata, Pjevam od kad za sebe znadem…,
*Revija Đakovačkih vezov*a, 2005., 71-72.
Životopis i kulturno-amaterski put Matije Pavića iz Gorjana, poznatog *pjevača slavonskih pjesama i velikog kulturno-amaterskog radnika.*

27. **GRIZAK**, Ivan, Vezovi i Gorjanci 40 godina nerazdvojni, *Revija Đakovačkih vezova*, 2006., 179-183.
O Kulturno-umjetničkom društvu Gorjanac iz Gorjana, jedinom društvu koje je nastupilo na svim održanim Đakovačkim vezovima.

28. **HORVAT**, Rudolf, Jedna 400-godišnjica. Vojna na Osijek godine 1537. Bitka kod Gorjana 10. listopada 1537., *Hrvatski list*, god. 18 (1937.), br. 279, str. 7.

29. **HORVAT**, Rudolf, Selo Gorjani 1720., *Narodni list* 1926., 2.

30. **HORVAT**, Zorislav: Srednjovjekovne opeke iz Gorjana, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske*, br. 1, Zagreb 1977., 52-61.
Opis srednjovjekovne gorjanske sakralne arhitekture.

31. **JALIMAN**, Salih Abdulah, Dominikanci u srednjovjekovnoj Bosni, *Croatica christiana periodica*, br. 22, Zagreb 1988., 74.
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, župama i crkvama.

32. **KARALIĆ**, Lucija, Gara, *Revija Đakovačkih vezova*, 1973., 27.
Autorica piše o opće poznatoj gorjanskoj povijesti, ali i o nekim manje poznatim detaljima o nazivu gorjanskih ulica, te o prvom pisanom spomenu Gorjana iz 1201. godine.

33. **KARALIĆ**, Lucija, Gdje je kruha ikak'a ne boj se gosta nikak'a, *Revija Đakovačkih vezova,* 1967.-1976., 36-38.
Autorica piše o pečenju kruha starih Gorjanaca.

34. **KARALIĆ**, Lucija, Kako je rasla gorjanska škola, *Revija Đakovačkih vezova,* 1974., 37.

35. **KARALIĆ**, Lucija, Žetva i sjetva, *Revija Đakovačkih vezova*, 1973., 12-13.
O običajima u Žetvi i sjetvi starih gorjanskih Šokaca.

36. **KARALIĆ**, Lucija, Pletenico, divojačka diko, *Revija Đakovačkih Vezova,* 1972., 30-31.
O načinu češljanja djevojačke kose u Gorjanima: čičkanje, voravica, prutak, knedla…

37. **KARALIĆ**, Lucija, Prijepisi školskih spomenica i imena svećenika od 1716.-1972.; Prijepisi matičnih knjiga Gorjana i Tomašanaca, rukopis.
Rukopis se čuva u fondu Odbora za narodni život i običaje HAZU u Zagrebu, 438, 1972., NZ 125 a-e.

38. **KARALIĆ**, Lucija, RuŽmarine ti nemaš vršike, *Revija Đakovačkih vezova*, 1979., 24-25.
O načinu vegetativnog razmnožavanja ružmarina u Slavoniji; o načinima kićenja mlade, mladoženje, kuma i starog svata, te drugih svatova ružmarinom.

39. **KARALIĆ**, Lucija, Stara povijest Gorjana (rukopis)
Rukopis ima 6 stranica s posebnim osvrtom na opis „Ljelja“. Rukopis se čuva u Muzeju Đakovštine u Đakovu.

40. **KARALIĆ**, Lucija, Veselo srce kudilju prede, *Revija Đakovačkih vezova,* 1978.,18-23.
O preradi lana i kudjelje, o snovanju na tkalačke stanove, o tkanju…

41. **KARALIĆ**, Lucija, Život i običaji iz Gorjana (kod Đakova), rukopis.

42. **KAUK**, Roberto, Razorene tvrđave u starodrevnoj Županiji Vukovarskoj, *Narodne novine*, god. 61 (1895.), br. 156-7 i 168.
Uz ostalo govori i o nestaloj gorjanskoj utvrdi.
Rukopis se čuva u fondu Odbora za narodni život i običaje HAZU u Zagrebu, 1967.-1972., 330, NZ 121 a-h.

43. **KLAIĆ**, Vjekoslav, Povjest Hrvata, Svezak drugi, dio prvi, 226, Zagreb, 1900.

44. **KRASIĆ**, Stjepan, Dominikanci i povijest Reda u hrvatskim zemljama, Zagreb 1947.
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, župama i crkvama.

45. **KRPAN**, Stjepan, Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti, 16, Zagreb, 1995.
O grbu obitelji Gorjanski, uklesanom u kamenu u kapeli sv. Trojstva u sklopu utvrde Sokolac u Brinju.

46. **KUKULJEVIĆ SAKCINSKI**, Ivan, Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji, 41, Zagreb, 1891.
Autor navodi prvi pisani spomen Gorjana iz 1201. godine.

47. **LASZOWSKI**, Emilije, Gorjani, *Hrvatski list*, Osijek, br. 141, 17. VI. 1923., 2-3.
Mnoštvo podataka iz povijesti Gorjana. Za napis kojeg je iznio Kukuljević o prvom pisanom spomenu imena Gorjana iz 1201. godine kaže da je „po svoj prilici falsifikat".

48. **LECHNER**, Zdenka i **GUŠIĆ**, Marijana, Narodni običaj Ljelje-kraljice (Gorjani-Đakovština) kao historijski spomenik, JAZU, Zagreb, 1967.
Iscrpno istraživanje Z.Lechner običaja Ljelja u Gorjanima i prikaz M.Gušić istog običaja kao povijesnog spomenika. Korijene običaja traži u iranskoj kulturi Sasanida, što pretpostavlja i porijeklo Hrvata.

49. **LEKŠIĆ**, Željko, Gorjani na planu iz 1856. godine, *Revija Đakovačkih vezova*, 1994., 42.

50. **MARKOVIĆ**, Mirko, Selo Gorjani kraj Đakova, *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 46, 145-252, Zagreb, 1975.
Najstarija prošlost, sredovječna Gara, turska vlast, u sklopu Đakovačkog vlastelinstva, period njemačke kolonozacije, sjedište općine, II. Svjetski rat, prikaz gorjanske seoske kuće, arheološka iskapanja, vrlo detaljan prikaz najnovijeg kretanja stanovništva po ulicama od kuće do kuće, geodetske skice sela iz 1863. i 1916. godine.

51. **MARKOVIĆ,** Mirko, *Zbornik Đakovštine I.*, 169, Vinkovci - Zagreb, 1976.
Opis bitke kod Gorjana 1537. godine između Kacijanerove vojske i Turaka (str. 169.), o srednjovjekovnoj Gari i prvi popis obitelji nakon Turaka (str. 305.).

52. **MAŽURAN,** Ive, Grad i tvrđava Osijek, 17, 26, Osijek, 2000.
Ocjena značaja Nikole Gorjanskog Mlađeg u politici i vlasti državne zajednice Hrvatske i Ugarske(17), isprava Ladislava Gorjanskoj vezano za prvo spominjanje imena Osijek (18), te opis bitke između Širokog Polja i Gorjana Kacijanerove vojske i Turaka 1537. godine (26).

53. **MAŽURAN,** Ive, Nacrt za povijest Osijeka, *Revija,* br. 2, 62-63, Osijek, 1965.

Opis bitke kod Gorjana 9. listopada 1537. godine između Kacijanerove vojske i Turaka.

54. **MAŽURAN,** Ive, Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine, Osijek,1966., 106-107.

55. **MINICHREITER,** Kornelija: Rekognosticiranje arheoloških lokaliteta na terenu općine Đakovo, *Glasnik slavonskih muzeja*, br. 37, Osijek, 1978.
O povijesti Gorjana.

56. **MILIĆ,** Bruno, Razvoj grada kroz stoljeća 2. Srednji vijek, Zagreb, 1995., 155.

57. **NEMET,** Vlado, Balada o Nikoli Gorjanskom, Gorjani 1994.
Pjesnički prikaz bitke kod Gorjana 1386. godine, oslikano grafikama Vladimira DŽanka.

58. **NOVAK,** Marija, Tragovi hrvatske mitologije, Zagreb, 2007.
Autorica pretpostavlja ljelje kao praslavenski običaj, korijeni kojeg doseŽu u samu mitologiju do slavenskog boga Peruna.

59. **OSTAJMER,** Branko, Saborski izbori u Đakovu i Đakovštini 1884. godine, 83-114, *Zbornik Muzeja Đakovštine* 6, Đakovo, 2003.
Kandidat na izborima je bio gorjanski župnik Božo Topalović, koji je već bio zastupnik u Hrvatskom saboru od 1878.-1881. godine.

60. **PAVIČIĆ,** Slavko, Hrvatska vojna i ratna povijest, Drugo izdanje, Zagreb, 1943.
Međusobne borbe velikaških stranaka u srednjem vijeku (str. 27.), Ustanak braće Horvata i Pokolj kod Gorjana (str. 29.), Sigismundov pohod protiv Turaka (str. 33.), poraz Kacijanerove vojske 9. listopada 1537. kod Gorjana u borbi protiv Turaka (str. 107.).

61. **PAVIĆ,** Adam, Gorjani-povijesni i prosvjetno-kulturni razvoj, Gorjani, 1986.
O povijesti, o udrugama i društvima, o školstvu, o kulturnom amaterizmu s posebnim osvrtom na KUD Gorjanac.

62. **PAVIĆ,** Ivan, Dobrovoljno vatrogasno društvo Gorjani 1926.-2001., Gorjani, 2002.
Povjesnica Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Gorjanima kroz 75 godina, od osnutka 1926. do 2001. godine.

63. **PAVIĆ,** Ivan, Uvod u II. izdanje romana Franje Sudarevića „Krvavi dan“, Gorjani 2007., 7-13.

O obitelji Gorjaski, rodoslovlje Gorjanskih, slike O. Ivekovića i V. DŽanka.

64. **PAVIĆ,** Matija, Župe i crkve današnje biskupije bosansko-srijemske u srednjem vijeku, *Glasnik biskupije bosansko-srijemske,* Đakovo, 1898., 189.
O popisu papinske desetine iz 1501. godine.

65. **PETKOVIĆ**, Danijel, *Cehovske diplome iz Zbirke diploma Povijesnog odjela Gradskog muzeja Vinkovci,* katalog izloŽbe, Vinkovci, 2003.
Diplome i pečat gorjanskog ceha obrtnika.

66. **PREDAVEC**, Josip, Selo i seljaci, 108, Zagreb, 1934.
Djelomični prikaz stanja stanovnika u nekim selima Đakovštine poslije odlaska Turaka.

67. **RATKOVČIĆ**, Mišo, Ljelje-stari narodni običaj u Gorjanima, *Prigodna revija Đakovačkih vezova*, 1970., 25

68. **REGAN**, Krešimir, Gorjani – srednjovjekovno sijelo plemićke obitelji Gorjanski, *Scrinia slavonica*, 6/2006., 127-160
Autorov izvorni znanstveni rad, prikaz obimnog istraŽivanja na terenu, skice tlocrta srednjovjekovne Gare, obrambenih nasipa, opkopa, crkava…

69. **SRŠAN,** Stjepan, Katoličke Župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332-1337), *Dometi* 24 (1991.), br. 10/11/12, 291
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, Župama i crkvama.

70. **SRŠAN**, Stjepan, Povijest Osijeka, Osijek, 1996.
Značaj obitelji Gorjanski za prvo spominjanje imena Osijek (12), te navod bitke kod Gorjana 11. listopada 1537. između Kacijanerove vojske i Turaka (31).

71. **STIPIĆ**, Luka, Konjogojska udruga za uzgoj lipicanaca Gorjani-Široko Polje, *Revija Đakovačkih vezova*, 1984., 31-32
O stanju u konjogojstvu Đakovštine i šire do 1952., tada o osnivanje udruge u Gorjanima i dalje o razvoju uzgoja lipicanaca.

72. **SUDAREVIĆ**, Franjo, Krvav dan, Osijek, 1896.
Roman o obitelji Gorjanski. 2. izdanje izdala je Općina Gorjani 2007. povodom 100-te godišnjice završetka slike Otona Ivekovića „Bitka kod

Gorjana". U tom se izdanju nalaze reprodukcije te slike, i slike „Gorjanska bitka" Vladimira Džanka koju je naslikao za naslovnicu knjige „Balada o Nikoli Gorjanskom".

73. **SZABO**, Gjuro, Spomenici turskog doba u Slavoniji, *Novosti*, god. 23 (1929.), br. 89, str. 47.
O crkvi u Đakovu koja je nekad bila dŽamija, o turskoj kući u selu Gorjanu i o turbetu Mustafe Gaibije.

74. **ŠENOA**, August, Kletva, Zagreb, 1953., 143.

75. **ŠIŠIĆ**, Ferdo, Knezovi Gorjanski (Prilog prošlosti našega plemstva u srednjem vijeku), *Novosti,* god. 30 (1936.), br. 357, str. 18.

76. **ŠIŠIĆ**, Ferdo, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Zagreb, 1902.
Prikaz političkih prilika u krajevima od Drave do Jadranskog mora od smrti kralja Ljudevita I. Anžuvinca (1382.) do dolaska Hrvoja Vukčića (1416.). Prikazana je nezaobilazna i važna uloga obitelji Gorjanski u tim po mnogo čemu sudbonosnim događajima za hrvatski narod (smrt Ljudevita I. Anžuvinca, pogibija Karla II. Dračkoga, Gorjanska bitka i uhićenje obiju kraljica Jelisavete i Marije, veličina Stjepana I. Tvrtka-kralja bosanskoga, kosovska i nikopoljska katastrofa, uloga Hrvoja Vukćića, diplomatska prepredenost mletačka i dubrovačka).

77. **ŠVAB**, Mladen, Gorjanski, Nikola II., Hrvatski biografski leksikon V, Zagreb, 2002., 63.

78. **TOLDI**, Zvonimir, Narodna nošnja Gorjana, *Revija Đakovačkih vezova***,** 1990., 13-14.
O gorjanskoj muškoj narodnoj nošnji.

79. **TOLDI**, Zvonimir, Narodna nošnja Đakovštine – Gorjani, Zagreb, 1996.

80. **UZELAC**, Branka, Ljelje – djevojački ophod o blagdanu Duhova, *EuroCity,* 4/2006., br. 52.
Autorica daje kratki prikaz običaja.

81. **UZELAC,** Branka, Mi idemo ljeljo, mi idemo, kralju ljeljo*, Revija Đakovačkih vezova,* 2007., 21-22.
Autorica opisuje običaj ljelja u Đakovštini.

82. **VITEZ**, Zorica, Kraljice i srodni običaji, *Programska edicija 39. međunarodne smotre folklora*, Zagreb, 2005.
Uvodno izlaganje stručne i umjetničke ravnateljice Međunarodne smo-

tre folklora Zagreb o proljetnim ophodnjama kraljica i srodnih običaja u Hrvatskoj. Posebni osvrt usmjeren je prema gorjanskim ljeljama, polemika s Marijanom Gušić i Zdenkom Lehner.

83. **VUKIČEVIĆ-SAMARDŽIJA**, Diana, Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb 1986., 102.
Autorica opisuje ostatke srednjovjekovnih crkava u Gorjanima.

84. **VUKOV**, Jerko, Potpuni nestanak povijesnog grada Gorjana veliki je gubitak, *Revija Đakovačkih vezova* 1980., 10.
O značaju grada plemićke obitelji Gorjanski, o Bitki kod Gorjana 1386., o Katzianerovoj vojnoj 1537.

85. **ŽABAROVIĆ**, Aca, Nekoliko riječi iz prošlosti Župe Gorjanske, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, br. 10. 1932.
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, Župama i crkvama.

86. **ŽIVKOVIĆ**, Mijo, Jaruge, 15, Đakovo, 2002.
Tvrđava-kaštel Kostroman kod Jaruga u vlasništvu Horvata iz Mikanovaca do Gorjanske bitke 1386., a tada prelazi u vlasništvo Gorjanskih.

87. **ŽUGAJ**, Marijan, Bosanska vikarija i franjevci konventualci, *Croatica shristiana periodica*, br. 24, Zagreb, 1989., 19.
O gorjanskoj crkvenoj povijesti, o gorjanskim samostanima, župama i crkvama.

88. **WERNI** Josef/**REIBER** Konrad/**EDER** Josef, Heimatbuch Tomaschanzi – Gorjani, Stuttgart, 1974.
Detaljan opis Života Nijemaca u Gorjanima i Tomašancima, te vrlo detaljan
Popis kuća i obitelji s genealogijom.

89. ***: Istočna Hrvatska, 166, Zagreb, 1975.
Knjigu je izdao Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.
Prikaz raznih zemljopisnih i drugih podataka o Gorjanima.

90. ***: Opća enciklopedija, knjiga III., 214, Zagreb, 1977.
O Nikoli Gorjanskom.

91. ***: SandŽak PoŽega 1579. godine, Osijek 2001., 159-177.
Turci su na novoosvojenom području Požeštine 1538. godine osnovali vojno-administrativnu jedinicu nazvana Požeški sandžak.Područje ovog sandžaka prvotno je bilo podijeljeno na tri kadiluka: Požeški, Brodski i Gorjanski…

92. ***: Župna crkva sv. Jakoba Apostola u Gorjanima, DrŽavna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine-Povjerenstvo Osijek, Glavni projekt crkve, Osijek, 1996.
Povijesni podaci o Gorjanima i o crkvi.

KRITIKE, OCJENE, PRIKAZI, REAGIRANJA

Antun Jarm i Andrija Šuljak

Đakovo biskupski grad

Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo, 2008.

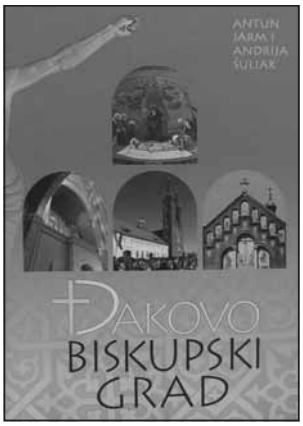

Autorski dvojac Antun Jarm i Andrija Šuljak predstavlja nam Đakovo kao biskupski grad u novoj reprezentativnoj monografiji, dok im je ranija istoimena knjiga iz 1979. i 1988. godine bila puno skromnijeg izdanja. Doduše, ona je tada imala i paralelan njemački tekst, ali je bila manjeg formata i broja stranica, dok je sadašnja, znatno proširena i obogaćena, sa stotinjak prvotnih stranica narasla na tristotinjak strana A4 formata, tvrdog uveza, sjajnog papira i s mnoštvom izvrsnih umjetničkih fotografija u boji. Usporedno s izdanjem na hrvatskom jeziku tiskana su i izdanja na njemačkom i engleskom. Za razliku od prvog izdanja iz 1979. godine recentno izdanje je raskošnije i gotovo potpuno nova knjiga, u svakom pogledu suvremen odgovor današnjem trenutku.

Uređivanje je preuzeo Antun Jarm te je grafički znatno unaprijeđenoj knjizi dao i jasno obilježje križa i svjetlosti; jer autori su đakovački svećenici, a vremena su se promijenila. Dr. Andrija Šuljak autor je teksta koji nas vodi kroz povijest Đakova, od antike, srednjovjekovlja, turskog doba, preko napredovanja biskupije i grada, sve do velikoga đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera i njegovih nasljednika. Naravno, naglasak je dan značajnom biskupu, njegovom životu i djelu, tom vizionaru, meceni i preteči ekumenskoga duha. Rad je majstorski nadopunjen novim stručnim spoznajama, aktualnim znanjem Ive Mažurana, Mirka Markovića i domicilnog revnosnog povjesničara Krešimira Pavića i inima. Dakle, praćen je znanstveni napredak i vješto je utkan u građu, a povijesni mozaik obogaćen je osebujnim zapažanjima i vrsnim poznavanjem materije koja je jasno i precizno izložena te dosljedno i skladno slikovno popraćena i dokumentirana.

Raskošno je interpretirano i Jarmovo znanje o đakovačkoj katedrali, njenoj gradnji, ljepoti, motivima, freskama i kipovima, majstorima umjetnicima i njenim lucidnim detaljima razotkrivenim u nastavku monografije. Slike nam vjerno predočavaju bogatstvo tkiva i duha, oplemenjuju svetog Petra - naslovnika

katedrale, ogoljuju zanimljivosti na freskama, produhovljuju nas i ostavljaju zabezeknutima nad novootvorenim činjenicama. U kršćanskoj katedrali postoji arapski natpis ! A umjetničko i znalačko stvaranje katkad se poigrava s nama i šali; naime - slikar Alexander-Maximilian Seitz podmetnuo je svoj i sinov portret u pozadinu jedne slike!

Predstavljene su i središnje biskupijske ustanove: biskupski dvor, ordinarijat, Bogoslovno sjemenište, Katolički bogoslovni fakultet, Središnja biskupijska i fakultetska knjiŽnica, Spomen-muzej J. J. Strossmayera u Đakovu i Svećenički dom. Da bi se upotpunila slika Đakova kao duhovnog središta biskupije predočena je i djelatnost đakovačkih redovnica te katehetskog i pastoralnog rada u Župama. U novom svjetlu obasjane su i Župne crkve Svih Svetih i Dobrog Pastira te đakovačka groblja. Posljednjom cjelinom pod nazivom Sličice svakidašnjice Antun Jarm dopadljivo i ukusno slaŽe đakovačke detalje poput kapelica, spomen-ploča ili nezaobilaznih reprezentanata - lipicanaca i hrvatskog ovčara.

SadrŽajna, lijepa i znalački predočena monografija o Đakovu kao malom, ali itekako kulturološki, povijesno i duhovno značajnom biskupskom gradu završava popisom osoba i mjesta, bibliografijom i literaturom. Vrijedna knjiga koja nas duhovno nadopunjuje, nenametljivo upoznaje s prošlošću i đakovačkom sadašnjicom, ali ne docira te s puno uistinu dobrih slika, raskošnih prizora i začudnih fakata čitatelja ostavlja “paf !” Iznenađenog, obogaćenog i zadovoljnog.

Svakako pohvala autorima i izdavaču.

Hrvoje Miletić

Adam Filipović

Život biskupa Mandića, pretisak i prijepis

DHK Ogranak slavonskobaranjskosrijemski, Đakovački kulturni krug, Osijek/Đakovo, 2007.

Prije gotovo pet godina u novinskom razgovoru s đakovačko-osječkim nadbiskupom, ovaj je naglasio potrebu ponovnog izdanja, ili pretiska, iznimno važnog djela za đakovačku kulturu „Život biskupa Mandića“ (puni naziv knjige je ŽIVOT VELIKOGA BISKUPA, PRIVELIKOGA DOMORODCA, I NAJVEĆEGA PRIJATELJA NAŠEGA ANTUNA MANDIĆA) od danas premalo poznatog pisca Adama Filipovića Heldentalskog: „Za biskupa Antuna Mandića sam Strossmayer je rekao: «Mandić je zamišljatelj svega boljega i uzvišenijega u biskupiji». Smatram da je najznačajnije njegovo djelo otvaranje Bogoslovnog sjemeništa i Visoke bogoslovne škole u Đakovu. Te godine Đakovo je imalo jedva 1500 stanovnika! Spremamo se to proslaviti u jesen 2006. godine. Organizirat ćemo međunarodni simpozij, animirat ćemo cijelu biskupiju u svjetlu BoŽjega poziva i svećeničkih zvanja, a nadam se da će to te godine zablistati i trošna zgrada Bogoslovnog sjemeništa na Trgu Josipa Jurja Strossmayera. Osobno bih preporučio da se o Mandićevoj obljetnici izda pretisak djela Adama Filipovića «Xivot velikoga biskupa... Antuna Mandicha»…

Nešto kasnije nego je to đakovačko-osječki nadbiskup priželjkivao objelodanjeno je novo kritičko izdanje ove knjige, zapravo pretisak i prijepis, marom nakladnika: DHK-a Ogranak slavonskobaranjskosrijemski i Đakovačkog kulturnog kruga. Priređivačica knjige je znanstvenica s Filozofskog fakulteta u Osijeku Dubravka Brunčić, a u uredničkom vijeću našli su se dr. Goran Rem i Mirko Ćurić. Primjerak knjige za pretisak ustupio je đakovačko-osječki nadbiskup dr. Marin Srakić. Predgovor knjizi napisao je dr. Goran Rem, a pogovor Dubravka Brunčić. Unutar predgovorno/pogovornog okvira knjiga je koncipirana tako da je na jednoj stranici pretisak originala, a na drugoj prijepis usklađen s današnjim pravopisom i ortografijom. Život biskupa Mandića nije samo uspjelo umjetničko djelo i stihovana biografija jednog od najzasluŽnijih Đakovčana u povijesti, već i vaŽan povijesni dokument za sve koji istraŽuju

povijest našega grada, (Nad)biskupije i Slavonije. Adam Filipović je ponudio pregršt podataka koji nam govore o Životu na razmeđi 18. i 19 stoljeća, tako da je pisac ovih redova neke njegove zapise o izgledu Đakova, odnosu prema kolu i narodnim običajima itd., uvrstio u program otvaranja Đakovačkih vezova 2008. pod nazivom „Alaj sam se naigrala kola…“, a građom iz Filipovićeva biografskog spjeva posluŽili smo se mo. Ivan Andrić i pisac ovih redova slaŽući program svečane akademije u povodu uzdignuća Đakovačke biskupije na stupanj Osječko-đakovačke nadbiskupije (2. listopada 2008., u đakovačkoj katedrali):

...Đakovo je selo bilo do Mandića vrimena,
Znadem stanje ono cilo do Mandića imena:
Biskup biše s' kanonicih, nikoliko jošt fratar,
Svih Đakovcih poslenicih srađivaše svoj atar;
To je bilo pervo stanje; - nadodadi cerkveh tri,
Parokija cerkve manje; —- od veće su pak fratrih,
Od najveće isti biskup s' kanonicih gazda jest,
Gdi idoše molit u skup, kako propis kaŽe čest.
Mandić k'tide tud pomoći, da podigne Đakovo,
Mudroznanje čini dojtći, mudro sada to slovo…

Ako bismo ovu knjigu uspoređivali s najpoznatijom biografskom knjigom o jednom biskupu, znamenitom monografijom o Strossmayeru dvojca Milko Cepelić i Matija Pavić, vidljivo je kako je Filipovićeva knjiga objektivnija, pa i kritičnija (nije stoga slučajno što kao moto knjige Filipović uzima znamenite antičke izreke koje se i danas rabe kada se Želi potencirati objektivnost u pristupu građi: *Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas; Sine ira et studio, quorum causus procul habeo*- Tacit) tamo gdje on misli da to treba biti, prema akteru Životopisa, ali valja uzeti u obzir činjenicu kako je njegovo djelo objavljeno osam godina nakon Mandićeve smrti, dok je monografija o Strossmayeru objelodanjena za njegova Života. Jedno se, primjerice poglavlje u knjizi zove: „ČLANAK XV. *Mandić kriv, što na Đakovačku biskupiju ne dojde veći komad od Zagrebačke. – Sad je kanonik.“*

Mandić je u duhu prosvjetiteljskog kanona kojemu pripada, kritičan i prema Slavoncima, svojim suvremenicima, na tragu Antuna Reljkovića, čijom se biografijom i sam bavio pa počinje u njegovom stilu, kritizirajući ono loše u Slavoniji:

Zaluda se zoveš slavna zemljo moja vazda ti,
Zalud jesi dična davna med narodih u kiti;
Zaboravljaš prijateljeh, odbacivaš koren svoj,

Što b' morao bar od želje cili slavit porod tvoj.
Dica tvoja pripivaju Kraljevića Marka ćud,
Jerbot onih ne poznaju, da je Marko junak lud,
Da je Marko štetočinja, a ne pako prijatel,
Jere Marko što god činja većma bija rušitelj.
Ne pivaju, jer ne znadu Relkoviću učnom svom
Da poštenje, diku dadu, tom junaku pridičnom
Ne pivaju Kanižliću, koji uči pivat nas
O Uskersu, o Božiću, uzdignuvša Bogu glas,
Koji pisme svete pisah, izbrojit je ne mogu,
Prisvetog su sve mirisa istinito reć mogu…

U književnopovijesnim radovima Adam Filipović Heldentalski pretežito se stilsko- paradigmatski i svjetonazorski određuje kao autor pretpreporodnih «romantičarsko-prosvjetiteljskih težnji» (Bogišić, 1974: 374), s izraženom relkovićevskom prosvjetiteljskom matricom (Jelčić, 1997.) i fiziokratskim načelima oblikovanima «na temeljima racionalističke filozofije» (Tatarin,2005: 137). Kao njegov estetski najuspjeliji tekst stručna kritika gotovo jednoglasno izdvaja spjev *Razgovor priprosti iliti vertlar s povertaljem se razgovara* (1822.). Filipović je autor prigodnica, domoljubnih i nabožno-poučnih pjesama, objavio je djeci namijenjenu zbirku aforizama iz Svetoga pisma i Svetih otaca pod nazivom *Vridna pamtenja* (1834.), polemičko djelo *Prigled u knjigu* (1850.) u kojem raspravlja s grčkoistočnim pravoslavljem o slavenskom bogosluđu kod Hrvata. Osim književnog rada ističe se Filipovićev urednički rad u *Novom i starom svetodaniku iliti kalendaru iliričkom* (kasnije *Novi i stari kalendar slavonski*) koji je uređivao od 1822. godine Filipović je objavio uz treće izdanje Relkovićeva *Satira* (1822.), panegirički spis u stihovima *Kratki izpis života privridnoga gospodina Matije Antuna Relkovića*, prvu Relkovićevu biografi ju. Istom korpusu pripada i godinu dana kasnije objavljen tekst *Život biskupa Mandića* koji osim nekoliko radova nije bio predmetom sustavnijih analiza.

„Filipovićev tekst *Život biskupa Mandića* genološki se najbliže može odrediti kao biografski spjev. Za određivanje vrsne pripadnosti jedan je od temeljnih kriterija kronologijska organizacija. Biografski tekst pisan je po načelu retrospektivnoga pripovijedanja u kojem se donosi povijest jedne osobnosti. Kako bi se prikazalo život biskupa Antuna Mandića kao biografskoga subjekta, pripovjedač se pridržava kronološkoga slijeda i kroz linearni tip fabuliranja sukcesivno izlaže dijelove Mandićevoga Života“, piše prirediteljica knjige Dubravka Brunčić.

Dr. RuŽica Pšihistal recezent je ove uspjele knjige: „Knjiga A. F. Haldentalskoga, *Život biskupa Mandića*, objelodanjena u Osijeku, u nakladi Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskoga Društva hrvatskih književnika integralni je pretisak i prijepis prvotiska Filipovićeva djela: *Život velikoga biskupa, privelikoga domorodca i najvećega prijatelja našega Antuna Mandića* (Pečuh, 1823.). Pretisak u potpunosti slijedi navedeno izvorno izdanje prema primjerku koji se čuva u Biskupijskoj knjižnici u Đakovu, s čijim se dopuštenjem i pristupilo (pre)tisku. U prijepisu su sačuvana morfološka, leksička. sintaktička i stilska obilježja predloška, a načinjene su tek nužne pravopisne prilagodbe suvremenoj pravopisnoj normi, provedene prema suvremenim tekstološkim načelima (J. Vončina, Tekstološka načela, Zagreb, 2006.), čime se postigla razumljivost i pristupačnost knjige suvremenom čitateljstvu.

Priređivačica knjige: Dubravka Brunčić, koja je ujedno sačinila prijepis prvotiska te novo izdanje opremila dostatnom kritičko-znanstvenom opremom: Životopisom i bibliografijom autora, opširnim i znanstveno utemeljenim pogovorom uz koji je priložila korištenu literaturu te iscrpnim napomenama uz izdanje, pokazala je iznimno znanje, stručnost i vještinu kako u primjeni suvremenih tekstoloških standarda u priređivanju izdanja tako i u teorijskoj raščlambi Filipovićeva biografskoga diskursa koju izlaže u pogovoru knjizi. Uz recentne književne teorije (Austin, Biti, Velčič, Parke, Zlatar, Duda) kojima podupire svoju genološku raščlambu teksta, autorica upućuje i na književnopovijesni aspekt Filipovićeva djela i ukupan Filipovićev autorski opus, uvažavajući sve dosadašnje književnopovijesne i književnokritičke prinose (V. Dukat, Jelčić, Tatarin). Knjiga je također opremljena vrijednim slikovnim prilozima (pretiscima izdanja Filipovićevih djela) i predgovorom urednika knjige: G. Rema u kojemu se Filipovićevu biografskome spjevu daju šire kontekstualne i kulturalne natuknice u prostoru slavonskoga i europskoga kulturnoga prostora.

Gledajući u cijelosti, knjiga A. F. Haldentalskoga, *Život biskupa Mandića*, vrijedan je i prema važećim tekstološkim načelima sačinjen pretisak i prijepis Filipovićeva djela, kojim se ispunjava prijeka potreba slavonske i hrvatske kulturne sredine za danas teško dostupnim i teže čitljivim izdanjima, a svojom uzornom znanstveno-kritičkom opremom ogledni je primjerak kako vrijedne tekstove iz naše književne i kulturne prošlosti – posebice one koji su ostali izvan dominantnih poetičkih matrica – učiniti zanimljivim i pristupačnim suvremenoj znanstvenoj i široj čitateljskoj javnosti“, završava dr. Pšihistal.

Mirko Ćurić

Vladimir Geiger

Logor Krndija 1945.-1946.

Hrvatski institut za povijest, Zagreb i Hrvatski institut za povijest PodruŽnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski brod, Zagreb, 2008.

Za razliku od velikog broja ljudi kojima ime sela Krndija zasigurno ne govori ništa, većina stanovništva Đakovštine zna da je Krndija danas jedva naseljeno mjesto, mjesto kojega su početkom osamdesetih godina 19. stoljeća osnovali njemački kolonisti. Pred izbijanje Drugoga svjetskoga rata selo je imalo oko 1500 stanovnika, da bi već potkraj listopada 1944. godine bilo potpuno pusto. Te godine Žitelji mjesta, a oni su gotovo u potpunosti bili Nijemci, organizirano su izbjegli u Njemačku, a već sljedeće, 1945. godine, cijelo selo pretvoreno je u sabirni logor. Prvo za sve nepoćudne novome reŽimu, a potom isključivo za pripadnike njemačke narodnosne manjine, i to u pravilu djecu, Žene i starije osobe. Logor je egzistirao od kolovoza 1945. do svibnja 1946. godine i bio na području cijele Jugoslavije jedan od najvećih sabirnih logora te vrste. Procjenjuje se da je kroz njega prošlo 3500 do 4000 osoba, a da je od gladi, tifusa i uopće neljudskih uvjeta Življenja stradalo od 500 do 1500 zatvorenika.

Logor Krndija bio je paradigmatičan za sudbinu većine Nijemaca na prostoru bivše Jugoslavije koji su već i prije završetka rata od strane komunističkih vlasti stigmatizirani kao kolektivni krivci za suludu politiku nacističke Njemačke, a potom na osnovu takve, isto tako sulude kvalifikacije, opljačkani i protjerani. U iscrpnoj studiji koja je prethodila prikazu dokumenata o logoru Krndija dr. Vladimir Geiger, jedan od najproduktivnijih istraŽivača sudbine folksdojčera na prostorima bivše Jugoslavije, rezimirao je i potkrijepio novim argumentima neke od svojih osnovnih teza koje uspješno brani još od prvih radova objavljenih sredinom 80-ih godina, da bi potom minuciozno analizirao sve segmente nastanka, funkcioniranja i gašenja logora. U tom dijelu knjige on i dalje, i to s pravom, odbacuje kolektivnu krivnju kao valjan argument za kaŽnjavanje cijelih naroda, dok odgovornima za oduzimanje imovine

folksdojčera i njihovo protjerivanje ne smatra ni Hrvate, ni Srbe, pa čak ne ni komuniste, već određene Hrvate, određene Srbe i određene komuniste. Što se pak tiče samog logora dominiraju teme o njegovoj transformaciji od radnog logora za najširi krug ratnih zarobljenika prema „ekskluzivno“ folksdojčerskom logoru, uvjetima smještaja, prehrani, broju i strukturi zatočenika te popisu Žrtava po starosnoj, rodnoj i zavičajnoj strukturi. Nakon dugog i zasigurno iscrpljujućeg rada oko poimeničnoga popisa stradalih Geiger je došao do nepobitno točnih podataka da je u logoru stradalo najmanje 338 osoba. S obzirom da se procjene o broju Žrtava u logoru kreću od 500 do 1500 osoba, a da i neka nova istraŽivanja, čak kada bi ih i bilo, zasigurno ne bi značajnije promijenila broj stradalih do kojih je došao Geiger, čini se da i poslije ove monografije još uvijek ostaje poprilična diskrepancija između egzaktno utvrđenog broja stradalih i procjena o sveukupnim Žrtvama. Tako će to, po svemu sudeći, i ostati. Sve manji broj danas još uvijek Živih logoraša, selektivnost građe, ali i ograničene mogućnosti povijesne znanosti kao takve ne ulijevaju nadu da ćemo o tragičnim događajima u logoru Krndija saznati puno više od onoga što nam nudi ova studija.

Najveći dio knjige, više od 300 stranica, zauzimaju dokumenti koji svaki na svoj način svjedoče o pojedinim aspektima organizacije i Života u logoru, bilo kroz korespodenciju, zapisnike i naredbe organa vlasti, ili pak kroz logoraška sjećanja, pisma, dnevnike, pjesme i neke druge, nerijetko duboko emotivne iskaze. Na zadnjim stranicama knjige autor je, između ostaloga, objavio i dva kazala, imensko i mjesno, koja svaka na svoj način bitno doprinose boljem snalaŽenju u imenima i nazivima mjesta impregniranoj monografiji.

Ovom knjigom, koja je realizirana u okviru znanstvenog projekta Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu pod nazivom „Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraću“, dr. Vladimir Geiger vjerojatno nije zaokružio svoj impresivni opus o sudbini Nijemaca na područjima bivše Jugoslavije. Sa nestrpljenjem i intelektualnom znatiželjom očekujemo nove naslove.

Borislav Bijelić

Miro Šola i Hrvoje Miletić

55 godina đakovačke gimnazije

Gimnazija A. G. Matoša, Đakovo, 2009.

U nizu otvorenih historiografskih tema koje očekuju sustavnu i cjelovitu obradu, barem kada je u pitanju naša lokalna zajednica, svakako je i razvoj školstva. Iako cjelovite studije o školstvu u Đakovu i Đakovštini još uvijek nemamo, treba istaknuti kako su zadnjih desetak godina na tom planu učinjeni određeni pozitivni pomaci. Pojedine škole, naime, gotovo u pravilu, godišnjice svoga postojanja obilježavaju tiskanjem prigodnih publikacija u kojima se, između ostaloga, mogu pronaći i vrijedni prilozi za neku buduću povijest školstva u Đakovštini.

Da je to uistinu tako potvrđuje i monografija *55 godina đakovačke gimnazije*. Miro Šola i Hrvoje Miletić koncipirali su je i napisali na način koji omogućava dodatne spoznaja o nastanku i radu Gimnazije, zadovoljava slavljeničku, pa čak i komercijalnu dimenziju cijelog projekta.

Nakon uvodnih riječi ravnatelja Gimnazije slijedi dio knjige sa značajnim prilozima o povijesti školstva u Đakovu. Pisan je na osnovu reprezentativne literature i arhivskog materijala - mahom slikovnog - koji su bili dovoljni, doduše ne za dubinski, ali svakako jedan kvalitetni pregleda školstva od osnivanja prvih škola pa sve do naših dana. Posebno treba istaknuti hvale vrijednu činjenicu da su autori razvoj školstva sagledali u kontekstu svekolikog povijesnog i kulturnog razvoja grada. Nakon toga, mogli bismo reći uvodnog dijela knjige, slijedi poglavlje *Đakovačka gimnazija.* U tom poglavlju obrađen je period nastanka i rada đakovačke gimnazije od njenog osnutka 1953. godine do 1993. godine kada gimnazija mijenja naziv u Gimnaziju A. G. Matoša. Pri operacionalizaciji ove etape razvoja škole izdvojene su logične cjeline: Gimnazija „Braća Ribar“, od 1958. do 1968. godine; Srednjoškolski centar „Braća Ribar“, od 1968. do 1984. godine; te Centar usmjerenog obrazovanja „Braća Ribar“, od 1984. do demokratskih promjena. Manje logičan dio ovoga poglavlja je onaj o Biskupijskoj gimnaziji biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Iako bi se određena

korelacija između te dvije gimnazije mogla pronaći, ipak je riječ o dvije različite školske ustanove pa mi se, shodno tomu, prilog o ovoj potonjoj čini deplasiranim.

Predstavljanje petnaestogodišnje djelatnosti Gimnazije A. G. Matoša zauzima centralni dio knjige i izrazito je bogato slikovno opremljeno. Osim na prvim stranicama ovoga poglavlja, gdje je riječ o inicijativama vezanim za transformaciju Centra usmjerenog obrazovanja na tri zasebne škole i gradnji zgrade Gimnazije A. G. Matoša, knjiga sve više poprima konture klasične školske spomenice. U tom dijelu monografije, između ostaloga, ističe se da je Gimnaziji povodom Dana Grada 2003. godine dodijeljena Godišnja nagrada Grada Đakova za petnaest godina rada u srednjoškolskom obrazovanju, te da je 2004. godine održana svečana akademija povodom 50 godina postojanja škole. Na istom mjestu spomenuta su i imena nagrađenih profesora, a potom i neke od vannastavnih aktivnosti i njihovi protagonisti. Najviše prostora, i to potpuno opravdano, dobili su oni najuspješniji. Ponajprije Mješoviti pjevački zbor čiji rezultati uvelike nadilaze uske lokalne okvire, ali i učenici i njihovi mentori koji su postigli zapažene uspjehe na državnim natjecanjima.

Pri kraju ovoga poglavlja skrenuta je pozornost i na publicističku djelatnost, kako škole, tako i njenih bivših i sadašnjih uposlenika. Kao značajni školski projekt istaknute su novine *Inter nos,* dok su od knjiga koje su potpisali gimnazijski profesori spomenute one Mire Šole, Hrvoja Miletića, Dragutina Jurića, Miroslava Bauera i Vesne Tomić. Dakako, spomenuti su i sportaši. Ponajprije Hrvoje Stević i Domagoj Duvnjak, ali i niz drugih koji su na županijskim i državnim prvenstvima afirmirali ime škole, kako u momčadskim, tako i u samostalnim sportskim disciplinama. Kraj poglavlja donosi popis svih radnika Gimnazije A. G. Matoša od 1993. do 2009. godine.

Kada smo na početku ovoga prikaza konstatirali kako knjiga *55 godina đakovačke gimnazije* nije lišena i određenih komercijalnih ambicija, rekli smo to na osnovu toga što je dojmljivo grafički oblikovana, za naše prilike gotovo luksuzno, te što su zadnjih pedesetak stranica ispunile fotografije maturanata od školske godine 1956./1957. do danas. Na taj način, barem posredno, u proslavu obilježavanja 55 godina postojanja gimnazije involvirane su i sve generacije gimnazijskih učenika kojima knjiga može poslužiti kao dobar povod za osvrt na neka prošla vremena.

Na kraju ovoga prikaza čini se da možemo konstatirati kako je nakana autora da napišu jednu multifunkcionalnu knjigu povodom obljetnice đakovačke gimnazije bila apsolutno opravdana, a izvedba dobra, primjerena njihovim istraživačkim ambicijama, materijalnim mogućnostima nakladnika i vremenu koje im je stajalo na raspolaganju.

Borislav Bijelić

Franjo DŽakula (glavni i odgovorni urednik)

Ljetopis 50. godina Osnovne škole "Ivan Goran Kovačić" Đakovo 1958.-2008.

Osnovna škola "Ivan Goran Kovačić" Đakovo, Đakovo, 2008.

U posljednje vrijeme niču školske monografije sa đakovačkoga područja, iako ih većina škola nažalost još uvijek nema. Kao svijetli primjer i dobar orijentir svima ističe se knjiga "Škola u Strizivojni 1830. - 2000.". Svojim stručnim pristupom, dobrom koncepcijom, obimnom građom, eminentnim uredništvom i recezentima, prijevodima na tri strana jezika i očitim entuzijazmom i zalaganjem ravnatelja Andre Mršića dobivena je odlična monografija. Nažalost, "Ljetopis" đakovačke Osnovne škole "Ivana Gorana Kovačića" nije na tome tragu.

Vidljivo je da osamljeni glavni i odgovorni urednik ove školske monografije Franjo DŽakula, inače dobar i plodonosan pjesnik, nije imao preveliku pomoć uređivačkog odbora, pa je zakazala čak i korektura. Naime; literatura i izvori navedeni su nestručno, u impresumu, umjesto na kraju knjige, građa je oskudna i neselektivna, dokumentacija je neusklađena, kao što je očita i grafička neujednačenost jer su fotografije nagomilane na kraju knjige, a neke se čak i dupliraju, nema poželjnoga sažetka niti prijevoda, već je na kraju knjige patetični epitaf koji ne opravdava skromno izdanje. Mala općina pored ovoga grada u svemu je iznad jer se jednostavno puno više radilo i odgovornije pristupilo poslu.

Kroz šest poglavlja ove spomenice oslikava se život i povijest Osnovne škole "Ivana Gorana Kovačića" u Đakovu. Početno su navedene činjenice iz povijesti đakovačkoga školstva bez novih fakata i opažanja, potom slijede omanja poglavlja o lokaciji školske zgrade i egzistiranju od 1898. godine. Nakon poslijeratne Mješovite škole razdruživanjem 1956./57. godine nastaju dvije đakovačke osnovne škole, a Druga osnovna škola je prethodnica današnje "Goranove" škole. To je dakle datum osnutka ove Škole, a ne 1958. godina kada je ona samo još dobila i do danas zadržano ime. Radilo se i na dvije lokacije, u Ulici kralja Tomislava 14 i u zgradi bivšeg kotara, današnjem Muzeju Đakovštine. Uz popise djelatnika, sažeto djelovanje i pokoju staru fotografiju,

prati se daljnje napredovanje i rast Škole. Unatoč izgradnji montažne zgrade radilo se i u tri smjene u nepovoljnim uvjetima. Priključene su i škole iz obližnjeg Kuševca i Širokog Polja, bilježi se i potres iz 1964. godine i tragična pogibija jedne učenice.

Rastao je broj učenika i odjeljenja te su izgradnjom novog đakovačkog školskog centra, inače prvotno namijenjenog upravo ovoj Školi, preuzete stare zgrade Gimnazije i novija zgrada Ekonomske škole. U sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća osjetan je rast i napredovanje, a od 1971. godine redovno izlazi i značajan đakovački školski list "Goran". Konačno je 1983. godine adaptirana stara dotrajala školska zgrada. Slijede ratne devedesete godine, poteškoće i prebukiranost, od 1996. godine ravnateljem postaje današnji prof. Tihomir Benke, dok Glazbena škola otpočinje svoje djelovanje od 1999. godine. Navedeni su i značajni posjeti Školi, dobri rezultati, natjecanja i nagrade, djelatnici i učenici kojih se rado sjećamo te na kraju nagomilan slikovni materijal na stotinjak stranica ovog malog Ljetopisa.

Permanentnijim radom i ozbiljnijim pristupom moglo se daleko više postići i tada bismo dobili vrjedniju školsku monografiju, a ne tek puko bilježenje bez analize i sređenog pregleda ove značajne i bogate školske ustanove, kako znanjem, tako i djelovanjem te rezultatima. Očekujemo znatno bolje buduće školske spomenice sa đakovačkog područja.

Hrvoje Miletić

Borislav Bijelić

Nogomet u Đakovu 1908.-1962.

Muzej Đakovštine i Hardy, Đakovo, 2009.

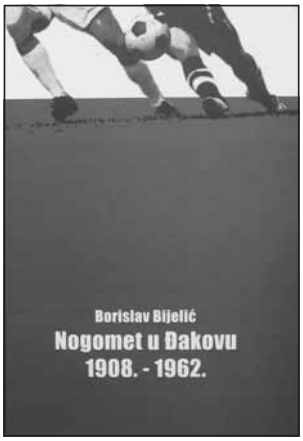

Monografija mr. sc. Borislava Bijelića *Nogomet u Đakovu 1908. – 1962.* u hrvatskoj historiografskoj produkciji nije novina, iako ih je znatno manje s tematikom koja obrađuje povijest sporta. U tu manju skupinu pripada i ova knjiga koja predočava na 269 stranica povijesni hod organiziranog igranja nogometa u Đakovu i nogometnih klubova u više od polastoljetnom djelovanju. Nakon Predgovora u kojem se autor zahvaljuje mnogim kazivačima i osobama koje su ustupile fotografije slijedi Uvod kojim autor čitatelje uvodi u sažetu povijest nogometa u Slavoniji do 1914. godine. Sadržaj knjige je podijeljen na 4 glavna poglavlja (od Hrvatskog sokola do završetka Prvog svjetskog rata, Nogomet u Đakovu između dva svjetska rata, Nogomet u vrijeme Drugog svjetskog rata, Od FD-a Slobode do FD-a jedinstvo) s brojnim podnaslovima. Potom slijedi kratki Epilog, Sažetak preveden na engleski i njemački jezik, te posebno hvale vrijedno Kazalo imena.

Knjige ima svoju vrijednost ponajprije stoga jer omogućuje da se za pamćenje sačuva najviše što je moguće od onoga što je u povijesti nogometa u Đakovu – prešlo u jučerašnjicu, dijelom i u zaborav. Kroz knjigu čitatelji mogu spojiti poznato s nepoznatim, ono što se zna s onim što se više ne zna ili je potonulo u područje zaborava; i to - ne samo ono što se događalo prije 50 godina, uoči i između velikih svjetskih ratova, poraćima ovim ili onim, nego i onom što se i kako događalo u nešto bližoj prošlosti.

Autor monografije prihvatio je vrlo zanimljiv pristup da u prikazu povijesnog djelovanja nogometa u Đakovu unese sportski duh, entuzijazam i žar igranja – udahne život. Autor je uspio čitateljima zorno prikazati mukotrpan put brojnih amaterskih klubova, stalnu borbu igrača, uprave i trenera, i to ne samo s financijskim i kadrovskim problemima nego i s okolnostima koje su se nametale zbog ovih ili onih (ne)prilika. Vrijednost ove knjige golema je, jer je za pamćenje sačuvano najviše što je moguće od onoga što je u djelovanju i radu đakovačkih sportskih klubova, koji su se fuzionirali i mijenjali imena – HŠK-a Orao, Đačkog

ferijalnog kluba Slavija, HNK-a Viktorija, HGŠK, ŠK Zrinski, Đakovački Športski klub, ŠK Sloga, ŠK Hajduk, ŠK Sokol, ŠK-a Certissa, Građanski te Fiskulturno društvo Sloboda, Đakovački športski klub i konačno 1962. Sportsko društvo Jedinstvo. Budući da knjiga ima standardne bilješke ispod teksta vrijedan je doprinos povijesti hrvatskoga sporta. Pri tome je autor potpuno ostvario zadani cilj. Na vrlo jednostavan i popularan način prikazao je povijest nogometa u Đakovu. Knjiga je napisana na način da je pristupačna širem čitateljstvu. Jedna je vrsta sinteze rada i djelovanja đakovačkih nogometnih klubova jer je u zadanoj mjeri, bez obzira što je to knjiga – i tu je ograničen broj stranica, autor nastojao – i u potpunosti uspio – sažeti uspješne i krizne rezultate. Navedene su činjenice, događaji, imena igrača i članova uprave koje je Bijelić istražio iz onodobnog tiska – dakako đakovačkog najviše, te iz Slavonskog športskog lista i osječkih dnevnih novina Hrvatski list i potonjeg Glasa Slavonije, pismohrane pojedinih kazivača i građe pohranjene u Muzeju Đakovštine. Budući da cjeloviti (od 1908. do 1962. godine) povijesni hod nogometa u Đakovu nije do sada sustavno i znanstveno obrađen ova je monografija pokazala da Đakovo zaslužuje da ima svoju monografiju.

Knjigu valja najprikladnije prihvatiti kao jednu vrstu spomenice, spomen-knjige. Ona je na neki način i kratka povjesnica, foto-album, i zbirka sjećanja, priopćenja, i zabilježena inventura djelovanja klubova i imenoslovnica. Napisana je razumljivim jezikom i stilom zasigurno će dobiti zavidno mjesto u bibliografiji hrvatske povijesti sporta.

Zlata Živaković- Kerže

Slavko Šisler (glavni urednik)

Gradovi i općine Republike Hrvatske

Nakladničko trgovačko društvo Mato Lovrak d.o.o., sv. I.-II., Zagreb, 2004.

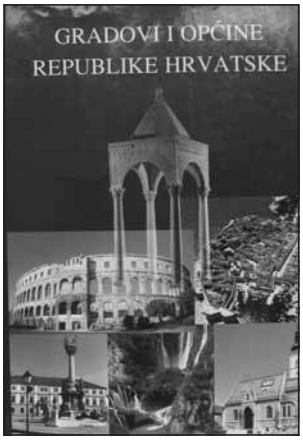

Protekle, 2008., godine u Zagrebu je objavljen i drugi svezak projekta *Gradovi i općine Republike Hrvatske*, čime je jedan nesvakidašnji projekt priveden uspješnom kraju. Za razliku od većine sličnih izdanja, iza ovoga ne stoji niti jedna nacionalna institucija niti je ostvaren zahvaljujući sredstvima državnog proračuna, već je plod osobne inicijative i uloženih sredstava Slavka Šislera, koji je ujedno i glavni urednik.

Kao ukupan rezultat višegodišnjega rada (šest i pol godina) objavljena su dva obimna, bogato opremljena sveska velikoga formata, a na ukupno 2250 njihovih stranica na enciklopedistički su način po prvi put javnosti predstavljeni svi gradovi i općine Republike Hrvatske.

Urednik Slavko Šisler okupio je na ovomu ambicioznom projektu oko pet stotina autora tekstova, od uglednih imena hrvatske povijesne znanosti do mlađih i manje poznatih poznavatelja prošlosti i sadašnjosti pojedinih općina, a njima valja pridodati i 1000 suradnika koji su na razne načine pripomogli da ova dva sveska ugledaju svjetlo dana.

U prvomu svesku, objavljenome 2004. godine, prva dva uvodna teksta potpisali su Dragutin Pavličević ("Hrvati i Hrvatska. Položaj, povijest i kultura") i Ljiljana Dobrovšak ("Grad Zagreb"), a daljnjem dijelu knjige opisani su gradovi i općine Međimurske, Varaždinske, Krapinsko-zagorske, Koprivničko-križevačke, Bjelovarsko-bilogorske, Sisačko-moslavačke, Karlovačke, Brodsko-posavske, Požeško-slavonske i Zagrebačke Županije.

Drugi svezak, izdan četiri godine kasnije (2008.), obuhvatio je unutar svojih korica Vukovarsku-srijemsku, Osječko-baranjsku, Virovitičko-podravsku, Istarsku, Primorsko-goransku, Ličko-senjsku, Zadarsku, Šibensko-kninsku, Splitsko-dalmatinsku i Dubrovačko-neretvansku Županiju. Ovaj je svezak vrijedan spomena na ovom mjestu jer su u njemu predstavljeni i grad Đakovo te deset đakovačkih općina.

Autor ovih 11 tekstova je Borislav Bijelić, a tekstovi su, osim na literaturi, zasnovani i na raznovrsnim izvorima, neobjavljenim rukopisima, kao i na podacima prikupljenima od strane stručnim službi grada Đakova i pojedinih općina (iste su stoga i navedene kao suradnici na tekstovima). I dok se može ustvrditi da je literatura o Đakovu relativno obimna i znanstveno relevantna, isto ne vrijedi za jedan dio đakovštinskih općina, pa se može pretpostaviti da je pisanje tekstova o općinama predstavljalo složeniji zadatak i iziskivalo više truda. U tom smislu ovi tekstovi u jednoj mjeri upotpunjuju postojeća historiografska saznanja.

Straničnim opsegom Đakovština je zastupljena razmjerno ostalim gradovima i općinama, a to znači da tekst o Đakovu obasiže devet stranica (167.-175.), dok su đakovštinske općine, uz iznimku Strizivojne, predstavljene na tri stranice: Drenje na 219.-221., Gorjani na 236.-238., Levanjska Varoš na 250.-252., Punitovci na 276.-278., Satnica Đakovačka na 279.-281., Semeljci na 282.-284., Strizivojna na 285.-288., Trnava na 291.-293., Viškovci na 297.-299. i Vuka na 303.-305.

Slijedom sugeriranoga obrasca kojega su se pridržavali svi autori, i Đakovo i općine su predstavljeni su na način da su u tekstovima iznesene osnovne prirodno-geografske značajke (prirodne znamenitosti, smještaj, prometna povezanost, pripadajuća naselja), a potom slijedi pregled povijesnoga razvitka, prikaz gospodarskih prilika, školstva, društvenoga i kulturnoga života (društva, sportski klubovi), prikaz vjerskoga života i drugo.

Jedna od daljnjih odlika ovoga izdanja jest i velik broj kvalitetnih slikovnih ilustracija koje približuju prošli i sadašnji život općine, odnosno prikazuju najznačajnija vjerska, obrazovna i upravna zdanja, zatim najznačajnije osobe iz općinske prošlosti, osobite vrijednosti krajolika i folklora, te tomu slično.

U tom smislu, tekst o Đakovu je popraćen s tridesetak fotografija, dok je tekstovima o općinama u prosjeku priloženo po desetak fotografija.

Nije naodmet napomenuti da za najveći dio ovih općina, uključujući i općine u Đakovštini, do sada nisu postojale publikacije koje bi sadržavale u ovoj mjeri sažetu, a opet iscrpnu, cjelovitu i napose pouzdanu obavijest o prošlosti, sadašnjosti i viziji budućnosti općina.

Kako je već prethodno rečeno, tekstovi u ovom izdanju pisani su u velikoj mjeri prema enciklopedijskim kriterijima, no jedna od osnovnih razlika je u tome da su mnogo opsežniji. Manje općine i sela u hrvatskim su enciklopedija bili do sada predstavljani s tek desetak redaka, a mnoge nisu niti bile uvrštavane. Nasuprot tim šturim podacima, sada svaki zainteresirani čitatelj unutar ovoga izdanja može naći najosnovnije podatke o svakoj općini.

Zaključno, može se reći da je ovo izdanje prvo takve vrste u Hrvatskoj, da je njegovo objavljivanje iz više razloga opravdano i korisno, te da će zasigurno naći put do čitatelja i korisnika.

Branko Ostajmer

Stjepan Sršan (priredio)

U ime naroda!, Sudski proces profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa 1959./1960.

DrŽavni arhiv u Osijeku i Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, Osijek, 2009.

Da se Crkva i komunisti, kako kod nas tako i u svijetu, nikada nisu pretjerano voljeli, uglavnom je opće poznata stvar. Njihovi međusobni odnosi uvijek su bili proŽeti stanovitim nepovjerenjem koje nije proizlazilo samo iz pragmatičnih socijalnih i političkih razloga, već i iz biti njihova učenja. Komunisti su na Crkvu gledali kao na nuŽno zlo, pogotovo u drŽavama u kojima su bili na vlasti, osporavajući kako njezina eshatološka opredjeljenja, tako i bilo kakvu značajniju socijalnu ulogu. Upravo zbog toga, ali ne samo zbog toga, Crkva komuniste i komunizam nikada nije niti htjela, niti mogla prihvatiti. Kada je nakon Drugoga svjetskoga rata propao pokušaj jugoslavenskih komunista da katoličku crkvu odvoje od Rima, Crkva se našla na udaru reŽima koji je bio posebno snaŽan tijekom pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća, a manifestirao se, između ostaloga, i pokretanjem sudskih procesa koji, samo da bi pojedince i crkvene institucije stigmatizirao kao neprijateljske, nisu bili lišeni „montiranih“ optuŽbi.

Jedan od takvih sudskih procesa – nakon sličnih vođenih u Zagrebu 1951., Rijeci 1955. i Splitu 1956. godine - pokrenut je 1959. godine i protiv đakovačkih svećenika i bogoslova. Glavno optuŽujući na tom procesu bio je tada duhovnik i odgojitelj sjemeništaraca vlč. Ćiril Kos, a osim njega, optuŽba je podignuta i protiv Ivana Kopića, Marinka Prepunića, Hrvoja Gaše, Ivice Mrše, Ante Bajića, Zvonka Petrovića, Boška Radielovića i Petra Šokćevića. Svi oni bili su optuŽeni i proglašeni krivima što su tijekom 50-ih godina, u različitim prilikama, na predavanjima, konferencijama, u propovijedima, neformalnim razgovorima i na druge načine navodno glorificirali Nezavisnu DrŽavu Hrvatsku, odnosno dovodili u pitanje tekovine NOB-a i socijalistički poredak.

Nakon uvodnih riječi nadbiskupa dr. Marina Srakića i dr. Stjepana Sršana, priređivača izvorne građe bitne za valorizaciju ovoga sudskog procesa i ujedno jednog od sjemeništaraca privođenih na saslušanja povodom sudskog procesa profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa, uslijedilo je nizanje dokumenata vezanih za istražni postupak, glavnu raspravu, presude, žalbeni postupak i izvršenje kazni zatvora. Za analitičara spomenutih zbivanja, nema sumnje, svi objavljeni dokumenti od velikog su značaja, ali za čitanje baš i ne uvijek previše interesantni. Među zapisima koji se odnose na istražni postupak dominiraju činovnički sročene fraze i ideološki klišeji kako u naredbama, zapisnicima i rješenjima, tako i obrazloženjima.

Intrigantniji dio dokumenata svakako je onaj koji se odnosi na glavnu raspravu. Nakon što je javni tužilac pročitao optužnice riječ su dobili okrivljeni, svaki pojedinačno, i uglavnom tvrdili kako nisu počinili ono zašto ih se optužuje. Indikativno je da su svećenici vrlo često započinjali svoju obranu na pojedine točke optužnice konstatacijom: „Istina je, ali…“. Upravo takav način obrane samo je dokaz više da su optužbe uglavnom temeljene na poluistinama koje su služile za više ili manje spretno konstruiranih teza o subverzivnom djelovanju svakog od optuženih. Takve teze optužbe osnažene su sa nekoliko iskaza svjedoka, uglavnom bivših studenata bogoslovije, što je sudu bilo dovoljno da donese presudu kojom sve optužene proglašava krivima i osuđuje na dugogodišnje kazne zatvora. Ćirila Kosa na 7, Ivana Kopića i Hrvoja Gašu na 6, Ivana Mršu i Zvonka Petrovića na 4, Boška Radielovića na 3 i Petra Šokčevića i Antu Bajića na 2 godine i 6 mjeseci strogog zatvora.

Nakon iznošenja građe u kojoj su se obrazlagale presude, slijedio je blok žalbi i molbi optuženih, odnosno njihovih opunomoćenih predstavnika. Te žalbe bile su - a riječ je gotovo isključivo o žalbama, samo u jednom slučaju radilo se o molbi za pomilovanje - napisane stručno i nadasve uvjerljivo, no ipak, i kao takve, nisu bili dovoljne da se neki od optuženika oslobode svake odgovornosti. Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske smanjio je izrečene kazne Okružnog suda u Osijeku prvooptuženom Ćirilu Kosu sa 7 na 5 godina strogog zatvora, Ivanu Kopiću i Hrvoju Gaši sa 6 na 4 godine i 6 mjeseci, Ivici Mrši i Zvonku Petroviću sa 4 na 2 godine i 6 mjeseci, Bošku Radielovići sa 3 na godinu i 6 mjeseci, te Petru Šokčeviću sa 2 godine i 6 mjeseci na godinu dana strogog zatvora. Žalba Ante Bajića nije usvojena.

Svi optuženi upućeni su na izdržavanje kazne u KPD Stara Gradiška odakle su amnestirani i pušteni iz zatvora već tijekom 1961., a najkasnije do travnja 1962. godine.

Zbirka dokumenata o suđenju profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa dragocjen je prilog istraživanju ne samo odnosa države i katoličke crkve sredinom prošlog stoljeća, već uopće stanja u društvu generiranog jednopartijskim državnim ustrojstvom i njemu podređenoj sudskoj vlasti. Dokumenti ukoričeni u knjigu *U ime naroda* danas se čuvaju u Državnom arhivu u Osijeku i čine svakako najveći dio sačuvane građe o suđenju đakovačkoj skupini svećenika i bogoslova tijekom 1959. i 1960. godine, ali ne i cjelokupnu građu. Jedan njen dio pohranjen je u Zagrebu, dok je drugi, ne manje važan, u vlasništvu prijatelja i rodbine osuđenih. Njihovo eventualno objavljivanje zasigurno ne bi bitno pridonijelo drugačijem viđenju samog sudskog procesa, ali bi ga vjerojatno učinilo još cjelovitijim i pouzdanijim indikatorom onovremenih (ne)prilika.

Borislav Bijelić

Zvonko Benašić

Povjesnica Đakovačkih vezova

Grad Đakovo, Đakovo, 2007.

Đakovački vezovi zasigurno su najznačajnija gradska manifestacija koja na uvjerljiv način svjedoči o ljepoti i raskoši tradicijskog Života Đakovštine, i ne samo nje. Ta manifestacija, otpočeta još daleke 1967. godine, danas ima svoju povijest, ali i Povjesnicu. Njezin autor je dr. Zvonko Benašić, od samih početaka Vezova duboko involviran u događanja oko „centralne turističke manifestacije u Đakovu“. Posebice nakon što je 1971. godine postao predsjednik Turističkog društva Đakovo. Iako knjiga obiluje interesantnom građom koja omogućava bolji uvid u to što su Vezovi nekada bili, što jesu, pa čak i što bi u dogledno vrijeme mogli biti, dio Povjesnice vezan za same početke Vezova čini mi se možda i njezinim najinteresantnijim dijelom.

Nakon što je autor na prvim stranicama knjige istaknuo ulogu dr.Zvonimira Benčevića u pokretanju Đakovačkih vezova, pojašnjena je i uloga kako Turističkog društva, tako i operativnih tijela bez kojih se Vezovi ne bi mogli realizirati u formi kakva nam je poznata.

Slijedi dio knjige posvećen očuvanju folklorne baštine kao primarnog zadatka manifestacije, a potom i dio o pratećim priredbama koje su od samoga početka utkane u vez o Vezovima. Autor ih je podijelio na kulturne, gospodarske i sportske, a kulturne opet na likovne, etnografske, filatelističke, književne, scenske i glazbene. Prvotna koncepcija knjige zamišljena je tako da se okupe suradnici koji bi studiozno i nadasve kritički obradili svaku od popratnih manifestacija. No, kako se suradnici na Benašićev poziv nisu odazvali, a on se unatoč toga nije htio projekta kao takvoga odreći, pa čak niti ga modificirati u mjeri koje su nametale nove okolnosti, umjesto studioznog štiva dobili smo tek neku vrstu prethodnog priopćenja. U relativno kratkom vremenu teško da bi bilo kojem pojedincu (pa bio to i dr. Benašić, čovjek uzoritih radnih navika i iznimno bogate biografije) uspjelo napraviti ono što je prvotno predviđeno da napravi nekolicina dobrih poznavatelja ove problematike.

Unatoč spomenutih, rekli bismo objektivnih poteškoća, knjiga nije lišena vrijednih podatke o najrazličitijim manifestacijama i njihovim protagonistima. Ako bi trebalo istaknuti posebno vrijedne dijelove knjige odlučio bih se za već spomenuti dio oko pokretanja Đakovačkih vezova, posebno onaj u kojem autor govori o društveno-političkim i gospodarskim prilikama. Ta kazivanja imaju određenu memoarsku dimenziju i kao takva jednom dijelu čitatelja mogu biti posebno intrigantna, a onima s istraŽivačkim ambicijama i vrijedan izvor informacija o ideološko-političkim sučeljavanjima onoga vremena. Posebno vrijednim drŽim i objavljivanje svih sudionika smotre folklora na Đakovačkim vezovima od 1967. do 2007. godine. U tabelarnom prikazu unesena su mjesta odakle skupine dolaze, njihovi točni nazivi, da li su skupine bile samo u svečanoj povorci ili su imala i nastup. Posebno su podaci doneseni za folklorne skupine iz Slavonije i Baranje, njihove dječje skupine, te gostujuće skupine iz Hrvatske i inozemstva. ZapaŽan prostor u knjizi dobile su i sve one skupine koje su na Vezovima nastupile više od 25 puta, ali i popisi najljepših djevojaka i snaša, a od 2001. godine i momaka. Ako se spomenutom pribroje i mnogobrojne fotografije, poneke od njih po prvi puta objavljene, izlazak ove knjige svakako treba pozdraviti. To tim više što je nastajala u ozračju drugačijem od prvotno planiranog, te što je, umjesto na skupinu autora, sav teret njene pripreme i pisanja pao samo na jednog čovjeka.

Borislav Bijelić

Marin Srakić

Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1527.-2006. (drugo, dopunjeno izdanje)

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Đakovo 2007.

Jedno od pitanja koje sam postavio u sklopu božićnog razgovora 2006. s (tada) đakovačkim i srijemskim biskupom mons. dr. Marinom Srakićem, odnosilo se na njegov književni,odnosno bibliografski rad. Naime, njegova ciklostilski otiskana knjiga iz 1982. *Bibliografija knjiga, brošura i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije (1527. – 1981.)*, iznimno je vrijedan izvor svima onima koji istražuju kulturni život istočnog dijela Hrvatske, budući da su do početka XX. st. književnici, glazbenici, izdavači, kulturni radnici… uglavnom bili svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije. Nadbiskup Srakić je tada u odgovoru najavio skori izlazak dopunjenog izdanja ove kapitalne knjige:

„Mnogima nije poznato da ja imam neobičan hobi: bibliotekarstvo. Godinama sam bio bibliotekar naših središnjih biskupijskih biblioteka i uređivao ih. Rekao bih gotovo do imenovanja za biskupa. Uređujući biblioteke i slažući knjige (a pomalo istražujući povijest biskupije) ustanovio sam da su naši svećenici napisali i izdali mnogo knjiga, brošura i članaka. Skupljao sam podatke o tim radovima u poznatim bibliotekama u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu i Osijeku, prije 25 godina ciklostilski izdao knjigu Bibliografija knjiga, brošura i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije (1527. – 1981.). I tada sam uvidio da mnogo toga nije obuhvaćeno pa sam posao nastavio. I to će biti plod rada do naših dana. Prvo izdanje ima 1500 jedinica, a ovo novo ima 2830 jedinica (izdanja i radova). Dakle, bitna razlika! Djelo posvećujem našim vrijednim biskupima i svećenicima koji su imali smisao za knjigu, pjesmu, glazbu i to o 200. obljetnici našega Bogoslovnog sjemeništa i Visokog teološkog učilišta, danas Katoličkog bogoslovnog fakulteta. Javnost će vidjeti da smo imali

talentiranih svećenika, pjesnika, književnika, povjesničara, pravnika, teologa, filozofa..."

I zaista, najavljena knjiga ugledala je svjetlo dana i bacila novo svjetlo na bogat kulturan rad svećenika sada već dvije biskupije, a zanimljivo je da su i mnogi đakovački biskupi, baš kao i sam dr. Srakić, bili ne samo podupiratelji književnosti već i značajni autori. Prema nekim predajama sam đakovački ili bosanski biskup Ponsa (prvi koji stoluje u Đakovu) je Anonimus, autor slavne *Geste hungarorum*, prve mađarske povijesti, a brojne su i zapažene knjige, u različitim područjima, objavili i biskupi Ivan Tonko Mrnavić, Pavao Posilović, Ladislav Sörenzy, Josip Juraj Strossmayer, Stjepan Bäuerlain, Marin Srakić…

Često je književna djelatnost tih biskupa zasjenjena njihovim uspjesima na drugim područjima, pa je tako i s mons. dr. Marinom Srakićem, prvi đakovačko-osječkim nadbiskupom, već sada, bez ikakve sumnje, jednim od najvećih biskupa koji su stolovali u Đakovu (prvi je đakovačko-osječki nadbiskup i metropolita Slavonske crkvene pokrajine, prvi predsjednik HBK koji nije dolazio iz Zagreba, prvi je đakovački biskup koji je primio u svojoj biskupiji Svetoga Oca, pokrenuo je i dovršio 2. biskupijsku sinodu, sagradio velebnu zgradu knjižnice i arhiva, obnovio i sagradio niz crkvenih objekata diljem (nad)biskupije, uzdignuo đakovačku Teologiju na rang Katoličkog bogoslovnog fakulteta itd. Teško je u ovakvom tekstu nabrojati iznimne zasluge nadbiskupa Marina Srakića, ali o njemu dovoljno govori izjava tajnika za odnose s državama u Državnom tajništvu Svete Stolice, nadbiskupa Giovannia Lajola, koji je za svog posjeta Đakovu sipao komplimente na račun Biskupije i đakovačkog biskupa nazvavši ga "dostojnim nasljednikom biskupa Strossmayera"...), a svi njegovi veliki dosezi u drugi plan stavljaju njegov opsežan i vrijedan spisateljski opus koji bi trebao biti sabran i objavljen u nekoliko zamašnih knjiga.

Biskup Srakić objavio je stotinjak radova s područja teologije, međunarodne etike, povijesti Đakovačke i srijemske biskupije i sl., sudjelovao je na brojnim znanstvenim skupovima, napisao niz pogovora i predgovora za različite knjige, izdao je niz knjiga i malih monografija, objavljuje u brojnim časopisima i novinama. Biskup Marin piše zanimljivo i jasno, a neki njegovi radovi, primjerice pastirske poslanice o Uskrsu i Božiću imaju i književnu dimenziju, pa bi ih bilo zanimljivo objaviti na jednom mjestu, baš kao i njegove brojne radove razasute po zbornicima i sličnim izdanjima. Izuzetno su zanimljivi njegovi tekstovi koje objavljuje u svakom broju biskupijskog Vjesnika, a koji bi također na jednom mjestu mogli biti zanimljivi i širem čitateljstvu od onoga koji prati naš ugledni časopis.

No, vratimo se predmetu ovoga teksta, knjizi *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije, drugo,*

dopunjeno izdanje. Ono prvo izdanje, kao što je već istaknuto, bilo je otiskano ciklostilski, na papiru formata A-4, i sadržavalo je gotovo upola manje bibliografskih jedinica (1500 u odnosu na sadašnjih 2830). Motiv za novo izdanje knjige objašnjava u predgovoru sam dr. Srakić: "Ovom Bibliografijom želimo u novom svjetlu predstaviti Đakovačku i Srijemsku biskupiju našoj znanstvenoj i crkvenoj javnosti", a da se ima što pokazati zorno govori popisano blago koje je na svjetlo dana iznio i istraživačima ponudio đakovački, odnosno bosanski i srijemski biskup. Knjiga je plod mukotrpnog i znalačkog rada biskupa Srakića, s bezbroj do sada malo poznatih ili nepoznatih podataka. Prvo poznato djelo svećenika ili biskupa naše Biskupije je latinski opis Mohačke bitke srijemskog biskupa Stjepana Br(o)darića: De conflictu cum Turcis ad Mohacz verissima historia. Kao "posebno plodna razdoblja izdavačke djelatnosti" biskup Marin izdvaja "vrijeme ilirskog preporoda", vrijeme biskupa Strossmayera, u kojem je pokrenut biskupijski časopis Glasnik i osnovna tiskara, te razdoblje između 1950.-1960. godine kada su nakon konfiskacije biskupijske tiskare tiskana tehnički nekvalitetna ciklotiskana izdanja, ali sadržajem i brojem vrlo vrijedna. Dodao bih, i sadašnje razdoblje u kojem unutar naše Nadbiskupije postoji cijeli niz zanimljivih autora (uključujući i nadbiskupa Srakića) i zanimljivih izdanja. Da Nadbiskupija samo redovito objavljuje mjesečnik Vjesnik (nekadašnji Glasnik pokrenut u Strossmayerovo vrijeme) i stručni časopis Diacovenisa, već bi to vrijedan prinos, a tu je i cijeli niz drugih izdanja koja čekaju nadbiskupa Srakića ili nekoga drugoga, da ih popiše i sabere u knjigu te tako približi čitateljima, ponajprije istraživačima.

Knjiga *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije, (drugo, dopunjeno izdanje)* posvećena je 200. obljetnici Bogoslovnog sjemeništa i Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Đakovu, odnosno kako zapisuje dr. Srakić na kraju Proslova: "uspomeni naših svećenika koji su, kako je rekao govornik na proslavi 100. obljetnice Bogoslovnog sjemeništa "u najtežim i najpogibeljnijim časovima narodnjeg života stajali nesebično i požrtvovno uz narod svoj". Jedan u tom časnom nizu svakako je i prvi đakovačko-osječki nadbiskup mons. dr. Marin Srakić.

Mirko Ćurić

Đuro Bošnjak

Zanati naši zaboravljeni

Matica Hrvatska Đakovo, Đakovo, 2009.

Vrijedna knjiga, malog formata tiskana sa skromnim sredstvima, izdanje je Matice hrvatske, Ogranak Đakovo i Obrtničke škole Antuna Horvata Đakovo. Tiskana 2009. godine u Tiskari Budrovci. Autor je Đuro Bošnjak, diplomirani inŽenjer Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu a od 1994. godine predavač stručnih predmeta na Obrtničkoj školi Antuna Horvata Đakovo. Ova knjiga nije prvi tekst napisan od ovog autora.

Knjiga je nastala od niza članaka,uspješno napisanih i objavljenih upravo u Reviji Đakovačkih vezova a najviše na nagovor kolege prof. Mirka Ćurića (urednika Revije, knjiŽevnika, ravnatelja Obrtničke škole A. Horvat).

Knjiga je podijeljena u dvanaest poglavlja od kojih se dva tematski izdvajaju (Ruho naše starinsko i Kruh naš svagdašnji) a deset izravno odnosi na zanate i zanatlije (obrte i obrtnike) Pišući o toj temi, autor se dijelom sjeća zanatlija, njihovih radionica i pomagala koja su koristili pri radu u njegovim rodnim Piškorevcima, a dijelom je sugovornike našao u Đakovu pa i u Zagrebu.

Danas se većina tih uporabih predmeta nalazi po napuštenim, skrivenim prostorima (tavan) ili pohranjenim u muzejima.

Poglavlja: Kovač i potkivač; kolar; remenar; uŽar; opančar; klobučar; koŽušar (krznar); liciter; poplunar (jorgandŽija) i ambrelar - niz zanimanja koja su danas gotovo nestala ili su promijenila svoj način rada kako se mijenjao i sam tradicijski Život. Svaki zanat je opisan kao neka sentimentalna priča iz autorovog djetinjstva o majstorima od kojih su većina pokojni. Dijalozi između majstora i autora su puni Životne mudrosti i daju tekstu određenu širinu i bogatstvo. Opisujući zanatstvo, upotrebljavajući arhaične izraze, germanizme, nazive trgovina autor nam u svakom poglavlju otkriva i dio zaboravljenog Đakova i sela Đakovštine. Bavljenje ovom temom ima snaŽno uporište u prošlosti Đakova, nekada razvijenog trgovišta i centra obrtništva.

Cehovi kao udruŽenja određenih zanata u Đakovu se javljaju početkom 19. stoljeća. Temeljem zakona o obrtima 1. prosinca 1872 godine đakovački obrtnici se udruŽuju u „Prvu obrtničku zadrugu„ ili u obrtničku zadrugu „Radnja“. Odluka Prve obrtničke skupštine u Zagrebu 1879. godine da se naobrazba obrtnika mora proširiti i podići dovodi do osnivanja obrtničkih škola – u Zagrebu 1882. a u Đakovu 1887. godine. Dobila je naziv Šegrtska škola, a to ime je s vremenom nekoliko puta mijenjala. Danas je to Obrtnička škola Atuna Horvata.

Branka Uzelac

Skupina autora

Prilozi za povijest Domovinskog rata u Đakovu i Đakovštini

Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora Ogranak Đakovo, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika PodruŽnica Osijek, Ogranak Đakovo, Đakovo, 2009., str. 527

Knjigu *Prilozi za povijest Domovinskog rata u Đakovu i Đakovšini* priredili su Ivo Tubanović, Igor Švraka, Pero Šola, Dragutin Hajnić, Zorica Balog, Nada Majbaum i Sanja Rogoz Šola. Urednica izdanja je Sanja Rogoz Šola, a predgovor je napisao dr. sc. Ante Nazor, ravnatelj Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata i sudionik Domovinskog rata. Knjiga se temelji na dokumentima, tisku, literaturi i osobnim svjedočanstvima. S obzirom na popis (s fotografijama i kratkim Životopisima) 270 osoba s područja Đakova i Đakovštine, vojnika i civila stradalih i nestalih tijekom Domovinskog rata i poraća, ona je u svojoj primarnoj namjeni Žrtvoslov temeljen na stradanjima, većinom Hrvata, ali i pripadnika drugih narodnosti, branitelja i civila u borbi protiv JNA i srpskih paravojnih snaga. U knjizi je oko 350 fotografija, 60-ak dokumenata, 20-ak iskaza preŽivjelih i više od stotinu priloga iz tiska i literature koji ilustriraju Život u Đakovštini za vrijeme rata. Prikupljeni su velikim naporima i entuzijazmom priređivača koji su tijekom nekoliko godina vršili terenska istraŽivanja i prikupljali podatke, sjećanja, dokumente i materijale vezane za Domovinski rat. U prikupljanju materijala i savjetima priređivačima su pomogli brojni pojedinci, posebno dr. sc. Vladimir Geiger iz Hrvatskog Instituta za povijest u Zagrebu i dr. sc. Ante Nazor.

Knjiga je podijeljena u 9 cjelina. Prvi dio donosi popis pripadnika MUP-a, HV-a i Narodne zaštite poginulih ili umrlih u Domovinskom ratu. U drugom dijelu popisani su civili poginuli ili umrli tijekom Domovinskog rata. Slijede prilozi u kojima se donose popisi poginulih i umrlih u Domovinskom ratu s prebivalištem negdje drugdje, a čije su obitelji u vrijeme Domovinskog rata Živjele i danas Žive u Đakovu i Đakovštini, te poginulih ili umrlih od posljedica

Domovinskog rata koji su sahranjenu u Đakovu i Đakovštini, s prebivalištem izvan Đakova i Đakovštine, kao i logoraša i zatočenika srpskih koncentracijskih logora prema popisu Hrvatskog društva logoraša srpskih koncentracijskih logora, ogranka Đakovo, odnosno prema drugim izvorima i literaturi. U prilogu se nalaze isječci iz novina, dokumenti i fotografije vezani za zarobljavanje i zatočenja logoraša te Život u logoru.

U četvrtom dijelu knjige svjedočanstva su sudionika Domovinskog rata, dijelom i bivših logoraša, obogaćena fotografijama. Nakon upečatljivih i katkada potresnih svjedočanstava, slijede radovi dr. sc. Ivice Miškulina (tada mr. sc) - *Počeci obrane: 107 brigada Zbora narodne garde Republike Hrvatske lipanj – rujan 1991.* i *Iz Života 122 brigade Hrvatske vojske 1991. – 1993.*, u kojem se, na temelju sačuvane izvorne građe i relevantne literature, govori o djelovanju 122. brigade HV-a. O nastanku 122 brigade govori i tekst njezinog zapovjednika Zvonimira Berca - *Nastanak 122. brigade Hrvatske vojske*. Slijedi tekst Dražena Najmana o Narodnoj zaštiti Đakovštine pa *Izvješće Željka Germovšeka iz Đakova, zapovjednika Inženjerijske satnije 122. brigade HV-a o njegovoj jedinici u Domovinskom ratu 1991. – 1992. u Đakovu i Đakovštini.* U prilozima je i nekoliko tekstova o oslobođenju vojarni u Đakovu, uključujući stenogram video-snimke intervjua novinara Radio Đakova Mirka Kladarića s ročnicima JNA, koji su se predali hrvatskim snagama prilikom oslobađanju vojarni u Đakovu i smješteni u kućama obitelji Ante Mikulića i njegovih susjeda u Đakovu čekali povratak svojim domovima (19. rujna 1991.). Tu su i tekst *Pad kasarni* iz knjige *Iščupani koreni velikog Nabrđa* pukovnika JNA, Aleksandra Svetozara Jovanovića, te ulomci iz dnevnika Ilije Šumanovića koji je zapisivao događaje u Đakovu od 5. rujna do 4. siječnja 1992., ulomci iz dnevnika Davora Runtića koji se odnose na ratne događaje u Đakovštini, neobjavljeni intervju iz proljeća 1991. s đakovačko-srijemskim biskupom Ćirilom Kosom i mnoštvo novinskih isječaka i članaka, većinom iz *Glasa Slavonije*, kao i ulomci iz raznih knjiga s tematikom Domovinskog rata. U posljednjem dijelu knjige su dokumenti 17. korpusa JNA i pobunjenih Srba, koji zorno prikazuju aktivnosti i planove neprijateljskih snaga na području Đakova i Đakovštine, a na samom kraju knjige priložene su fotografije znakovlja koje su nosili branitelji s područja Đakova i Đakovštine. Poseban dodatak knjizi je vojni zemljovid s ucrtanim položajima hrvatske i neprijateljske vojske na području Đakovštine.

Ova knjiga nije znanstvena studija i kao što naslov sugerira u njoj nisu obuhvaćena sva zbivanja u Đakovu i Đakovštini u Domovinskom ratu, no s obzirom na brojnost i raznovrsnost priloga, ona predstavlja vrijedan izvor podataka za sve koji se zanimaju za to razdoblje hrvatske povijesti, a znanstvenicima može poslužiti kao dobar temelj za daljnja istraživanja. Prije

svega zbog navedenih dokumenata, ali i svjedočanstava izravnih sudionika Domovinskog rata, koja nam općenito nedostaju u historiografiji, a bez kojih je teško razumjeti ozračje svakodnevice, toliko važno za razumijevanje sociološke i psihološke dimenzije pojedinog događaja. Ta su svjedočanstva posebna vrijednost ove knjige, jer arhivski izvori ostat će sačuvani, no nažalost ljudi koji mogu posvjedočiti to burno razdoblje hrvatske povijesti s vremenom će biti sve manje. A povijest nije, ili barem ne bi trebala biti samo zbir činjenica ili interpretacija temeljenih na službenim dokumentima.

Dakako, knjiga je vrlo vrijedna i kao Žrtvoslov, ne samo zbog prikupljenih podataka o Žrtvama Domovinskog rata u Đakovštini, nego i zbog toga što na neki način obiteljima Žrtava može barem malim dijelom pružiti zadovoljštinu zbog priznanja patnje i stradanja njihovih najbližih.

Željka Križe Gračanin

AKTIVNOSTI MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2007. godinu

1. SKUPLJANJE GRAĐE

1.1. Kupnja

Za potrebe etnografskog odjela kupljeno je 60 komada jaja šaranih voskom i oplitanih koncem, te CD zapisi Maria Šuline i Zlatka Mesića. Za umjetničku zbirku kupljena je slika Marka živkovića, a za povijesnu 4 sportske značke te tridesetak razglednica (novijih i starijih) iz zbirke Ivana Laya. Osim razglednica otkupljena zbirka sadrži još i dijapozitive, karte, fotografije te tridesetak knjiga i brošura.

1.2. Terensko istraživanje

- Nastavljena etnološka terenska istraživanja po selima Đakovštine na temu: tekstilno rukotvorstvo, tradicijsko graditeljstvo, djevojački ophod, svadbeni običaji i drugo. Prikupljeni materijal koristit će se za Katalog stalnog postava etnologije.
- Povjesničar muzeja foto snimkama registrirao sve važnije građevinske inovacije (rušenje silosa i mlina, izgradnja kružnih tokova i drugo)

1.3. Darovanja

- Za potrebe izložbe 100 godina nogometa u Đakovu, ali i monografije o nogometu koja bi uskoro trebala biti dovršena, pojedinci su darovali više desetaka fotografija, diploma, zahvalnica, memoranduma, žigova i drugog materijala. Muzeju su poklonjeni i zapisnici sa sjednica HGŠK-a i dio dokumentacije ĐŠK-a. Darovatelji poklonjenog su: Češnik, Bellian, Markovčić, Germovšek, Eberhardt, Mikić, Rechner, Đelagić, Drljepan, Kadović, Mandarić, Francem, Niderle, Tetman, Herman, Starčević, Gunić…

2. ZAŠTITA

2.1 Preventivna zaštita

Redoviti poslovi zaštite tekstilnih predmeta

2.3. Restauracija

- Restauracija etnografskog materijala nastavak je procesa koji traje sustavno od 2001. godine, a financijski ga podržava Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Restauraciju i konzervaciju odabranih predmeta vrši Miro Benaković, viši konzervator Muzeja Slavonije iz Osijeka.

3. DOKUMENTACIJA

3.1. Inventarna knjiga

Evidentirano je 130 novih predmeta.

3.3. Fototeka

Fototeka je povećana za oko 300 novih fotografija (nogomet u Đakovu, urbanističke promjene, praćenje aktivnosti Muzeja).

3.5. Videoteka

Novi video i CD zapisi o radu Muzeja.

3.6. Hemeroteka

Redovito se prikupljaju sva lokalna glasila.

4. KNJIžNICA

4.1. Nabava

- Poklonima, razmjenama, kupnjom i vlastitim izdanjima prikupljeno je oko 200 novih knjiga, brošura i kataloga.

4.4. Služba i usluge za korisnike

- Nekoliko desetaka korisnika je u više navrata posudilo i koristilo naš knjižni fond u različite svrhe: školski i drugi referati te izrade diplomskih, magistarskih i doktorskih radnji.

5. STALNI POSTAV

5.2. Izmjena stalnog postava

- Tijekom 2007. godine učinjene su samo manje dopune na stalnom postavu.

6. STRUČNI RAD

6.1. Stručna obrada muzejske građe

- Muzej Đakovštine još nije dobio odgovarajući program potreban za obradu građe, te stoga na njezinoj digitalizaciji nije mogao raditi

6.5. Posudbe i davanje na uvid

- Evidentirano je dvadesetak osoba koje su zatražile knjige, kataloge ili neku drugu građu.

6.6. Publicistička djelatnost stručnih djelatnika

- Bijelić, Borislav. Tekst u katalogu izložbe fotografija Marija Šuline
- Bijelić, Borislav. Tekst za katalog Male retrospektivne izložbe Ivana Domca
- Bijelić, Borislav. Tekst za katalog izložbe Stari đakovački memorandumi
- Bijelić, Borislav. Nogomet u Đakovu 1941.-1945. (Zbornik Muzeja Đakovštine, 8/2007.)
- Bijelić, Borislav. Proslava 10-godišnjice djelovanja „Građanskog“, (Revija Đakovački vezovi, 2007.)

- Uzelac, Branka. Mi idemo, ljeljo, mi idemo, kralju, ljeljo (Revija Đakovački vezovi, 2007.)
- Uzelac, Branka. „Pijačni“ dani u Đakovu početkom 20. st. (Revija Đakovački vezovi, 2007.)
- Uzelac, Branka. Vrijedna zbirka predmeta Milosrdnih sestara svetoga Križa (Revija Đakovački vezovi, 2007.)
- Uzelac, Branka, Tradicijska kultura u Đakovštini (Šokadija i Šokci – život i običaji)

6.8. Stručno usavršavanje

Kustosi Muzeja bili su na stručnoj ekskurziji u Slovačkoj.

6.9. Stručna pomoć i konzultacije

- Etnologinja Muzeja surađivala je na realizaciji izložbe „Uskrsna jaja rađena tradicijskim tehnikama“ koja je postavljena u Osnovnoj školi „Marin Držić“ u Dubrovniku. Etnologinja Muzeja pružila je i stručnu pomoć Obrtničkoj školi „Antuna Horvata“, nekim osnovnim školama, te pri postavljanju izložbe „Zlatovez istočne Hrvatske“. Na prijedlog iste Ministarstvo kulture RH zaštitilo je običaj Ljelja iz Gorjana kao nematerijalno kulturno dobro.

6.10. Urednički poslovi, recenzije knjiga i članaka

- Borislav Bijelić i Branka Uzelac u uredništvu su Zbornika Muzeja Đakovštine. Branka Uzelac recenzirala knjigu „I Đakovo kulen imade“

6.11. Djelovanje u strukovnim društvima

- Svi stručni djelatnici Muzeja aktivni su u Muzejskoj udruzi istočne Hrvatske, a pojedinci su aktivni i u Hrvatskom arheološkom društvu, Hrvatskom etnološkom društvu te lokalnom Društvu ljubitelja starina. Branka Uzelac predsjednica je Sekcije etnologa MUIH-a, a Borislav Bijelić član je Izvršnog odbora iste udruge.

6.12. Informatički poslovi muzeja

Web stranice Muzeja ažuriraju se u pravilnim razmacima.

7. ZNANSTVENI RAD

7.1. Tema i nositelj projekta

Borislav Bijelić, Povijest nogometa u Đakovu

8. STRUČNI I ZNANSTVENI SKUPOVI

8.2. Stručni skupovi

Etnografski skup u Okučanima u organizaciji Posudionice i radionice narodnih nošnji

9. IZLOžBENA DJELATNOST

- *IzloŽba slika Ivana Germovšeka*

Nakon Đakova potkraj 2006. godine, izložba je tijekom veljače i ožujka 2007. godine prenesena u muzeje Slatine i Virovitice

- *IzloŽba fotografija Maria Šuline*

Muzej Đakovštine, 26. 1. – 25. 2. 2007.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić

Opseg: 20 fotografija
Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, samostalna, pokretna
Tema: Đakovo

- *IzloŽba foto-haigi Silvije Butković*

Muzej Đakovštine, ožujak, 2007.
Autori stručne koncepcije: Silvija Butković i drugi
Autori likovnog postava: Silvija Butković i drugi
Opseg: 18 slika
Vrsta: umjetnička, tuzemna, edukativna, pokretna
Tema: motivi iz prirode

- *IzloŽba slika Stjepana Jozića*

Muzej Đakovštine, 20. 4. – 20. 5. 2007.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić, Ivo Belamarić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić, Ivo Belamarić
Opseg: 20 slika
Vrsta: umjetnička, tuzemna, informativna, samostalna, pokretna
Tema: apstrakcija

- *Religijski motivi u suvremenom hrvatskom slikarstvu*

Muzej Đakovštine, svibanj 2007.
Autor stručne koncepcije: Đuro Vanđura
Autor likovnog postava: Đuro Vanđura, Borislav Bijelić
Opseg: 18 slika
Vrsta: umjetnička, tuzemna, informativna, skupna, pokretna
Tema: religija

- *Nakit kroz povijest*

Muzej Đakovštine, 6. 7. – 20. 8. 2007.
Izložba prenesena iz županje. Autorica izložbe: Janja Juzbašić

- *Retrospektivna izložba Ivana Domca*

Muzej Đakovštine, 24. 8. – 24. 9. 2007.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 25 slika
Vrsta: umjetnička, tuzemna, retrospektivna, samostalna, pokretna
Tema: različita

- *Stari đakovački memorandumi*

Muzej Đakovštine, 10. 12. 2007. – 10. 1. 2008.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 100 memoranduma
Vrsta: povijesna, tuzemna, edukativna, skupna, pokretna
Tema: memorandumi

10. IZDAVAČKA DJELATNOST

10.1. Tiskovine

Borislav Bijelić, katalog Izložbe fotografija Maria Šuline

Borislav Bijelić, katalog Starih đakovačkih memoranduma

Silvija Butković, Oslobođena kap

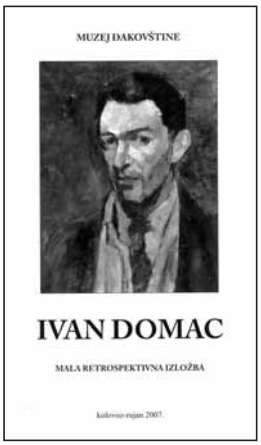

Borislav Bijelić, izložba Ivana Domca

Ivo Belamarić, katalog Izložbe slika Stjepana Jozića

Zbornik Muzeja Đakovštine 8

11. EDUKATIVNA DJELATNOST

11.1. Vodstva

Uz prethodnu najavu kustosi su kroz postav vodili učenike osnovnih i srednjih škola, ali i turističke grupe.

11.2. Predavanja

Branka Uzelac održala u Obrtničkoj školi dva predavanja o tradicijskom češljanju.

11.4. Ostalo

Etnologinja Muzeja svake godine sudjeluje u radu na pripremama Đakovačkih vezova. Članica je uređivačkog odbora Revije Đakovački vezovi i Prosudbene komisije Smotre folklora KUD-ova Đakovštine.

12. ODNOSI S JAVNOŠĆU

12.2. Sudjelovanje u televizijskim i radijskim emisijama

U više navrata kustosi Muzeja sudjelovali su u radijskim emisijama lokalnih i regionalnih radio stanica.

12.4. Promocije i prezentacije

Održana promocija ZMĐ 8 i 7. broja Scrinie Slavonice

Promocija ZMĐ 8

Promocija Scrinie Slavonice

13. MARKETINŠKA DJELATNOST

Muzej je slao pozivnice za sve javne manifestacije koje je organizirao.

Za iste su pravljeni i plakati koje smo postavljali po školama i oglasnim panoima.

Suradnja s Turističkom zajednicom grada

Prodaja suvenira i publikacija

14. UKUPAN BROJ POSJETITELJA

Muzej je posjetilo oko 3000 posjetitelja.

15. FINANCIRANJE

15.1. Izvori financiranja

Lokalna samouprava 80%
Ministarstvo kulture RH 16%
županija 3%
Sponzorstvo 1%

Izvješće o radu Muzeja Đakovštine za 2008. godinu

1. SKUPLJANJE GRAĐE

1.1. Kupnja

Za potrebe etnografskog odjela kupljena su zaprežna kola sa "feder sicom", kompleti ženskih rubina, stilski namještaj, umjetnička slika, svilene suknje i bluze, ukrasi za ženska i muška oglavlja i dr. Kupljene su i 3 razglednice starih đakovačkih nogometnih klubova.

1.2. Terensko istraživanje

- Provedeno je etnološko istraživanje o utjecaju građanskih elemenata na tradicijsko odijevanje te život i običaje Slovaka u Josipovcu, dominantno slovačkom selu u Đakovštini.
- Povjesničar muzeja fotografski je zabilježio urbanističke promjene u užem centru grada, gradnju zatvorene jahaonice u Državnoj ergeli te neke druge značajne događaje.

1.3. Darovanje

- Dr. Zvonko Benašić darovao je etnografskom odjelu muzeja zbirku ručnika (otaraka), žensku rubinu, 2 ponjavca, šarenu tikvicu i keramičku posudu. Donacije građana vezane za povijest nogometa u Đakovu nastavljene su i tijekom 2008. g. Najčešće se radilo o darovanju fotografija, ali bilo je i drugih sadržaja. Uz već spomenute osobe u prošlom izvješću svoje priloge dali su i: Jasmina Ratković, željko Macanga, Mirko Šadl, Vlatka Omazić, Melita Schleis Penić, Stjepan Pleli, Ivica Rebić, Marija Matković i drugi.
- Za umjetničku zbirku svoje radove poklonili su: željko Mucko, Drago Kakaš, Anica Popović i Ljiljana Balekić.

2. ZAŠTITA

2.1. Preventivna zaštita

Redoviti poslovi zaštite tekstilnih predmeta u stalnom postavu etnologije.

2.3. Restauracija

Restauracija etnografskog materijala nastavak je procesa koji sustavno traje od 2001. g., a financira ge Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Tijekom 2008. g. stalne suradnice Muzeja đakovštine, Ana Perić i Evica Bogdanović, restaurirale su žensku tradicijsku odjeću.

3. DOKUMENTACIJA

3.1. Inventarna knjiga

Nakon što smo potkraj godine dobili M ++ program, dio novonabavljenih predmeta evidentiran je u tom programu, dok je prije njegove uporabe inventirano oko 80 predmeta na standardan način.

3.3. Fototeka

Fototeka je povećana za oko 200 novih fotografija. Snimljeno je rušenje starih kuća u užem dijelu grada, izgradnja objekata na prostoru Hrvatskog sokola, praćenje svih za javnost prezentnih aktivnosti muzeja, nastavak istraživanja o sportskom životu grada, terenska istraživanja. Za potrebe kvalitetnog čuvanja fotografija nabavljena je i primjerena metalna ladica.

3.5. Videoteka

Novi video i CD zapisi vezani za rad Muzeja.

3.6. Hemeroteka

Redovito se prikupljaju sva lokalna glasila.

4. KNJIžNICA

4.1. Nabava

Poklonima, razmjenama, kupnjom i vlastitim izdanjima prikupljeno je oko 200 novih knjiga, brošura i kataloga. Redovito se prikupljaju i sva važnija lokalna izdanja, kako novina, tako i drugih tiskovina.

4.4. Služba i usluge za korisnike

- Nekoliko desetaka korisnika posuđivalo je i koristilo muzejski knjižni fond u različite svrhe: za izradu školskih referata, diplomskih, maturalnih i magistarskih radova te doktorskih disertacija.
- U iste svrhe posuđivali smo ili davali na uvid arhivsku građu i fotografije.

5. STALNI POSTAV

5.2. Izmjene stalnog postava

Stalni postav etnologije i kulturno-povijesnog razvoja Đakova dovršeni su i otvoreni 2005., odnosno 2006. g. Tijekom 2008. g. kulturno-povijesni postav dorađen je na način da su mu pridodana dva sportska panoa, tri portreta đakovačkih biskupa iz 18. st. i jedan dokument iz 14. st.

6. STRUČNI RAD

6.1. Stručna obrada muzejske građe

Muzej Đakovštine dobio je tek u rujnu 2008. g. računalni program za obradu muzejske građe. Nakon kraće obuke počeli smo s unosom građe i revizijom muzejskih zbirki.

6.4. Ekspertize

Etnologinja muzeja obavila usmene ekspertize za više etnoloških predmeta.

6.5. Posudbe i davanje na uvid

Za izložbu *Zlatovez* Zavičajnog muzeja u županji ustupljena je kompletna ženska nošnja. Arheološki predmeti iz naše zbirke posuđeni arheološkim muzejima u Zagrebu i Osijeku.

6.7. Publicistička djelatnost stručnih djelatnika

- Bijelić, Borislav. Tekst u katalogu izložbe *100 godina nogometa u Đakovu*
- Bijelić, Borislav. Prilozi o gradu Đakovu i općinama Đakovštine u knjizi *Gradovi i općine Republike Hrvatske,* tom II, Zagreb, 2007. (U knjizi su prilozi o Đakovu, Drenju, Gorjanima, Levanjskoj Varoši, Vuki, Punitovcima, Satnici Đak., Semeljcima, Strizivojni, Trnavi i Viškovcima.)
- Bijelić, Borislav. *Prikaz Scrinie slavonice.* // Glas Slavonije
- Bijelić, Borislav. *Na Pazarištu prve tribine sagrađene prije 75 godina.* // Revija Đakovački vezovi, 2008.
- Bijelić, Borislav. *100 g. nogometa u Đakovu - od ideje do realizacije,* GSM 5/1008.
- Bijelić, Borislav. *Počeci igranja nogometa u Đakovu.* // Scrinia slavonica, 8/2008.

6.8. Stručno usavršavanje

Ravnatelj muzeja posjetio Muzeje Hrvatskog zagorja.

6.9. Stručna pomoć i konzultacije

- Stručna pomoć i konzultacije su učestale i raznovrsne.
- Veći broj učenika, studenata, znanstvenika i muzealaca zatražili su knjige, kataloge ili neku drugu građu.
- Građu vezanu za godišnje običaje u Gorjanima dobio je i KUD “Gorjanac”.

6.10. Urednički poslovi, recenzije knjiga i članaka

Branka Uzelac i Borislav Bijelić u uredništvu su Zbornika Muzeja Đakovštine.

6.11. Djelovanje u strukovnim društvima

Svi stručni djelatnici Muzeja aktivni su u Muzejskoj udruzi istočne Hrvatske, a pojedinci i u Hrvatskom arheološkom društvu, Hrvatskom muzejskom društvu, Hrvatskom etnološkom društvu te lokalnom Društvu ljubitelja starina.

6.12. Informatički poslovi muzeja

Web stranica muzeja ažurira se u pravilnim razmacima.

6.13. Ostalo

Etnologinja Muzeja svake godine sudjeluje u radu na pripremama Đakovačkih vezova (izložbena djelatnost, uređenje gradskih izloga s etno-građom Đakovštine, priprema tekstova za svečanu priredbu *Najljepše nošeno narodno ruho).* Članica je uređivačkog odbora "Revije Đakovački vezovi" i Prosudbene komisije Smotre folklora KUD-ova Đakovštine.

7. ZNANSTVENI RAD

7.1. Tema i nositelj projekta

Borislav Bijelić, *Povijest nogometa u Đakovu*

7.2. Publicirani radovi

Borislav Bijelić, *Počeci igranja nogometa u Đakovu,* Scrinia slavonica, 8/2008.

9. IZLOžBENA DJELATNOST

- *IzloŽba slika Ratka Žaje*

Muzej Đakovštine, 24. 1. - 29. 2. 2008.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić

Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 21 slika
Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, samostalna, pokretna
Tema: apstrakcija

- *Predstavljeni na drugi način*

Muzej Đakovštine, 14. 3 - 14. 4. 2008.
Autorica stručne koncepcije: Branka Uzelac
Autorica likovnog postava: Branka Uzelac
Opseg: 20 fotografija, 10 skulptura i nekoliko lampi
Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, skupna, pokretna
Tema: različita

- *IzloŽba slika Željka Mucka*

Muzej Đakovštine, 18. 4. - 22. 5. 2008.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 24 slike
Vrsta izložbe: umjetnička, tuzemna, samostalna, pokretna
Tema: sakralna

- *Suvremeno u tradicijskom - građanski elementi u tradicijskom odijevanju*

Muzej Đakovštine, srpanj-kolovoz 2008.
Autori stručne koncepcije: Branka Uzelac, Slavica Moslavac, Josip Forjan
Autori likovnog postava: Branka Uzelac, Slavica Moslavac, Josip Forjan
Opseg: veći broj narodnih i suvremenih nošnji
Vrsta izložbe: etnografska, tuzemna, edukativna, pokretna
Tema: građanski elementi u tradicijskom oblačenju

- *IzloŽba slika Helmuta Grossa*

Muzej Đakovštine, kolovoz-rujan 2008.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 31 slika
Vrsta izložbe: umjetnička, međunarodna, samostalna, pokretna
Tema: srednjoeuropski krajolici

- *100 godina nogometa u Đakovu*

Muzej Đakovštine, rujan-listopad 2008.
Autor stručne koncepcije: Borislav Bijelić
Autor likovnog postava: Borislav Bijelić
Opseg: 93 predmeta
Vrsta izložbe: povijesna, tuzemna, edukativna, pokretna
Tema: nogomet u Đakovu

- *Josipovac, slovačko selo u Đakovštini*

Muzej Đakovštine, studeni 2008.
Autorica stručne koncepcije: Branka Uzelac
Autorica likovnog postava: Branka Uzelac
Opseg: mnoštvo predmeta vezanih za tradicijski život Josipovca
Vrsta izložbe: etnografska, tuzemna, edukativna, samostalna, pokretna
Tema: tradicijski život Josipovca

10. IZDAVAČKA DJELATNOST

10.1. Tiskovine

Branka Uzelac, Slavica Moslavac, Josip Forjan: katalog izložbe Suvremeno u tradicijskom

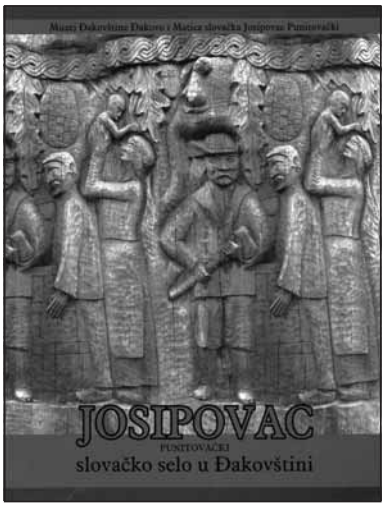

Branka Uzelac, Andrija Šuljak, Anica Popović: katalog Josipovac-slovačko selo u Đakovštini

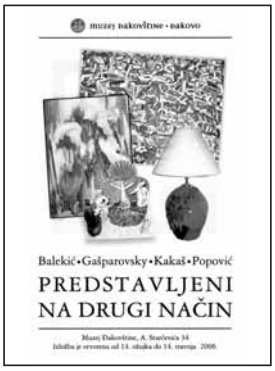

Branka Uzelac, katalog izložbe Predstavljeni na drugi način

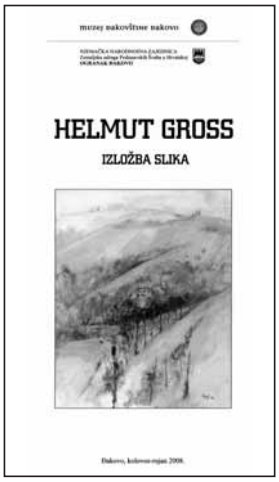

Katalog izložbe Helmuta Grossa

Borislav Bijelić, katalog izložbe 100 godina nogometa u Đakovu

11. EDUKATIVNA DJELATNOST

11.1. Vodstva

Redovita vodstva po izložbenim prostorima Muzeja, kako za građanstvo, tako i za učenike osnovnih i srednjih škola te za organizirane turističke skupine.

11.3. Radionice i igraonice

Branka Uzelac održala etno-radionicu u sklopu obilježavanja Dana europske baštine u Hrvatskoj. Naziv radionice bio je *Mi idemo Ljeljo, mi idemo kralju Ljeljo.*

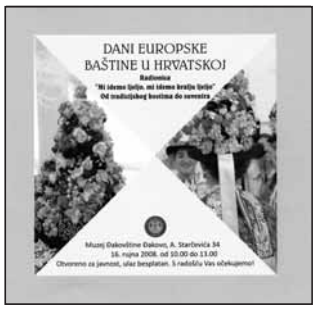

12. ODNOSI S JAVNOŠĆU

12.2. Sudjelovanje u televizijskim i radijskim emisijama

Etnologinja muzeja surađivala je na prilogu o zlatovezu TV-emisije Alpe-Dunav-Jadran, dok je ravnatelj muzeja u nekoliko navrata bivao izravno uključivan u emisije Slavonskog radija i Radio Đakova. Kao gost isti je sudjelovao u sportskoj emisiji Radio Đakova, u emisiji Radio opozicija i na Radio Krapini u vrijeme posjete krapinskim Muzejima.

12.4. Promocije i prezentacije

Branka Uzelac promovirala je knjigu *Zanati naši zaboravljeni.*

13. MARKETINŠKA DJELATNOST

- Muzej je slao pozivnice za sve javne manifestacije koje je organizirao. Za njih su rađeni i plakati koji su postavljani po školama i nekim drugim institucijama.
- Kontakti s turističkom zajednicom grada.
- Prodaja suvenira sa logotipom Muzeja i muzejskih publikacija.

14. UKUPAN BROJ POSJETITELJA

Muzej je posjetilo oko 3.500 posjetitelja.

15. FINANCIRANJE

15.1. Izvori financiranja

Lokalna samouprava: 80% Ministarstvo kulture RH: 16% županija: 3%.

IN MEMORIAM

Stjepan Brlošić
(Piškorevci, 26. XII. 1918. – Osijek, 29. XI. 2008.)

Dana 29. studenog 2008. u Osijeku je u 90. godini Života preminuo Stjepan Brlošić, akademski kipar, publicist i dugogodišnji direktor Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku. Stjepan Brlošić rođen je u Piškorevcima 26. prosinca 1918. godine. Osnovnu je školu završio u rodnom mjestu, a srednju u Đakovu i Zagrebu. Od 1938. studira na kiparskom odjelu zagrebačke Akademije likovnih umjetnosti u klasi Frane Kršinića (modeliranje), Ivana Lozice (obrada kamena), Ive Kerdića (obrada metala), Krste Hegedušića (crtanje akta) i Omera MujadŽića. Studij prekida 1941. godine kada se vraća u Slavoniju i priključuje Narodnooslobodilačkoj borbi. Od te godine je i član Komunističke partije Hrvatske, a najveći dio rata – obnašajući razne partijske duŽnosti – provodi u Đakovštini.

Po svršetku rata kratko nastavlja studij u Zagrebu, a završava ga, nakon višegodišnje stanke, 1951. godine na beogradskoj Akademiji likovnih umjetnosti (kod Lojze Dolinara, Sretena Stojanovića i Mihaila S. Petrova). Od 1951. godine Živi i radi u Osijeku, isprva kao gimnazijski profesor, a od 1961. je direktor Galerije likovnih umjetnosti. Na toj je duŽnosti ostao do umirovljenja 1973. godine. Zahvaljujući plodnoj Brlošićevoj muzejsko-galerijskoj djelatnosti, tih je

godina učinjeno vrlo mnogo, a Galerija je napokon dobila i svoju vlastitu zgradu čija je obnova dovršena 1964. godine i u kojoj se Galerija i danas nalazi. Nezaobilazan je i Brlošićev doprinos restauraciji umjetnina, priređivanju izložbi (primjerice, izložba osječkih slikara 19. stoljeća, retrospektiva Huge Conrada von Hötzendorfa, "Umjetnost 18. stoljeća u Slavoniji") te – zajedno s Ljubom Babićem – izradi stalnog postava Galerije. Godine 1962. osnovao je podružnicu Hrvatskog udruženja likovnih umjetnika za Slavoniju.

O Brlošiću i njegovu umjetničkom radu pisali su, između ostalih, Pavle Blažek, Oto Švajcer, Vladimir Maleković, Jelica Ambruš i Zdravko Dvojković, a godine 1996. posvećena mu je i zasebna monografija. Objavljena je u izdanju Galerije likovnih umjetnosti, a predgovor je napisao Zvonko Maković koji je Brlošićev opus, između ostalog, tom prigodom ocijenio sljedećim riječima: "Ostajući vjeran cijelog svog stvaralačkog vijeka načelima tradicije i nadasve prisnog odnosa prema figuri, Stjepan Brlošić je izgradio osobni jezik u kome velike patetične geste i hipotetična originalnost pod svaku cijenu imaju vrijednost nevažeće valute. Zaista, ovaj se umjetnik upravo upadljivo klonio aktualnosti koju je shvaćao kao prolaznost, kao trivijalnu pomodnost i opredjeljivao se za trajnija, konvencijama zasićena rješenja. Znao je i osjećao vrlo dobro cijenu svog izbora i ta ga cijena nije nikada pokolebala. On kao da je svoj umjetnički prostor tražio izvan preciznih vremenskih i stilskih koordinata i pronalazio ga najviše u svojoj slobodi koja jedina, i to uvijek, nudi trajniju garanciju."

Na istom je mjestu objavljen i Brlošićev autobiografski tekst naslovljen "O mojem likovnom stvaranju". Objavljene su također i reprodukcije 44 Brlošićeva umjetnička djela, a u katalogu su pobrojana ukupno 222 njegova djela. U prilogu je donijet i popis izložbi na kojima je do 1996. godine izlagao, a riječ je o devet samostalnih (po dva puta Đakovo i Osijek, te Pečuh, Požega, Toronto, Vinkovci, Vukovar) i pedeset i jednoj skupnoj izložbi.

Brlošić je izradio i više reljefa na temu starog Osijeka, a također je i autor više spomenika, mahom posvećenih NOB-u i podignutih u istočnoj Hrvatskoj (Podvinje, Koritna, Piškorevci, Slobodna Vlast, Donji Miholjac, Babina Greda, Soljani, Semeljci i drugdje).

Osim kiparske i muzejsko-galerijske djelatnosti, svakako su spomena vrijedni i Brlošićevi stručni i publicistički radovi. Veći dio potonjih objavio je u svojim umirovljeničkim godinama, a pretežno su ga zaokupljale teme iz prošlosti Đakovštine, osobito razdoblje Drugoga svjetskoga rata. Kao najznačajniji među ovim radovima svakako treba izdvojiti obimnu monografiju *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*. koja je u izdanju Skupštine općine Đakovo objavljena u Đakovu 1986. godine. Ova je knjiga u mnogočemu nalik brojnim sličnim izdanjima koja su tih godina

objavljivana u Hrvatskoj, i u najvećoj je mjeri utemeljena na sjećanjima sudionika NOB-a. Uza sve svoje manjkavosti koje prvenstveno proistječu iz činjenice da autor nije bio povjesničar te da je pisao o zbivanjima kojima je bio izravnim sudionikom, Brlošićeva knjiga do danas ostaje jedini pregled zbivanja na tlu Đakovštine u Drugom svjetskom ratu.

Pored ove knjige, Brlošić je objavio i više manjih radova. Uz teŽište na radovima s đakovštinskom tematikom, na ovom mjestu donosimo izbor iz njegove bibliografije: "Likovna umjetnost Osijeka na početku XX stoljeća", *Osječki zbornik*, VIII/1962., 211.-254; "Đakovo i okolica u 1941. godini", *Ustanak naroda Jugoslavije. Zbornik*, knj. IV, Beograd 1964., 875.-889; "Stare seoske kućne zadruge – Izvori narodnog likovnog stvaranja", *Đakovački vezovi. Prigodna revija 1974*, Đakovo 1974., 32.-33.; "NOB u Đakovštini od 1941. do 1945. godine", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Vinkovci-Zagreb 1976., 351.-386.; "Gradnja kuća u selima Đakovštine", *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, Vinkovci-Zagreb 1976., 387.-430.; "Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na Đakovštini i oblici njihova rada", *Razvoj narodne vlasti u Slavoniji i Baranji 1941-1945*, Slavonski Brod 1981., 97.-113.; "Kućne zadruge i njihove diobe u Đakovačkim Selcima u 19. stoljeću", *Osječki zbornik*, 21/1991., 261.-283.; "Zemljišne zajednice u bivšem kotaru Đakovo", *Osječki zbornik*, 22-23/1997., 263.-274.

Iza Brlošićeve smrti ostao je, također, i velik broj radova u rukopisu. Za potrebe Skupštine općine Đakovo obavio je 1980-ih godina istraŽivanja i napisao niz tekstova u kojima donosi preglede povijesti đakovštinskih sela, i ti su rukopisi danas pohranjeni u Muzeju Đakovštine. Drugi dio rukopisa je u vlasništvu njegove obitelji, a preteŽno je također riječ o temama iz đakovštinske povijesti i etnologije.

Za svoj umjetnički rad Brlošić je, između ostalog, odlikovan Nagradom grada Osijeka 1968. godine te nagradom na VI. bijenalu Slavonaca 1977./78.

Branko Ostajmer

Autori priloga

BIJELIĆ, mr. Borislav, Muzej Đakovštine, Đakovo
ĆURIĆ, Mirko, prof., Obrtnička škola Antuna Horvata, Đakovo
DIZDAR, dr. Zdravko, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
DOBROVŠAK, dr. Ljiljana, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
GEIGER, dr. Vladimir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
JOSIPOVIĆ, dr. Slađana, Filozofski fakultet, Osijek
KRIŽE GRAČANIN, Željka, prof., Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
LEKŠIĆ, Željko, dipl. iur., Đakovo
MARIJANOVIĆ, mr. Luka, Sveučilišni profesor u mirovini, Đakovo
MIGOTTI, dr. Branka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
MILETIĆ, Hrvoje, prof., Gimnazija A. G. Matoša, Đakovo
OSTAJMER, Branko, prof., Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod
PAVIĆ, Ivan, dipl. ing., Đakovo
UZELAC, Branka, prof., Muzej Đakovštine, Đakovo
ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, dr. Zlata, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Slavonski Brod